

การปรับเปลี่ยนพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเพื่อการปฏิบัติที่เหมาะสม :  
กรณีศึกษาการจัดงานศพชุมชนบ้านท่าขอนยาง ต.ท่าขอนยาง  
อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม

นายธีระพงษ์ มีไธสง  
นายอภิญวัตน์ โพธิ์สถาน  
พระครูสิริปริยัติโสภิต

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก  
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ  
กระทรวงวัฒนธรรม  
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๔๕

## กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยครั้งนี้ ได้เสร็จสิ้นสมบูรณ์ โดยอาศัยความอนุเคราะห์จากผู้ช่วยศาสตราจารย์ คะเน็งนิตย์ จันทบุตร ช่วยดูแลและให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ยิ่งในเชิงวิชาการ และชาวชุมชน บ้านท่าขอนยางที่เต็มใจให้ข้อมูลอย่างตรงไปตรงมา โดยเฉพาะคุณแม่ฝัน - แม่ปราณี - คุณสุริยัน - คุณจิรพรรณ ขอประพันธ์ที่เปิดโอกาสให้ผู้วิจัยได้เข้าร่วมสังเกตการณ์งานศพของคุณพ่อประทีน ขอประพันธ์ ตั้งแต่เริ่มเจ็บป่วยเข้าโรงพยาบาลจนกระทั่งเสียชีวิต และจัดงานศพจนเสร็จเรียบร้อย ทำให้สามารถเก็บข้อมูลได้จนครบกระบวนการ และนำข้อมูลทั้งหมดมาสู่การวิเคราะห์ได้อย่างสมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณพระครูสิริปริยัติโสภิต เจ้าอาวาสวัดสว่างวาริ รองเจ้าคณะอำเภอกันทรวิชัย และพระครูอุคมวัฒน์คุณ เจ้าอาวาสวัดเจริญผล เจ้าคณะตำบลท่าขอนยาง รวมถึงพระบุญจันทร์ เขมियो (สัปเหร่อป่าช้าธรรมอุทยาน) ที่กรุณาให้ความร่วมมือทั้งในการให้ข้อมูล และพยายามสะท้อนกลับข้อมูลเกี่ยวกับการจัดงานศพแก่ชุมชนผ่านการเทศน์ บอกเล่าอันจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง และหวังอย่างยิ่งว่าท่านจะนำเอาคู่มือไปใช้กับชุมชน โดยการให้ข้อมูลที่ถูกต้องในสารัตถะของพิธีกรรมต่างๆ ในงานศพ

ขอขอบคุณชาวชุมชนบ้านท่าขอนยางทุกคนที่ไม่สามารถจะระบุนามได้ โดยเฉพาะเจ้าภาพงานศพที่จัดงานในช่วงที่ผู้วิจัยได้ลงสนามเก็บข้อมูลตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. 2549 จนถึงมิถุนายน 2550 โดยบางครั้งผู้วิจัยได้เข้าไปสังเกตการณ์อยู่ห่างๆ เพื่อให้เห็นภาพรวมของการเคลื่อนไหว และภาพรวมของงานซึ่งไม่ได้แจ้งให้เจ้าภาพได้ทราบล่วงหน้า

ขอขอบคุณภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่ให้สถานที่ในการปฏิบัติการวิจัย และห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่เป็นแหล่งข้อมูลด้านเอกสารที่สามารถนำมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ จนกลายเป็นงานวิจัยที่สมบูรณ์

หากงานวิจัยชิ้นนี้ จะเกิดประโยชน์แก่ชุมชนบ้านท่าขอนยางและที่อื่นๆ ผู้วิจัยก็รู้สึกยินดีปลาบปลื้มเป็นอย่างมาก และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้เคลื่อนไหวกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนต่อไป

ธีระพงษ์ มีโรสง  
อภิณัฐวัฒน์ โพธิ์सान  
พระครูสิริปริยัติโสภิต

## Abstract

This research work entitled “an adaptation of Buddhist rituals for the proper practice : a case study of the funeral ritual arrangement of Ban Tha Khon Yang community, Tha Khon Yang Sub-district, Kanthara Vichai District, Maha Sara Kham Province” has been done for the sake of studying the funeral ritual arrangement of people in five villages of Ban Tha Khon Yang community in the points of expenses and philosophical essences of the arranging funeral ritual, and also for the sake of writing the manual of proper funeral arrangement to be applied, as an example, to the community. The study in this time begins with the study of related documents, and then collects direct data through the field works of interviewing individuals in the community and participate in the occurrences of arranging funeral ritual.

It has been found from this study that the funeral ritual arrangement of Ban Tha Khon Yang individuals is of the same characteristics with that of general Isan people, but it is only different at the points of putting the dead’s body coffin making dead’s head point to the Eastern direction and preferring to set the dead’s body coffin for the sakes of four monks’ praying and giving alms to them at the dead’s home for three or seven days before taking dead’s body for cremating at the crematorium of the monastery in near the community. In each time of the funeral ritual arrangement, money as expenses of arranging the funeral ritual is found to have been used at the minimum of 70,000 Baht in the case of general common people, but, in the case of the dead being an official or a former or pensioned official, the higher expenses in the funeral ritual arrangement appear to have been at about 200,000 baht. The most of expenses have been used for foods and drinks, specifically alcohol drinks have been brought and given service to relatives, friends and guests in funeral rituals.

In the points of philosophical essences of funeral ritual, it has been found from the survey that the most of Ban Tha Khon Yang individuals do not understand the essences of the arranging funeral ritual in each step of the rites, they only understand that the funeral ritual arrangement is to do good for dedicating it to the dead, the living people come to take part in the funeral ritual arrangement to be an honour to the host and the dead. The causes of this understanding may be because the leaders in doing the funeral ritual do not understand the essences of rites, they only do their duties of advising the host to do the funeral ritual for the dead rightly, while the monks in the community, sometimes, do their duty of delivering some discourses to the host and guests in the funeral ritual, but they do not emphasize on explaining the essences of the ritual at all.

To apply the manual of funeral ritual arrangement as the example of application is found that there are some problems occurred to make unable to apply fully as the researchers have set the purpose. The problems come from many limits, that is, general villagers of Ban Tha Khon Yang community are not yet conscious of problems about the funeral ritual arrangement together, they prefer to neglect the problems to be a task of the host who arranges the funeral ritual to solve by himself or herself. When the funeral ritual are already arranged, there is rather no one to take care with the expense task occurred to the funeral ritual hosts, some of whose gain debt, but some of whose remain some money, if they gain some donations of helping money or do the Cremation Assistance Money. Yet the most of funeral ritual hosts, as found, gain the debt after arranging the funeral ritual to be bound to pay afterward. Furthermore, in the step of applying the manual, to work difficultly proceeds. The group process could occur only in some groups, the activity could not be moved to the most of individuals in the community. But this movement may be operated by the local office, that is, the Office of Local Administration, by being hoped to give an importance to the sufficient funeral ritual and then to put it in the local development plan.

The problems and obstacles of this research work occurred from the limit on the period of working. Specifically speaking, the practical project is necessary to proceed slowly to adapt and to take part to co-learn with the community, because the funeral ritual is a belief existing in the deep part of individuals' mind. To operate to the purpose, the local office and leaders, particularly monks, have to come to participate in operating about the sufficient funeral ritual better than being at the present.

## บทคัดย่อ

การปรับเปลี่ยนพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเพื่อการปฏิบัติที่เหมาะสม : กรณีศึกษาการจัดงานศพชุมชนบ้านท่าขอนยาง ต.ท่าขอนยาง อ.กันทรวิชัย จ. มหาสารคาม มีวัตถุประสงค์เพื่อจะศึกษาการจัดงานศพของชุมชนบ้านท่าขอนยางทั้ง 5 หมู่บ้านในประเด็นเรื่องค่าใช้จ่าย สวัสดิการของพิธีกรรม และพยายามจัดทำคู่มือการจัดงานศพที่เหมาะสมไปใช้นำร่องในชุมชน วิธีการศึกษาเริ่มจากศึกษาเอกสาร จากนั้นจึงลงเก็บข้อมูลในภาคสนามด้วยการสัมภาษณ์ และเข้าไปมีส่วนร่วมในเหตุการณ์

จากการศึกษา พบว่า การจัดงานศพบ้านท่าขอนยางมีลักษณะคล้ายคลึงกับการจัดงานศพของคนอีสานทั่วไป ต่างแต่การตั้งศพโดยหันศีรษะไปทางทิศตะวันออก และนิยมตั้งศพบำเพ็ญกุศลไว้ที่บ้าน 3 หรือ 7 วัน จากนั้น จึงนำไปเผาปนกิจที่วัด (เมรุ) ในการจัดงานศพแต่ละครั้งมีการใช้จ่ายทรัพยากรที่เป็นตัวเงินโดยเฉพาะต่ำสุดอยู่ที่ 70,000 บาท ในกรณีที่เป็นชาวบ้านทั่วไป ส่วนกรณีที่ผู้ตายเป็นข้าราชการ หรืออดีตข้าราชการจะมีค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้นไปอีก ประมาณ 200,000 บาท ค่าใช้จ่ายส่วนมากหมดไปกับการจับจ่ายค่าอาหาร และเครื่องดืม โดยเฉพาะเครื่องดืมที่มีส่วนผสมของแอลกอฮอล์ พบว่ามีการนำมาให้บริการแก่ญาติมิตร และแขกผู้มาในงานทุกงาน ส่วนประเด็นเรื่องสาระของพิธีกรรม จากการสำรวจ พบว่า ชาวบ้านส่วนมากไม่เข้าใจสาระของพิธีกรรมแต่ละขั้นตอน แต่เข้าใจว่า การจัดงานศพเป็นการทำบุญอุทิศให้ผู้ตายเท่านั้น คนเป็นเข้ามามีส่วนร่วมจัดงานเพื่อเป็นเกียรติแก่เจ้าภาพ และผู้ตาย สาเหตุอาจเนื่องมาจากผู้นำในการทำพิธีกรรมเองก็ไม่เข้าใจ เพียงแต่นำมาให้ทำพิธีกรรมให้ถูกต้องเท่านั้น ส่วนพระสงฆ์ก็ได้เทศน์สอนบ้างเป็นบางครั้ง แต่ก็ไม่ได้เน้นสาระของพิธีกรรม

การนำคู่มือไปนำร่องใช้ปฏิบัติการ พบว่า มีปัญหาที่ไม่สามารถดำเนินการได้ตามที่ผู้วิจัยได้ตั้งเป้าหมายไว้ อันเนื่องมาจากข้อจำกัดหลายอย่าง เช่น ชาวบ้านทั่วไปยังไม่ตระหนักรู้ปัญหาาร่วมกัน ปลดปล่อยให้เป็นภาระของเจ้าภาพผู้จัดงานศพ เมื่อจัดงานเรียบร้อยแล้ว ไม่ค่อยมีคนให้ความสนใจกับภาระค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นกับเจ้าภาพ บางรายก็มีหนี้สิน แต่บางรายที่มีเงินบริจาคช่วยเหลือ หรือทำฌาปนกิจสงเคราะห์ ก็พอมีเงินเหลืออยู่บ้าง แต่ส่วนมากพบว่า เป็นหนี้ที่จะต้องตามไปจ่ายใน อีกประการหนึ่ง ในขั้นปฏิบัติการ การทำงานในขั้นนี้ เป็นไปอย่างยากลำบาก กระบวนการกลุ่มเกิดขึ้นได้เพียงคนบางกลุ่มเท่านั้น ยังไม่สามารถจะเคลื่อนกิจกรรมไปสู่คนส่วนมากในชุมชนได้ แต่อาจเคลื่อนไปผ่านหน่วยงานของท้องถิ่นได้ คือ องค์การบริหารส่วนตำบล โดยให้องค์การบริหารส่วนตำบลหันมาให้ความสำคัญกับการจัดงานศพแบบพอเพียง แล้วบรรจุเข้าไว้ในแผนพัฒนา

ปัญหาและอุปสรรคของงานวิจัยนี้ เกิดจากข้อจำกัดด้านเวลาในการทำงาน โดยเฉพาะโครงการเชิงปฏิบัติการ จำเป็นที่จะต้องค่อยๆ ปรับเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับชุมชน เพราะพิธีกรรมเป็นความเชื่อที่อยู่ในส่วนลึกจิตใจ เพื่อให้การเคลื่อนไหวเป็นไปตามวัตถุประสงค์ หน่วยงานท้องถิ่น และผู้นำ โดยเฉพาะพระสงฆ์จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมมากกว่านี้

## สารบัญ

	หน้า
<b>บทที่ 1 บทนำ</b>	
ความเป็นมาของปัญหาในการวิจัย	1
ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	2
วัตถุประสงค์ในการวิจัย	3
คำถามหลักในการวิจัย	4
ระเบียบวิธีวิจัย	4
ขอบเขตการวิจัย	4
วิธีดำเนินการวิจัย	4
สถานที่ทำการวิจัย หรือเก็บข้อมูล	4
อุปกรณ์การวิจัย	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	5
ระยะเวลาดำเนินการวิจัย	5
นิยามศัพท์	5
แผนการดำเนินการวิจัย	6
<b>บทที่ 2 พุทธศาสนากับความตาย</b>	
ความหมายของความตาย	7
ท่าทีของพุทธศาสนาต่อความหมาย	10
ประเภทและสาเหตุของความตาย	19
สาเหตุและความจำเป็นของการทำพิธีศพ	26
พิธีกรรมว่าด้วยความตายและการกำจัดศพ	29
<b>บทที่ 3 การจัดงานศพบ้านท่าขอนยาง</b>	
สภาพทั่วไปของชุมชนบ้านท่าขอนยาง	34
การจัดงานศพ	42
ค่าใช้จ่ายในการจัดพิธีกรรม	44
เงินช่วยเหลือหรือบริจาค	45
ค่าใช้จ่ายตลอดงาน	46
สิ่งที่นำไปสู่ความสิ้นเปลือง	46

<b>บทที่ 4 พิธีกรรมและสาระัตถะของการจัดงานศพที่เหมาะสม</b>	
พิธีจัดงานศพที่เหมาะสม	48
สาระัตถะของพิธีศพ	52
พิธีศพสำหรับผู้ที่ยังปกติ	52
พิธีที่ทำตอนบุคคลใกล้จะตาย	52
พิธีที่ทำหลังจากบุคคลตายแล้ว	54
พิธีศพสำหรับผู้ที่ยังโหวง (ตายไม่ปกติ)	70
การนำคู่มือไปนำร่องใช้สำหรับจัดงานพิธีจัดงานศพ	72
<b>บทที่ 5 สรุปรูป อภิปรายผล และเสนอแนะ</b>	
สรุป	75
ท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อความตาย	75
การจัดงานศพบ้านท่าขนอยาง	77
สาระัตถะของพิธีกรรม	78
การนำคู่มือไปใช้	78
อภิปรายผล	79
ค่าใช้จ่าย	79
สาระัตถะของพิธีกรรม	81
การนำคู่มือไปใช้	87
เสนอแนะ	88
<b>บรรณานุกรม</b>	90
<b>ภาคผนวก</b>	94
ก. ผู้ให้ข้อมูล	
ข. คู่มือจัดงานศพที่เหมาะสม	
ค. พิณัยธรรม	

## บทที่ 1

### บทนำ

#### 1. ความเป็นมาของปัญหาในการวิจัย

พิธีกรรมเป็นสิ่งที่สำคัญที่ทำให้มนุษย์เกิดความมั่นใจในชีวิต กล่าวโดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เป็นพิธีกรรมที่กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์มาตั้งแต่บรรพกาล ปัจจุบันพิธีกรรมยังคงทำหน้าที่ต่อสังคมมนุษย์อย่างมั่นคงตลอดมา พุทธศาสนาได้เข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิซึ่งสันนิษฐานกันว่าเป็นดินแดนบริเวณประเทศไทย หรือพม่าในสมัยสมเด็จพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ซึ่งเป็นกษัตริย์พระองค์ที่ 3 แห่งราชวงศ์โมริยะ ครองราชสมบัติ ณ พระนครปาฏลิบุตร ตั้งแต่ พ.ศ. 218 ถึง พ.ศ. 260 (นักประวัติศาสตร์ปัจจุบันส่วนมากกว่า พ.ศ. 270-312) ซึ่งทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนาแล้วทรงหันมาทำนุบำรุงพระศาสนาจนเจริญรุ่งเรือง ทรงสร้างมหาวิหาร 84,000 แห่งถวายไว้ในพุทธศาสนาและทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ 3 หลังสังคายนาเสร็จได้ส่งศาสนทูตออกไปเผยแผ่พุทธศาสนาในนานาประเทศ เช่น พระมหินทเถระไปยังลังกาทวีป และพระโสณะกับพระอุตตระ มายังสุวรรณภูมิ เป็นต้น (พระธรรมปิฎก. 2538 : 390) สิ่งสำคัญที่ทำให้คนเข้าถึงศาสนาได้ง่าย คือพิธีกรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย โดยเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต และพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนา กล่าวโดยเฉพาะคนอีสานก็ได้รับเอาพุทธศาสนาเข้ามาสู่วิถีชีวิตตั้งแต่บรรพบุรุษจนกระทั่งปัจจุบัน ยังคงมีวิถีชีวิตที่แนบแน่นอยู่กับพุทธศาสนา โดยจะเห็นได้ชัดจากฮีต 12 (จารีต) และคอง 14 ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติในรอบ 1 ปี ก็ยังได้รับการสืบทอดมาจนกระทั่งลูกหลาน ถือว่าเป็นพิธีที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางพุทธศาสนา

ปัจจุบัน พิธีกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนาหลายอย่างในภาคอีสานได้เปลี่ยนแปลงไปมาก อันเนื่องมาจากความไม่เข้าใจในสารัตถะแห่งพิธีกรรมของผู้ดำเนินการทำพิธี กอปรกับคนอีสานมักมีนิสัยชอบสนุกสนาน มักรักษาหน้าตาโดยไม่คำนึงถึงฐานะและความเหมาะสม ทำให้การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนาได้ถูกปฏิบัติโดยเน้นเพียงเปลือกนอกของพิธีกรรมที่เชื่อสืบๆ ต่อกันมาจนกลายเป็นเน้นความบันเทิงเป็นพื้นฐาน ส่งผลให้การทำพิธีกรรมมักมีขั้นตอนที่ต้องใช้จ่ายทรัพยากรไปเป็นจำนวนมากอย่างไม่ควรจะเป็น ทำให้เกิดการสิ้นเปลืองทรัพยากรโดยไร้เหตุ และสร้างปัญหาภาวะหนี้สินต่อเจ้าภาพที่จัดงาน เช่น งานวันเกิด งานบวช งานขึ้นบ้านใหม่ และงานศพ เป็นต้น

การปรับเปลี่ยนพิธีกรรมเพื่อให้เข้าถึงสารัตถะ และปฏิบัติอย่างถูกต้อง เหมาะสมกับสภาวะทางเศรษฐกิจในปัจจุบัน จึงเป็นสิ่งที่จะต้องรีบทำเป็นอย่างยิ่ง คณะผู้วิจัย จึงเกิดความสนใจที่จะจัดทำโครงการวิจัย เพื่อนำร่องในการปรับเปลี่ยนค่านิยมที่เป็นส่วนเกินจากสารัตถะของพิธีกรรมงาน

ศพของชุมชนท่าขอนยาง ต.ขามเรียง อ. กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม เพื่อให้เกิดความเข้าใจ สามารถทำพิธีกรรมได้อย่างเหมาะสมและประหยัด สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน

## 2. ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

สุเมธ คงสวัสดิ์ (2531 : 317) ได้ศึกษาความเชื่อของชาวบ้านพลวง ตำบลก้งแอน อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่าชาวบ้านมีความเชื่อที่หลากหลาย เช่น โชคลาง ฤกษ์ยาม ความฝัน ภูติผีปีศาจ ไสยศาสตร์ และพุทธศาสนา ซึ่งชาวบ้านนับถือพุทธศาสนาทุกคร้วเรือน เชื่อว่าการชักบังสุกุลได้ผลบุญมากกว่าการทอดกฐิน 10 เท่า โดยมีสาเหตุจากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุ ทำให้หาโอกาสทำแต่ทำได้ไม่ทุกคนเพราะค่าใช้จ่ายสูง

สุเมธ เมธาวิทย์กุล (2532 : 1) กล่าวอ้างถึงภิกษุโพธิ์ แสนยานุภาพว่า ประเพณีพิธีกรรมก็เปรียบเหมือนคอกที่ล้อมคนในสังคมให้เข้ามารวมกันไว้เป็นหมู่่มาก เพื่อไม่ให้กระจัดกระจายกันไปต่างคนต่างทำกิจกรรมกันไปคนละทิศคนละทาง ไม่อาจจะร่วมกันเป็นปึกแผ่นสามัคคีกันได้ และเปรียบเหมือนเรือที่มีไว้ให้คนนั่งพายเข้ามาหาฝั่งคือ ศาสนา

ศูนย์รวมสงฆ์ชาวอีสาน (2533 : 1-210) ได้รวบรวมมรดกอีสานไว้โดยกล่าวถึงพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยตั้งแต่การเกิด การบวช การแต่งงาน (กินดอง) การตาย รวมถึงฮีดสิบสอง คองสิบสี่ตลอดจนประเพณีความเชื่อท้องถิ่นเรื่อง โชคชะตา ฤกษ์ยามว่ายังคงมีการปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน

สุภาวดี จันทวานิช และคณะ (2534 : 306) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและปัญหาจริยธรรม พบว่า ในการปรับประเทศให้เป็นอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม นำไปสู่ปัญหาต่างๆ ที่สำคัญคือทำให้คนเกิดค่านิยมที่สนับสนุนความฟุ่มเฟือย รักความสะดวกสบาย และความไม่สามารถที่จะพึ่งตนเองทางเทคโนโลยีได้ ประกอบกับนโยบาย รูปแบบและเนื้อหาของการศึกษาในประเทศไทยที่ลอกเลียนแบบมาจากต่างประเทศ ทำให้คนรุ่นใหม่ถูกวัฒนธรรม และความรู้เดิม ยกย่องผู้มีวัตถุ

สวิง บุญเจิม (2539 : 243) ได้กล่าวไว้ในมรดกอีสานว่า ทางพระไม่มีการสอนกันเลยว่า สวดพระปริตรเอาพระสูตรไหนบ้างมาสวด สวดมาติกา เอาบทไหนสวด แต่เคยสวดกับครูบาอาจารย์มาอย่างไร ก็ถือปฏิบัติกันต่อๆ มาอย่างนั้น ทำให้การทำพิธีกรรมต่างๆ ทางพุทธศาสนาบางที่ก็ทำกันตามประเพณี ละเลยความเข้าใจความหมายและสาระของพิธีการต่างๆ กันเป็นส่วนมาก

วิมล กุศรี (2542 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิถีการดำเนินชีวิตตามฮีดคองของชาวบ้านขาว อำเภอสลทภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่า คนอีสานมีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตครอบครัวยุคใหม่ และความทันสมัยในยุคปัจจุบัน ลูกหลานได้รับกระแสวัฒนธรรมใหม่ๆ โดยเฉพาะในการศึกษาเล่าเรียน ทำให้หลงลืมฮีดคองโบราณอีสานคือฮีดลูกคองหลาน ฮีดเผ่าคองแก่ ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ในชุมชนเป็นอย่างมาก

ปรีชา จันทราช (2542 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาพิธีกรรมขึ้นเฮือนใหม่ของชาวบ้านเก็ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม พบว่า ชาวบ้านให้ความสำคัญกับเรื่องฤกษ์ยาม มีความเชื่อต่อวัตถุสิ่งของบุคคล และสถานที่ รวมทั้งเชื่อต่อขั้นตอนพิธีกรรมทุกขั้นตอน และปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2543 : 25-26) กล่าวถึงภูมิปัญญาอีสานด้านประเพณีว่า ชาวอีสานมีกิจกรรมตามความเชื่อทางศาสนาและตามค่านิยมของชุมชนตลอดปี ซึ่งเรียกเป็นภาษาอีสานว่า ฮีตคลอง หรือฮีตบ้านคลองเมือง โดยแบ่งประเพณีออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นประเพณีส่วนตนนิยมทำในแต่ละช่วงสำคัญของชีวิต เช่น การเกิด การบวช การแต่งงาน การตาย ส่วนที่สองคือประเพณีส่วนรวมเป็นกิจกรรมที่ทำร่วมกันทั้งชุมชน เช่น สร้างวัด สร้างโบสถ์ หรือสร้างแบบแผนที่ตั้งงามให้เป็นบรรทัดฐานร่วมกัน นอกจากนั้นประเพณีส่วนหนึ่งยังเป็นไปเพื่อบำรุงพระศาสนา เช่น บุญเข้ากรรม บุญเข้าพรรษา เป็นต้น

สุริยา สมุทคุปดี และคณะ (2543 : 23-88) ได้ทำการวิจัยเรื่องการเมืองวัฒนธรรมในบุญผะเหวดร้อยเอ็ด พบว่า การทำบุญผะเหวดมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเป็นอย่างมาก มีการโฆษณาเป็นป้ายใหญ่โต โดยมีนักการเมืองเป็นผู้สนับสนุน มีการจัดแต่งสถานที่รอบบึงพระลานชัยอย่างงดงาม รวมทั้งมีการจัดทำผ้าผะเหวดที่ยาวที่สุดในโลก จัดทำประตูเมืองเป็นเมืองสาเกตนคร มีขบวนแห่พระอุปัชฌายาจากหน่วยงานราชการและเอกชน มีการแสดงแสงสีเสียงเรื่องพระเวสสันดรชาดก กิจกรรมดังกล่าวใช้งบประมาณจำนวนมาก ซึ่งได้มาจาก ส.ส. ในพื้นที่เป็นผู้สนับสนุน

มุณี พันทวี (2547 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาโครงการจัดงานประเพณีวันออกพรรษา พบว่า ประเพณีการออกพรรษาของชาวอีสานมีสองส่วนคือ ส่วนที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า และส่วนที่เกี่ยวกับการถือปฏิบัติวันออกพรรษา ส่วนประเพณีฮีตสิบสองชาวอีสานก็ยังถือปฏิบัติอยู่ แต่ก็มีการเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะวันออกพรรษาเดิมมีการเอาไม้แห้ง จี๊ซิ่งหรือน้ำมันจากพืชหรือสัตว์มาใช้เป็นเชื้อเพลิงเพื่อสร้างแสงสว่าง แต่ปัจจุบันมีการหล่อเทียนขนาดใหญ่ มีการตกแต่งอย่างสวยงามวิจิตรพิสดารแล้ว บางแห่งมีการประกวดแข่งขันกัน นอกจากนั้นยังมีการแข่ง โคมลมและ โคมไฟกันอีกด้วย

ชาวอีสานโดยเฉพาะคนเฒ่าคนแก่มักจะมุ่งรักษาโบราณประเพณี หรือฮีตเก่าคงหลังอย่างเหนียวแน่น แต่ในขณะที่เดียวกันสังคมสมัยก็เปลี่ยนแปลงไปมาก ลูกหลานคนรุ่นใหม่กลับไม่ให้ความสนใจในพิธีกรรมมากนัก แต่จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง ยังพบว่า มีบางพื้นที่ยังให้ความสำคัญกับพิธีกรรมอยู่มาก แต่ผู้ที่เข้าร่วมในพิธีกรรมส่วนมากก็จะเป็นคนเฒ่าคนแก่ หรือวัยกลางคนขึ้นไป

### 3. วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพ
2. เพื่อศึกษาสาระสำคัญของพิธีกรรมงานศพ
3. เพื่อจัดทำคู่มือปฏิบัติการทดลองนำร่องใช้ในการทำพิธีกรรมงานศพ

#### 4. คำถามหลักในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เกิดจากการตั้งข้อสังเกตของผู้วิจัยที่ได้เข้าร่วมพิธีกรรมต่างๆ ของชาวอีสาน ทำให้พบการกระทำพิธีกรรมที่มักจะละเลยสิ่งที่สาระสำคัญของพิธีกรรม แต่ให้ค่านิยมกับเรื่องรักษาหน้าตาหรือฐานะทางสังคม ผู้เป็นเจ้าของภาพต้องใช้จ่ายงบประมาณจำนวนมากไปกับพิธีกรรมเปลือคนอก ทำให้เกิดการสิ้นเปลืองโดยใช่เหตุ ทำให้เกิดคำถามว่า อะไรคือสาระสำคัญของพิธีกรรม และจะอย่างไรให้คนอีสานปรับเปลี่ยนค่านิยมดังกล่าว ให้มีความเข้าใจในสาระสำคัญของพิธีกรรม และจัดทำพิธีกรรมได้อย่างเหมาะสม และประหยัดทรัพยากรที่ใช้ในพิธีกรรม

#### 5. ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นงานวิจัยกึ่งทดลอง เพื่อจัดทำเป็น โครงการนำร่องปฏิบัติการให้เกิดค่านิยมที่ถูกต้องในพิธีกรรม นอกจากนี้จะเป็นงานวิจัยเอกสารแล้ว จะต้องปฏิบัติการจัดทำโครงการนำร่องในพิธีกรรมต่างๆ อีกด้วย แต่การรายงานผลการวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงพรรณนา (Descriptive Research) วิเคราะห์ และนำเสนอข้อมูลเชิงคุณภาพแบบพรรณนาวิเคราะห์

#### 6. ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีขอบเขตในการวิจัย ดังนี้

1.1 ด้านเนื้อหา กำหนดศึกษาเฉพาะกรณีพิธีกรรมงานศพ

1.2 ขอบเขตด้านพื้นที่ กำหนดเอาพื้นที่บ้านท่าขอนยาง ต.ขามเรียง อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม เพื่อเป็นพื้นที่ทดลองนำร่องโครงการ

#### 7. วิธีดำเนินการวิจัย

เริ่มจากการค้นคว้าเอกสาร งานวิจัย รวมทั้งตำราโบราณเกี่ยวกับพิธีกรรมทางพุทธศาสนา รวมถึงคติความเชื่อในพิธีกรรมต่างๆ โดยเฉพาะเกี่ยวกับงานศพ เพื่อเก็บข้อมูลจากเอกสาร และเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยสัมภาษณ์ผู้รู้ในวัดและชุมชนที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นข้อมูลประกอบการวิจัย จากนั้นจึงสะท้อนกลับข้อมูลไปสู่ชุมชน เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติการต่อไป

#### 8. สถานที่ทำการวิจัย หรือเก็บข้อมูล

บ้านท่าขอนยาง หมู่ที่ 1-2-3-4-11 ต.ท่าขอนยาง อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม ซึ่งเดิมเป็นเมืองเก่าก่อนการเกิดจังหวัดมหาสารคาม และปัจจุบันเป็นหมู่บ้านที่มีการขยายตัวเป็นอย่างมาก เพราะอยู่ห่างจากพื้นที่ของมหาวิทยาลัยมหาสารคามเพียง 1 กิโลเมตร ประกอบด้วยพื้นที่ดังกล่าวเกิดการเปลี่ยนแปลงในค่านิยมทางพิธีกรรมต่างๆ อย่างเห็นได้ชัด

## 9. อุปกรณ์การวิจัย

1. สมุดจดบันทึก
2. กล้องถ่ายรูปและฟิล์ม
3. กระดาษ A๔
4. คอมพิวเตอร์
5. เครื่องพิมพ์

## 10. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ลดการสิ้นเปลืองงบประมาณและทรัพยากรที่ใช้ในพิธีกรรม
2. ทำให้เกิดความเข้าใจในสาระแห่งพิธีกรรมอันดีงาม
3. ได้คู่มือการทำพิธีกรรมแบบประหยัดและเหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน
4. ได้ชุดปฏิบัติการและข้อมูลที่สามารถนำไปขยายโครงการต่อชุมชนอื่นๆ ให้เกิดค่านิยมที่ถูกต้องและเหมาะสม

## 11. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายซึ่งเหมาะสมกับปัจจุบันสมัย
2. ชาวบ้านสามารถปฏิบัติตามพิธีกรรมแบบใหม่ได้อย่างมั่นใจ
3. ชาวบ้านเกิดความตระหนักในสาระของพิธีกรรม
4. สามารถจัดทำโครงการนำร่อง เพื่อขยายไปสู่ชุมชนอื่นๆ

## 12. ระยะเวลาดำเนินการวิจัย

เริ่มดำเนินการตั้งแต่วันที่ เดือน เมษายน พ.ศ.2549 ถึง มีนาคม พ.ศ. 2550

## 13. นิยามศัพท์

**การปรับเปลี่ยน** หมายถึง การนำเอาพิธีกรรมที่เคยปฏิบัติกันมาในอดีต มาวิเคราะห์และปรับให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมปัจจุบัน

**งานศพ** หมายถึง การจัดการเกี่ยวกับคนที่ตายอย่างปกติ โดยเริ่มตั้งแต่พิธีกรรมหลังจากมีผู้ตายจนกระทั่งถึงการเก็บอัฐิของผู้ตาย

**พิธีกรรม** หมายถึง การกระทำพิธีต่างๆ อย่างมีขั้นตอน มีแบบอย่างหรือแบบแผนตามความเชื่อที่สืบต่อกันมา

**ค่าใช้จ่าย** หมายถึง จำนวนเงินที่ถูกใช้จ่ายไปในการจัดงานศพทั้งหมด



## บทที่ 2

### พุทธศาสนากับความตาย

พุทธศาสนา เป็นศาสนาที่มุ่งสอนให้มนุษย์เข้าใจชีวิต รวมถึงความเปลี่ยนแปลงของชีวิต กล่าวคือ ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเป็นเรื่องที่มนุษย์ทั่วไปต่างหวาดกลัว ไม่อยากจะประสบพบเจอ แต่เป็นความจริงที่มนุษย์ และสัตว์มีชีวิตไม่สามารถจะหนีพ้นได้ ดังนั้น พุทธศาสนาจึงสอนให้มนุษย์เผชิญกับความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ด้วยความไม่ประมาท เมื่อความตายมาถึงก็สามารถมีสติเผชิญกับความตายได้อย่างปกติสุข ในบทนี้ จึงมุ่งหมายแสดงการสำรวจตรวจสอบทัศนะของพุทธศาสนาตามคัมภีร์และของบุคคลผู้นับถือพุทธศาสนาทั่วไปเกี่ยวกับความตายและพิธีศพ ในประเด็นต่อไปนี้

1. ความหมายของ “ความตาย”
2. ท่าทีของพุทธศาสนาต่อความตาย
3. ประเภทและสาเหตุของความตาย
4. สาเหตุและความจำเป็นของการทำพิธีศพ
5. พิธีกรรมว่าด้วยความตายและการกำจัดศพ

#### 1. ความหมายของ “ความตาย”

“ความตาย” คำ ๆ นี้หวาดหวั่นและน่าสะพรึงกลัวในความรู้สึกของคนทั่วไป แม้ว่าทุกคนจะหนีไม่พ้นก็ตาม ความตายในภาษาไทยตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “death” พุทธศาสนาใช้คำว่า “มรณะ”, “กาลกิรียา” และ “จุติ” สื่อหมายถึงความตาย ในภาษาไทยมีคำสมมุติใช้เรียกสื่อถึง “ความตาย” นี้หลายคำ หรือไปตามคำราชาศัพท์ที่ใช้แก่นุคคลผู้มีศักดิ์สูงหรือตำแหน่งในสังคม เช่น “สวรรคต” ใช้กับพระมหากษัตริย์และพระบรมราชินี “ทิวงคต” ใช้กับพระยุพราชหรือเทียบเท่า “สิ้นพระชนม์” ใช้กับพระองค์เจ้าหรือเจ้านายชั้นสูง “ถึงชีพิตักษัย, สิ้นชีพิตักษัย” ใช้กับหม่อมเจ้า “ถึงแก่อสัญกรรม” ใช้กับนายกรัฐมนตรี “ถึงแก่อนิจกรรม” ใช้กับรัฐมนตรี “มรณภาพ” ใช้กับพระภิกษุ-สามเณร “มรณะ, ตาย, สิ้นชีวิต, เสีย, หมดบุญ” ใช้กับสุภาพชนทั่วไป

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546 : 460) กล่าวถึง “ความตาย” โดยนัยว่าเป็นคำกริยา(นาม) และนิยามว่าหมายถึง ภาวะที่บุคคล “สิ้นใจ, สิ้นชีวิต, ไม่เป็นอยู่ต่อไป, สิ้นสภาพของการมีชีวิต”

โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์ นักวิชาการด้านปรัชญาแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กล่าวถึง “ความตาย” ว่าเป็น “สิ่งลึกลับแปลกประหลาดสำหรับคนทั่วไป” ในความหมายว่าบุคคลที่ยังมีชีวิตอยู่แต่ละชีวิตต่างไม่เคยประสบกับความตายด้วยกัน แต่ก็ทราบว่ามีใครสามารถหลีกเลี่ยงหนีสถานะแห่งความตายนี้ไปได้ โดยได้เห็นหรือได้ยินประสบการณ์เกี่ยวกับความตายไม่เว้นแต่ละวัน ทำให้เกิดความกลัว

หรือความรู้สึกแปลกประหลาดใจขึ้น อันเนื่องมาจากความไม่รู้ ไม่มีใครที่ตายแล้วเคยกลับมาเล่าประสบการณ์หลังตายให้ฟัง จึงทำให้เรื่องของความตายลึกลับซับซ้อนและมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับจิตวิญญาณ (โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์. 2549 : 1-2) นอกจากนี้ นักวิชาการท่านนี้ยังได้ให้ความหมายที่แตกต่างกันระหว่าง “ความตาย” กับ “การตาย” ไว้ว่า “ความตาย” หมายถึง “สถานะของผู้ที่ตายแล้ว” เป็น “สถานะที่คนตายทุกคนมี” ในภาษาอังกฤษจะใช้คำว่า “death” ส่วน “การตาย” หมายถึง “กระบวนการที่(บุคคล)คนหนึ่งประสบเมื่อเขากำลังเดินทางสู่ความตายอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น” ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า “dying” คำว่า “ความตาย” และ “การตาย” ทั้งสองคำนี้ “มีความหมายใกล้เคียงกันแต่ไม่เหมือนกันทีเดียว เมื่อเราพูดถึงความตาย เราจะหมายถึงสถานะนามธรรมที่บ่งถึงการที่คนๆ หนึ่งไม่อยู่ในโลกนี้แล้ว และร่างกายเป็นศพขึ้นอีก ฯลฯ ไม่สามารถพูดหรือสัมผัสอะไรได้อีกแล้ว ในทางตรงกันข้าม การตายเป็นเรื่องของกระบวนการที่นำไปสู่ความตาย เราจะปฏิบัติต่อคนที่กำลังจะตายอย่างไร ฯลฯ เหล่านี้เป็นประเด็นเกี่ยวกับการตาย ไม่ใช่ความตาย” (โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์. 2549 : 2)

อาจารย์ท่านหนึ่งในคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้กล่าวถึงปัญหาเรื่องการยืนยันความตายไว้ว่า ในสมัยก่อนปัญหาว่า “ตาย” เมื่อใด ไม่สู้จะมีปัญหานัก เพราะเมื่อหัวใจหยุดเต้นและไม่หายใจแล้ว บุคคลก็จะถือว่าตายแล้ว แต่ในสมัยปัจจุบันที่ความเจริญทางด้านวิทยาศาสตร์มีมากขึ้น หัวใจที่หยุดเต้นแล้ว ก็อาจทำให้เต้นใหม่อีก หรือการหายใจที่หยุดแล้ว ก็อาจทำให้หายใจได้ใหม่อีกได้ โดยการใช้เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์เข้าช่วย เป็นต้น การกระทำเหล่านี้ได้ทำให้เกิดปัญหาขึ้นว่า บุคคลควรจะถือว่า “ตาย” เมื่อใด หลักการเดิมที่ถือกันว่า บุคคลถือว่า “ตาย” เมื่อหยุดหายใจและหัวใจหยุดเต้นนั้น จึงไม่เพียงพอ ยังต้องอาศัยหลักการอื่นๆ เข้ามาประกอบด้วย ต่อปัญหานี้ ผู้เขียนบทความซึ่งเป็นอาจารย์ในคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้เสนอหลักเกณฑ์ตัดสินความตายไว้ว่า “การที่จะพิจารณาว่าคนเราตายเมื่อใดนั้น ให้ดูการทำงานของร่างกาย 3 ส่วน คือ สมองหัวใจ และการหายใจ กล่าวคือ สมองหยุดทำงาน โดยตรวจด้วยการวัดคลื่นสมอง หัวใจหยุดเต้น และหายใจเองไม่ได้ ทั้ง 3 ประการนี้ประกอบกัน จึงจะถือว่าคนๆ นั้นได้ตายแล้ว” ([http://law.tu.ac.th/law\\_center/law\\_dicument/book1/p13.html](http://law.tu.ac.th/law_center/law_dicument/book1/p13.html))

สมภาร พรหมทา (2549 : 234) มีความเห็นสอดคล้องกับอาจารย์ในคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยได้กล่าวนิยาม “ความตาย” พร้อมกับให้เกณฑ์ตัดสินความตายไว้ว่า “ปรากฏการณ์ที่เรียกว่าความตาย หากพิจารณาจากกรอบสามัญสำนึก ก็คือการสิ้นสุดของชีวิต” บุคคลที่เคยเห็นความตาย จะรับรู้ได้ว่า เมื่อมนุษย์หรือสัตว์ตายลง ร่างกายที่เคยใช้งานได้จะหยุดบทบาทลงอย่างสิ้นเชิง จากนั้นร่างกายก็จะเปื่อยเน่าแตกสลายไป แต่กระนั้น เมื่อมองไปที่บุคคลที่เราเชื่อกันว่าตายใหม่ๆ สายตาของเรายังไม่พอที่จะบอกได้ว่า ผู้นั้นตายจริงหรือไม่ ต้องรอสักระยะเวลาหนึ่งจนกระทั่งว่า ร่างกายของผู้ที่เชื่อว่าตายนั้นไม่ทำงานอย่างสิ้นเชิงและเริ่มเปลี่ยนสภาพไปในทางที่จะเปื่อยเน่าเสื่อมสลายไปนั่นแหละ จึงจะมั่นใจได้ว่า ผู้นั้นได้ตายแล้วจริงๆ บุคคลที่เชื่อกันว่าตายแล้ว

บางคน เมื่อเวลาผ่านไประยะหนึ่งก็อาจฟื้นคืนชีพได้ การที่ไม่อาจทราบได้แน่นอนว่า ผู้ที่เราเชื่อว่าตายใหม่ๆ นั้นตายจริงหรือไม่ มิได้เป็นปัญหาต่อผู้คนในสมัยโบราณ เพราะยังไม่มีความรู้ทางการแพทย์ที่จะบอกว่า อวัยวะของผู้ตายใหม่ๆ นั้นสามารถนำไปปลูกถ่ายให้แก่ผู้ป่วยที่มีอวัยวะนั้นๆ บกพร่องได้ แต่การแพทย์สมัยใหม่พบว่า อวัยวะในร่างกายของผู้ที่ตายใหม่ๆ นั้นเป็นประโยชน์อย่างมากมาต่อผู้เจ็บป่วยบกพร่อง แต่จำเป็นต้องได้และนำอวัยวะจากผู้ตายออกมาให้เร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพราะข้อจำกัดทางธรรมชาติแห่งอวัยวะของผู้ที่ตายนานแล้วไม่อาจใช้งานได้ จึงทำให้เกิดปัญหาทางจริยธรรมขึ้นว่า “อาจเป็นไปได้ว่า คนที่เราเข้าใจว่าตายแล้วนั้น จริงๆ แล้วยังไม่ตาย การนำอวัยวะออกจากร่างกายของเขา จึงเท่ากับเป็นการฆ่าเขา” ปัญหานี้นำไปสู่การคิดหาเกณฑ์ตัดสินว่า บุคคลที่จะเข้าใจกันว่าตายแล้วนั้นมีคุณสมบัติอย่างไร ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว เกณฑ์ตัดสินความตายที่ใช้กันอยู่จะวัดจากการที่อวัยวะบางส่วนของมนุษย์ที่เชื่อกันว่า จะทำงานเป็นอวัยวะสุดท้าย เช่น สมอง ได้หยุดการทำงานลงโดยสิ้นเชิง

พุทธศาสนากล่าวถึงความหมายของความตายไว้ในสังขวิภังคสูตร โดยได้นิยามไว้ว่า ความตาย คือ “ความจืด ความเคลื่อนไป ความแตกทำลายไป ความหายนะไป ความตาย กล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกสลายแห่งขันธ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลายนั้นๆ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา 2530, 14/373/443) ส่วนเกณฑ์ตัดสินชี้ขาดความตาย พระสาวกคนสำคัญของพุทธศาสนา คือ พระสารีบุตร ได้ให้เกณฑ์ตัดสินไว้ในมหาเวทลสูตรใจความว่า เมื่อถูกถามว่า “เมื่อธรรมเท่าใดละกายนี้ไป กายนี้จึงถูกทอดทิ้งนอนนิ่ง เหมือนท่อนไม้ไร้ความรู้สึก” พระสารีบุตรตอบว่า “เมื่อธรรม 3 ประการ คือ 1) อายุ คือ รูปชีวิตินทรีย์ 2) ไออุ่น ได้แก่ เตโชธาตุ 3) วิญญาณ คือ จิต ละกายนี้ไป กายนี้จึงถูกทอดทิ้งนอนนิ่ง เหมือนท่อนไม้ไร้ความรู้สึก” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา 2530, 12/457/509; ดูเปรียบเทียบ ศักดิ์ชัย อนันต์ตรีชัย. 2549 : 152)

ข้อความในมหาเวทลสูตรอธิบายความได้ว่า “อายุ” ตามทัศนะของพุทธศาสนาหมายถึงอำนาจอย่างหนึ่งที่รักษาคัมภีร์ให้ร่างกายแสดงตนออกมาว่ามีชีวิต ซึ่งตามภาษาอภิธรรมเรียกว่าชีวิตินทรีย์ เป็นสิ่งที่อุปถัมภ์ให้ประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ของมนุษย์ทำงานได้ คือ ตามทัศนะของพุทธศาสนา ที่ดวงตามองเห็นได้ เพราะภายในดวงตานั้นมีพลังอำนาจอย่างหนึ่งที่เรียกว่า “อายุ” คำจุนอยู่ พลังอำนาจนี้ตามหลักอภิธรรมจัดเป็นรูปแฝง (อุปทายรูป) เป็นฝ่ายวัตถุ จะเกิดขึ้นเมื่อวัตถุประกอบด้วยปัจจัยที่เหมาะสม ขณะที่ “ไออุ่น” (อุสุมา) ตามทัศนะของพุทธศาสนา หมายถึงเตโชธาตุที่เกิดจากอำนาจกรรมของบุคคล เป็นธาตุพื้นฐาน 1 ใน 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ และลม ภายในตัวของมนุษย์ทุกคน มีลักษณะเป็นความอบอุ่นและทำหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือช่วยคำจุนให้อายุดำรงอยู่ได้ คนตายกับคนเป็นต่างกันตรงที่คนตาย ธาตุไฟหรือไออุ่นในร่างกายดับไป เราจึงรับรู้ความรู้สึกเมื่อสัมผัสกับร่างศพว่าเย็น เพราะขาดไออุ่น (สมภาร พรหมทา. 2549 : 237-238) ส่วน

“วิญญาณ” ตามทัศนะของพุทธศาสนา มิใช่ภูต ผี ปีศาจ หรือวิญญาณที่หลอกหลอนผู้คนตามความเข้าใจของคนไทยทั่วไป แต่หมายถึงจิต ซึ่งเป็นองค์ประกอบส่วนสำคัญของชีวิตมนุษย์ ทำหน้าที่รู้สึก (เวทนา) จำได้หมายรู้ (สัญญา) คิดนึกปรุงแต่ง (สังขาร) และรับรู้ (วิญญาณ) เมื่อจิตหรือวิญญาณทิ้งร่างกายไป บุคคลก็ถึงแก่ความตาย ดังพุทธภาษิตในธรรมบท ซึ่งชาวพุทธนำมาเป็นบทพิจารณา บังสกุลเป็นว่า “อจิริ วตฺถํ กาโย ปฐวี อธิเสสฺสติ มุขฺโหม อเปตวิณฺญาโณ นิสฺสํวํ คณฺโฑ” แปลว่า “ร่างกายนี้ ไม่นานหลอกหนา (เมื่อ)ขาดวิญญาณแล้ว ก็จักถูกทิ้งบนอนทับถมแผ่นดิน ดังท่อนไม้(ถูกทอดทิ้ง)หาประโยชน์อะไรมิได้ ฉะนั้น” (ธมฺปทฎฐกถาย ทฺติโย ภาโก. 2541 : 147)

ดังนั้น จึงสรุปความได้ว่า ความตายในทัศนะของพุทธศาสนาจะตัดสินชี้ขาดได้ เมื่อองค์ประกอบของความตายทั้ง 3 คือ อายุ ใ่อุ่น และวิญญาณ ดับลงทั้งหมด อายุและใ่อุ่นเป็นองค์ประกอบส่วนที่เป็นรูปธรรม ส่วนวิญญาณเป็นองค์ประกอบส่วนที่เป็นนามธรรม

## 2. ทำที่ของพุทธศาสนาต่อความตาย

พุทธศาสนามีท่าทีต่อความตายชัดเจน ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นรองลงมา ซึ่งท่าทีที่จะกล่าวถึงนี้มีอิทธิพลต่อชาวพุทธไม่น้อย แม้ว่าท่าทีเหล่านี้ พุทธศาสนามีได้กล่าวถึงไว้ในที่เดียวกัน แต่การอ่านสำรวจคัมภีร์ทางพุทธศาสนาก็จะพบได้ ผู้วิจัยจะประมวลมากล่าวพอให้เห็นภาพในหัวข้อนี้ต่อไป

### 2.1 ความตายถูกมองว่าเป็นทุกข์และเป็นอนัตตา

ท่าทีในเรื่องนี้สัมพันธ์กับท่าทีการมองชีวิตมนุษย์ของพุทธศาสนาด้วย กล่าวคือ พุทธศาสนา มองว่า สิ่งทั้งหลาย ไม่ว่าจะมมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตาม ล้วนเกิดจากการมีส่วนประกอบต่างๆ มารวมกันเข้า และมีความสัมพันธ์กันแบบอิงอาศัยกัน ซึ่งถือเป็นคุณสมบัติสำคัญ เหตุเพราะทำให้ชีวิตดำรงอยู่และดำเนินไปได้ และด้วยเหตุที่ชีวิตคือการประกอบรวมกันเข้าของส่วนต่างๆ แบบเชื่อมโยง และถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันอย่างเหมาะสมอย่างนี้ ตัวคนที่แท้จริงของสิ่งที่เรียกว่าชีวิตในทัศนะของพุทธศาสนาจึงไม่มีอยู่จริง เพราะ (1) สิ่งที่ดีถือว่าเป็นชีวิตนั้นมาจากการประกอบรวมกันของส่วนประกอบต่างๆ และ (2) แม้ส่วนประกอบต่างๆ ที่มารวมกันเข้าเป็นชีวิตนั้น แต่ละส่วนก็เป็นผลมาจากการมีส่วนประกอบอื่นๆ มารวมกันเข้าเช่นเดียวกัน (ชาย โภธิสิตา, อ้างใน <http://www.ipsr.mahidol.ac.th/content/hom/ConferenceII/Article/Articleo5.htm>) อุปมาชีวิตในเรื่องนี้ พระวชิราภิกษุณีกล่าวไว้ในเถรีคาถา มีใจความว่า สิ่งทีเรียกว่า “รถ” เกิดจากการนำเอาส่วนประกอบต่างๆ หลายส่วนมารวมกันเข้า ซึ่งแต่ละส่วนนั้นๆ ก็มีความเชื่อมโยงกันและทำงานสัมพันธ์กันเป็นระบบ ความเป็น “รถ” และการทำหน้าที่ของมัน จึงเป็นไปได้อันแต่เมื่อส่วนประกอบทั้งหมดถูกแยกส่วนออกจากกันไป สิ่งทีเรียกว่า “รถ” ก็ไม่มี มีแต่เศษชิ้นส่วนที่เป็นส่วนประกอบรถเท่านั้น ซึ่งไม่อาจเรียกว่า “รถ” ได้ ฉะนั้น

ชีวิตและตัวตนแท้จริงของมนุษย์ ก็เป็นเช่นเดียวกันนี้ ฉะนั้น (อ้างใน Apinwat Phosan. 2001 : 142. คุณาของพระวชิราภิกษุณีนี้ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา (2530) 15/171/219)

ดังนั้น ชีวิตมนุษย์ในทัศนะของพุทธศาสนาจึงถูกมองว่าเป็นสิ่งที่เกิดจากการรวมกันของส่วนต่างๆ แบบเชื่อมโยงและอิงอาศัยกัน แม้จะทำหน้าที่ต่างกัน โดยมีองค์ประกอบใหญ่อยู่ ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นรูปธรรม คือรูปหรือกายกับส่วนที่เป็นนามธรรม คือนามหรือจิต ที่เข้าใจและเรียกกันว่ารูปกับนาม หรือกายกับจิต ซึ่งองค์ประกอบใหญ่ทั้ง 2 ส่วนนี้ ก็ยังแยกออกเป็น 5 ส่วน เรียกว่า “ขันธ 5” (พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต). 2529 : 15-18) ประกอบด้วย

1. รูป (Corporeality) คือส่วนประกอบด้านกายภาพหรือรูปธรรมทั้งหมด เป็นส่วนที่เป็นสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติและพฤติกรรมต่างๆ ของสสารและพลังงาน ซึ่งโดยสรุป ส่วนนี้ก็คือร่างกาย (เนื้อหนังมังสา) และพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกายมนุษย์

2. เวทนา (feeling) คือส่วนประกอบด้านความรู้สึกของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นความรู้สึกสุข ความรู้สึกทุกข์ และความรู้สึกเฉยๆ คือ ไม่สุขไม่ทุกข์ ซึ่งเกิดจากตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ กระทบสัมผัสกับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์นึกคิด

3. สัญญา (perception) คือส่วนประกอบด้านความจำได้หมายรู้และแยกแยะความแตกต่างของสิ่งที่ผ่านเข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจได้ เป็นอาการที่ใจรับรู้และสามารถบอกได้ว่า สิ่งนั้นๆ เป็นอะไร อันเป็นเหตุให้จำสิ่งนั้นๆ ได้ เช่น จำรูปร่าง สี เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอาการต่างๆ ได้

4. สังขาร (Mental Formation) คือส่วนประกอบด้านการคิดนึกปรุงแต่งจิตให้มีลักษณะต่างๆ อาจเป็นเรื่องที่ดี ไม่ดี และเป็นกลางๆ (ไม่ดีไม่ชั่ว)

5. วิญญาณ (Consciousness) คือส่วนประกอบด้านการรับรู้อารมณ์ (objects) ซึ่งเกิดจากตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ กระทบสัมผัสกับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์นึกคิด เกิดเป็นการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การสัมผัสทางกาย และการรับรู้อารมณ์ทางใจ

คำที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะแสดงว่า ชีวิตของมนุษย์ในทัศนะของพุทธศาสนาเป็นผลของการที่ส่วนประกอบ 5 ส่วนที่เรียกว่าขันธ 5 ซึ่งย่อเป็น 2 คือ รูป เป็นส่วนที่เป็นรูปธรรม และเวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ เป็นส่วนที่เป็นนามธรรม มาประกอบรวมกันเข้า มีความสัมพันธ์แบบอิงอาศัยกันอย่างสอดคล้องประสาน โดยแต่ละส่วนนั้นๆ ก็ยังมีส่วนประกอบย่อยของตนอีกมากมาย แนวคิดนี้จะสะท้อนทัศนะสำคัญของพุทธศาสนาเกี่ยวกับความเป็นไปของชีวิตมนุษย์ว่า สิ่งที่มีบัญญัติเรียกว่าคน สัตว์ (และสิ่งของต่างๆ) นั้น ไม่มีอยู่ เป็นอยู่ โดยตัวของมันเอง แต่มีอยู่ เป็นอยู่ เพราะมีเหตุปัจจัยต่างๆ มาประกอบกันเข้า หรือมีอยู่ เป็นอยู่ โดยอิงอาศัยสิ่งอื่น ไม่ใช่ด้วยตัวของตนเอง หมายความว่า พุทธศาสนามองว่า สิ่งทั้งหลายเป็นทั้งผลที่เกิดมาจากสิ่งอื่น และในขณะเดียวกัน ตัวมันเองก็เป็นเหตุปัจจัยของสิ่งอื่นด้วย เพราะมีสภาพเป็นเช่นนี้ สิ่งทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ หรือสิ่งของ ล้วนไม่มีตัวตน

ของมันเองอย่างเป็นอิสระ นอกจากนี้แล้ว พุทธศาสนายังถือต่อไปว่า สิ่งทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ หรือสิ่งของ ยังมีอยู่ เป็นอยู่ในรูปของกระแส นั่นก็คือว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนดำรงอยู่หรือเป็นไปในรูปของกระบวนการที่มี “การเกิด” และ “การดับ” สลับกันไปอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย

ด้วยเหตุที่ชีวิตของมนุษย์เป็นผลเกิดจากเหตุปัจจัยอื่น คือขั้นที่ 5 มาประกอบกันเข้า จึงไม่มีตัวตนที่อิสระ ดำเนินไปในลักษณะของกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง คือมีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป อันจะกล่าวได้ว่าชีวิตมีการเกิดและดับสลับกันไปเป็นลักษณะสำคัญ ด้วยสภาพที่อิงอาศัยปัจจัยอื่นและด้วยลักษณะที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ชีวิตของมนุษย์จึงมีสภาพที่ขัดแย้ง กัดกัน และทนได้ยาก เป็นไปตามกฎแห่งความไม่เที่ยง (อนิจจตา) เป็นทุกข์ (ทุกขตา) และไม่มีตัวตน (อนตตตา) เพราะเหตุ นั้น ความตาย ซึ่งเป็นกระแสแห่งการเกิดและการดับของชีวิตมนุษย์จึงถูกมองโดยพุทธศาสนาว่าเป็นทุกข์ (อนิจจ) และเป็นอนัตตา (อนตตตา) ในความหมายดังต่อไปนี้

1. ความตายเป็นทุกข์ ในคำไขความ “ทุกขอริสัจ” ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ปฐมเทศนา ของพระพุทธเจ้า (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา (2530) เล่มที่ 4) และในคัมภีร์อื่นๆ (เช่น ที. ม.10/294/340; ส.ม. 19/166/528; วิสุทธิ. 3/82-93; วิสทธิ.ฎีกา 3/179-187) พระพุทธเจ้า พระอรธรรคณาจารย์ และพระฎีกาจารย์ได้แสดงทุกข์ไว้ 12 ประเภท ซึ่ง 1 ในทุกข์ 12 ประเภทนั้นก็คือทุกข์ที่ว่า “ความตายเป็นทุกข์ (มรณํ ทุกขํ)” ในความหมายว่า “ยามจะสิ้นชีพ (บุคคล) เคยทำชั่วไว้ ก็เห็นนิมิตของบาปกรรม มีคนหรือของรักก็ต้องพลัดพรากจากไป ส่วนประกอบในร่างกาย ก็พากันหยุดทำหน้าที่ ทุกข์ทางกายก็อาจมีมาก จะทำอะไร จะแก้ไขอะไร ก็ทำไม่ได้ แก้ไขไม่ได้” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2547 : 42) ขณะที่ศาสตราจารย์แสง จันทรงาม อธิบาย “ความตายเป็นทุกข์ เพราะเป็นการสูญเสียชีวิต เป็นการพลัดพรากจากกันไปอย่างไม่มีวันกลับ เป็นความแตกสลายของชีวิตร่างกาย” (แสง จันทรงาม. 2544 : 258)

2. ความตายเป็นอนัตตา ในคัมภีร์ชั้นอรธรรคณาของพุทธศาสนา พระอรธรรคณาจารย์แสดงชีวิตมนุษย์ว่าเป็นอนัตตา และโดยนัยนี้ ความตาย ซึ่งเป็นกระแสแห่งความเป็นไปของชีวิตมนุษย์ คือมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป จึงพลอยเป็นอนัตตาไปด้วย ในความหมายว่า “ขึ้นชื่อว่าเป็นอนัตตา โดยความหมายว่าไม่เป็นไปในอำนาจ (อวสวตฺตณฺฏฐเณ หรือ อวสวตฺตณฺโตะ = เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ)” (วิสุทธิ. 3/260-276) คือ ความเป็นไปแห่งชีวิตและความตายของมนุษย์ ไม่มีใครมีอำนาจบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาของตนว่า สังขารที่เกิดขึ้นแล้วจงอย่าถึงความตั้งอยู่ ที่ถึงความตั้งอยู่ก็อย่าชรา (ความแปรปรวนเก่าแก่ คร่ำคร่า) ที่ถึงชราแล้วก็อย่าแตกดับ (ตาย) จงอย่าทรุดโทรมด้วยการเกิดขึ้นและการเสื่อมสลาย (วิสุทธิ. 3/246-247; วินย.ฎีกา 4/79, อ้างในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2547 : 52) จึงรวมความว่า ชีวิตและความตายของมนุษย์เป็นอนัตตา เพราะไม่อยู่ในอำนาจหรือไม่มีใครที่จะมาสั่งบังคับชีวิตซึ่งมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับ ไปเป็นธรรมดาให้เป็นไปตามความต้องการของตนได้ ชีวิตและความตายของมนุษย์ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ไม่ขึ้นอยู่กับอำนาจหรือความต้องการของ

ใคร เช่น มันเกิดขึ้นแล้วจะสั่งบังคับว่าอย่าตั้งอยู่ หรือมันตั้งอยู่แล้วจะสั่งบังคับว่าอย่าทรุดโทรม หรือว่ามันทรุดโทรมแล้วจะสั่งบังคับว่าอย่าดับไป (ตาย) ล้วนไม่ได้ทั้งนั้น

## 2.2 ความตายถูกมองว่าเป็นของเที่ยงแท้แน่นอน ขณะที่ชีวิตมนุษย์ไม่เที่ยงแท้แน่นอน

พุทธศาสนามองว่า ชีวิตของมนุษย์ที่ประกอบรวมกันขึ้นด้วยขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งข้อย่อยก็คือ กายและจิตนี้ ตกอยู่ในอำนาจไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง และ อนัตตา มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป (ตาย) เป็นธรรมดา และโดยนัยนี้ ความตาย ซึ่งเป็นกระบวนการแห่งความเป็นไปของชีวิตมนุษย์ที่เป็นธรรมดานี้ จึงถูกมองว่าเป็นของยั่งยืนแน่นอน ขณะที่ชีวิตแห่งความเป็นไปของมนุษย์ในโลกนี้เป็นของไม่ยั่งยืนแน่นอน ดังพุทธพจน์ที่คริสต์สอนชาวเมืองอาพวีให้เจริญมรณสติดังนี้ (ธมฺมปทฎฐกถาย ฉฎฐุ ภาโค. 2541 : 39) ว่า

พวกท่านจงเจริญมรณสติดังนี้ว่า ‘ชีวิตของเราไม่ยั่งยืน (อทุฐวี) ความตายของเราแน่นอน (ฐวี) เราต้องตายแน่แท้ (อวสุสฺส) ชีวิตของเรามีความตายเป็นที่สุด (มรณปริโยสานํ) ชีวิตของเราไม่เที่ยงแท้ (อนิยตํ) ความตายเที่ยงแท้ (นิยตํ)’ ก็ความตาย (มรณ) อันชนทั้งหลายเหล่าใดไม่เจริญแล้ว ในกาลที่สุด(จะตาย) ชนทั้งหลายนั้นย่อมถึงความสะดุ้ง ร้องอย่างขลาดกลัวอยู่ตายไป (ทำกาละ) เหมือนบุรุษเห็นอสรพิษแล้วหวาดกลัว ฉะนั้น ส่วนความตาย อันชนทั้งหลายใดเจริญแล้ว ในกาลที่สุด(จะตาย) ชนทั้งหลายนั้น ย่อมไม่สะดุ้ง คุงบุรุษเห็นอสรพิษตั้งแต่ยังไกล แล้วใช้ท่อนไม้เขี่ยทิ้งไปยืนอยู่ ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ มรณสดี อันท่านทั้งหลายพึงเจริญ

พุทธพจน์นี้ พระคัมภีร์ เมธังกูโร (2536 : 2-3) ไขความไว้ว่า ชีวิตกับความตายเป็นของคู่กับมนุษย์ทุกคน เมื่อมีการเกิดมามีชีวิต ก็มีความตายรออยู่ข้างหน้า เป็นทำนองต้องคำพิพากษาว่าเป็นนักโทษประหาร ต้องถึงแก่ความตาย ด้วยการลงโทษประหารในวันหนึ่งวันใดข้างหน้า โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง ณ สถานที่ใดที่หนึ่ง ชีวิตของมนุษย์ทุกคน ซึ่งมีความตายเที่ยงแท้แน่นอนนี้ ก็ไม่เที่ยงแท้แน่นอนเลย ว่า ชีวิตจะตายลงเมื่อใด จะตายที่ไหน จะตายอย่างไร แต่ที่เที่ยงแท้แน่นอน ก็คือ มนุษย์เกิดมาแล้วต้องตายทุกคนอย่างมิอาจหลีกเลี่ยงหนีพ้นได้ ดังนั้น ความจริงข้อนี้จึงถูกสอนเพื่อให้ทุกคนกำหนดจิตใจยอมรับความจริง คือ สภาพแน่นอนว่าต้องตาย และสภาพที่ไม่รู้แน่นอนว่าจะตายเมื่อไร ที่ไหน และอย่างไร เพื่อเตรียมใจให้พร้อมรองรับสภาพการณ์ที่ความตายจะมาเยือน ถ้าทำได้ก็จะมีประโยชน์มาก คือได้หาหนทางหาวิธีที่จะก้าวพ้นความตายทั้งหลาย โดยอาศัยหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงสอนสั่งไว้ เพื่อปฏิบัตินำไปสู่การพ้นทุกข์ พ้นจากความเกิด แก่ เจ็บ และตายได้อย่างสิ้นเชิง

ในคำสอนที่ทรงสอนชาวเมืองอาฟริเรื่องมรณสตินี้ ธิดาช่างหูกได้นำไปพิจารณาทั้งกลางวัน กลางคืน ก็ทำให้เข้าใจว่า เธอ“ไม่ทราบ”ได้ว่า เธอมาจากไหนจึงมาเกิดในโลกนี้ และเมื่อจติ (ตาย) จากโลกนี้ไปแล้ว ก็“ไม่ทราบ”เช่นกันว่า จักไปเกิด ณ ที่ไหน เธอ“ทราบ”แต่เพียงภาวะแน่นอนของความตายว่า เธอต้องตายเท่านั้น แต่กระนั้น ก็“ไม่ทราบ”ว่าจักตายในเวลากลางคืน กลางวัน หรือเวลาเช้า เวลาเย็น เป็นต้น ในกาลชื่อนั้น” (หมุมปทฎฐกถาย ฉฎฐฎ ภาโค. 2541 : 41-42) ซึ่งทำให้เธอไม่กลัวตาย และพร้อมจะรับกับสภาวะแห่งความตายนั้นที่จะมาถึงเสมอ

คำที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ย่อมสอดคล้องกับแนวคิดของพระพุทธโฆสาจารย์ ผู้เขียนคัมภีร์วิสุทธิมรรค (อ้างในพระคชฎี เมธังกูโร. 2536 : 3-4) ซึ่งได้กล่าวถึง “สิ่งที่ไม่อาจกำหนดได้ 5 อย่าง” ของชีวิตมนุษย์อันไม่แน่นอนนี้ไว้ว่า

ชีวิต	พยาธิ	กาลโ	จ	เทหนักเขปน	คคิ
ปญเจเต	ชีวล	โลกสุมี		อนิมิตตา	น นายเร.

แปลเป็นใจความว่า สิ่งที่ไม่อาจรู้ได้ในขณะที่บุคคลมีชีวิตอยู่นั้นมีอยู่ 5 อย่าง คือ 1) ชีวิตความเป็นอยู่ อันได้แก่ อายุ (ชีวิต) คือ ไม่อาจรู้ว่าจะมีอายุยืนนานเท่าใด 2) ความเจ็บไข้ได้ป่วย (พยาธิ) คือ ไม่อาจรู้ว่า วันนี้เราสุขภาพดี แต่วันไหนจะเจ็บป่วยร้ายแรง 3) กาลเวลาที่ตาย (กาลโ) คือ ไม่อาจรู้ว่าเราจะตาย ณ เวลาใด วันใด เดือนใด ปีใด 4) สถานที่ที่จะตาย (เทหนักเขปน) คือ ไม่รู้ว่าเราจะตายที่ไหน ในบ้าน นอกบ้าน บนท้องถนน ในป่า ความตายสามารถมีได้ทุกหนทุกแห่ง และ 5) คคิภพภูมิที่จะไป (คคิ) คือ ไม่อาจรู้ว่า หลังจากที่เราตายไปแล้ว เราจะไปเกิด ณ ภพภูมิแห่งใด

พระคชฎี เมธังกูโร (2536 : 4-6) อธิบายว่า จุดประสงค์ของการพูดถึง “สิ่งที่ไม่อาจกำหนดได้ 5 อย่าง” ของชีวิตมนุษย์นี้ ก็เพื่อ 1) เตรียมชีวิตให้พร้อมอยู่เสมอ คือถึงจะไม่รู้ว่าจะมีอายุยืนนานเท่าใด แต่ก็ตั้งใจทำชีวิตของตนให้มีคุณค่า มีประโยชน์ มีความภาคภูมิใจ สามารถยกมือไหว้ตนเองได้ 2) ความไม่ประมาทในชีวิต คือเมื่อร่างกายยังแข็งแรงดี จิตใจมีสุขภาพจิตดี ก็พึงตั้งหน้าทำความเพียรประกอบการงาน รับผิดชอบหน้าที่ให้ดีที่สุด เพื่อว่าเวลาที่เจ็บป่วยมาเยือน จะได้ไม่รู้สึกละเลยเวลาทำความดี 3) ความไม่ประมาทในกาลเวลา คือต้องไม่ประมาทในกาลเวลาแห่งการประกอบคุณงามความดี เตรียมตัวให้พร้อมที่จะตายได้ทุกเมื่อ ไม่สะดุ้งหวาดกลัว 4) ความไม่วิตกกังวลเรื่องความตาย พยายามใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์ ไม่ว่าจะอยู่ที่ใด ก็ระวังสำรวมจิตใจในทางที่คืออยู่เสมอ ซึ่งทำได้อย่างนี้ จะตายที่ใดก็ได้ไร้ปัญหา และ 5) สร้างความอุ่นใจในเรื่องคคิภพภูมิที่จะไป ด้วยการทำความดี หลีกหนีความชั่ว เพราะพระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ทำความดีย่อมมีสุคติเป็นที่หมายไป ผู้ทำความชั่วย่อมมีทุคติเป็นที่หมายไป

### 2.3 ความตายถูกมองว่าเป็นเรื่องที่ไม่อาจหลบเลี่ยงและหนีพ้น

สอดคล้องกับทำที่ว่าความตายเป็นของยั่งยืนเที่ยงแท้แน่นอน ขณะที่ชีวิตมนุษย์ไม่ยั่งยืนเที่ยงแท้แน่นอน ที่กล่าวแล้ว พุทธศาสนายังมีทำที่ว่า ความตายเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลบเลี่ยงและหนีพ้น

ได้ ไม่ว่าจะบุคคลจะอยู่ที่ไหนหรือหลีกหนีไปที่ไหนก็ตาม เรื่องนี้สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ตรัสแต่หมู่  
ภิกษุ ณ วัดนิโครธาราม ถึงเรื่องการตายของพระเจ้าสุปปพุทธะ พระมาตุลา (ลุง) ของพระพุทธเจ้า ใน  
อรรถกถาธรรมบท (ชมมปทฎฐกถาย ปณจโม ภาโค. 2548 : 42) ว่า

น อนตฺติกุเข น สมฺมุตฺตมชฺเช

น ปพฺพตานิ วิรวิ ปวิสุต

น วิชฺชเต โส ชคตฺติปฺปะเทโส

ยตฺตฎฺฐิตํ นปฺปสฺสเหยฺย มจฺจุ.

แปลเป็นใจความว่า บุคคลจะนั่งแอบซ่อนภายในกลีบเมฆกลางเวหากก็ตาม จะเข้าไปแอบ  
ซ่อนกายอยู่กลางทะเลลึกก็ตาม จะเข้าไปแอบซ่อนตัวอยู่กลางชอกเขาสำเนาไพรก็ตาม ก็ไม่อาจจะ  
หลีกหนีพ้น(ความตายได้) (เพราะ)ประเทศแห่งพื้นปฐพีนี้ที่ความตาย (มัจจุ) จะมีอาจตามย่ำยีผู้หลบ  
หลีกลี้มันไปได้ ย่อมไม่มี

พระเจ้าสุปปพุทธะผูกอาฆาตในพระพุทธเจ้าด้วยเหตุ 2 ประการ คือ ทิ้งเจ้าหญิงยโสธรา  
(พิมพา) ออกบวช และให้เทวทัตบวชแล้วทรงดำนิว่ากล่าว ดังนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาที่กรุง  
กบิลพัสดุ์ และจะเสด็จไปยังที่นิมนต์ไว้ พระเจ้าสุปปพุทธะจึงเสด็จไปขวางทางไม่ให้พระพุทธเจ้าทรง  
เสด็จไปได้ ทำให้พระพุทธเจ้าต้องเสด็จกลับไปยังวัดนิโครธาราม แล้วตรัสกับหมู่ภิกษุว่า “เจ้าสุป-  
พุทธะนั้นไม่ให้ทางแก่พระพุทธเจ้าผู้เช่นเรา นับว่าทำกรรมหนักแล้ว ในวันที่ 7 แต่วันนี้ไป ท้าวเธอ  
จักถูกแผ่นดินสูบ ณ เชนกันโค ภายใต้ปราสาท” พระเจ้าสุปปพุทธะได้ยื่นพุทธพจน์จากบุรุษสอดแนม  
(จารบุรุษ) แม้เข้าใจว่า พระพุทธพจน์ไม่มีผิดพลาด เป็นหนึ่งไม่มีสอง แต่ก็คิดจะจับผิดพระพุทธเจ้า  
เพราะเหตุนี้จึงสั่งให้พวกมหาดเล็กขนเครื่องใช้สอยส่วนพระองค์ทั้งหมดไปไว้บนปราสาท  
ชั้นที่ 7 ให้ชกบันได ปิดประตู ให้ทหารยามที่ร่างกายกำยำแข็งแรงเฝ้าประตูเข้า-ออก ประตูละ 2 คน  
เพื่อหลีกหนีความตาย พระพุทธเจ้าทรงทราบภิกษุของพระเจ้าสุปปพุทธะอย่างนี้ ก็ตรัสยั่วว่า “ภิกษุ  
ทั้งหลาย เจ้าสุปปพุทธะมิใช่แต่จะนั่งหลบความตายอยู่บนปราสาทอย่างเดียว ต่อให้เหาะหนีขึ้นไปสู่  
เวหากก็ตาม นั่งแอบอยู่ในอากาศก็ตาม เคนหนีไปยังทะเลทางเรือก็ตาม หนีเข้าไปหลบอยู่ในชอกเขาก็  
ตาม ธรรมดาว่าพุทธพจน์ย่อมไม่เป็น 2 ท้าวเธอจักถูกแผ่นดินสูบในสถานที่เราพูดไว้แน่นอน” แล้วก็  
เป็นจริงตามที่ตรัสไว้ เมื่อในวันที่ 7 ของการหลบหนีความตายอยู่บนปราสาทชั้น 7 ม้ามงคลเกิดคึก  
คะนอง กระแทกฝ่าปั้งๆ ใครไม่อาจให้ม้าหยุดคึกคะนองได้ เสียงได้ยินถึงพระเจ้าสุปปพุทธะ ทำให้นึก  
รำคาญ จึงคิดจะไปปราบม้าให้หายพยศ ลุกจากที่ประทับบ่าหน้าไปทางประตูทางออก เปิดประตู แม้  
ทหารยามที่เฝ้าอยู่ในแต่ละประตูเข้า-ออกจะพยายามจับท้าวเธอ ก็มีอาจจับอยู่ พระองค์สามารถลงไปถึง  
บันไดปราสาท แล้วก็ถูกแผ่นดินสูบตายไปตกอเวจีนรก

ที่แสดงมาทั้งหมดนี้ พระคุษฎี เมธังกูโร (2536 : 7) กล่าวยืนยันความจริงและให้อนุสติว่า  
ความตายเป็นเรื่องมีอาจหลีกหนีพ้นได้ คนเราทุกคนควรตระหนักรู้ว่า ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในชนชั้น

ฐานะใด มีเพศ อายุ อาชีพอย่างไร ก็ต้องพบกับความตายอย่างแน่นอน เหมือนกับใบไม้ ไม่เลือกว่าจะเป็นใบใหญ่ ใบเล็ก ใบเขียว ใบเหลือง ไม่ว่าจะเป็ ใบอ่อนหรือใบแก่ ก็ต้องร่วงลงได้ มนุษย์ก็เป็นเช่นเดียวกันนี้ จึงไม่ควรพยายามหนีความตาย ถิ่นความตาย แต่ให้ระลึกและเข้าใจความตาย นำความตายไปใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด คนส่วนใหญ่ในโลกนี้มักมีท่าทีต่อความตายเป็นของไม่ดี จึงพยายามหลีกเลี่ยงและไม่พูดถึงความตาย แต่ก็หาพ้นความตายไม่ คนเช่นนี้ถูกมองโดยพุทธศาสนาว่าเป็นคนประมาท ชาวพุทธที่ดีจึงควรรู้กฎธรรมชาติและความจริงของชีวิต เตรียมตัวรับมือกับความตายอย่างรู้เท่าทันด้วยสติและปัญญา

#### 2.4 ความตายถูกมองว่าเป็นเรื่องธรรมดา

พุทธศาสนามีท่าทีว่า ความตายเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดขึ้นตามธรรมดาของโลก เป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต แต่ว่ามนุษย์ส่วนใหญ่มักไม่เข้าใจหรือพยายาม ไม่พูดถึงธรรมชาติแท้จริงหรือธรรมดาของชีวิตอันนี้ จึงเป็นเหตุให้ไม่สามารถกำหนดท่าทีต่อการกระทำที่ถูกต้องต่อชีวิตได้ ผลที่ตามมาคืออาจต้องเป็นทุกข์ในระดับต่างๆ หรืออย่างน้อยก็ไม่สามารถได้รับประโยชน์ที่จะพึงได้จากการเกิดมามีชีวิตในฐานะเป็นมนุษย์คนหนึ่ง (ชาย โปธิสิตา, อ้างใน <http://www.ipsr.mahidol.ac.th/content/hom/ConferenceII/Article/Articleo5.htm>)

ความตายที่ถูกมองว่าเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิตนี้ ปรากฏชัดจากหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ข้อที่สตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม คฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม ควรพิจารณาเนืองๆ เรียกชื่อว่า อภินิหารปัจเจกชน 5” ซึ่งหนึ่งใน 5 เนื้อหาของหัวข้อธรรมนี้ ก็คือ ทรงให้น้อมนึกว่า “มรณธรรมควรพิจารณาเนืองๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้” (อง.ปญจ. 22/57/81, อ้างตาม พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2545 : 180) นอกจากนี้ ท่าทีอย่างนี้ยังอาจเห็นได้จากคำพิจารณาซากศพเพื่อปลงอสุภกรรมฐาน และพิจารณาผ้าบังสุกุลว่า “อนิจจา วต สงขารา อูปาทวยธมมิโน...สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีการเกิดขึ้นและความสิ้นสลาย (ตาย) ไปเป็นธรรมดา...” (ชมมปทภูฏ-กถา ปฐโม ภาโค. 2541 : 65) พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2545 : 180) กล่าวอ้างตามนัยแห่งคำอธิบายความของอรรถกถาว่า จุดประสงค์ของพิจารณาความตายอย่างนี้ ก็เพื่อละหรือบรรเทาความมัวเมาในวัยและในชีวิตตน อันเป็นสาเหตุทำให้บุรุษหรือสตรี บรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ตกอยู่ในความประมาทและประหลตทุจริตทางไตรทวาร (กาย วาจา ใจ) เมื่อบุคคลพิจารณาน้อมนึกไป ก็ จะเห็นว่า มิใช่ตัวผู้พิจารณาเพียงผู้เดียวที่จะต้องตาย แต่เป็นคติธรรมของสัตว์โลกทั้งหลายที่ตกอยู่ในธรรมดานี้ ขึ้นอยู่กับว่าจะตายช้าหรือตายเร็วเท่านั้น และเมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ด้วยสติและปัญญาเสมอๆ แล้ว แนวทางปฏิบัติเพื่อละหรือบรรเทาความมัวเมาในชีวิตก็จะเกิดขึ้น ครั้นเจริญธรรมในธรรมดานี้ให้มากเข้า ก็จะละความยึดมั่นและถือติดข้อง (สังโยชน์) ได้ ทำให้บรรเทาทุกข์ต่อความกลัวตายได้

พระคัมภีร์ เมซังกูโร (2536 :7) มีท่าทีต่อการมองความตายว่าเป็น “เรื่องธรรมดาที่หนีไม่พ้น” เป็นธรรมดาของชีวิตที่ควรตระหนักรู้ว่า มนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในชนชั้นวรรณะ ในเพศ ในอายุ ในอาชีพใดๆ ก็ต้องตกอยู่ในความตายนี้อย่างแน่นอน และแนะนำวิธีทำตัวว่า บุคคลควรรู้จักธรรมชาติหรือกฎความจริงของชีวิตนี้ เตรียมตัวรับมือกับความตายให้ถูกต้องด้วยสติและปัญญาแบบไม่ประมาท

## 2.5 ความตายถูกมองว่ามีใช้จุดสิ้นสุดของชีวิต

พุทธศาสนามองว่า ความตายมีใช้ที่สิ้นสุดของกระบวนการมีชีวิต แต่เป็นเพียงจุดจบของชีวิตในทางร่างกายปัจจุบันนี้เท่านั้น เพราะความตายในพุทธทัศนะ ถ้ามีใช้ความตายของพระอรหันต์แล้ว จะยังก่อให้เกิดเชื้อแห่งชีวิตใหม่ต่อไป มิได้จบสิ้น ความตายกับการเกิดหรือการเกิดกับความตายเป็น “ของคู่กัน” เป็นเช่นกัน 2 ด้านของเหรียญ พลิกไปอีกด้านก็จะเจออีกด้านเสมอ ชีวิตเป็นกระบวนการที่สืบคลาน ดำเนินไปตามเหตุปัจจัยของมัน จากจุดเริ่มต้นคือเกิด ไปสู่จุดอวสานคือตาย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). 2548 : 224) และจากจุดอวสานคือตาย ก็ไปสู่จุดเริ่มใหม่คือเกิดต่อไป จะเวียนกันไปอย่างนี้ เรียกว่า “สังสารวัฏ” หมายถึง “การเวียนว่ายตายเกิด” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2546 : 1161) แบบหมุนเป็นวงกลม มีจุดเริ่มต้น และจุดสิ้นสุดที่มีอาจรู้ได้ (อนมตฺตคฺคสฺงฺสาร) (อภิญฺญวณฺณ โปธิสฺสาน. 2548 : 21 - 22) และด้วยท่าทีแห่งการมองว่าความตายมีใช้จุดสิ้นสุดของชีวิตนี้ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเป็นคำอุทานในวันของการตรัสรู้ไว้ ดังมีคำอุทานและคำอธิบายที่พระพุทธโฆสจารย์กล่าวอ้างไว้ในอรรถกถาธรรมบท ใจความว่า อย่าพยายามให้มีการเวียนว่ายการเกิดตายอยู่หลายๆชาติ (อเนกสสาร) เพราะการเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์ (ทุกข์า ชาติ ปุณฺปุณฺ) เหตุต้องประสบกับความชรา ความเจ็บป่วย และความตาย ให้รีบเร่งกำจัดตัณหาอันเป็นตัวสร้างชีวิตให้มีการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏเพราะมีกิเลสก่อกรรมทำให้ได้รับวิบากเป็นวิญญะ (วนเวียน) เหตุเพราะความไม่รู้ (อวิชชา) เสียก็จะเข้าสู่นิพพานสิ้นตัณหา มีผลเป็นสุขนิรันดร มิต้องเกิดอีกต่อไป (ธมฺมปทญฺฐกถาย ปญจโม ภาโค. 2541 : 115-116)

ท่าทีของพุทธศาสนาที่แสดงว่า ความตายมีใช้จุดสิ้นสุดของชีวิต หมายความว่า พุทธศาสนามีได้ปฏิเสธเรื่องตายแล้วเกิด ตราบเท่าที่ยังมีเหตุและเงื่อนไขปัจจัยพร้อมให้ต้องเกิดอีก หลักอภิธรรมยืนยันว่า เมื่อบุคคลใกล้จะตาย จะมีจิต 2 ดวงเกิดขึ้นพร้อมกัน คือ จิตฺตจิต (จิตที่จะตาย) เรียกอีกอย่างว่า “จิตฺตวิญญาน” (วิญญานตาย) และปฏิสนธิจิต (จิตเกิด) เรียกอีกอย่างว่า “ปฏิสนธิวิญญาน” (วิญญานเกิด) เกิดขึ้นสืบต่อกันพร้อมกัน จะว่าเป็นอันเก่าก็มีใช้ จะว่าเป็นอันใหม่ก็ไม่เชิง เป็นแบบสันติที่เกิดมีสืบต่อเนื่องกันไป คืออันเก่าจะดับ ก็ก่อเกิดอันใหม่ขึ้นต่อเนื่องกันไป (มิลินทปัญหา. 2543 : 53-54) เปรียบเช่น “ลูกปิงปอง” ที่โยนถูกกระทบพื้นจะเด้งขึ้นทันที คือ “การตกกระทบพื้น” และ “การเด้งขึ้น” ของลูกปิงปองนั้นจะเกิดมีขึ้นพร้อมกันทันที มิได้มีการหยุดอยู่ชั่วคราวแล้วจึงเด้งขึ้นแต่อย่างใดฉันใด

จุดจิตและปฏิสนธิจิตก็เกิดขึ้นพร้อมกัน คือขณะที่“จุดจิต”ดับไป ก็จะก่อเกิด“ปฏิสนธิจิต” ขึ้นทันที ฉะนั้น

นอกจากนี้ การที่พุทธศาสนาพูดถึงจุดอุปปาตญาณ คือญาณกำหนดรู้การกำลังตายและการกำลังเกิดของสรรพสัตว์ว่าเป็นไปตามกรรม (พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. 2537 : 29-30) วิมานวัตถุ และเปตวัตถุ ซึ่งพูดถึงเรื่องราวของวิมานของเทวดาที่เป็นชายและหญิงที่ได้ผล เพราะทำความดีบางอย่างขณะเป็นมนุษย์ และเรื่องราวของเปรตที่ได้รับทุกข์ทรมานอันเป็นผล เพราะทำความชั่วบางอย่างในขณะที่เป็นมนุษย์ ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 26 ตลอดจนการพูดถึง “อบาย ทุคติ วินิบาด นรค” ในคัมภีร์ทางศาสนา (อ.เอก. 20/42, อ้างตาม มงคลสูตรที่ปนิยา ปฐโม ภาโค. 2530 : 227) ล้วนยืนยันเรื่องทำที่ต่อกรรมมองว่า “ตายแล้วเกิด” ของพุทธศาสนาทั้งสิ้น แต่พุทธศาสนาก็ใช้หลักวิชาชาวทึนชันการตายแล้วเกิดว่า มนุษย์ผู้ตายจะเกิดไปเป็นอะไร คือ พรหม เทวดา มนุษย์ สัตว์ ติรัจฉาน สัตว์นรก เปรต อสุรกาย ในภพภูมิไหน คือ สุกตติภูมิ ได้แก่ พรหม เทวดา มนุษย์ หรือทุกตติภูมิ ได้แก่ สัตว์ติรัจฉาน สัตว์นรก เปรต อสุรกาย ขึ้นอยู่กับกรรมที่เป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่มนุษย์คนนั้นๆ ได้ทำไว้ก่อน ซึ่งจะเป็นตัวตัดสินใจไปเกิดเองอย่างยุติธรรมโดยอัตโนมัติ

ชาย โพธิสตา ผู้เขียนบทความเรื่อง “ชีวิตและความตายในทัศนะของพุทธศาสนา” กล่าวสรุปถึงผลดีของการนำทำที่ต่อกรรมมองความตายของพุทธศาสนาไปใช้ไว้ (อ้างใน <http://www.ipsr.mahidol.ac.th/content/hom/ConferenceII/Article/Article05.htm>) ใจความว่า

1. ไม่ว่าบุคคลจะชอบหรือไม่ชอบก็ตาม ธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติของชีวิตที่กล่าวแล้ว ก็ไม่มีทางเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ เช่น ไม่มีใครที่เกิดมาแล้วจะไม่ตาย ดังนั้น ทางที่จะไม่ให้เป็นทุกข์กับเรื่องความตายมากเกินไป ก็คือ “ต้องทำใจ” ซึ่งคำว่า “ทำใจ” ในทำที่ของพุทธศาสนา มีความหมายลึกซึ้ง เริ่มต้นแต่ทำความเข้าใจและความเห็นในเรื่องธรรมชาติของชีวิตให้ถูกต้องว่า เป็นอย่างไร (สัมมาทิฐิ) ไปจนถึงการละตัณหาและอุปาทาน ทำได้อย่างนี้ ชีวิตของบุคคลก็จะทุกข์น้อยลง “ทำใจ” ได้มากเท่าใด ก็ทุกข์น้อยเท่านั้น และมีโอกาสที่จะถึงจุดที่เรียกว่า “ตายก่อนตาย” ตามทัศนะของท่านพุทธทาส คือตายจากการยึดมั่นถือมั่นใน “ตัวกู ของกู” แล้วตั้งแต่ยังมีลมหายใจ ในสภาพเช่นนี้ แม้ความตายจริงๆ จะเกิดขึ้น ก็ไม่มีความหมายอะไร มากไปกว่าการมองว่า “มันต้องเป็นอย่างนั้น” (ตถตา) เท่านั้น

2. ชีวิตคือการเปลี่ยนแปลง โดยมีการเกิดขึ้นในเบื้องต้น คงอยู่ในท่ามกลาง และดับสูญสลายตายไปในที่สุด แต่กระนั้น การเปลี่ยนแปลงก็เป็นไปได้ 2 นัยยะ คือ อาจจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นหรืออาจจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เลื่อมลง ดังนั้น ถ้าบุคคลใช้หลักนี้ให้เป็นประโยชน์ ด้วยสติ สร้างเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น แบบกฎอิทัปปิจจยตาที่ว่า ต้องทำสิ่งนี้ (เหตุปัจจัยอันจะนำไปสู่ความดีงามของชีวิต) แล้วสิ่งนี้ (ความดีงามของชีวิต) ก็จะเกิดขึ้น ก็จะทำให้การเจริญมรรตติของพุทธศาสนามีใช้สิ่งที่จะทำให้บุคคลหลุดพ้น อมืองอเท้า หรือรอให้ความ

ตายเป็นฝ่ายกระทำต่อบุคคลอยู่ฝ่ายเดียว คือไม่ยอมจำนนต่อความความตายด้วยความขาดสติสัมปชัญญะ การที่สิ่งทั้งหลายมีการเปลี่ยนแปลงนั้นก็ก็เป็นสิ่งที่ดี เพราะเป็นการเปิดโอกาสให้บุคคลสามารถพลิกสิ่งที่ไม่ดีที่เป็นวิกฤตให้กลับดีเป็นโอกาสในการเร่งทำความดี เตรียมความพร้อมประเด็นอยู่ที่ว่า เมื่อพบกับการเปลี่ยนแปลงของชีวิตคือความตายแล้ว ต้องสร้างเหตุปัจจัยและเงื่อนไขที่จะนำไปสู่ความดีให้ได้เท่านั้น

3. การมองให้ทะลุว่า ชีวิตมีการเปลี่ยนแปลง คือมีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับสลายตายไปเป็นธรรมดา นั้น จะทำให้บุคคลตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ด้วยความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องนี้ โดยเฉพาะความตาย จะได้เตือนตนให้เร่งทำสิ่งที่ดี และควรทำ ไม่ผัดผ่อนหรืออ้างเหตุว่า ยังมีเวลาในชีวิตอีกมาก ความตายยังอยู่อีกไกล แล้วไม่ลงมือทำกิจที่ควรทำ ทำที่อย่างนี้จะช่วยทำให้บุคคลพลิกวิกฤตให้เป็น โอกาสได้ในเรื่องนี้

### 3. ประเภทและสาเหตุของความตาย

ความตายในทัศนะของพุทธศาสนาเป็นภาวะแห่งการเปลี่ยนแปลงของชีวิต และการเปลี่ยนแปลงนี้ก็เป็นเรื่องที่ต้องแสดงท่าทีมองให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ด้วย มิเช่นนั้น จะเป็นตัวก่อให้เกิดทุกข์มากมายตามมาแก่บุคคล หากไม่เข้าใจและทำใจให้ยอมรับภาวะแห่งการเปลี่ยนแปลงที่เป็นธรรมดา อันมีอาจหลีกเลี่ยงหนีพ้น ได้นี้ด้วยสติสัมปชัญญะและความไม่ประมาทได้ และจากจุดของการมีท่าทีต่อการมองความตายนี้ ก็นำไปสู่การจัดแบ่งประเภทของความตายและสาเหตุเบื้องหลังที่นำไปสู่ความตายตามทัศนะของพุทธศาสนาด้วย เพื่อความเข้าใจความตายอย่างถ่องแท้ยิ่งขึ้น พุทธศาสนาจัดแบ่งประเภทของความตายออกเป็น 2 ประเภท คือ ความตายของชีวิตหรือความตายทางร่างกาย กับความตายโดยที่ชีวิตยังไม่ตาย เป็นความตายทางจิตใจ “ตายก่อนตาย” ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ (อ้างใน [http://www.ipsr.mahidol.ac.th/content/hom/ConferenceII/Article/Article\\_o5.htm](http://www.ipsr.mahidol.ac.th/content/hom/ConferenceII/Article/Article_o5.htm)) มีรายละเอียดที่ควรกล่าว ดังนี้

#### 3.1 ความตายของชีวิตทางร่างกาย

พุทธศาสนาถือว่า ชีวิตเกิดมีขึ้นและเป็นอยู่ เพราะมีเหตุปัจจัยต่างๆ มาประกอบกันเข้าอย่างเหมาะสม และโดยนัยยะนี้ ความตายก็มีไช้อะไรอื่นนอกจาก “ความดับสิ้นไปแห่งเหตุปัจจัยที่จะทำให้ชีวิตคงอยู่” ตามหลักปฏิจจนูปบาทหรืออิทัปปัจจยตาที่ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ (ด้วย)” (ส.น.16/64, 144/33, อ้างใน พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). 2529 : 81) ความดับสิ้นไปแห่งเหตุปัจจัยนี้ ถูกมองว่าเป็นเพียงมิติหนึ่งของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดมีขึ้นอยู่ตลอดเวลา แม้ในขณะที่บุคคลยังมีชีวิตอยู่ คือมีกระบวนการแห่งการเกิดและการดับที่เกิดต่อเนื่องสลับกันไป ชีวิต หากมองในแง่นี้ ก็มีทั้งการเกิดและการดับอยู่ตลอดเวลา แต่กระนั้น ความเกิดและความดับในลักษณะนี้ก็ได้ทำให้ชีวิตของบุคคลดับตายไป เหตุ

ปัจจัยแห่งชีวิตมิได้หมดไป อันจะทำให้ชีวิตดับสิ้นไปจริงๆ เพียงแต่ความตายแบบนี้อาจทำให้ชีวิตเปลี่ยนแปลงไปในด้านรูปธรรมและนามธรรมบ้างเท่านั้น เช่น หน้าตาและรูปร่างของบุคคลเปลี่ยนไปตามกาลเวลา ไม่คงเดิม คือเป็นความตายในภาวะหนึ่ง แล้วเกิดเป็น/มีอีกภาวะหนึ่งขึ้นมาแทนที่ เช่น จากวัยเด็กเป็นวัยรุ่น จากวัยรุ่นเป็นวัยผู้ใหญ่ และจากวัยผู้ใหญ่เป็นวัยชรา แล้วตายจริงในที่สุด

ความเปลี่ยนแปลงชนิดที่เป็นความตายจริง สิ่งที่เป็นเหตุปัจจัยของชีวิตจะหมดไป ถือเป็นความตายของชีวิตร่างกายตามทัศนะของพุทธศาสนา ความเปลี่ยนแปลงแห่งเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดความตายทางร่างกายแบบชีวิตดับสิ้นไปนี้ พุทธศาสนาถือว่ามิสาเหตุบางอย่างอยู่เบื้องหลังความตายของสรรพสัตว์ คือ มนุษย์ สัตว์ และเทวดา

(1) สาเหตุแห่งความตายของมนุษย์และสัตว์ ความตายของมนุษย์และสัตว์ต่างๆ พระภิกษุนักเขียนในพุทธศาสนา อาทิเช่น พระมหาบุญมี มាលาวิโร พระคุษฎี เมธังกูโร และอื่นๆ กล่าวว่า อาจเกิดมาจากสาเหตุใดๆ ต่อไปนี้ (อ้างใน <http://www.ipsr.mahidol.ac.th/content/hom/ConferenceII/Article/Articleo5.htm>) คือ

1) ตายเพราะสิ้นอายุขัย (อายุขัยขมรณะ) ความตายเพราะสาเหตุแบบนี้ถือว่าเป็นธรรมดาของสรรพสัตว์ที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติของสรรพสิ่งที่ต้องมีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับสูญสิ้นไป ชีวิตของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย คือสัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรก เปรต อสุรกาย ที่เกิดมีขึ้น แม้จะไม่มีโรคภัยหรือเหตุปัจจัยอื่นทำให้เสียชีวิตไปก่อนวัยอันควร ก็ดำรงอยู่ได้ชั่วระยะเวลาหนึ่งในภพภูมิของตนตามอายุขัย (อัตรากำหนดอายุจนสิ้นอายุ) ถ้าเป็นมนุษย์ก็ราว 100 ปี หรือมากกว่าไป ก็มีไม่มากนัก (ดูเปรียบเทียบ ปัญจมหาวิโลกนะ ใน พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต). 2531 : 223-224) เท่านั้น สัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรก เปรต และอสุรกาย ก็ทำนองเดียวกัน ขึ้นอยู่กับว่ากรรมที่พวกสัตว์เหล่านี้ทำไว้ว่ามีความยืนนานแค่ไหน นั่นก็คือว่า ชีวิตของมนุษย์และสัตว์ต่างๆ มีอายุขัยจำกัดด้วยกาลเวลาที่จะมีชีวิตอยู่ในภพภูมิของตน และอายุขัยของแต่ละบุคคลและสัตว์ มิไม่เท่ากัน ทั้งมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นลงตามยุคสมัยไปด้วย เช่น ในปัจจุบันคนไทยมีอายุขัยโดยเฉลี่ย 70 ปี คือ 68 ปีสำหรับเพศชาย 74 ปีสำหรับเพศหญิง (อ้างตาม ชาย โทธิสิตา ใน <http://www.ipsr.mahidol.ac.th/content/hom/ConferenceII/Article/Articleo5.htm>) เพราะแต่เดิมทีเดียว อายุของมนุษย์ตามที่คัมภีร์ทางพุทธศาสนากล่าวไว้ มีอายุนับเป็น 10,000 ปี แล้วลดน้อยถอยลง จนมีถึงสมัยที่พระสิทธิตถะสัมมาสัมพุทธเจ้าจะเสด็จมาอุบัติลดลงเหลือ 100 ปี (อ้างใน <http://www.geocities.com/southbeach/terrace/4587/dieing.htm?20971>) มาในปัจจุบันลดน้อยลงโดยเฉลี่ยตามที่กล่าวนั้น พุทธศาสนามีอุปมาเปรียบเทียบ “ความตายเพราะสิ้นอายุไข” นี้เหมือนกับ “ตะเกียงที่หมดไส้” แม้น้ำมันจะยังคงมีอยู่ แต่ก็มิอาจจุดให้เปลวไฟแสงสว่างต่อไปได้

2) ตายเพราะสิ้นกรรม (กัมมัคขมรณะ) ความตายเพราะสาเหตุแบบนี้สืบเนื่องมาจากการกระทำของบุคคล คือ กรรมที่ทำในอดีต ตั้งแต่วินาที นาที ชั่วโมง วัน สัปดาห์ เดือน

และปีที่ผ่านมาแล้วในปัจจุบันชาตินี้ จนไกลออกไปถึงอดีตชาติที่แล้วมา หรือกรรมที่กำลังทำอยู่ ณ ขณะปัจจุบัน เป็นกรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศล หมดสิ้นไป ด้วยว่ากรรมที่กระทำไว้นี้จะส่งผลทำหน้าที่ช่วยสนับสนุนชีวิตมนุษย์และสัตว์ที่ประกอบไปด้วยกายกับจิตหรือรูปกับนามในภพภูมิที่เกิดมาให้ดำรงอยู่และเป็นไป คือการเกิดเป็นมนุษย์ เป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย ขึ้นอยู่กับกรรมที่ตนทำไว้ แต่เมื่อผลกรรม (วิบาก) ที่จะทำให้ชีวิตคงอยู่หมดสิ้นไป ก็จะทำให้ชีวิตทางร่างกายนี้ดับสิ้นไปด้วย สัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรก เปรต และอสุรกาย จะพ้นไปจากภาวะของการเป็นสัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรก เปรต และอสุรกาย ไปเป็นสัตว์ในภพภูมิอื่นได้นั้น จะต้องรับผลหรือโทษทัณฑ์ครบตามกรรมที่ตนทำไว้ก่อน จะตายสิ้นไปจากภาวะนั้นๆ ได้ ความตายเพราะสาเหตุของการสิ้นกรรมแบบนี้มีอุปมาเหมือนตะเกียงที่น้ำมันหมด แม้ไส้จะยังคงมีอยู่ในตัวตะเกียง แต่เปลวไฟให้แสงสว่างก็ดับไป

3) ตายเพราะสิ้นทั้งสอง (อุภยัคขมรณะ) ความตายเพราะสาเหตุแบบนี้สืบเนื่องมาจากทั้งอายุขัยและกรรมที่กระทำไว้ของมนุษย์และสัตว์นั้นๆ หมดสิ้นไปในเวลาเดียวกัน เช่น ความตายของผู้สูงอายุที่แก่หง่อม สภาพร่างกายและจิตใจหมดสภาพ อีกทั้งกรรมอันเป็นแรงสนับสนุนให้ชีวิต (รูปและนาม) นี้ทำหน้าที่ของมันได้ก็หมดไป ความตายของมนุษย์และสัตว์เพราะสาเหตุแบบนี้มีอุปมาเหมือนตะเกียงที่น้ำมันและไส้หมดไปพร้อมกัน

4) ตายเพราะมีเหตุหรือกรรมเข้ามาตัดรอน (อุปัจเจทมรณะ) ความตายเพราะสาเหตุแบบนี้สืบเนื่องมาจากการมีกรรมบางอย่างในปัจจุบันมาตัดรอน ทำให้ชีวิตของมนุษย์และสัตว์นั้นๆ สิ้นไปอย่างกะทันหัน ทั้งที่น่าจะมีชีวิตอยู่ต่อไปได้อีกนาน ความตายเพราะสาเหตุแบบนี้ ทั้งอายุและกรรมยังไม่หมด แต่เกิดมีเหตุปัจจัยบางอย่างมาทำให้ชีวิตที่น่าจะมีอยู่ต่อไปนั้นดับสิ้นลงไปกะทันหัน เช่น ความตายโดยอุบัติเหตุ ถูกยิง ถูกรถชน ฯลฯ หรือโรคระบาดเฉียบพลันร้ายแรง เป็นต้น ความตายเพราะกรรมมาตัดรอนแบบนี้มีอุปมาเหมือนตะเกียงที่น้ำมันและไส้ยังคงมีอยู่ แต่มีเหตุอื่นมาทำให้ไฟที่สว่างอยู่ดับไป เช่น มีลมพัดมาแรง (เหตุภายนอก) จนทำให้เปลวไฟดับไป เป็นต้น

พุทธศาสนาถือว่า ความตายทางร่างกาย ไม่ว่าจะเกิดขึ้น ณ สถานที่แห่งใด เวลาใด กับมนุษย์หรือสัตว์ประเภทใด จะมีสิ่งที่เหมือนกันอย่างหนึ่งคือ ล้วนมีเหตุปัจจัยที่สามารถอธิบายได้อยู่เบื้องหลังทั้งสิ้น

(2) สาเหตุของความตาย (จุด) ของเทวดา พระพุทธโฆสจารย์ นักปราชญ์พุทธผู้เขียนคัมภีร์อรรถกถาทางพุทธศาสนาไว้มากมาย กล่าวถึงสาเหตุของความตาย (จุด) ของเทวดาทั้งหลายไว้ว่า การจุดหรือตายจากเทวโลกไปสู่ภพภูมิอื่นของเทวดาทั้งหลายมาจากสาเหตุ 4 ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง (ธมมปทฎฐกถาย พุติโย ภาโค. 2541 : 12-13) คือ

1) ตายเพราะสิ้นอายุขัย (อายุขัยจุด) คือ มนุษย์บางคนทำกรรมที่เป็นบุญ (บุญกรรม) ไว้มากขณะยังเป็นมนุษย์ เมื่อตายลงก็ไปเกิดเป็นเทวดาในเทวโลกอยู่ตราบเท่าสิ้นอายุขัย (คืออัตรากำหนดอายุจนสิ้นอายุ) ก็ตายไปเกิดในสวรรค์ชั้นสูงๆ ขึ้น หรือไปเกิดในภพภูมิอื่นๆ ต่อไป ความตาย

ในลักษณะอย่างนี้ของเทวดา พุทธศาสนาเรียกว่า “ตายเพราะสิ้นอายุขัย” และในเรื่องอายุขัยของเทวดาคัมภีร์ทางพุทธศาสนาได้พูดถึงอายุเต็มของเทวดาผู้มาเกิดในสวรรค์ชั้นนั้นๆ ไว้ด้วย (ธมมปทฎฐกถาย ตติโย ภาโค. 2539 : 27-28; <http://www.geocities.com/southbeach/terrace/4587/dieing.htm?20971>) คือ

- (1) เทวดาในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา มีอายุราว 500 ปีทิพย์ 1 วันทิพย์ของเทวดาในสวรรค์ชั้นนี้เท่ากับ 50 ปีของมนุษย์
- (2) เทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีอายุราว 1,000 ปีทิพย์ 1 วันทิพย์ของเทวดาในสวรรค์ชั้นนี้ เท่ากับ 100 ปีของมนุษย์
- (3) เทวดาในสวรรค์ชั้นยามา มีอายุราว 2,000 ปีทิพย์ 1 วันทิพย์ของเทวดาในสวรรค์ชั้นนี้เท่ากับ 200 ปีของมนุษย์
- (4) เทวดาในสวรรค์ชั้นดุสิต มีอายุราว 4,000 ปีทิพย์ 1 วันทิพย์ของเทวดาในสวรรค์ชั้นนี้เท่ากับ 400 ปีของมนุษย์
- (5) เทวดาในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี มีอายุราว 8,000 ปีทิพย์ 1 วันทิพย์ของเทวดาในสวรรค์ชั้นนี้เท่ากับ 800 ปีของมนุษย์
- (6) เทวดาในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี มีอายุราว 16,000 ปีทิพย์ 1 วันทิพย์ของเทวดาในสวรรค์ชั้นนี้เท่ากับ 1,600 ปีของมนุษย์

2) ตายเพราะสิ้นบุญ (บุญกิริยาวัตถุ) คือ มนุษย์บางคนทำกรรมที่เป็นบุญ (บุญกรรม) ไว้เล็กน้อย ขณะยังเป็นมนุษย์ เมื่อตายลงก็ไปเกิดเป็นเทวดาในเทวโลก แต่เพราะทำบุญกรรมไว้น้อย จึงทำให้แรงบุญที่จะให้เทวดานั้นดำรงอยู่ในสวรรค์ชั้นนั้นๆ ต่อไป ใช้หมดไปเร็ว เมื่อบุญกรรมหมด เทวดาคนนี้ก็ตาย (จติ) ในระหว่างอายุเต็มของความเทวดาในสวรรค์ชั้นนั้นๆ จากเทวโลกไปเกิดในภพภูมิอื่นๆ เหมือนข้าวเปลือกที่ชาวนาทำได้เพียง 4-5 กระสอบข่มมใช้หมดไปเร็ว ไม่พอใช้กินไปตลอดปี ฉะนั้น ความตายของเทวดาอย่างนี้ พุทธศาสนาเรียกว่า “ตายเพราะสิ้นบุญ”

3) ตายเพราะไม่บริโภคอาหาร (อาหารกิริยาวัตถุ) คือ มนุษย์บางคนทำกรรมที่เป็นบุญ (บุญกรรม) ไว้ขณะยังเป็นมนุษย์ เมื่อตายลงก็ไปเกิดเป็นเทวดาในเทวโลก แต่ด้วยความหลงลืมสติไป จึงลุ่มหลงมัวเมาเสพเสวยแต่กามคุณ คือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์น้อมนึ่ง ที่ดีงาม นำปรารถนา นำพอใจ ชอบใจ จนไม่ยอมเสพเสวยอาหารทิพย์ ทำให้มีร่างกายเหนียวอ่อน หมดเรี่ยวแรง จึงตาย (จติ) จากเทวโลกไปเกิดในภพภูมิอื่นๆ ความตายของเทวดาอย่างนี้ พุทธศาสนาเรียกว่า “ตายเพราะไม่บริโภคอาหารหรือสิ้นอาหาร”

4) ตายเพราะความโกรธ (โกปจติ) คือ มนุษย์บางคนทำกรรมที่เป็นบุญ (บุญกรรม) ไว้ขณะยังเป็นมนุษย์ เมื่อตายลงก็ไปเกิดเป็นเทวดาในเทวโลก แต่เพราะความอิจฉาริษยา เห็นเทวดาคนอื่นได้เสวยทิพย์สมบัติด้วยบุญกรรมที่ตนเคยทำไว้ดีและมากกว่าตน จึงอกรรณทนไม่ได้ มีความ

โศรธอิจฉาริชยาไม่พอใจเป็นอย่างยิ่ง ก่อให้เกิดความเครียดในอารมณ์ ถึงแก่ความตาย (จุด) จากเทว-โลกไปบังเกิดในภพภูมิอื่นๆ ความตายของเทวดาอย่างนี้ พุทธศาสนาเรียกว่า “ตายเพราะความโกรธ”

### 3.2 ความตายทางจิตใจ

ความตายแบบนี้เป็นความตาย โดยที่ยังไม่สิ้นลมหายใจของชีวิต ตายแบบ “ตายก่อนตาย” เป็นความตายแบบมิใช่เพราะสิ้นชีวิตหรือหมดลมหายใจ แต่เป็นความตายแนวสร้างกลวิธีที่จะดำเนินชีวิตอย่างไม่ต้องให้ความตายจริงทางร่างกายมาเป็นปัญหารบกวนจิตใจ เหตุเพราะความหวาดกลัวความตายของชีวิตทางร่างกาย และเป็นแนวการกระทำที่ชีวิตนี้ที่ยังไม่ตายให้เป็นชีวิตที่มีคุณค่า สามารถเข้าถึงแก่นแท้ของชีวิตบุคคลได้อย่างแท้จริง ท่านพุทธทาสภิกขุ นักปราชญ์พุทธในยุคร่วมสมัยของไทย เป็นต้นแบบของการมีแนวคิดแบบนี้ แต่ท่านเริ่มใช้คำว่า “ตายก่อนตาย” นี้มาตั้งแต่ตอนไหน เมื่อใด ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน

ท่านพุทธทาสภิกขุ พูดถึงชาวพุทธที่มักจะมีวิตกกังวลเกี่ยวกับ “ความตายทางร่างกาย” และกังวลว่า ตายแล้วจะเกิดหรือไม่ หรือว่าตายแล้วไม่เกิดอีก ท่านเห็นว่าไม่ถูกต้อง จึงได้พยายามสอนให้ชาวพุทธ “ตายก่อนตาย” โดยให้ตัดความเชื่อเรื่องตายแล้วเกิดหรือตายแล้วไม่เกิดออกไป มิให้ความเชื่อแบบนี้มาเป็นอุปสรรคต่อการทำชีวิตปัจจุบันของตนให้ดีที่สุด (อ้างในพระคัมภีร์ เมธังกูโร. 2544 : 7) ว่า

ชาวพุทธเรา เขามัวถามว่า ตายแล้วเกิดใหม่หรือไม่ อะไร ไปเกิด ไปเกิดอย่างไร ช่วยบอกที นั่นคือเป็นเรื่องที่ไม่ต้องรู้ เรื่องคน โง่ เรื่องบ้า มันไม่ต้องรู้ รู้แต่ว่าที่นี่ จะต้องทำอะไรต่างหากเล่า จะต้องรู้ว่าที่นี่เดี๋ยวนี้จะต้องทำอะไร แล้วทำให้ถูกอะ ก็พอแล้ว แล้วมันจะเกิดผลดี มันจะไม่เกิด ก็เป็นผลดี มันจะเกิดด้วยอะไร ก็ยังเป็นผลดีอยู่ เพราะว่าเราทำถูกต้องที่นี่และเดี๋ยวนี้แล้ว ...ก็เป็นอันว่าทำให้ถูกต้องที่นี่และเดี๋ยวนี้ก็เพียงพอ มันจะเกิดหรือไม่เกิด ก็ตามใจมันเถิด มันมีผลดีทั้งนั้น”

ความ “ตายก่อนตาย” ในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ มี 2 ความหมาย คือ 1) ความตายจากความดีหรือความชั่ว คือไม่ยึดติดในความดีหรือความชั่วที่ตนกระทำ วางจากตัวตน ไม่มี “ตัวตน” “ของกู” หรือมองในระดับจริยธรรมอื่นๆ ความตายจากความดี คือไม่มีความดีอะไรอยู่เลยในตัวหรือไม่ทำอะไรที่เป็นความดีใส่ตนเลย เป็น “ความตายทั้งเป็น” รูปแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ดี ส่วนความตายจากความชั่ว คือ การละกรรมชั่วได้ หันมาทำความดี ชีวิตจึงมีค่า ยิ่งละได้มากเท่าใด ชีวิตก็ยิ่งมีค่า แม้ตายไปแล้ว ก็เสมือนหนึ่งว่ายังไม่ตาย และ 2) การพิจารณาถึงความตายว่าเป็นสิ่งธรรมดาของชีวิต ที่ใครๆ ก็ไม่สามารถจะได้รับการยกเว้นจากความตายเป็นไม่ตายไปได้เลย ซึ่งก็คือการเจริญมรณสติ (การระลึกนึกถึงความตาย) เพื่อไม่ให้วิตกกังวลหรือหวาดกลัวต่อความตาย ให้ใจตนอยู่เหนือความตาย

เปรียบเสมือนว่าตนได้ตายในทางจิตวิญญาณไปก่อนที่ความตายทางร่างกายจริงๆ จะมาถึงนั่นเอง (อ้างจาก ชาย โพธิ์สิตา, ใน <http://www.ipsr.mahidol.ac.th/content/hom/ConferenceII/Article/Articleo5.htm>) และโดยสอดคล้องกับ “ความตายก่อนตาย” ในความหมายที่ 2 ของท่านพุทธทาสภิกขุ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2548 : 225-229) พุทธิผลคึกของการรู้จักระลึกนึกถึงและพิจารณาความตายไว้ 2 ระดับ คือ

### 1. ระดับที่เห็นการมองแบบที่หนึ่ง

(1) ทำให้เห็นความจริงว่า ชีวิตมนุษย์นั้น นอกจากจะสั้นไม่ยืนยาวแล้ว ยังไม่มีกำหนดแน่นอนอีกด้วยว่า จะตายวันนี้ตายพรุ่งนี้ก็มีอาจรู้ได้ ซึ่งก่อให้เกิดผลด้านทำให้เห็นคุณค่าของกาลเวลา ทำให้เกิดความไม่ประมาท กระตือรือร้นเร่งทำกิจการหน้าที่ บำเพ็ญคุณงามความดี และฝึกฝนพัฒนาตนในทางให้ชีวิตเป็นอยู่อย่างมีค่า และเข้าถึงจุดหมายที่ประเสริฐ

(2) ทำให้รู้เท่าทันความจริงว่า ทรัพย์สินเงินทอง โภคทรัพย์ ตลอดจนบุคคลที่รักใคร่ถือครอบครองอยู่นั้น หากเป็นเจ้าของแท้จริงไม่ ไม่สามารถป้องกันความตายได้ และตายแล้ว ก็เอาไปด้วยไม่ได้ มีไว้สำหรับใช้บริโภครหรือสัมพันธ์กันในโลกนี้เท่านั้น ซึ่ง 1) ทำให้เกิดผลด้านการละความโลภและสะสมทรัพย์สินเงินทอง สมบัติพิศุสสถานจนเกินพอดีและความตระหนี่ถี่เหนียว ทำให้รู้จักจัดสรรใช้สอยให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตตน แก่ญาติมิตร และเพื่อนมนุษย์ สมคุณค่าและความหมายที่แท้จริงของมัน 2) ทำให้เกิดผลด้านการไม่ยึดติดถือมั่นและหวงแหนบุคคลผู้เป็นที่รักและคนในความดูแลรับผิดชอบจนเกินไป จนทำให้เกิดทุกข์และจิตใจเป็นกังวลไม่สงบ หลงพินเพื่อนในความพลัดพราก ทั้งยังช่วยให้ตระหนักว่า ตนไม่อยู่กับเขาไปตลอด ทำให้ปรับตนเอาใจใส่ให้การศึกษอบรม และเตรียมคนเหล่านั้นให้พึ่งตนเองได้ และ 3) ทำให้เกิดผลด้านความเห็นอกเห็นใจช่วยเหลือสงเคราะห์เพื่อนบ้านและคนอื่นทั่วไป แม้มีเรื่องกระทบกระทั่งกันหรือโกรธเคืองกัน ก็อาจระงับได้ เพราะได้คิดเห็นว่า จะโกรธเคืองกันไปทำไม อีกไม่นานก็ต้องตายจากกันไปแล้ว รักกันและทำดีต่อกันไม่ดีกว่าหรือ

(3) ทำให้ตระหนักรู้ถึงความจริงว่า ทุกคนมีกรรมเป็นของตน จะติดตามตนไป และตนก็ต้องเป็นไปตามกรรม ซึ่งช่วยทำให้เกิดผลด้านการเลิกละและเว้นกรรมชั่ว ทำแต่กรรมดี ตลอดจนนำทรัพย์สมบัติมาใช้บำเพ็ญความดีและทำการต่างๆ ที่เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น และด้วยผลของการตระหนักในกรรมอย่างนี้ เมื่อพบเห็นหรือเผชิญกับความตายจริงๆ ก็จะก่อให้เกิดผลดีเป็นพิเศษแก่ตนคือ ทำให้กล้าเผชิญกับความตายที่จะมาถึงตนด้วยความสงบและมีสติ ไม่กลัว เพราะตนทำความดีไว้มาก แม้เมื่อยังไม่ถึงเวลาตาย ก็ทำให้ดำเนินชีวิตไปด้วยความมั่นใจ ไม่หวั่นหวาดกลัวภัยและไม่กลัวต่อความตาย และทำให้ทำใจได้ทันเวลาหรือเร็วไวเมื่อเกิดเหตุพลัดพราก มีผู้ตายจากไป เพราะพิจารณาได้ว่า ทุกคนมีกรรมเป็นของตน เขาไปแล้วตามทางของเขา ตามที่กรรมจะนำพาไป การร้อง

ให้เสรำโศกเส้ำใจไป ก็ไม่ช่วยอะไรเขาได้ จะทำให้ไม่เกิดควมเสรำโศก หรือแม้เกิด ก็ระงับดับได้ ทำให้งงหายคลายไปได้โดยเร็ว

## 2. ระดับของการมองแบบที่สอง

(4) ทำให้รู้เท่าทันตามคติธรรมคว่ำ ชีวิตนี้ตออยู่ในกฎธรรมชติ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปเป็นธรรมคว่ำ ควมตยก็คือการสิ้นสุดของชีวิตที่เกิดขึ้นแล้ว ดังนั้น ชีวิตเมื่อมีเกิดก็ต้องมีตย หรือเมื่อเกิดแล้ว ก็จะต้องตย นี่เป็นธรรมคว่ำของชีวิต ผู้ที่ตยนั้นตยไปตามคติธรรมคว่ำนี้ ทุกคนจะต้องเป็นอย่งนี้ ตัวผู้คิดพิจารณาควมตยเองก็ต้องเป็นอย่งนี้ ควมเป็นอนิจจงทำหน้ำที่ของมันแล้ว บุคคลจึงไม่สมควรหรือมีเหตุผลใดๆ ที่จะต้องเสรำ โลก คิดได้อย่งนี้ จะทำให้เกิดผลดีด้านควมไม่กลัวและไม่เกิดควมทุกข์ หรือถ้าทุกข์เกิดขึ้นแล้ว ก็จะบรรเทหรือขจัดปิดเป่ำได้ในเวลาอันรวดเร็ว

(5) ทำให้ยังรู้สภาวะของสังขารและรู้เท่าทันควมจริงทะลุตลอดไปว่า ชีวิตนี้เป็นเพียงสิ่งทีปรุงแต่งขึ้น ประกอบด้วยส่วนประกอบต่งๆ มาประชุมกันเข้า เกิดจากปัจจัยต่งๆ ปรุงแต่ง เป็นของไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป การเกิดและการตยเป็นธรรมคว่ำของสรรพสิ่ง และทุกสรรพสิ่งก็ล้วนมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับสลายไป และตออยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ ทั้งเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่เป็นไปตามควมอยกและควมยึดติคของผู้ใด เมื่อเข้าใจสภาวะของสังขารอย่งนี้อย่งถ่องแท้ ก็จะมีผลทำให้จิตบุคคลหลุดพ้นจากการยึดมั่นถือมั่น จิตเป็นอิสระ เบิกบาน ทำการต่งๆ ไปด้วยปัญญ

ดังนั้น ในระดับที่สุงขึ้นไปเหนือจริยธรรม “ควมตยก่อนตย” ในทัศนะของท่านพุทธทาส และตามผลดีของการเจริญมรณสติในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ในข้อที่ 5 ข้างบน จึงหมายถึง “การละกิเลสส่วนที่เป็นควมยึดมั่นถือมั่น จนเข้าถึงภวะที่ ‘ไม่มีตัวตน’ คือว่าง (สูญญต)” เป็นการยกระดับจิตของบุคคลให้สูงขึ้นจนข้ามพ้นควมยึดมั่นถือมั่นด้วยอานาภิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ และตัดหน้ำทั้งหลาย มองเห็นและเข้าใจชีวิตอย่งที่มันเป็น โดยไม่เอาควมรู้สึกออยกหรือควมยึดมั่นใดๆ เข้าไปเกี่ยวข้อง (<http://www.ipsr.mahidol.ac.th/content/hom/ConferenceII/Article/Articleo5.htm>) ในการที่จะเข้าถึง “ควมตยก่อนตย” ตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุนี้ บุคคลจะต้องศึกษาและปฏิบัติตามหลักปฏิจสมุปปาทหรืออทิปปัจจยตจ จนรู้แจ้งในควมจริงที่ว่า สิ่งทั้งหลายต่งออิงอาศัยกัน เกิดขึ้น ดำรงคงอยู่และดับสลายไป เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมีได้ สิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็มีไม่ได้ สิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้นได้ สิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับไปด้วย ไม่มีอะไรที่เป็นไปได้ มีได้ ด้วยตัวมันเอง บุคคลจึงไม่ควรยึดว่าเป็นตัวตน เหตุเพราะในสภวะที่เป็นจริงของสรรพสิ่งนั้น ไม่มีสิ่งที่จะเรียคว่ำ “ตัวตน” สิ่งทั้งหลายว่างจากการมีตัวตน ไม่มี “ตัวกู ของกู” ผู้ที่พิจารณาเห็นและเข้าถึงสภวะตามควมเป็นจริงของมันอย่งนี้แล้ว ย่อมจะไม่หวั่นไหวในควมตยทางร่างกาย แต่จะมองควมตยว่าเป็นเพียง “ควมเปลี่ยนแปลง” มองเห็นสรรพสิ่งว่าต้องเป็นอย่งนั้น ชีวิตของบุคคลก็ไปสู่ควม

ตายอย่างนั้น (ตถตา) (<http://www.ipsr.mahidol.ac.th/content/hom/ConferenceII/Article/Article05.htm>) ด้วยกันทุกคน

นักอภิธรรมจัดแบ่งประเภทของความตายออกเป็น 3 ประเภท คือ 1) ขณิกมรณะ ความตายของรูปและนาม (ชีวิต) ที่มีลักษณะเกิดและดับชั่วคราวต่อเนื่องกันไป คือเปลี่ยนแปลงจากภาวะหนึ่งไปสู่อีกภาวะหนึ่งในขณะที่สรรพสัตว์ยังมีชีวิตอยู่ 2) สมมุติมรณะ ความตายแล้วเกิดของมนุษย์และสัตว์โลกประเภทต่างๆ เป็นการตายทางร่างกายของชีวิตในโลกนี้เท่านั้น คือขณะที่ชีวิตเก่าจะสิ้นได้ก่อนให้เกิดชีวิตใหม่ในภพภูมิใหม่ต่อไป เป็นความตายที่ยังต้องเกี่ยวข้องกับการเกิดใหม่ และ 3) สมุจเฉทมรณะ ความตายแบบเด็ดขาด ตายแล้วไม่ต้องกลับมาเกิดอีก เป็นความตายของพระอรหันต์ทั้งหลาย (<http://www.geocities.com/southbeach/terrace/4587/dieing.htm?20971>)

#### 4. สาเหตุและความจำเป็นของการทำพิธีศพ

เมื่อมีบุคคลที่รักหรือรู้จักสิ้นชีวิตไป การทำพิธีให้ ไม่ว่าจะเป็ น “การทำบุญอุทิศส่วนบุญกุศลให้ผู้ตาย” ที่เรียกว่า “ทักษิณานุประทาน” หรือการกำจัดศพด้วยการเผาหรือฝังศพ จะเป็นเรื่องสำคัญในความรู้สึกของชาวพุทธปกติทั่วไป สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กล่าวไว้ว่า “ในสมัยโบราณหรือครั้งพุทธกาล ประเพณีการจัดงานศพไม่ซับซ้อนและมีพิธีมากเช่น(ใน)ปัจจุบัน” (2538 : 1) จากหลักฐานที่เป็นคัมภีร์ทางศาสนาและจากคำพูดของนักปราชญ์ไทย แม้มิได้กล่าวไว้ตรงๆ แต่ก็มีแนวโน้มให้ตีความได้ว่า สาเหตุและความจำเป็นของการทำพิธีศพมาจากความเชื่อทางศาสนาที่ว่าด้วยคนที่ตายแล้วและการทำทักษิณานุประทาน (การทำบุญอุทิศตามส่งไปให้ผู้ตาย) ความกตัญญู กตเวทิต่อผู้ตาย และความรู้สึกผูกพันที่มีต่อผู้ตาย ดังนี้

1. ความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ว่าด้วยคนที่ตายแล้วและการทำทักษิณานุประทาน พุทธศาสนาเชื่อว่า คนที่ตายแล้วจะเกิดทันที แต่จะเกิดเป็นอะไร ในภพภูมิไหนนั้น (สุคติภูมิ = มนุษย์ เทวดา และทุคติภูมิ = สัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรก เปรต อสุรกาย) ก็ขึ้นอยู่กับผลกรรมที่ผู้ตายทำไว้ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่เป็นสำคัญ และความเชื่อนี้ก็นำไปสู่สอนหลักธรรมของพุทธศาสนาในเรื่องทิส 6 ในข้อที่ว่าด้วยทิสเบื้องต้น (ปุรัตติมทิส) ที่บิดามารดาและบุตรควรมีความสัมพันธ์ต่อกันด้วยหน้าที่ ซึ่งในส่วนแห่งหน้าที่ของบุตรผู้ได้รับอุปการคุณแล้วควรกระทำต่อบิดามารดาทั้งในขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่และสิ้นชีวิตไปแล้ว หน้าที่ข้อที่ 5 ในบรรดาหน้าที่ 5 อย่างของบุตรนั้น ก็คือหน้าที่ที่ว่า “เนสึ เปตานิ กาลกตานิ ทกฺขิณิ อนุปฺปทสุสामी เมื่อบิดามารดาถึงแก่กรรมล่วงลับไปแล้ว จักทำบุญอุทิศตามส่งไปให้พวกท่าน” (ที.ป.11/203, อ้างตาม มงคลสูตรปิณียา ปฐโม ภา.โค. 2530 : 312) ด้วยเหตุนี้ บุตรผู้มั่นคงในหน้าที่ของตนและมีความกตัญญู กตเวทิต่อบิดามารดา เมื่อบิดาหรือมารดาตายลง จึงทำหน้าที่ของบุตรที่ดีต่อบิดาหรือมารดาทั้งต่อหน้าศพและหลังเผาหรือฝังศพของท่านแล้ว โดยการจัดงานศพและทำบุญอุทิศส่วนบุญตามส่งไปให้บิดาหรือมารดาผู้เสียชีวิตไปแล้วนั้น

ในชาณุตโตณสูตร (อง.ทสก. 24/290, อ้างตาม มงคลสูตรที่ปณียา ปฐโม ภาโค. 2530 : 314-316) แสดงไว้ว่า มีชาวพุทธทำพิธีศพและทำบุญอุทิศส่วนบุญให้ผู้ตายตามที่ตนเชื่อ ทั้งแก่ผู้ที่เป็นบิดามารดาและญาติพี่น้องของตน แล้วอุทิศส่วนบุญให้ผู้ตายว่า “ขอทานนี้จงสำเร็จแก่ญาติสาโลหิตทั้งหลายผู้ล่วงลับไปแล้ว ขอญาติสาโลหิตทั้งหลายผู้ล่วงลับไปแล้วจงบริโภคนานี้” จนเกิดเป็นประเพณี แต่ก็ยังมีบางคนให้สงสัยว่า ทานที่พวกเขาทำในพิธีเช่นนี้จะถึงแก่ผู้ที่ตายไปแล้วจริงละหรือ จึงไปทูลถามพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ก็ตรัสว่า ทานที่อุทิศให้แก่ผู้ตายไปแล้วนั้นถึงแก่ผู้ที่ตายไปแล้วก็มีไม่ไปถึงก็มี ขึ้นอยู่กับว่า ผู้ที่ตายไปแล้วนั้นไปเกิดเป็นอะไร คือ ถ้าไปเกิดเป็น (1) สัตว์นรกในนรก (2) สัตว์ดิรัจฉานในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (3) มนุษย์ในมนุษยโลก และ (4) เทวดาในเทวโลก ก็จะไม่ได้รับผลบุญที่ญาติๆ ทำบุญอุทิศไปให้ เหตุเพราะสัตว์เหล่านี้เกิดด้วยกรรมของตนและมีอาหารที่เกิดจากกรรมของตนในภพภูมิของตนนั้นๆ เป็นอาหาร ไม่จำเป็นต้องอาศัยทานที่ญาติๆ อุทิศให้ แต่มีเพียงบุคคลที่ตายไปแล้วประเภทเดียวเท่านั้นที่จะได้รับ คือ ผู้ไปเกิดเป็นเปรตในเปรตวิสัย เปรต (คือปรทัตตูปชีวิเปรต) เป็นผู้ที่ต้องดำรงอยู่ด้วยอาหารที่ญาติๆ ทำบุญอุทิศส่งไปให้ ถ้ามิได้รับทานที่ญาติอุทิศส่งไปให้ก็จะหิวโหย ได้รับทุกข์ทรมาน แต่หากญาติๆ อุทิศผลทานที่ทำไปให้ และเปรตก็อนุโมทนา ก็จะมีความสุข ได้รับสมบัติ เช่นที่เห็นตัวอย่างในกรณีเปรตที่เป็นญาติๆ ของพระเจ้าพิมพิสาร (มังคลัตถ-ที่ปณียา ปฐโม ภาโค. 2530 : 317-320) เป็นต้น การทำบุญอุทิศผู้ตายเช่นนี้ แม้หากว่าไม่มีญาติของตนที่ตายไปคนใดไปเกิดเป็นเปรตเลย บุญนี้ไปก็มีได้เสียเปล่า เพราะบุญนั้นย่อมถึงหรือตกแก่ผู้ทำบุญเอง พระสูตรนี้ทำให้พุทธศาสนิกชนมีความมั่นใจการจัดงานศพและทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย อย่างน้อยที่สุด ก็เป็นหลักประกันให้ผู้ตาย เชื่อว่าเขาไปเกิดเป็นเปรตจะได้รับส่วนบุญ ไม่หิวโหย

นอกจากนี้ ในติโรกฐทสูตร พระพุทธเจ้ายังทรงสอนให้พุทธศาสนิกชนมีใจกตัญญูกตเวทีต่อผู้ตาย ไม่ว่าจะเป็นญาติ เป็นมิตร เป็นเพื่อน หรือเป็นใครก็ตาม ในการทำพิธีศพและทำบุญอุทิศให้ผู้ตายนั้นๆ เป็นการแสดงกตัญญูกตเวทีว่า

อทาสี เม อทาสี เม	ญาติ มิตรดา สขา จ เม
เปตานัน ทกขณิ ทชชา	ปุพฺเพ กตมฺนุสฺสรึฯ
น หิ รุณฺณิ วา โสโก วา	ยา วญฺญา ปรีเทวนา
น ตํ เปตสฺส อตฺถาย	เอวํ ติฏฺฐนฺติ ญาต โยฯ
อยฺยจ โข ทกฺขิณา ทินฺนา	สงฺฆมฺหิ สฺูปติฏฺฐิตา
ทีฆรตฺตํ หิตายสฺส	ฐาน โส อุกฺกปฺปติฯ

โส ญาติธมฺโม จ อโย นิตฺสฺสิติโต

เปตานปุชา จ กตา อุพารา

พลญจ ภิกฺขุณฺนมฺนุปฺปทินัน

ตุมเหหิ ปุณฺณํ ปสฺสฺตํ อนปฺปกนฺติฯ

แปลความว่า “บุคคล เมื่อหวนระลึกถึงอุปการคุณที่ใครๆ ได้กระทำแล้วแก่ตนมาก่อนว่า ‘ผู้นี้ได้ให้ทรัพย์หรือข้าวปลาอาหารแก่เรา ได้ช่วยทำกิจการงานของเรา เขาผู้นี้เป็นญาติ เป็นมิตร และเป็นเพื่อนพ้องของเรา’ พึงทำบุญทานอุทิศผลให้แก่เขาผู้ล่วงลับไปแล้ว การร้องให้ก็ดี การเศร้าโศกเสียใจไปก็ดี การคร่ำครวญพิโรธรำพันอย่างอื่นใดก็ดี ใครๆ ไม่ควรทำเลย เพราะการร้องให้เศร้าโศกคร่ำครวญไปก็เท่านั้น มิได้มีประโยชน์อันใด ญาติๆ ที่ตายไปแล้ว ก็ยังตายอยู่นั่นเอง มิได้กลับฟื้นขึ้นมา แต่บุญทานที่ถวายแก่พระสงฆ์อุทิศให้แก่ญาติๆ ของตนต่างหาก ที่จะสำเร็จเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ตายไปแล้วนั้น สิ้นกาลนาน การกระทำกิจที่ญาติๆ ควรกระทำแก่ญาติ(ผู้ล่วงลับไป) เป็นอันได้แสดงออกแล้ว การบูชาเพื่อคนผู้ตายไปแล้วเป็นอันได้กระทำแล้วอย่าง โอฬาร และพละกำลังของพระสงฆ์ก็ได้เพิ่มให้(ด้วยอาหาร)แล้ว บุญมิใช่น้อยชื่อว่า ได้ชวนชวยกระทำแล้ว” (ขุ.ขุ. 25/9, อ้างตาม มงคลคฤ-ทีปนิยา ปฐโม ภาค. 2530 : 326-329)

พุทธพจน์นี้สนับสนุนการทำพิธีศพและทำบุญอุทิศให้ผู้ตายที่เรียกว่า “ทักษิณานุประทาน” อย่างมีต้องสงสย ในปัจจุบันพระสงฆ์ได้นำเอาพุทธพจน์บทนี้มาเป็นบทสวดให้พรแก่ญาติๆ ของผู้ตาย ที่ได้กระทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ถ้าเป็นการทำบุญหน้าศพ พระภิกษุก็จะสวดให้พร เริ่มตั้งแต่คำว่า “อทาสี เม อทาสี เม..” ไปจนจบ แต่ถ้าเป็นการทำบุญอัฐิ ก็จะสวดตั้งแต่ “อวยจจ โข ทกขณา ทินฺนา...” เป็นต้นไปจนจบ นอกจากนี้ คำอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ตายของพระเจ้าพิมพิสารที่ว่า “อิทฺโ วิ (เม) ญาตีนิ โหตุ สุขิตา โหนตุ ญาตโย (ขอผลบุญนี้จงสำเร็จแก่ญาติทั้งหลายของข้าพเจ้า ขอญาติทั้งหลายจงประสบสุขเถิด)” ก็ได้กลายมาเป็นคำกรวดน้ำอุทิศผลบุญให้ผู้ตายในปัจจุบันนี้ด้วย

2. การอยู่เป็นเพื่อนศพและแสดงออกซึ่งความกตัญญูรู้คุณต่อผู้ตาย เมื่อมีคนตายในบ้านใดด้วยความอาลัยรักในตัวผู้ตาย ญาติๆ และพวกพ้องในบ้านนั้นจะยังไม่นำศพของผู้ตายไปกำจัดทันที แต่จะนำศพนอนไว้ ณ มุมหนึ่งของบ้านหรือนำศพของผู้ตายใส่ในโลง แล้วตั้งวางไว้ ณ ที่มุมหนึ่งของบ้าน เพื่อรอเวลาหรือรอความพร้อมที่นำไปกำจัดอย่างเป็นทางการต่อไป ซึ่งในช่วงเวลาระหว่างนี้ บ้านเรือนที่มีคนตาย ชาวอีสานจะเรียกกันต่อมาว่า “เงินเฮือนดี” จะมีคนไปเยี่ยมเงินเฮือนดีนี้ คือ จะมีพวกญาติพี่น้องและคนบ้านใกล้เคียงไปประชุมช่วยเหลือ เพื่อไม่ให้บ้านเรือนเงียบเหงา ว่าเหว่และมีการเล่นบางอย่าง เพื่อเฝ้าศพ อยู่เป็นเพื่อนศพ และเพื่อคลายความเศร้าโศก บางบ้านมีการประโคมศพด้วย (เสฐียร โกเศศ. 2531 : 47) นอกจากนี้ ญาติๆ ของผู้ตายก็ยังมีพิธีกรรมนิมนต์พระภิกษุ 4 รูป มาสวดขอดมุกหรือสวดพระอภิธรรม นับว่าเพื่อให้ผู้ตายฟัง และสวดสอนให้คนเป็นที่มาชุมนุมกัน ณ สถานที่ศพของผู้ตายวางตั้งอยู่ เพื่อให้พิจารณาภวนานุสสติกับมัจจุฐาน เป็นการรูดเฝ้าศพ มิให้บรรยากาศในบ้านเงียบเหงา (เสฐียร โกเศศ. 2531 : 89) อีกทั้งยังเป็นการแสดงกตัญญูรู้คุณต่อผู้ตาย ในการฟังสวดอภิธรรมนั้น แม้คนส่วนใหญ่จะฟังไม่เข้าใจไม่รู้เรื่องคำแปล แต่หากฟังอย่างตั้งใจ ถือนิมิตในเสียงพระสวดตามที่ไต่ยินได้ฟัง ก็จะทำให้เกิดสมาธิเป็นความดีทางจิตใจได้ ดังเช่นกรณีนกค้างคาวไต่ยินเสียงพระสวดอภิธรรม ฟังไม่รู้เรื่อง แต่ถือนิมิตในเสียงสวด แล้วเกิดความคิดแก่ตน ฉะนั้น

(ชมมปทกฎกถาย ฉฎฐฎ ภาโค. 2541 : 88) ประเพณีการสวดอภิธรรมเพื่อแสดงออกซึ่งความกตัญญูรู้คุณต่อผู้ตายนี้ สืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าขึ้นไปเทศน์สวดสอนพระอภิธรรมว่า “กุสลา ชมมา อกุสลา ชมมา อพุยาชตา ชมมา...” ดังนี้เป็นต้น แก่พระมารดาที่สวรรคตแล้ว ไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นเวลา 3 เดือน จนได้ดวงตาเห็นธรรม บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน ทดแทนคุณได้เป็นผลสำเร็จ (ชมมปทกฎกถาย ฉฎฐฎ ภาโค. 2541 : 87-88)

3. ความรู้สึกรักผูกพันที่มีต่อผู้ตาย มนุษย์มีความรักความผูกพันต่อกัน แม้ตายแล้ว ก็ยังรักอาลัยไม่แสดงอาการดุจถูกหรือดูหมิ่น ทั้งศพไว้ให้ดูจากตา และส่งกลิ่นเหม็น แต่จะหาวิธีกำจัดศพที่คิดว่าดีที่สุดในประเด็นนี้ สุเมธ เมธาวิทยกุล (2532 : 144) กล่าวไว้ว่า เมื่อคนเราซึ่งตกอยู่ในกฎแห่งการเกิดขึ้นในเบื้องต้น เปลี่ยนแปลงในท่ามกลาง และแตกดับสลายไปในที่สุด เดินทางมาสู่กระบวนการสุดท้าย คือ ตายลง พวกญาติพี่น้องและพวกพ้องที่ยังมีชีวิตอยู่ จะสงสารเอ็นดูไม่ปล่อยให้ร่างกายของผู้ตายนั่นถูกทอดทิ้งบนพื้นพิภพไปอย่างอนาถา เพราะจะดูจากตา นำเหม็น หรือตกเป็นเหยื่อของสัตว์ต่างๆ เช่น แร้ง กา สุนัข เป็นต้น กัดกิน เป็นที่น่าสังเวช ดูไม่งามตา จึงคิดพากันทำพิธีกำจัดศพโดยวิธีนำศพไฟเผาหรือไปฝัง หรือโดยวิธีอื่นๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมตามความเชื่อของผู้คนในแต่ละท้องถิ่นด้วยความเคารพในผู้ตาย

## 5. พิธีกรรมว่าด้วยความตายและการกำจัดศพ

มนุษย์ต้องเกี่ยวข้องกับความตายไม่วันใดก็วันหนึ่ง และเมื่อจำต้องเกี่ยวข้องกับ “การตาย” และ “ความตาย” มนุษย์ก็จะมีวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งในการจัดการ “การตาย” อันจะนำไปสู่ “ความตาย” ให้เป็นไปในทางที่ดี และเมื่อ “ความตาย” ของคนที่ตนเองต้องเกี่ยวข้องมาถึงเข้า ก็จะทำพิธีกรรมบางอย่างให้คนตาย ก่อนที่จะทำการกำจัดศพนั้นต่อไป ดังจะสำรวจและกล่าวให้เห็นไว้ ดังนี้

### ประเพณีพิธีศพในสมัยโบราณ

จากหลักฐานทางคัมภีร์ของพุทธศาสนาพบว่า พิธีศพในสมัยโบราณ คือ สมัยตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่มา อาจแบ่งได้เป็น 2 ช่วง คือ พิธีที่ทำตอนบุคคลใกล้จะตาย และ พิธีที่ทำหลังจากบุคคลตายแล้ว มีรายละเอียดพอประมวลได้ ดังนี้

1. **พิธีที่ทำตอนบุคคลใกล้จะตาย** ความตายเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต เมื่อความตายก็บคลานเข้ามาใกล้ บุคคลจะถูกแนะนำให้เผชิญกับความตายด้วยภาวะจิตที่สงบ ไม่ทรมานทรมาย เพราะพุทธศาสนาเชื่อว่า “ผู้ที่ตายไปในขณะที่จิตใจเศร้าหมอง มีหวังต้องไปสุคติ” (จิตเต สงฺกิลฺกฺฐุ ทุกฺคตี ปาฎิกฺงฺขา) และเชื่อว่า “ผู้ที่ตายไปพร้อมกับจิตชื่นบาน ผ่องใส ไม่เศร้าหมอง มีหวังต้องไปสุคติ” (จิตเต อสงฺกิลฺกฺฐุ สุตตี ปาฎิกฺงฺขา) ผู้ใกล้จะเสียชีวิต อาจคิดไม่ทันหรือหลงลืมสติไป เป็นหน้าที่ของผู้ที่อยู่ใกล้จะกระตุนเตือนให้ผู้อยู่ในภาวะใกล้ตายได้พิจารณาในเรื่องนี้ด้วยภาวะจิตที่สงบ และด้วยเชื่ออย่างนี้ ในสมัยพุทธกาล เมื่อมีพระภิกษุสงฆ์ป่วยไข้อาพาธ หรือคฤหัสถ์เจ็บป่วยใกล้จะตาย ตัว

ผู้ป่วยเอง หรือญาติๆ พวกพ้อง จะนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ เช่น พระพุทธเจ้า พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระอานนท์ ฯลฯ ไปเยี่ยมไข้ พร้อมนิมนต์ให้สวดบรรยายหลักธรรมต่างๆ ให้ฟัง เพื่อให้ผู้ป่วยนั้นพิจารณาหัวข้อธรรมด้วยสติ จนสามารถคลายทุกข์เวทนาในเวลาอาพาธ มีจิตใจเข้มแข็งหายเจ็บป่วยไข้ หรือถ้ามีอาจจะพิจารณาหัวข้อธรรมจนสามารถคลายทุกข์เวทนาในอาพาธของตนได้ ก็เป็นอุบายทำจิตใจของตนให้ผ่อนคลาย ละสังขารไปด้วยความสงบสุข (ศักดิ์ชัย อนันต์ศรีชัย. 2549 : 145; เสฐียรโกเศศ. 2531 : 39)

มีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาว่า เมื่อพระมหากัสสปะและพระมหาโมคคัลลานะอาพาธ พระพุทธเจ้าเสด็จไปเยี่ยมไข้ และได้สวดสาธยายโพชฌังคสูตรให้สดับ พระอริยเจ้าทั้ง 2 ก็คลายทุกข์เวทนาหายจากอาพาธ อีกคราวหนึ่งพระพุทธเจ้าเองทรงพระประชวร ได้ตรัสขอให้พระมหาจุนทะสวดแสดงโพชฌังคสูตรให้ฟัง เมื่อสวดจบ พระองค์ก็ทรงบันเทิงพระทัยหายจากพระประชวร (อ้างใน เสฐียรโกเศศ. 2531 : 39-40) ในกรณีของพระปุตติคัตตติสสเถระ คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทแสดงไว้ว่า ท่านป่วยใกล้จะมรณภาพ มีอาการทุกข์ทรมานแสนสาหัสทางกายจากความเจ็บป่วย พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาเยี่ยมไข้ ทรงกระทำกิจบางอย่างต่อท่าน แล้วแสดงธรรมให้ฟัง จนท่านสามารถทำจิตใจให้สงบ หมกคลมหายใจไปอย่างสันติสุข (นิพพาน) (ธมฺมปทฎฐกถาย ทูติโย ภาโค. 2541 : 145-148)

แม้ในกรณีของบุคคลที่ยังเป็นภคหัตถ์ ก็พบมีพิธีต่างๆ ที่ทำแก่บุคคลที่ใกล้จะตาย คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทแสดงไว้ว่า ธัมมิกอุบาสก ในยามที่สังขารเสื่อมโทรมและโรคภัยรุมเร้าภายในวัยชรา รู้ตัวว่าความตายใกล้เข้ามา คิดอยากจะทำกรรม จึงให้คนไปนิมนต์พระภิกษุมานั่งบนอาสนะล้อมรอบที่นอนของตนที่นอนป่วยอยู่ แล้วสวดสาธยายสติปัญญาสูตรให้ฟังก่อนที่จะตาย หลังจากพวกภิกษุกลับไปแล้ว อุบาสกนอนสงบเสียลูกๆ แล้วก็สิ้นชีวิตอย่างสงบ ไปเกิดสถิตอยู่บนรถขับเคลื่อนไปยังสวรรค์ชั้นดุสิต (ธมฺมปทฎฐกถาย ปฐโม ภาโค. 2541 : 120-122) ในกรณีของเด็กชายมัญจุกุณฑลิลูกชายของเศรษฐีชื่อตระหนี่ ก็ทำนองเดียวกัน เขาเจ็บป่วยเป็นโรคคิซ่าน บิดาไม่ยอมรักษาเพราะกลัวจะหมดเปลืองทรัพย์ จนป่วยหนักใกล้จะตาย มีจิตใจไม่พอใจบิดาอย่างรุนแรง พระพุทธเจ้าทรงทราบความในใจของเขา จึงคิดจะช่วยพวยงจิตของเขาให้สูงขึ้นก่อนตาย จึงเสด็จไปใกล้บ้านเศรษฐี ทรงเปล่งประกายรัศมีแห่ง “พระฉัพพรรณรังสี” ไปให้เด็กชายมัญจุกุณฑลีนั้นเห็นวาบหนึ่ง เขามองเห็นพระรัศมีนั้น ก็มีจิตเลื่อมใสพอใจ สิ้นชีวิตตายลงในขณะนั้น ไปบังเกิดในเทวโลก คุณดังคนหลับแล้วตื่นขึ้น (ธมฺมปทฎฐกถาย ปฐโม ภาโค. 2541 : 25)

ตัวอย่างทั้งหมดที่กล่าวแล้ว แสดงให้เห็นว่า ในสมัยพุทธกาล ถือเป็นหน้าที่ของคนใกล้ชีวิตที่จะทำก็คือการช่วยพวยงจิตของผู้ที่ใกล้จะตายให้สูงขึ้นด้วยคำพูด หรือด้วยอุบายวิธีบางอย่าง เพื่อช่วยให้ผู้ที่ตายจากไปด้วยภาวะจิตใจที่สงบสุข เหตุเพราะว่า การตายไปพร้อมกับจิตขึ้นบานผ่อนคลาย ไม่เศร้าหมอง ขัดเคือง มีหวังไปสู่คติได้แน่นอน (จิตเต อสงกิติฎฐะ สุคติ ปาฎิถุงขา)

2. พิธีที่ทำหลังจากบุคคลตายแล้ว เมื่อบุคคลอันเป็นที่รักตายจากไป ณ วันหนึ่งวันใด มีหลักฐานในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาแสดงไว้ว่า คนในสมัยโบราณก็จะกระทำกระบวนการของการกำจัดศพ ซึ่งเรียกตามภาษาบาลีที่ชื่อว่า “สรีริกัจ” คือกิจว่าด้วยการกำจัดศพของผู้ตายด้วยการเผา หรือการฝัง หรือว่าการนำไปทิ้งที่ป่าช้า หรือในป่า (ธมฺมปทฎฐกถาย ปฐโม ภาโค. 2541 : 26, 142; ธมฺมปทฎฐกถาย ทุตติโย ภาโค. 2541 : 10, 148) และคนที่จะทำสรีริกัจของศพผู้ตายนี้อาจเป็นใครก็ได้ คือ บิดา มารดา สามี ภรรยา บุตรธิดา ญาติ เพื่อนห้อง มิได้จำกัดเพศ และบทบาทฐานะของบุคคล โดยอาจจะกระทำเอง (กตฺวา) หรือใช้ให้บุคคลอื่นกระทำแทน (การเรตุวา) ก็ได้ ในคัมภีร์ทางศาสนาพบบททั้ง 2 กรณี

หลักฐานที่ยืนยันประเภทของการกำจัดศพของคนสมัยโบราณ ก็คือ การใช้คำศัพท์บาลีแยกประเภทของป่าช้า 2 คำศัพท์ คือ “อาพาหน” เป็นคำศัพท์ที่ใช้แสดง “ป่าช้า” ที่ใช้เป็นสถานที่เผาศพของผู้ที่ตาย เป็น “ป่าช้าผีสูก” (ธมฺมปทฎฐกถาย ปฐโม ภาโค. 2541 : 26) การเผาศพในป่าช้าประเภทนี้ คนไทยจะเรียกว่า “฼าปนกิจศพ” และ “สุสาน” หรือ “อามกสุสาน” เป็นคำศัพท์ที่ใช้แสดง “ป่าช้า” ที่ใช้เป็นสถานที่ทิ้ง ฝัง หรือเก็บศพของผู้ตายโดยไม่เผา เป็น “ป่าช้าผีดิบ” ตั้งอยู่ห่างจากหมู่บ้าน ป่าช้าประเภทนี้จะมีคนเฝ้าคนดูแล เรียกว่า “สุสานโคปกะ” (คนเฝ้าป่าช้าที่เป็นชาย) หรือ “สุสานโคปิกา” (คนเฝ้าป่าช้าที่เป็นหญิง) หรือเรียกว่า “สุสานกะ” (คนรับจ้างเฝ้าป่าช้า) (T.W.Rhys Davids and Willeam Stede. 1994 : 720; ธมฺมปทฎฐกถาย ปฐโม ภาโค. 2541 : 62-64) นอกจากนี้ ก็ยังมีป่าช้าอีกประเภทหนึ่ง เป็นสถานที่ลงโทษคนที่มีความผิดร้ายแรง โดยจะนำคนผิดไปบนภูเขา แล้วโยนหรือผลักลงไปที่เหวให้ตาย ซึ่งเรียกว่า “เหวหรือภูเขาทิ้งโจร” (โจรปลาดปพุด) ร่างศพของผู้ตายจะถูกทิ้งให้เน่าเปื่อย ไม่มีผู้สนใจ กลายเป็นอาหารของสัตว์ต่างๆ (ธมฺมปทฎฐกถาย ทุตติโย ภาโค. 2541 : 16; ธมฺมปทฎฐกถาย จตุตฺโต ภาโค. 2538 : 100)

พิธีศพหรือพิธีกำจัดศพของผู้ตาย ในสมัยโบราณ พบว่าเป็นไปหรือจัดทำอย่างง่าย ๆ ไม่มีพิธีรีตองซับซ้อนและมีพิธีมากเช่นในปัจจุบัน และปกติจะทำการกำจัดศพของผู้ตายภายในระยะเวลา 24 ชั่วโมงของวัน ไม่เก็บศพของผู้ตายไว้นานวันเช่นในปัจจุบัน คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทแสดงเหตุการณ์เกี่ยวกับการกำจัดศพนี้ไว้ว่า เมื่อลูกชายตาย มารดาหมดทางรักษาให้กลับฟื้นคืนมา มีชีวิตได้แล้ว ก็นำศพลูกชาย้วยขวบครึ่ง-3 ขวบไปทิ้งในป่า (ธมฺมปทฎฐกถาย จตุตฺโต ภาโค. 2534 : 146) กรณีหนึ่งที่หญิงสาวคนหนึ่งตายในตอนเย็น ญาติๆ ก็ห้ามศพของเธอที่ตายยังไม่มานานนัก (มธุคตมตฺ) ไปป่าช้าประเภทสุสาน พร้อมขนท่อนฟืนและน้ำมันเป็นดินไปด้วย ในตอนเย็นของวันตายนั่นเอง ก็ทิ้งศพพร้อมท่อนฟืนและน้ำมันเป็นดินไว้ที่ป่าช้า บอกจ้างให้ “คนดูแลป่าช้า” (สุสานโคปิกา) ที่ทำหน้าที่เป็น “สัปเหร่อ” (ฉวทาหิกา) ช่วยเผาศพให้ แล้วก็พากันกลับบ้าน สัปเหร่อก่อกองฟ่อนด้วยท่อนไม้ นำศพของหญิงสาวขึ้นวางบนท่อนฟืน เปลื้องผ้าห่มผ้าห่มออก บอกให้พระภิกษุบางรูปที่มาปลงอสุภะ (ความไม่งาม) ของซากศพและทำกรรมฐานอยู่ในป่าช้า ได้มาพิจารณาเห็นสภาพของสรีระ

ศพที่สมบูรณ์ตั้งแต่ปลายศีรษะยันปลายเท้าก่อน แล้วเทราดน้ำมันบนท่อนพื้น จุดไฟเผา พระภิกษุเห็นร่างศพที่ไหม้ไฟไปที่ละน้อย จะพิจารณาและมองเห็นความสิ้นไปและความเสื่อมสลายไปของร่างกายว่า “อนิจจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโน อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฌนฺติ เตสํ วุปฺสโม สุโข” สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีการเกิดขึ้นและการสลายดับไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป การเข้าไปสงบระงับสังขารทั้งหลายนั้นได้ มีผลเป็นสุข” แล้วยกขึ้นสู่เจริณวิปัสสนา ก็จะเป็นประโยชน์แก่ตนในทางศาสนา (ธมฺมปทฎฐกถาย ปฐโม ภาโก. 2541 : 64-65) ภาทวณนี้ พระภิกษุได้นำมาเป็นบทพิจารณาถึงสกุลในงานอวมงคลต่างๆในปัจจุบันนี้

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้ศึกษาการจัดงานศพของพุทธศาสนิกชนในกาลก่อน รายงานไว้ว่า เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดา สวรรคต งานพระบรมศพของพระองค์ พระพุทธเจ้าเองทรงจัดการ โดยตรัสให้พระประยูรญาติและพระสาวกจัดกองฟืนเป็นเชิงตะกอน (จิตกาธาร) เป็นที่เผา แล้วนำพระบรมศพไปเผาในวันนั้น โดยมีผู้มีพิธีการใดๆ มากนอกจากการสงฆ์พระบรมศพ แล้วห่อพระบรมศพนั้นด้วยผ้าขาว แล้วใส่ในโลงนำไปเผาก็เท่านั้น ไม่มีธงหรือเครื่องแห่ ไม่มีการประโคมด้วยดนตรีนาขณิก ไม่มีพระเมรุ ไม่มีการทำประสาธเพื่อเผาไฟ ซึ่งแสดงให้เห็นเป็นนัยว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงสนับสนุนพิธีการจัดงานศพอย่างฟุ่มเฟือย (2528 : 1) สอดคล้องกับหลักฐานในมหาปริณิพพานสูตร ที่กล่าวถึงเหตุการณ์พุทธปรินิพพาน ที่พระอานนท์ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าต่อนก่อนใกล้จะปรินิพพาน (ตาย) ถึงวิธีปฏิบัติต่อพระพุทธสรีระศพ ซึ่งพระพุทธองค์เองก็ได้ตรัสแนววิธีปฏิบัติไว้ว่า ให้ปฏิบัติต่อพระพุทธสรีระศพของพระองค์เหมือนวิธีปฏิบัติต่อพระสรีระศพของพระเจ้าจักรวรรดิ คือ ให้พันพระสรีระศพด้วยผ้าใหม่ 500 กู้ ซึ่งแต่ชั้นแต่ละกู้ซับด้วยสำลี ไปโดยทำนองนี้ แล้วอัญเชิญพระสรีระศพใส่ในโลงที่เต็มด้วยน้ำมัน แล้วปิดฝาโลง เอาไม้จันทน์หอมล้วนมาวางก่อกันเป็นเชิงตะกอน (จิตกาธาร) แล้วกอัญเชิญพระสรีระศพตั้งวางบนเชิงตะกอนไม้จันทน์หอมนั้น ทำฌापนกิจถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระศพ แล้วอัญเชิญพระอัฐิธาตุบรรจุทำเป็นสถูปไว้ ณ ทางใหญ่ 4 แพร่ง เพื่อเป็นที่กราบไหว้และสักการบูชาของผู้คนที่ศรัทธากันไปมาแต่ 4 ทิศ ด้วยระเบียบดอกไม้หรือจุกของหอม ณ สถูปนั้น และเพื่อเป็นที่ทำให้เกิดความเลื่อมใสแห่งจิตตั้งสมบุญเพราะมีพุทธานุสสติดะลิกถึงพุทธคุณเป็นอารมณ์ เพราะเหตุสถูปนั้นเป็นที่ตั้ง (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา 2530, 9/205/155: สมเด็จพระสังฆราช (ปฺสุสเทว). 2538 : 189)

ครั้นพระพุทธเจ้าปรินิพพานในคืนวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 แล้ว ทั้งพรหม เทวดา และมนุษย์ โดยเฉพาะเหล่าพระสาวก ต่างพากันกล่าวแสดง“ธรรมสังเวช” ต่อพระสรีระศพของพระพุทธเจ้า พระภิกษุชั้นผู้ใหญ่ เช่น พระอานนท์และพระอนูรุทธะ ได้กล่าวแสดงธรรมเพื่อพวงจิตของพระภิกษุทั้งหลายที่ยังเป็นปุถุชนให้เห็นความไม่เที่ยงแห่งสรีระร่างกายและคลายความเศร้าโศกตลอดทั้งคืน พอรุ่งเช้าก็ไปแจ้งข่าวการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าแก่กษัตริย์มัลละและพุทธบริษัททั่วไปให้ได้รับทราบ แล้วจัดการพระสรีระศพของพระพุทธองค์ตามที่ได้ทรงรับสั่งไว้ก่อนปรินิพพาน

เตรียมการรอเวลาพร้อมที่จะถวายพระเพลิงพระพุทธศรีระศพ จนเวลาผ่านไปนับแต่วันปรินิพพานถึง 7 วัน จึงได้อัญเชิญพระพุทธศรีระศพ ไปวางบนจิตกาธานไม้จันทร์หอมด้วยมโหฬารสักการะตามแบบอย่างพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ ถวายพระเพลิง ณ มกุฎพันธนเจดีย์ แล้วเก็บพระสารีริกธาตุ แบ่งให้ทูตจาก 7 พระนครที่ถูกส่งมาจากกษัตริย์ชาวมัลละ โดยมีพราหมณ์โทณะเป็นคนไต่เกลี้ยและแบ่งพระสารีริกธาตุออกเป็น 8 ส่วน แจกจ่ายกันไป และแต่ละนครที่ได้ส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไป ต่างก็อัญเชิญไปบรรจุ ณ สถูปเจดีย์ที่สร้างขึ้นไว้ในเมืองของตน เพื่อเป็นที่สักการบูชาสำหรับชาวพระนคร (สมเด็จพระสังฆราช (ปสุสเทว). 2538 : 230)

คล้ายจะเป็นธรรมเนียมประเพณีนิยมของคนในสมัยโบราณที่ว่า เมื่อบุคคลที่มีคุณงามความดีด้านคุณธรรมภายใน เช่น เป็นพระอรหันต์ หรือแม้ยังเป็นปุถุชน แต่เป็นพระภิกษุผู้มีคุณความดีด้านผลงานที่ช่วยทำให้ปริยัติศาสนา (ศาสนาคือการเรียนคำสั่งสอนของพุทธศาสนา) เจริญรุ่งเรือง ได้ถึงแก่ปรินิพพานหรือมรณภาพลง หมู่ชาวพุทธที่เป็นอาจารย์หรือเป็นลูกศิษย์ ก็จะทำการฉานปกิจศพของท่าน แล้วก็เก็บอัฐิธาตุ สร้างเป็นสถูปเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุใส่ไว้ เพื่อเป็นอนุสรณ์ความดีให้แก่อนุชนรุ่นหลัง ได้ระลึกนึกถึงและถือเป็นแบบอย่างแห่งความประพฤติด้านการทำความดี (ทิฎฐฐานุคติ) (ธมมปฎกฐกถาย ทุติโย ภาโค. 2541 : 148; อภิญวัณน์ โพธิ์สถาน. 2549 : 34, 171, 187 และ 212) ปัจจุบัน คติดังกล่าวยังพบเห็นอยู่ทั่วไป ทั้งงานศพของพระภิกษุ และฆราวาส เพียงแต่มีการเพิ่มเติมพิธีกรรมบางอย่างเข้ามา เช่น การอ่านประวัติผู้ตาย ทอดผ้าบังสุกุล เป็นต้น ซึ่งเป็นไปตามคติของแต่ละท้องถิ่นนั้นๆ หรือบางครั้ง ก็ผสมผสานกับประเพณีของคนในท้องถิ่นที่ปฏิบัติกันมายาวนานก่อนพุทธศาสนา เมื่อพุทธศาสนาได้เข้ามาบริเวณแถบนี้ ก็เกิดการผสมผสานกับคติท้องถิ่นจนกลายเป็นคติความเชื่อที่เป็นอัตลักษณ์ประจำท้องถิ่นนั้นๆ

### บทที่ 3

#### การจัดงานศพบ้านท่าขอนยาง

ชุมชนบ้านท่าขอนยาง เดิมเป็นเมืองเก่าที่เกิดก่อนจังหวัดมหาสารคาม และเป็นชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะทางกลุ่มชาติพันธุ์ กล่าวคือ ชาวชุมชนเป็นกลุ่มไทยผู้อยู่ที่มีอัตลักษณ์ และอพยพเข้ามาจากดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง และมาตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณฝั่งแม่น้ำชีเป็นเวลายาวนานจนกระทั่งปัจจุบัน เมืองได้ถูกยุบสถานะลงเป็นเพียงชุมชน แต่ชุมชนยังคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ทางภาษา ประเพณี วัฒนธรรม และวิถีชีวิตท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง ดังนั้น เพื่อให้มองเห็นภาพของชุมชนอย่างชัดเจน จึงจะกล่าวถึงสภาพทั่วไปของชุมชนบ้านท่าขอนยางตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน

#### 1. สภาพทั่วไปของชุมชนบ้านท่าขอนยาง

##### ก. ชุมชนในอดีต

ชุมชนบ้านท่าขอนยาง ก็เช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆ ในภาคอีสานที่ยอมรับนับถือพุทธศาสนา ชุมชนแห่งนี้เดิมเคยเป็นเมืองเก่า และมีเจ้าเมืองปกครองมาก่อน เกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี กล่าวกันว่าบ้านท่าขอนยางเคยเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของชนพื้นเมืองมาก่อน โดยจะเห็นได้จากหลักฐานที่เป็นวัดร้าง โบสถ์ร้าง และพระพุทธรูปโบราณศิลปะแบบลานช้างที่พบในอุโบสถวัดเจริญผล แต่ไม่พบหลักฐานที่อยู่ในลักษณะที่เป็นชุมชนเก่า พบแต่เพียงหลักฐานจากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 กล่าวถึงเหตุการณ์หลังปราบปรามการกบฏของเจ้าอนุวงศ์แล้ว รัฐบาลไทยได้ทำลายเมืองเวียงจันทน์ และนำประชากรจากเมืองเวียงจันทน์มายังเมืองต่างๆ ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง นอกจากเป็นนโยบายเพื่อทำลายเวียงจันทน์แล้ว ยังทำให้ชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือขยายตัวมากยิ่งขึ้น อันนำไปสู่การเกิดเมืองต่างๆ ขึ้นในภูมิภาคนี้หลังปี พ.ศ. 2369 ก่อนหน้านี้นี้มีรายงานจำนวนเมืองในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพียง 21 เมืองเท่านั้น เมื่อถึงปลายรัชสมัยของสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีเมืองเพิ่มขึ้นอีก 20 เมือง คือ เมืองอำนาจเจริญ, เมืองเสนางคนิคม, เมืองภูแล่นช้าง, เมืองท่าขอนยาง, เมืองแซงบาดาล, เมืองกุจจินารายณ์, เมืองเรณูนคร, เมืองรามราช, เมืองอาทมาต, เมืองอากาศอำนวย, เมืองหนองคาย, เมืองโพนพิสัย, เมืองไชยบุรี, เมืองคำเขื่อนแก้ว, เมืองสระเม็ยะ, เมืองภูเวียง, เมืองเชียงคาน, เมืองคำกอนน้อย, เมืองเซลาภา, เมืองลำเนาหนองปรือ หลักฐานดังกล่าว สอดคล้องกับเดิม วิพากษ์พจนกิจ กล่าวไว้ว่า เนื่องจากคราวกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ พ.ศ. 2369 ครั้งปราบกบฏเรียบร้อยแล้ว หัวเมืองขึ้นทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงบางเมือง

---

เมืองนครราชสีมา, เมืองพิมาย, เมืองนางรอง, เมืองปัก, เมืองคูขัน, เมืองสุรินทร์, เมืองสังข, เมืองรัตนบุรี, เมืองอุบลราชธานี, เมืองร้อยเอ็ด, เมืองสุวรรณภูมิ, เมืองกาฬสินธุ์, เมืองมุกดาหาร, เมืองนครพนม, เมืองขอนแก่น, เมืองพุทธโธสง, เมืองชนบท, เมืองชัยคอง, เมืองภูเขียว, เมืองแสนปาง, เมืองศรีสะเกษ

ยังกระด้างกระเดื่องต่อกรุงสยามอยู่ จนทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยามหาอำมาตยาธิบดี (ป้อม  
 อมาตยกุล) กับพระมหาสงครามเกณฑ์พลเมืองตะวันออกเฉียงเหนือไปตั้งทัพอยู่ที่เมืองนครพนม เพื่อ  
 ปราบปรามและเกลี้ยกล่อมให้หัวเมืองท้าวเพียงผู้ใหญ่มุ่งซ้ายแม่น้ำโขง มีเมืองคำเกิด คำม่วน เมือง  
 มหาชัยกองแก้ว ฯลฯ ให้คืนสวามิภักดิ์ต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามเช่นแต่ก่อนมา

เวลานั้น พระคำก้อน (หรือพระคำควน) เจ้าเมืองคำเกิด พร้อมด้วยอุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร  
 และท้าวเพียง กรมการผู้ใหญ่ได้ปรึกษากันว่าเมืองคำเกิดเป็นเมืองน้อย ควรสวามิภักดิ์ด้วย เมื่อพร้อม  
 เปรียงกันแล้วจึงทำบัญชีพลเมืองในความปกครอง 2,759 คน นำมอบให้พระยามหาอำมาตย์ฯ (ป้อม)  
 นำทูลเกล้าฯ ถวายในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาให้รับไว้เมืองจตุศักราช  
 1201 (พ.ศ. 2382)

พระคำก้อน ผู้เป็นหัวหน้า จึงพร้อมด้วยท้าวเพียงราษฎรเมืองคำเกิดอพยพมาตั้งอยู่ที่บ้านท่า  
 ขอนยางในจตุศักราช 1207 (พ.ศ. 2388) โปรดเกล้าฯ ตั้งพระคำควน (ฤคำก้อน) เมืองคำเกิด ซึ่งอยู่ที่  
 บ้านท่าขอนยาง เป็นพระสุวรรณภักดี เจ้าเมืองท่าขอนยาง ให้อุปฮาด เมืองคำเกิด เป็นอุปฮาดเมืองท่า  
 ขอนยาง ราชวงศ์เมืองคำเกิด เป็นราชวงศ์เมืองท่าขอนยาง และราชบุตรเมืองคำเกิด เป็นราชบุตรเมือง  
 ท่าขอนยางตามลำดับ ยกบ้านท่าขอนยางเป็นเมืองท่าขอนยาง ผูกส่วย ผลเร็ว 40 หาบ คิดหาบละ 5  
 ตำลึง รวมเป็นส่งเงินแทนผลเร็วปีละ 10 ชั่ง และพระราชทานพระสุวรรณภักดี (คำควน ฤคำก้อน)  
 เงินตราชั่ง 5 ตำลึง ถาดหมาก คนโทเงิน 1 สัปทน 1 แพรคัน 1 เสื้อเข็มขบกำนแหง่ 1 ผ้าโพกแพร  
 ขริบ 1 ผ้าปักทองมีชัย 1 แพรขาวห่ม 1 และผ้าปูม 1 พระราชทานอุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตรเมือง  
 ท่าขอนยางอย่างเดียวกับเมืองภูแล่นช้าง (เมืองยางตลาด ปัจจุบัน)

ต่อมาในปีจตุศักราช 1215 ปีฉลู (พ.ศ. 2396) พระสุวรรณภักดี (คำก้อน) ถึงแก่กรรม จึงโปรด  
 เกล้าฯ ให้อุปฮาด (ไม่ปรากฏนาม) เป็นพระสุวรรณภักดีเจ้าเมืองแทน ให้ท้าวหนูบุตรคนโตของพระ  
 สุวรรณภักดี (คำก้อน) เป็นอุปฮาด ต่อมาเจ้าเมืองถึงแก่กรรมอีก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ท้าวหนูเป็นพระ  
 สุวรรณภักดีเจ้าเมืองท่าขอนยาง เลื่อนราชวงศ์เป็นอุปฮาด ให้ท้าวพรหมาเป็นราชวงศ์ ครั้งราชวงศ์  
 ราชบุตรถึงแก่กรรมแล้ว ท้าวหงษ์ได้รับตำแหน่งเป็นราชวงศ์ต่อไป ครั้นถึงปี จตุศักราช 1245 (พ.ศ.  
 2426) พระสุวรรณภักดีเจ้าเมืองคนต่อมา ไม่พอใจทำราชการขึ้นต่อเมืองกาฬสินธุ์ จึงอพยพครอบครัว  
 จากเมืองท่าขอนยางไปขึ้นกับเมืองท่าอุเทน ส่วนเมืองท่าขอนยางเหลือเพียงอุปฮาดราชวงศ์ กรมการ  
 รักษาเมืองอยู่ ทำให้เมืองว่างเว้นจากเจ้าเมืองปกครองมาตั้งแต่นั้น (มุขิตาธักการพระมหาบุญเรือง  
 ฐานทศโต, 2537: 20) นับได้ว่าเมืองท่าขอนยางมีเจ้าเมืองปกครองทั้งหมด 4 คน

ลุถึงสมัยรัชกาลที่ 5 กรุงรัตนโกสินทรศก 109 ปีชวด (พ.ศ. 2433) มีสารตราโปรดเกล้าฯ ให้  
 ป็นหน้าที่ข้าหลวงออกเป็น 4 กอง โดยเฉพาะเมืองคำเกิด คำม่วน 2 เมืองนี้เดิมขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์  
 ข้ามเขตแดนเมืองชัยบุรี เมืองท่าอุเทนเข้ามาหลายคืน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเมืองคำเกิด เมืองคำม่วนไป  
 ขึ้นเมืองท่าอุเทนในบังคับข้าหลวงหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ (ต่อมาเรียกมณฑลอุดร) ครั้นเมื่อดินแดนฝั่ง

ซ้ายแม่น้ำโขงตกไปอยู่ในอำนาจของฝรั่งเศส เมื่อ ร.ศ. 112 เมืองคำเกิด คำม่วนก็ตกไปอยู่ในอาณา  
นคมของฝรั่งเศสในอินโดจีนเช่นเดียวกับหัวเมืองอื่นๆ ที่อยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงโดยปริยาย

พลเมืองเมืองคำเกิด คำม่วน 2 เมืองนี้มีหลายจำพวกปนกัน คือ ลาวพวนบ้าง ผู้ไทบ้าง  
นอกจากนี้ก็มีกะโซ่ แสก ญ้อ (หรือย้อ) และญวนแคว พวกกะโซ่กับพวกญ้อพูดภาษาลาวได้ดี คงเป็น  
พวกผู้ไท หรือคนไทยสาขาหนึ่ง ซึ่งถูกเรียกชื่อแปลกไป คือสำเนียงแปร่งไป ส่วนพวกแสกนั้น พูด  
ภาษาเวียดนามได้ ไม่ใช่ไทยหรือลาว คือเข้ามาแทรกเขาอยู่แทนที่จะเรียกว่า พวกแสก เลยกลายเป็น  
พวกแสกไป

เมื่อรัฐบาลสยามจัดการปกครองระบบเทศาภิบาล หลังจากเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ผ่านไปแล้ว  
เมืองกันทรวิชัย (พ.ศ.2443) ถูกยุบลงเป็นอำเภอให้ชื่อใหม่ว่า กันทรวิชัยเมืองท่าขนอมขาก็ได้ยุบลงเป็น  
ตำบล ขึ้นตรงต่ออำเภอกันทรวิชัย เมืองกาฬสินธุ์ และในปี พ.ศ. 2453 ได้โอนอำเภอกันทรวิชัยจาก  
เมืองกาฬสินธุ์ไปขึ้นต่อเมืองร้อยเอ็ด ต่อมาจึงสังกัดจังหวัดมหาสารคาม (ประวัติศาสตร์อีสาน : 2546,  
195-198) ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานการสร้างเมืองมหาสารคามว่า พอลูมาถึงจุลศักราช 1272 รัช  
ศักราช 129 ปีจอ โทศก (พ.ศ. 2453) สมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ (อุน ภวภูตานนท์) เจ้าเมืองมหาสารคาม  
ได้ย้ายอำเภอประจิมสารคามไปตั้งที่ว่าการอำเภออยู่ที่หนองบ่อ เรียกว่า อำเภอท่าขนอมขาง (โดยยืมชื่อ  
เมืองท่าขนอมขาง ซึ่งถูกยุบเป็นตำบลมาเป็นอนุสรณ์) และเปลี่ยนชื่ออำเภออุทัยสารคามเป็นอำเภอเมือง  
มหาสารคามจนถึงปัจจุบัน (พระพุทธรูป : 2548 , 27-28) จากอดีตจนถึงการยุบลงเป็นตำบล เมืองท่า  
ขนอมขางมีประวัติความเป็นเมืองมายาวนานกว่า 94 ปี มีเจ้าเมือง 4 คน และมีวัดประจำเมืองอยู่ 3 วัด  
คือวัดเหนือ วัดท่า และวัดใต้ ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานในชุมชนในปัจจุบันที่เป็นศิลาจารึกหน้า  
อุโบสถวัดมหาผล (วัดเหนือ) จารึกเป็นอักษรธรรมอีสานว่า “จุลสังกาศราชาได้ 1222 ตัว (พ.ศ. 2403)  
ปีวอก โทศก เดือน 7 ขึ้น 15 ค่ำ วัน 1 (อาทิตย์) ภายในมีหัวคูหลักคำ และคณะสงฆ์ทั้งปวง ภายนอกมี  
พระสุวรรณภักดี เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ท้าวเพี้ย กรมการทั้งปวง มีเจตนาศรัทธาพร้อมกัน  
สร้างพัทธสีมาอุทิศไว้กับศาสนาพระพุทธเจ้าตราบต่อเท่า 5000 วัสสา นิพพานปัจจุโย โหตุ สาธุ สาธุ  
อนุโมทามิ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา...น ปรั้ง วัดคณิพพานัง”

สันนิษฐานว่า จารึกนี้ อาจเขียนขึ้นหลังจากตั้งเมืองเล็กน้อย เมื่อมีการสร้างวัดคูเมืองเสร็จ  
เรียบร้อยแล้ว ซึ่งเป็นธรรมเนียมการตั้งเมืองในวัฒนธรรมแบบล้านช้างทั่วไปที่จะต้องสร้างวัดคู  
เมืองขึ้น ถ้าเป็นหัวเมืองใหญ่ก็จะประกอบไปด้วยวัด 3 วัด คือวัดเหนือ วัดกลางและวัดใต้ ถ้าเป็นเมือง  
ขนาดไม่ใหญ่ก็อาจมีเพียงวัดเหนือกับวัดใต้เท่านั้น

จากหลักฐานพอสรุปได้ว่า เมืองท่าขนอมขางเกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2388 ในรัชสมัยของสมเด็จพระ  
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ที่ได้กวาดต้อนผู้คนจากฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงมายังภาค  
ตะวันออกเฉียงเหนือ และโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามชุมชนต่างๆ เมื่อทรงเห็นว่าเป็นชุมชน  
ใหญ่ มีศักยภาพในการปกครองตนเอง จึงโปรดเกล้าฯ ยกขึ้นให้เป็นเมือง ชุมชนท่าขนอมขาง เป็น

ลักษณะชุมชนที่มีขนาดไม่ใหญ่มาก แต่ก็มีหัวหน้าที่นำประชากรอพยพมาจากเมืองเดิมที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ทรงเห็นว่ามีศักยภาพที่จะเป็นเมืองได้ จึงทรงโปรดเกล้าให้เป็นเมืองท่าขอนยางมีพระยาสุวรรณภักดีเป็นเจ้าเมือง และมีอุปฮาด ราชบุตร ราชวงศ์ ส่วนด้านพระพุทธศาสนาก็มีหัวหน้าหลักคำเป็น ผู้ปกครองฝ่ายสงฆ์ และให้ขึ้นอยู่กับเมืองกาฬสินธุ์

อย่างไรก็ตาม เมื่อสอบถามถึงที่มาของชื่อว่า ท่าขอนยาง คนเฒ่าคนแก่ จึงได้เล่าตำนานเรื่อง ธิดาของเจ้าเมืองกับจระเข้ใหญ่ ซึ่งเป็นตำนานที่มาจากเมืองท่าขอนยางอย่างน่าสนใจ โดยได้เล่าว่า บ้านท่าขอนยาง เดิมเป็นเมืองเก่าที่ได้รับโปรดเกล้าจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงยกขึ้นเป็นเมืองท่าขอนยาง มีอุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ท้าวเพี้ย เป็นผู้นำทางการปกครอง สาเหตุที่เรียกว่า ท่าขอนยาง มีตำนานที่เล่าสืบต่อกันมาว่า เมื่อสมัยก่อนนานมาแล้ว เจ้าเมืองขอมมีลูกสาวสวยมาก และได้เลี้ยงจระเข้ไว้เป็นเพื่อนลูกสาว ธิดาเจ้าเมืองและจระเข้จะไปตรงสนานน้ำที่ท่าขอนยางเป็นประจำ อยู่มาวันหนึ่งเป็นฤดูฝน เกิดน้ำป่าไหลหลากมาเอ่อพัดท่วมฝั่งแม่น้ำชี มีจระเข้ใหญ่ต่างถิ่นสองตัวล่องลงมาจากทางเหนือ มาพร้อมกับสายน้ำหลาก เมื่อมาถึงเมืองท่าขอนยาง ก็พบธิดาของพระยาขอมเล่นน้ำอยู่กับเพื่อนจระเข้ ก็ตรงเข้ามาเพื่อจับกินเป็นเหยื่อ จระเข้เพื่อนธิดาพระยาขอมพยายามต่อสู้อย่างเต็มความสามารถ แต่ก็ไม่อาจจะต้านทานพลังอันมหาศาลของสองจระเข้ได้ เมื่อเห็นว่าจะสู้ไม่ไหว ประกอบกับกลัวว่าธิดาของพระยาขอมจะตกเป็นเหยื่อของจระเข้ ก็ตัดสินใจกลืนลูกสาวพระยาขอมไว้ในปากแล้วคำน้ำหนึ่ขึ้นฝั่งริมทำน้ำ แล้วคายลูกสาวพระยาขอมออกจากปาก แต่ปรากฏว่า ธิดาพระยาขอมได้เสียชีวิตแล้ว จระเข้ใหญ่เสียใจมาก และกลัวความผิดจึงกลืนธิดาพระยาขอมลงท้องแล้วหลบหนีไป ตกตอนค่ำ พระยาขอมไม่พบลูกสาว ก็ส่งบริวารออกตามหาตามทำน้ำ และสอบถามจากชาวบ้าน ได้ทราบว่ามีจระเข้ใหญ่ได้กลืนกินธิดาลงท้องและหนีไปแล้ว ด้วยความโกรธอย่างมาก จึงสั่งให้ทหารไพร่พลตามไล่ล่าจระเข้ทุกตัวที่พบ และสั่งให้ตามไล่ล่าจับจระเข้ใหญ่มาให้ได้ไม่ว่าจะเป็นหรือตาย ใครสามารถจับมาได้ ก็จะได้รับรางวัล

ฝ่ายจระเข้ใหญ่ได้หนีการตามไล่ล่าไปตามลำน้ำชีขึ้นไปทางลำน้ำปาว ผ่านบ้านกุดจี่แซ่ กุดโจ้ง บ้านหลุบดินแซ่ บ้านดอกเลียบ หนองเทา (ปัจจุบันเขียนเป็นบ้านหนองสาหร่าย) บ้านด่อน บ้านเหล็ก บ้านหามแห บ้านปุ่นท้อง (ปัจจุบันเขียนเป็นโพนทอง) บ้านคาดแซ่ ห้วยสังกะสังเคียด (ตั้งตามชื่อหัวหน้าปราบจระเข้ว่า แซ่สัง) แม้ว่าจะตามไล่ล่าอย่างหนัก แต่ก็ไม่สามารถจับจระเข้ได้ แต่กลุ่มผู้ไล่ล่าก็ไม่ลดละความพยายามตามไล่ไปจนถึงวังสามหมอจึงสามารถจับจระเข้ได้ วังสามหมอ จึงถูกตั้งขึ้นเป็นที่แสดงถึงหมอปราบจระเข้ใหญ่ 3 คน คือ พ่อเจ้าสัง กับหมอปราบจระเข้ผู้ชายอีก 1 คน และผู้หญิงอีก 1 รวมเป็นหมอปราบจระเข้สามคน จึงเรียกว่า วังสามหมอ (ปัจจุบันมีสถานะเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดอุดรธานี)

<sup>1</sup> เชื่อกันว่าชื่อหมู่บ้านตั้งตามเหตุการณ์ที่เกิดในแต่ละช่วงขณะที่ตามไล่ล่าจระเข้ หรือร่องรอยของจระเข้ใหญ่

เมื่อจับตายจระเข้ได้แล้ว ก็ตัดเอาเฉพาะหัวบรรทุกเกวียนเดินทางกลับมา เมื่อมาถึงแล้ว ก็เลาะเนื้อหนังออกเหลือแต่กระดูก จึงได้นำเอากระดูกขากรรไกร (กระดูกคาง) มาทำเป็น โครงแล้วก่อปูนทับทำเป็นทางขึ้นแทนบุขาของคัมภีร์ประธานในอุโบสถวัดเจริญผล คนเฒ่าคนแก่กล่าวอีกว่า ปัจจุบันนี้ ในวันพระจะมีเสียงคล้ายเสียงจระเข้ร้องมาจากทำนน้ำวัดเจริญผล และเชื่อว่าเป็นเสียงของวิญญาณจระเข้ใหญ่ที่ร้องคร่ำครวญ ปัจจุบัน วัดเจริญผลได้ทำรูปจระเข้จำลองและลูกสาวเจ้าพระยาขอมไว้ข้างอุโบสถหลังปัจจุบันเพื่อแสดงถึงความเชื่อในตำนานที่เล่าขานสืบต่อกันมา

แต่มักมีนักวิชาการหลายคน ให้ความเห็น ว่า ตำนานท่าขอนยางไม่น่าจะเป็นตำนานเมืองท่าขอนยาง ด้วยเหตุผล คือ 1) ตำนานท่าขอนยางน่าจะถูกล่าสืบต่อๆ มาก่อนรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นช่วงที่เกิดเมืองท่าขอนยาง 2) เมืองท่าขอนยางจากหลักฐานที่พบปัจจุบัน ไม่มีลักษณะชุมชนโบราณมาก่อน พ.ศ. 2338 มีเพียงเมืองคันธาร์ ซึ่งมีหลักฐานเป็นเมืองชุมชนโบราณที่ใหญ่ และปกครองโดยพระยาขอมตามตำนานที่เล่าสืบมา 3) ในตำนานมีการกล่าวถึงพระยาขอมซึ่งเป็นเจ้าเมือง แต่ชุมชนท่าขอนยางไม่มีร่องรอยของวัฒนธรรมแบบขอมมาก่อน ประกอบกับคนในชุมชนเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ผู้อพยพ ผู้ไทเป็นส่วนมาก ซึ่งไม่น่าจะสัมพันธ์กับกลุ่มขอมซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มที่ใช้ภาษามอญเขมร เพราะฉะนั้น ตำนานเมืองท่าขอนยางอาจเป็นตำนานของเมืองพระยาขอมที่บ้านคันธาร์ซึ่งเป็นชุมชนโบราณที่มีความเก่าแก่กว่าชุมชนเมืองท่าขอนยาง มีศาลปู่ตาอยู่ที่ทิศตะวันออกของหมู่บ้านเรียกว่า ศาลปู่ราชวงศ์ หรืออาจเป็นชุมชนอื่นๆ ในแถบลุ่มแม่น้ำชีก็เป็นไปได้

#### ข. ชุมชนในปัจจุบัน

ปัจจุบัน (พ.ศ. 2549) ชุมชนบ้านท่าขอนยาง เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จนไม่เหลือร่องรอยแห่งเมืองเก่าให้เห็นอีกแล้ว อันเนื่องมาจากการเข้ามาของค่านิยมสมัยใหม่ ประกอบกับมหาวิทยาลัยมหาสารคามได้เข้ามาตั้งอยู่ใกล้บริเวณชุมชน ทำให้เดิมเป็นชุมชนแบบเกษตรกรรม ปัจจุบัน ที่ดินมีราคาแพง พื้นที่ส่วนมากถูกทำให้กลายเป็นแหล่งขายสินค้า และบริการแก่คนจำนวนมากที่เข้ามาอาศัยอยู่ โดยเฉพาะเกิดการสร้างแหล่งที่อยู่อาศัย ในลักษณะเป็นบ้านเช่า หอพัก คอนโดมิเนียม หรือแม้แต่บ้านพักที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน ก็ถูกตัดแปลงให้กลายเป็นหอเช่า การเข้ามาของคนนอกพื้นที่ส่วนมากเป็นกลุ่มคนที่อยู่ในช่วงวัยรุ่น ซึ่งนำค่านิยมใหม่ๆ เข้ามาในชุมชน ทำให้ชุมชนบ้านท่าขอนยางเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วตามกระแส เพื่อให้เห็นภาพของชุมชนอย่างชัดเจน จึงขอกล่าวถึงลักษณะทั่วไปของชุมชนที่ประกอบด้วย

ก. ประชากร หมายถึงเฉพาะประชากรที่อยู่อาศัยและมีภูมิลำเนาเดิม ซึ่งเป็นชาวบ้านท่าขอนยาง ปัจจุบัน บ้านท่าขอนยางแบ่งการปกครองออกเป็น 5 หมู่ และมีจำนวนประชากรแต่ละหมู่ ดังนี้

หมู่ที่	ครัวเรือน	ประชากร
1	252	780
2	75	341
3	183	884
4	199	832
11	98	365
<b>รวมทั้งหมด</b>	<b>807</b>	<b>3,202</b>

(จิรพรรณ ช่อประพันธ์ และคณะ, สถานีนามัยบ้านท่าขอนยาง สํารวจเมื่อ 4 สิงหาคม 2547)

ข. อาชีพ เดิมประชากรของหมู่บ้านมีอาชีพทำไร่ นาตามฤดูกาล ร้อยละ 80 ของประชากรทั้งหมดมีอาชีพเป็นเกษตรกร ทำนา ปลูผัก นอกจากนี้ ก็มีอาชีพรับจ้าง ค้าขาย เปิดร้านอาหาร กิจการหอพัก และรับราชการ แต่ส่วนมากก็ยังทำเกษตรกรรมอยู่ เพราะมีแหล่งน้ำทำเกษตรกรรม และสำนักงานสูบน้ำส่งตามคลองส่งน้ำ ทำให้สามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง แต่ทำแบบเกษตรแผนใหม่ที่เน้นผลิตเพื่อขายในตลาด โดยใช้สารเคมีเป็นตัวเร่งผลผลิต ใช้ยาฆ่าแมลงเพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก และสวยงาม

ค. แหล่งทรัพยากร บ้านท่าขอนยาง มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เป็นที่ลุ่มติดกับแม่น้ำชี เดิมมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปมาก เช่น

ดิน มีลักษณะเป็นดินทรายปนดินเหนียว สีดำ สามารถปลูกพืชสวนครัวได้ดี

แหล่งน้ำ มีการขุดบ่อน้ำใช้ในบริเวณบ้าน เก็บกักไว้ใช้อุปโภคบริโภค และเพาะปลูก แต่มีแหล่งน้ำขนาดใหญ่ คือแม่น้ำชีที่ไหลผ่านด้านทิศใต้ของหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านได้รับประโยชน์จากการเพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ รวมถึงอุปโภค และบริโภคในชุมชน บางครอบครัวมีการทำประมงจับสัตว์น้ำขนาดเล็ก เพื่อบริโภคและขาย

ป่าไม้ มีป่าไม้ที่มีต้นไม้ขึ้นทั่วไปตามฝั่งแม่น้ำ แต่ส่วนมากเป็น ไม้ขนาดเล็ก เช่น ต้นสะแก ต้นหนาม ไม้ราบและไผ่ ซึ่งชาวบ้านใช้ประโยชน์ในการนำมาทำเชื้อเพลิง รวมทั้งสามารถเก็บหาของป่าบางชนิด เช่น หน่อไม้ เห็ด เป็นต้นมาบริโภคได้ด้วย แต่ปัจจุบัน ต้นไม้มีจำนวนลดลงเรื่อยๆ โดยเฉพาะต้นไม้ใหญ่ เหลือเพียงต้นไม้ราบที่ขึ้นอยู่ตามฝั่งแม่น้ำชี ซึ่งไม่สามารถทำประโยชน์ใช้สอยได้

ง. แหล่งสาธารณูปโภค มีบ่อน้ำจำนวน 7 แหล่ง และน้ำประปาหมู่บ้านซึ่งใช้น้ำจากแม่น้ำชี โดยเครื่องสูบน้ำไฟฟ้า ส่งไปตามท่อขั้วกรวเรือน โดยมีผู้ใช้น้ำคิดเป็นร้อยละ 98 ส่วนที่เหลือใช้น้ำจาก บ่อ และแม่น้ำโดยตรง ปัจจุบันมีประปาหมู่บ้านของกรมอนามัยสร้างเพิ่ม มีตู้โทรศัพท์สาธารณะ จำนวน 29 ตู้ ถนนในปัจจุบัน เทศคอนกรีตไปหมดแล้ว แต่มีปัญหาการระบายน้ำ เพราะยังไม่สามารถ วางท่อระบายได้ครบทั้งหมด และระบบท่อน้ำทิ้งยังไม่สามารถจะจัดทำอย่างเป็นระบบได้ทั้งหมด ส่วนถนนรอบนอกที่เชื่อมต่อระหว่างบ้านดินคำกับมหาวิทยาลัย ก็ปรับปรุงมีความกว้าง แต่ก็ไม่ เพียงพอสำหรับยานพาหนะที่ต้องการใช้ถนนเป็นจำนวนมาก

จ. แหล่งสาธารณประโยชน์และบริการ บ้านท่าขอนยางทั้ง 5 หมู่ มีสถานที่สาธารณะ ประโยชน์ และให้บริการ ดังนี้

1. พุทธสถาน มีวัด จำนวน 3 วัด คือวัดเจริญผล วัดสว่างวารี และวัดมหาผล
2. องค์การบริหารส่วนตำบล 1 แห่ง คือ องค์การบริหารส่วนตำบลท่าขอนยาง ซึ่งดูแล ปกครองหมู่บ้านทุกหมู่ในตำบลท่าขอนยาง
3. ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน ทั้ง 5 หมู่ ทำหน้าที่บริหาร ดูแลทุกข์สุขของประชาชนและ ประสานงานกับหน่วยราชการอื่นๆ
4. หอกระจายข่าวประจำหมู่บ้าน 3 แห่งสำหรับใช้ประชาสัมพันธ์ และประสานงานต่างๆ
5. ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน 1 แห่ง ซึ่งเป็นที่อ่านหนังสือพิมพ์ ให้ข้อมูลข่าวสาร และเป็น สถานที่พบปะแลกเปลี่ยนความเห็นทั่วไป
6. ร้านขายของชำมากกว่า 80 แห่ง ขายของเบ็ดเตล็ดที่จำเป็นต้องใช้ในชีวิตประจำวัน
7. ร้านขายอาหารมากกว่า 100 แห่ง เป็นร้านขายอาหารพื้นเมืองอีสาน และอาหารตามสั่ง ทั่วไป รวมทั้งเป็นผับ ร้านคาราโอเกะ เนื้อย่างเกาหลี ฯลฯ
8. โรงเรียน 2 แห่ง บริการสี่ขาวให้กับชาวบ้าน
9. ร้านซ่อมรถจักรยานยนต์ 5 แห่ง
10. ร้านซ่อมรถยนต์ และให้บริการล้างรถ 6 แห่ง
11. โรงเรียนมัธยม 1 แห่ง คือ โรงเรียนท่าขอนยางวิทยายน ซึ่งอยู่ติดกับมหาวิทยาลัย มหาสารคาม เปิดการเรียนการสอนตั้งแต่มัธยมศึกษาปีที่ 1 – 6
12. โรงเรียนประถม 2 แห่ง
13. สถานบริการด้านสุขภาพของรัฐ 1 แห่ง คือ สถานีอนามัยบ้านท่าขอนยาง
14. สถานเลี้ยงเด็กกลางวัน 1 แห่ง มีจำนวนเด็ก 40-70 คน
15. ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน (ศสมช.) 1 แห่ง
16. แหล่งบริการด้านสุขภาพของเอกชน คือร้านขายยา 6 แห่ง

17. สถานเสริมความงาม 23 แห่ง รวมทั้งร้านตัดผมชายด้วย

18. หอพัก จำนวน 112 แห่ง รวมทั้งบ้านที่ถูกตัดแปลงเป็นหอพักด้วย

ข้อมูลจากการสำรวจเมื่อ ณ เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548 แต่ปัจจุบัน อาจเปลี่ยนแปลงไปมาก เพราะการประกอบอาชีพ ค่านิยม เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว หอพักเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก รวมถึงแหล่งบริการต่างๆ เช่น ร้านเสริมสวย ร้านขายยา ร้านขายอาหาร เป็นต้น บางแห่งก็มีการเปลี่ยนกิจการจากเดิมเป็นร้านอาหาร ก็เปลี่ยนเป็นหอพัก ทำให้ไม่สามารถได้ข้อมูลที่ชัดเจน และล่าสุดได้

ฉ. สภาพการดำรงชีพ เนื่องจากชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น มีค่านิยมแบบเมืองสมัยใหม่ ชาวบ้านเล่าว่า “ส่วนมากจะซื้อกินซื้ออยู่ กินอาหารสำเร็จรูปที่ใส่ถุงพลาสติก ไม่มีเวลาทำเอง เพราะต้องทำงานหาเงินมาไว้ใช้จ่ายในครอบครัว อาหารที่ซื้อมาก็ไม่ปลอดภัย ผัก ข้าวมีสารเคมี อาหารก็มีแต่ผงชูรส ถ้าไม่ใส่ก็ไม่อร่อย ตอนนี้ ทุกอย่างมีแต่ซื้อ เขาทำให้กินยัง ใจก็กิน เลือกไม่ได้ เพราะไม่ได้ทำเอง ทำให้เจ็บป่วย เสียเงิน มีแต่เรื่องใช้จ่ายตลอด”

ช. รายได้ ปัจจุบัน ที่ดินมีราคาแพง หลายครอบครัวทนต่อกระแสเงินไม่ไหวก็ขายที่ดินไป เพื่อนำเงินมาใช้จ่ายภายในครอบครัว ทำให้มีเศรษฐกิจเกิดขึ้นใหม่เป็นจำนวนมาก บางรายก็สามารถนำเงินไปลงทุนจนเกิดเป็นรายได้ในขั้นร้าย แต่บางรายก็หมดไปกับการใช้จ่ายเพื่อใช้หนี้ และใช้ในชีวิตประจำวัน แต่เมื่อพูดถึงรายได้เดิม ชาวบ้านมีรายได้หลักจากการทำเกษตรกรรม และประมงเป็นรายได้เสริม แต่ปัจจุบัน ชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก ทำให้รายได้หลักของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปด้วย ทรัพยากรที่มีอยู่มีราคาสูงขึ้น ทำให้ชาวบ้านส่วนมากมีรายได้หลักมาจาก

1. ขายที่ดิน โดยการแบ่งขายที่ดินบางส่วน หรือบางรายก็ขายยกแปลง เพราะที่ดินบริเวณที่อยู่ใกล้เคียง หรือรอบๆ มหาวิทยาลัยมีนายทุนมากวันซื้อ โดยให้ราคาสูง เช่น ไร่ละ 1 ล้าน - 2 ล้านบาทก็มี แล้วนำมาทำหอพัก หอเช่า หรือทำเป็นอาคารพาณิชย์ขาย หรือให้เช่าประกอบธุรกิจต่างๆ

2. ทำธุรกิจ เช่น หอพัก ร้านอาหาร และบริการต่างๆ

3. รับจ้าง เช่น เป็นลูกจ้างในร้านอาหาร หอพัก แม่บ้านในมหาวิทยาลัย ฯลฯ

4. เกษตรกรรม ปัจจุบัน เน้นการทำเกษตรแบบตอบสนองตลาด ทำนาแบบเกษตรอินทรีย์ ใช้น้ำ และยาฆ่าแมลง เพื่อให้ได้ผลผลิตมากๆ

ซ. ความเชื่อ แม้ว่าชาวบ้านท่าขอนยาง จะมีลักษณะเป็นไทยผู้อยู่ที่มีภาษาแตกต่างจากชาวอีสานทั่วไป แต่สภาพสังคมปัจจุบัน ความเข้มข้นทางภาษาก็ได้ลดน้อยลงไป คนรุ่นใหม่มีน้อยรายที่สามารถพูดภาษาถิ่นแบบดั้งเดิมได้ ส่วนมากใช้ภาษาอีสานในการสื่อสารทั่วไปกับชุมชนของตนเอง และชุมชนอื่นๆ แต่สิ่งหนึ่งที่ชาวไทยเชื้อและอีสานมีส่วนร่วมกัน คือ ความเชื่อที่มีลักษณะผสมผสาน เริ่ม

จากพิธีกรรมที่ทำส่วนมาก มาจากอิทธิพลของศาสนาพุทธ แต่ก็มีคติความเชื่อเรื่องผีसागเทวดา รวมถึงพิธีพราหมณ์ผสมผสานอยู่ด้วยกันอย่างลงตัว เราจะพบสถานีนอนมัยบ้านท่าขอนยางมีศาลเจ้าอยู่ ถัดไปทางทิศตะวันออกจะเป็นหลักเมืองเก่า แต่ก็ไม่ค่อยได้รับความสนใจจากคนรุ่นใหม่ในหมู่บ้านเท่าใดนัก

## 2. การจัดงานศพบ้านท่าขอนยาง

พิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่แตกต่างจากสัตว์ชนิดอื่นๆ ที่มนุษย์สามารถสร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองได้อย่างสลับซับซ้อน ภายใต้อิทธิพลของวัฒนธรรมในลักษณะต่างๆ แล้วนำเอาวัฒนธรรมที่ตนเองสร้างขึ้นมาเป็นบรรทัดฐานทางพฤติกรรมที่แสดงออกในสังคมจนกลายเป็นประเพณี พิธีกรรมมากมาย โดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวกับชีวิตเริ่มตั้งแต่เกิดจนตาย กล่าว โดยเฉพาะการตาย และชีวิตหลังความตาย ซึ่งเป็นปริศนาคำมืดที่ทำให้มนุษย์เกิดจินตนาการไปต่างๆ นานาแล้วเกิดความไม่มั่นใจและสงสัยว่า ชีวิตหลังความตายมีอยู่หรือไม่ ถ้ามีจะเป็นอย่างไร เป็นต้น ทำให้มนุษย์หันมาให้ความสำคัญกับการจัดการเกี่ยวกับความตาย เพื่อให้ผู้ตายได้ไปสู่สถานที่ที่ดี ดังนั้น จึงเกิดมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายขึ้นมาในทุกสังคม ชุมชนบ้านท่าขอนยางก็เช่นเดียวกัน เมื่อมีผู้เสียชีวิตในชุมชน ญาติพี่น้องหรือคนในชุมชนเดียวกันก็มาร่วมกันจัดพิธีกรรมให้ถูกต้องตามหลักความเชื่อ โดยมีวิธีการ และขั้นตอนที่จะกล่าวถึงต่อไป

ก. **ขั้นเตรียมการ** พอรู้ว่ามีคนเสียชีวิต ญาติพี่น้องก็ช่วยกัน โดยแบ่งงานกันทำอย่างไม่เป็นทางการตามแต่ความถนัดของแต่ละคน พอจะแบ่งกลุ่มออกได้ดังนี้

1. กลุ่มที่ทำความสะอาดบ้านและบริเวณบ้าน
2. กลุ่มที่ไปติดต่อซื้อ โลงศพ เตรียมเครื่องเสียง ดอกไม้ประดับ ไฟประดับ รูป เทียน
3. กลุ่มที่จัดเตรียมสถานที่กางเต็นท์ จัดตั้งโต๊ะเก้าอี้สำหรับแขกที่มาร่วมงาน รวมทั้งจัดตั้งโต๊ะหมู่ อาสน์สงฆ์สำหรับพระสวด
4. กลุ่มที่ไปแจ้งข่าวให้เพื่อนบ้านทราบ โดยเฉพาะญาติผู้ใหญ่ที่สำคัญๆ ต้องไปแจ้งด้วยตนเอง ส่วนญาติพี่น้องคนอื่นๆ ก็ใช้วิธีบอกต่อๆ กันไป
5. กลุ่มที่ไปนิมนต์พระมาสวด ก็จะยืมอุปกรณ์ต่างๆ ของวัดมาด้วย เช่น กระจาณ อาสน์สงฆ์ ดาลบัตร โต๊ะหมู่ พระพุทธรูป เครื่องสักการะในการสวดพระอภิธรรม สายสิญจน์ ชั้นตั้งหีบศพ เครื่องสำหรับบูชาศพ เครื่องทองน้อย (ถ้ามี) เต้ากรวดน้ำ พานรอง หรือภาชนะอื่น รวมถึงช้อนงานชามถ้วย เขี่ยอก กระจาณ เป็นต้น
6. กลุ่มที่แต่งศพ เริ่มตั้งแต่อาบน้ำ ทำความสะอาดใส่เสื้อผ้า โดยอาศัยผู้รู้ หรือสัปเหร่อเป็นผู้ดำเนินการแต่งศพให้ถูกต้องตามประเพณี เช่น การใส่เสื้อผ้า การเอาดอกไม้ใส่มือผู้ตาย

และมัดตราสัง แล้วก็นำไปบรรจุในโลง ส่วนมากไม่มีการรดน้ำศพเหมือนประเพณีภาคกลาง หรือภาคอื่นๆ

7. กลุ่มจัดหาอาหารและเครื่องคัมต่างๆ เช่น น้ำแข็ง น้ำอัดลม เบียร์ เหล้า เป็นต้น
8. กลุ่มที่ไปติดต่อโรงพิมพ์ เพื่อพิมพ์การ์ดเชิญสำหรับแจกญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน คนรู้จักกัน ซึ่งจะใส่เงินมาร่วมทำบุญในวันเผาศพ

**ข. บำเพ็ญกุศลศพ** หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สวดศพ บ้านท่าขอนยางก็เหมือนชาวอีสานทั่วไป นิยมตั้งศพไว้ที่บ้านเจ้าภาพ แล้วนิมนต์พระมาสวดมนต์ที่บ้าน (ไปให้บุญ) โดยเริ่มตั้งแต่เมื่อบรรจุศพเรียบร้อยแล้ว ไม่จำกัดเวลา แม้ว่าจะเป็นตอนกลางคืน ก่อนคืนก็ต้องไปนิมนต์พระมาสวด 1 จบก่อน จากนั้น เจ้าภาพก็จะตั้งศพไว้ประมาณ 3 คืน การตั้งศพต้องหันศีรษะของศพไปทางทิศตะวันออก แล้วนิมนต์พระมาสวดตอนเย็นทุกวันจนครบ 3 วัน พอวันที่ 4 ตอนเช้าก็เลี้ยงญาติพี่น้องตามปกติ เวลา 11.00 น. ก็นิมนต์พระมาฉันภัตตาหารเพล จากนั้นเวลาประมาณ 12.00 น. เมื่อญาติมิตรมาพร้อมกันแล้วรับประทานอาหารเช้าที่บ้านเจ้าภาพ เมื่อได้เวลาประมาณ 13.00 น. ก็เคลื่อนศพไปที่วัด โดยมีพระภิกษุและสามเณรที่บวชหน้าไฟเป็นผู้นำศพ (จูงศพ) บางงานก็มีแถววงบรรเลงเดินนำหน้าพระสงฆ์ ต่อจากพระสงฆ์ ก็จะมีผู้เฒ่าเดินโปรยข้าวตอก และถือตะเกียง จากนั้น จึงเป็นลูกของผู้ตายเดินถือภาพของผู้ตาย ญาติพี่น้องถือเครื่องใช้ ตามมาด้วยบรรดาญาติมิตร รถบรรทุกศพ และมีขบวนญาติมิตรและผู้มาร่วมงานเดินตามหลัง

**ค. เผาศพ** เมื่อขบวนแห่ศพไปถึงวัดก็เวียนซ้ายรอบเมรุจำนวน 3 รอบจึงตั้งศพไว้บนเมรุ จากนั้น ก็เริ่มพิธีสงฆ์ รับศีล แล้วตามด้วยเทศน์อาานิสงส์ 1 กัณฑ์ เมื่อเทศจบก็สวดมาติกาบังสุกุล นิมนต์พระมาสวดประมาณ 20-25 รูป เมื่อถวายจตุปัจจัยแล้ว ก็เริ่มอ่านประกาศเกียรติประวัติของผู้ตาย พร้อมทั้งกล่าวถึงสาเหตุก่อนเสียชีวิต ตามด้วยพิธีทอดผ้าบังสุกุลหน้าศพ นิยมเชิญแขกผู้ใหญ่หรือข้าราชการมาเป็นประธาน เช่น ผู้ว่าฯ นักการเมือง ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เป็นต้น มาเป็นผู้ทอดผ้าบังสุกุล สวดท้าย ประธานในพิธีก็จะทอดผ้ามหาบังสุกุล มีเจ้าอาวาสเป็นผู้พิจารณาผ้า จากนั้น ก็วางดอกไม้จันทน์จากผู้มาร่วมงาน เมื่อเดินลงมาเจ้าภาพก็ได้แจกของที่ระลึก

**ง. เก็บอัฐิ** เดิมหลังจากเผาเสร็จ 3 วัน จึงมาเก็บอัฐิ ปัจจุบัน ถ้าเผาตอนบ่ายวันนั้น พรุ่งนี้เช้าก็มาเก็บอัฐิได้เลย โดยเจ้าภาพจะเชิญอัฐิและอังคารให้เป็นรูปคล้ายคนจากนั้น พระสงฆ์ที่นิมนต์มาก็สวดบังสุกุลเป็น เสร็จแล้วก็เก็บเอากระดูกบางส่วนไปลอยอังคาร แต่ปัจจุบัน ผู้ที่นำศพมาเผาที่วัดป่าธรรมอุทยานไม่นิยมลอยอังคาร จะนำไปฝังในบริเวณวัดป่าธรรมอุทยานนั่นเอง ยายผัน บอกว่า ที่ไม่นำอังคารไปลอยน้ำ เพราะมีการนำน้ำในแม่น้ำชีมาอุปโภคบริโภค โดยผันมาเป็นน้ำประปาหมู่บ้าน การเอาอังคารไปลอยน้ำก็อาจทำให้น้ำสกปรกได้ แต่ฝังไว้ที่ป่าช้า แล้วปลุกต้นไม้ทับเอาไว้เลยจะดีกว่า

**จ. หลังจากเผาศพ** ก็มีการสวดมนต์ที่บ้านเจ้าภาพอีกเป็นเวลา 3 คืน เป็นการสวดมนต์เย็น จากนั้น เจ้าภาพก็เลี้ยงดูแขกที่มาฟังสวด เมื่อพระกลับวัดไปแล้ว ญาติพี่น้องบางส่วนก็ทยอยกลับ แต่

บางส่วนก็ยังอยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพ โดยเฉพาะคนแก่ก็จะมานั่งคุยกินหมากกันไปพร้อมกับเจ้าภาพ ถือว่าอยู่เป็นเพื่อนคุยเพื่อไม่ให้เจ้าภาพเศร้าโศกเสียใจมากขึ้น บางงานเจ้าภาพก็เลี้ยงขอบคุณญาติพี่น้องและผู้ที่มาช่วยงานอีกด้วย

### 3. ค่าใช้จ่ายในการจัดพิธีกรรม

ก. เตรียมงานศพ (เต็นท์ โลง อุปกรณ์อื่นๆ) ค่าเช่าเต็นท์ ชื้อโลงศพ เช่าเครื่องเสียง ดอกไม้ รวมค่าน้ำมันรถยนต์ โดยเฉลี่ย จำนวน 7,000 บาท งานที่ใช้จ่ายน้อยกว่าจำนวนนี้ก็มี ในกรณีที่มีญาติหรือผู้ให้ความช่วยเหลือด้านเต็นท์ ส่วนค่าโลงมีหลายราคา ตั้งแต่ 1,000-3,000 บาท ไม่รวมค่าใช้จ่ายค่าเช่าโลงเย็น (ติดแอร์)

ข. อาหารและเครื่องดื่ม เจ้าภาพส่วนมากไปจับจ่ายที่ตลาดเป็นจำพวกเนื้อหมู วัว และปลา ส่วนเครื่องดื่มมีสุรา เบียร์ น้ำอัดลม น้ำดื่มที่เป็นขวด หรือเป็นแก้วสำเร็จรูป ส่วนมากจะเสียค่าใช้จ่ายไปกับเหล้าและเบียร์ ซึ่งเจ้าภาพจะต้องเตรียมไว้ให้เพียงพอกับผู้ที่มาร่วมงาน ปัจจุบัน เจ้าภาพนิยมไปจ้างหาร้านอาหาร มาจัดทำอาหารเลี้ยงคนตลอดทั้งงาน โดยคิดเป็นค่ารายหัว ถ้าร้านอาหารเป็นญาติกัน ก็คิดในราคาที่ถูกลงมา แต่โดยเฉลี่ยค่าใช้จ่ายอยู่ระหว่าง จำนวน 20,000-50,000 บาท

ค. ถวายพระสงฆ์ (สวดมนต์) การสวดมนต์จะเริ่มตั้งแต่เกิดการเสียชีวิตในตอนแรกก็นิมนต์พระมาเลขจำนวน 4 รูป ถวายรูปละ 100 บาท จากนั้นก็นิมนต์มาสวดมนต์ตอนเย็นทุกวัน (มาให้บุญ) เป็นเวลา 3 วัน หรือ 7 วัน รวมทั้งมีการเลี้ยงเพลพระสงฆ์ 4 รูป ถวายรูปละ 100 บาท ส่วนในวันเผาศพก็นิมนต์พระ 20-40 รูป ถวายรูปละ 100 บาท ถวายภัตตาหารในวันที่จะเผาอีก 500 บาท บางศพก็มีการถวายเงินทำบุญให้กับวัดที่ทำการเผาศพอีกด้วย อย่างในกรณีงานศพของอาจารย์ประทีน ช่อประพันธ์ ได้รวบรวมเงินบริจาคให้กับวัดจำนวน 20,000 บาท (ปราณี ช่อประพันธ์ : 7 พฤษภาคม 2550) หลังจากเผาศพแล้ว ก็นิมนต์พระมาสวดมนต์เย็นที่บ้านอีก 9 รูปเป็นเวลา 3 คืน ถวายของค์ละ 100 บาท รวมเป็นเงิน 8,800 บาท ในกรณีของญาติอาจารย์ประทีน ช่อประพันธ์ หลังจากมีการสวดมนต์หลังเผาศพ 3 วันแล้ว มีการเลี้ยงเพื่อขอบคุณญาติพี่น้องที่มาช่วยงานอีก

ง. ค่าบำรุงเมรุ เป็นธรรมเนียมของทุกงาน เจ้าภาพจะต้องถวายทางวัดเป็นค่าบำรุงเมรุ แล้วแต่เจ้าภาพ แต่ส่วนมากก็ถวายจำนวน 500 บาท ค่าถ่าน 1 กระสอบ และค่าคายเหล้าขาว 1 ขวด ให้กับสัปเหร่อ ประมาณ 1,000 บาท

จ. บรรจ้อัฐิ เมื่อเก็บกระดูกบางส่วนได้แล้ว เจ้าภาพก็นำไปบรรจุที่กำแพงวัด เจ้าภาพจ่ายค่าบรรจ้อัฐิ 3,000 บาท และถวายพระอีกรูปละ 100 บาท รวมเป็น 3,500 บาท บางรายต้องเสียเงินค่าซื้อธาตุ (เจดีย์เล็ก) เพื่อบรรจุศพตั้งอยู่ในวัดก็จะทำให้มีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นอีก ประมาณ 3000-5000 บาท แล้วแต่ว่าจะซื้อใหญ่-เล็ก ประดับลวดลาย ในกรณีของยายผัน ช่อประพันธ์ยังได้ร่วมทำบุญสร้างเจดีย์วัดอีก 500 บาท

#### 4. เงินช่วยเหลือ/บริจาค

เป็นเงินที่เจ้าภาพได้จากญาติพี่น้อง หรือแขกที่มาร่วมงานใส่ซองมาร่วมทำบุญด้วย คือ

- ก. ญาติพี่น้อง และลูกๆ รับภาระค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับอาหารและเครื่องค้ำ รวมถึงการใช้สอยอย่างอื่นๆ ด้วย ยกเว้นถวายพระสงฆ์ซึ่งยายผันเป็นคนจ่ายเองทั้งหมด ส่วนของที่แจกจ่ายไปยังญาติมิตรและคนในชุมชนได้เงินจำนวน 20,000 บาท
- ข. สถานีนามัย ได้มาบริจาคเงินช่วยเหลือผู้สูงอายุ โดยมีตัวแทนจากสถานีนามัยบ้านท่าขอนยางจำนวน 4,000 บาท
- ค. ฌาปนกิจสงเคราะห์ ภูมิสามัคคียายผันได้ส่งไว้ตั้งแต่อายุ 30 กว่าปี โดยจ่ายในช่วงแรก 500 บาทต่อปี ต่อมาก็เพิ่มเป็นปีละ 1,500 บาท จะได้ประมาณ 100,000 กว่าบาท (ตอนที่สัมภาษณ์ ยังไม่ได้รับเงิน : 20 พฤศจิกายน 2549) ยายผันบอกว่า พงษ์นี้ก็จะไปปรับเงินฌาปนกิจสงเคราะห์ตามที่ได้นัดไว้

**กรณีศึกษา :** งานศพคุณตาแทน ซ่อประพันธ์ อายุ 68 ปี อยู่หมู่ 4 บ้านท่าขอนยาง เสียชีวิตเมื่อวันที่ 30 ตุลาคม 2549 เวลา 09.20 น. หลังจากผู้ป่วยเสียชีวิต ก็แจ้งให้ญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านทราบ เพื่อนบ้านก็ช่วยบอกกันต่อๆ ไป รวมถึงโทรศัพท์แจ้งลูกหลานที่อยู่ทางไกล เช่น อยู่ที่หมู่บ้านอื่นต่างจังหวัด หรือไปทำงานที่กรุงเทพฯ

จากนั้น เจ้าภาพก็ไปติดต่อซื้อโลงศพ ราคา 4,000 บาท เช่าเครื่องเสียงรวมเพลงธรณีกรรมแสงตลอดงาน 3,000 บาท โดยมีกลุ่มที่ทำหน้าที่จัดการให้รวมถึงดอกไม้ประดับงานศพอีกด้วย ญาติอีกส่วนหนึ่งก็ไปติดต่อพิมพ์การ์ดอีกเป็นจำนวนเงิน 1,000 บาท เพื่อแจกจ่ายให้กับญาติพี่น้อง หรือคนที่อยู่ในหมู่บ้านใกล้เคียง เป็นการเชิญชวนมาร่วมทำบุญ

คุณยายผัน ซ่อประพันธ์ ซึ่งเป็นภรรยาผู้ตาย เล่าว่า ค่าใช้จ่ายที่กล่าวมา ลูกๆ ช่วยกันรวมเงินเป็นค่าใช้จ่าย ประมาณ 7,000 บาท ส่วนคุณยาย จ่ายเฉพาะส่วนที่ถวายพระที่มาสวดมนต์ และเกี่ยวกับการทำบุญ ส่วนเงินช่วยเหลืองานที่ได้รับจากการแจกการ์ดเชิญ ประมาณ 15,000 บาท

ส่วนพิธีการเผาศพก็เป็นไปตามประเพณีเช่นคนอีสานทั่วไป โดยมีสัปเหร่อเป็นผู้จัดการเผา ในเมรุให้ ที่ป่าช้าธรรมอุทยานมีพระบุญจันทร์ เหมโย อายุ 51 ปี เป็นสัปเหร่อมาตั้งแต่ก่อนบวช พอมาบวชแล้ว (ได้ 1 พรรษา) ก็ยังเป็นสัปเหร่ออยู่ประจำอยู่ที่เมรุวัดป่าธรรมอุทยาน ท่านเล่าว่า ตนเองเป็นสัปเหร่อมาตั้งแต่ปี 2530 เมื่อมาบวชแล้วก็ยังทำหน้าที่เป็นสัปเหร่อเหมือนเดิม ช่วงปี พ.ศ. 2530-2542 วัดป่าธรรมอุทยานยังไม่มีเมรุถาวรเหมือนปัจจุบัน เวลาเผาศพก็เผาบนกองฟอนธรรมดา ต่อมา พระครูอุดมวัฒน์คุณ (หลวงพ่อหนอ) เจ้าอาวาสวัดเจริญผล ได้เริ่มสร้างเมรุเป็นการถาวรตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 จนแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2543 ทำให้การเผาศพสะดวกมากกว่าเดิม

**กรณีศึกษา :** งานศพอาจารย์ประทีน ช่อประพันธ์ รับราชการครู เสียชีวิตเมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม 2550 ด้วยโรคหัวใจล้มเหลว อาชีพเป็นข้าราชการเกษียณ เคยเป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบล และเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลท่านขอนแก่น ตั้งศพสวด 3 วันที่บ้าน แต่มีเจ้าภาพร่วมสวดตลอดงาน มากกว่า 50 เจ้าภาพ นิมนต์พระมาสวดมนต์วันละ 2 ชุด เดิมเจ้าภาพตั้งใจว่าจะตั้งศพบำเพ็ญกุศล 7 วัน แต่ในช่วงเดียวกันมีผู้เสียชีวิตซึ่งจะต้องเผาที่ฌาปนสถานเดียวกัน จึงให้ผู้ที่ตายทีหลังเผาก่อน ทำให้เจ้าภาพตั้งศพบำเพ็ญกุศลได้เพียง 3 วันเท่านั้น แต่กระนั้น ก็มีแขกมาร่วมงานเป็นจำนวนมาก จากการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในงาน จะพบว่า โต๊ะอาหารที่ตั้งไว้จำนวน 20 โต๊ะจะมีแขกนั่งเต็มแทบทุกโต๊ะ บางคืน เจ้าภาพต้องนำเก้าอี้มาเสริมอีก จึงจะเพียงพอสำหรับแขกที่มาร่วมงาน

## 5. รวมค่าใช้จ่ายตลอดงาน

ก. กรณีที่ใช้จ่ายต่ำสุด บางกรณีพื้นฐานไม่ค่อยดี หรือไม่ค่อยมีญาติพี่น้อง เป็นศพอนาถา อาจใช้จ่ายเพียงให้สัปเหร่อ 60-200 บาท ถ่าน 1 กระสอบ เหล้า 1 ขวด ส่วนพระสงฆ์ก็สวดให้โดยไม่คิดค่าใช้จ่าย ส่วนมากจะเป็นศพอนาถาที่ผู้ตายมาจากที่อื่น แล้วมาเสียชีวิตในหมู่บ้านโดยไม่มีญาติพี่น้อง แต่ถ้าคนในชุมชนส่วนมากก็มีญาติพี่น้อง รวมถึงคนในชุมชนมาช่วยเหลือกัน ดังนั้น ค่าใช้จ่ายงานศพต่ำสุดจึงอยู่ที่ประมาณ 1,000 บาท

ข. กรณีที่ใช้จ่ายสูงสุด เจ้าภาพที่เป็นข้าราชการ หรือมีฐานะร่ำรวย จะมีญาติพี่น้อง และแขกผู้เกียรติมาร่วมงานเป็นจำนวนมาก ทำให้ค่าใช้จ่ายก็เพิ่มตามไปด้วย จากการสำรวจ พบว่า มีค่าใช้จ่ายสูงสุดจำนวน 200,000 บาท

ค. กรณีที่เป็นชาวบ้านทั่วไป จะใช้จ่ายประมาณไปกับการจัดงานตั้งแต่เริ่มต้น จนถึงสิ้นสุดงาน อยู่ในระหว่าง 70,000-100,000 บาท

## 6. สิ่งที่น่าไปสู่วิถีความสิ้นเปลือง

ก. อาหารเลี้ยงแขก จากการสังเกต พบว่า เจ้าภาพมักจะรู้สึกวิตกกังวลว่า เมื่อมีแขกมาร่วมงานมากมาย จะทำให้อาหารการกินต้อนรับไม่เพียงพอ จะกลายเป็นการนำไปดิฉินฉินทา และทำให้เสียหน้าเจ้าภาพ แต่บางคนก็บอกว่า เป็นการตอบแทนที่แขกให้เกียรติมาร่วมงานเพื่อแสดงถึงสถานะของผู้ตายด้วย เพราะถ้าแขกมาจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่า ผู้ตายเป็นคนดี มีคนที่รักและเคารพจำนวนมาก เมื่อมีคนมาจำนวนมาก เจ้าภาพก็รู้สึกภูมิใจจะต้องต้อนรับอย่างเต็มที่

ข. เครื่องดื่ม เจ้าภาพมักเตรียมเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ไว้จำนวนหนึ่ง ทั้งที่ไม่ควรมีเครื่องดื่มที่ผสมแอลกอฮอล์ นอกจากสิ้นเปลืองแล้ว ยังเป็นการไม่ให้เกียรติผู้ตายอีกด้วย รวมถึงพระสงฆ์ซึ่งมาสวดมนต์ แต่เท่าที่สังเกต พบว่า มีแขกผู้มาร่วมงานบางกลุ่มเท่านั้น ที่นั่งรับประทานอาหารที่เจ้าภาพ

จัดเป็นโต๊ะไว้บริเวณลานบ้าน ในขณะที่พระกำลังสวดมนต์อยู่ และพบอีกว่า ผู้ที่ดื่มเครื่องดื่มประเภท แอลกอฮอล์ก็จะเป็นกลุ่มเดิมที่ดื่มเป็นจำนวนมากจนเมาเมาไม่ได้สติ แต่ส่วนมากก็ดื่มพอประมาณ เมื่อพระสวดเสร็จแล้ว เจ้าภาพก็ได้เดินมาต้อนรับพูดคุยกับแขกพอประมาณก็แยกย้ายกันกลับบ้าน แต่จะเหลือเพียงแขกประมาณ 1-2 โต๊ะ (โต๊ะละประมาณ 5 –6 คน) ยังคงนั่งดื่มกินกันจนดึก นัยว่าเป็นการอยู่เป็นเพื่อนศพ และเจ้าภาพ ซึ่งเจ้าภาพก็ไม่ได้ทำอะไร นอกจากจะจัดหาเครื่องดื่มมาบริการให้ตลอดทั้งงาน

ค. ดอกไม้ประดับ บางเจ้าภาพใช้ดอกไม้สด โดยเฉพาะกับร้านจัดดอกไม้ เพื่อเป็นเกียรติครั้งสุดท้ายกับผู้ตาย ถึงจะมีค่าใช้จ่ายมากก็ยอม บางครั้ง สถานที่ตั้งศพเป็นห้องที่คับแคบ เมื่อมีดอกไม้มาตั้งประดับเป็นจำนวนมาก นอกจากจะทำให้ไม่สะดวกในการเข้า-ออกของเจ้าภาพ พระสงฆ์แล้ว ยังทำให้เป็นที่สิ้นเปลืองเงินโดยใช่เหตุ ควรประดับพองามเท่านั้น เพราะโดยปกติจะมีผู้นำพวงมาลามาวางเคารพศพอยู่แล้ว ควรจัดวางให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ก็จะทำให้งานศพดูเหมาะสม และเจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น จากการสังเกตพบว่า เจ้าภาพมักเตรียมดอกไม้โดยเหมาจากร้านรับจัด เพราะเห็นว่าสะดวก แต่เมื่อประดับเรียบร้อยแล้ว มีคนนำพวงมาลา (ริท) มาวางอีกก็ตั้งซ้อนทับกัน ทำให้ดูแล้วกรงรัง เพราะปกติแล้ว บ้านเจ้าภาพส่วนมากก็มีพื้นที่ที่ไม่กว้างมากนัก เมื่อจัดวางสิ่งของจำนวนมากก็เป็นอุปสรรคต่อการเดินเข้า-ออกของผู้มาเคารพศพ รวมถึงพระสงฆ์ที่มาสวดมนต์อีกด้วย

ง. ของที่ระลึก เจ้าภาพบางคนจัดทำของที่ระลึกเป็นจำนวนมากเกินความจำเป็น ทั้งนี้ อาจกลัวว่าจะไม่เพียงพอสำหรับแขก ความจริง สำหรับแขกที่มาแล้ว ก็ไม่ได้หวังจะได้ของที่ระลึกกลับไป เพียงแต่มาร่วมแสดงความเสียใจเท่านั้น แต่เจ้าภาพ ก็เตรียมของที่เห็นสินน้ำใจตอบแทน ซึ่งเป็นสิ่งที่ดี แต่ไม่ควรมากเกินไป นอกจากจะใช้งบประมาณมากแล้วยังอาจทำให้เกิดความยุ่งยากแก่เจ้าภาพที่จะต้องไปจัดจ้าง หรือจัดซื้ออีกด้วย เพราะส่วนมาก พบว่า ของที่ระลึกมักเป็นของชำร่วยมีจะต้องสั่งทำเป็นจำนวนมากในท้องตลาด หรือสั่งทำขึ้นมาเป็นการเฉพาะ เช่น พวงกุญแจ เป็นต้น แต่ถ้าเปลี่ยนเป็นหนังสือที่มีเนื้อหาสาระที่เป็นประโยชน์ สามารถนำไปอ่านแล้ว ประยุกต์ใช้ได้ก็จะเป็นการดีกว่า แต่ทั้งนี้ ต้องขึ้นอยู่กับกำลังทรัพย์ของเจ้าภาพด้วย

## บทที่ 4

### พิธีกรรมและสารัตถะของการจัดงานศพที่เหมาะสม

การจัดงานศพ จำเป็นต้องทำให้ถูกต้องตามพิธีกรรมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่โบราณแล้ว และยังคงจัดให้เหมาะสมตามถูกต้อง ที่สำคัญผู้ที่เป็นผู้นำในการจัดงานศพนั้น จำเป็นต้องรู้และเข้าใจถึงสาระของพิธีกรรมต่างๆ ตั้งแต่เริ่มต้น จนกระทั่งสิ้นสุดงานศพ อย่งไรก็ตาม เพื่อให้เกิดความชัดเจนในบทนี้ จึงจะกล่าวถึงขั้นตอน วิธีการ รวมถึงสารัตถะของการจัดงานศพ ดังต่อไปนี้

#### ก. พิธีการจัดงานศพที่เหมาะสม

1. การแจ้งการตาย การแจ้งข่าวการตายให้ผู้ที่เกี่ยวข้องหรือญาติพี่น้องให้ทราบ ปัจจุบันมักใช้โทรศัพท์เป็นหลัก เพราะสะดวก และรวดเร็ว แต่หากต้องการใช้วิธีการอื่นที่ประหยัดและรวดเร็ว ก็อาจให้ญาติพี่น้องบอกต่อกันไป ในกรณีที่อยู่บ้านเดียวกัน หรือหมู่บ้านใกล้เคียงกัน ส่วนวิธีการแจ้งผ่านทางวิทยุ หนังสือพิมพ์ อาจเป็นการใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น ในชุมชนบ้านท่าขอนยาง บางกรณีอาจประกาศผ่านเครื่องกระจายเสียงประจำหมู่บ้าน โดยผู้ใหญ่บ้าน หรือ โฆษกเป็นผู้ประกาศแจ้งให้ญาติพี่น้องและชาวชุมชนได้ทราบโดยทั่วกัน

2. การจัดเตรียมสถานที่จัดงานศพ บ้านท่าขอนยาง ก็เช่นเดียวกับชาวอีสานทั่วไปนิยมจัดที่บ้าน การอาบน้ำแต่งตัวศพที่บ้าน หรือที่โรงพยาบาลก็ได้ แต่ปัจจุบันไม่แต่งตัวใส่เสื้อผ้ากลับข้างให้ศพเหมือนในสมัยก่อน นิยมแต่งตามปกติเหมือนคนทั่วไป ส่วนอุปกรณ์อื่นๆ เช่น โต๊ะ เก้าอี้ เต็นท์ โฆษสำหรับแขกผู้ใหญ่ วัดและองค์การบริหารส่วนตำบล ควรยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือ โดยให้ยืม หรือให้เช่าในราคาที่ถูก ส่วนดอกไม้ที่ประดับในงาน ก็เลือกเอาที่ราคาไม่แพงมากนัก ไม่ควรจะเกิน 1,000 บาท โดยจัดวางพองาม และไม่จำเป็นต้องมีดอกไม้วางบนหีบศพมากจนเกินไป เพียงแต่จัดวางลดระดับลงมาให้ดูพองาม การไม่จัดตั้งดอกไม้ประดับมากมาย ส่วนหนึ่งทำให้มีสถานที่ว่างสำหรับอำนวยความสะดวกแก่ผู้มาเคารพศพ รวมทั้งมีพื้นที่สำหรับนั่งของผู้มาร่วมฟังสวดศพ และที่ปูอาสน์สงฆ์สำหรับพระภิกษุนั่งอีกด้วย ในกรณีที่มิผู้ต้องการนำพวงรีตมาเคารพศพ เจ้าภาพอาจแจ้งความประสงค์ล่วงหน้าว่า ให้เปลี่ยนเป็นอย่างอื่นที่สามารถใช้ประโยชน์ได้ เช่น พวงมาลา (รีท) ที่ทำจากผ้าเช็ดตัว หรืออุปกรณ์เครื่องใช้อื่นๆ เป็นต้น เมื่อเสร็จงานศพแล้ว สามารถนำไปใช้ประโยชน์หรือถวายวัดไว้ใช้ในงานศพต่อไปได้

ส่วนเครื่องใช้ต่างๆ ที่จะต้องเตรียม ประกอบด้วย

1. โต๊ะหมู่บูชา และพระพุทธรูปพร้อมเครื่องสักการะ
2. ตู้พระอภิธรรม และเครื่องสักการะในการสวดพระอภิธรรม
3. อาสน์สงฆ์ พร้อมตาลบัตร์ 4 ชุด

4. ชั้นสำหรับตั้งหีบศพ บางกรณีใช้หีบศพที่ติดตั้งเครื่องปรับอากาศ ทำให้สิ้นเปลืองมากขึ้น แต่ก็เป็นที่สะดวก เพราะทางวัดจะมีโลงเย็นไว้ให้บริการ

5. กระจ่างรูป รวมถึงเทียน รูปที่จะต้องจุดตลอดทั้งงาน และรูปสำหรับผู้มาจุดขอขมาศพ

6. สายสิญจน์ กระจ่าง โคน เต้ากรวดน้ำ หรือภาชนะอื่น

7. รูปและขาตั้งรูปของผู้ตาย (ถ้ามีเครื่องราชอิสริยาภรณ์ หรือเครื่องแบบ/ยศ ก็ต้องเตรียมที่ติดตั้งด้วย)

8. ไฟกระพริบประดับศพ (อาจไม่มีก็ได้)

9. เติ้นที่กึ่งกลางหน้าบ้าน หรือบริเวณบ้าน เก้าอี้ โซฟาสำหรับแขกผู้ใหญ่ที่มาเป็นประธาน (ควรตั้งในที่ที่ไม่สูงกว่าพระสงฆ์) โต๊ะสำหรับรับประทานอาหารสำหรับแขกที่มาพร้อม

3. อาน้ำศพ ถ้าศพเป็นผู้ชาย ก็ให้ลูกหลาน ญาติมิตรที่เป็นผู้ชายเป็นผู้อาน้ำให้ แต่ถ้าเป็นเพศหญิงก็ให้เพศเดียวกันเป็นผู้อาน้ำให้ ทั้งนี้ ต้องมีผู้รู้คอยแนะนำขั้นตอน

4. มัดตราสังก่อนจะบรรจุศพ ส่วนมากจะเป็นหน้าที่ของสัปเหร่อ เจ้าภาพมีหน้าที่เตรียมอุปกรณ์ เช่น สายสิญจน์ และดอกไม้ รูปเทียน รวมถึงสิ่งของต้องใช้อื่นๆ ให้พร้อม

5. การบำเพ็ญกุศล ไม่ควรตั้งศพบำเพ็ญกุศลนานเกิน 3 วัน หรือ 7 วัน ถ้าหากมีผู้ประสงค์จะเป็นเจ้าภาพร่วมจำนวนมาก เช่น กรณีอาจารย์ประทีป ช่อประพันธ์ มีเจ้าภาพแต่ละวัน 12-22 คณะ เจ้าภาพควรจัดให้เป็นเจ้าภาพร่วมในแต่ละวัน รวมกันเป็นชุดใหญ่พร้อมกัน เช่น วันแรก อาจมีเจ้าภาพ 15 คณะร่วมกัน โดยเจ้าของงานศพต้องแจ้งให้ผู้ประสงค์จะเป็นเจ้าภาพร่วมสวดพระอภิธรรมทราบว่า มีเจ้าภาพร่วมด้วย จะทำให้สามารถรักษาศรัทธาของผู้ประสงค์เป็นเจ้าภาพได้

สิ่งที่จะต้องเตรียมในการสวดพระอภิธรรม

1. นิมนต์พระภิกษุจำนวน 4 รูป สวดพระอภิธรรม จัดผ้าบังสุกุล 4 ชุดตามจำนวนพระภิกษุ อาจมีเครื่องไทยธรรมอื่นๆ ด้วย หรือในกรณีที่นิมนต์สวดจำนวน 2 ชุด ก็ให้เตรียมผ้าบังสุกุลและเครื่องไทยธรรมเช่นเดียวกันครบตามจำนวนที่นิมนต์มา หรืออาจเตรียมไว้เกินจำนวนพระภิกษุก็เป็นการดี เพราะถ้ามีเหตุต้องใช้กะทันหันจะได้ไม่ขลุกขลัก

2. เจ้าภาพต้องเตรียมรถไปรับพระสงฆ์ในกรณีที่อยู่ห่างไกล แต่ส่วนมากก็เป็นพระสงฆ์ประจำวัดในหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ไม่ห่างไกลจากบ้านเจ้าภาพนัก ท่านก็อาจประสงค์จะเดินมา แต่เมื่อพระสงฆ์มาถึง เจ้าภาพควรลุกขึ้นประณมมือต้อนรับ รวมถึงแขกผู้มาในงานด้วย เมื่อท่านมาถึงแล้ว ก็ถวายน้ำ ถ้าเป็นน้ำร้อน น้ำชา หรือน้ำเปล่าๆ ก็จะเป็นการดี ทั้งนี้ แล้วแต่ความสะดวกของเจ้าภาพ จำนวน 4 ชุด เชิญมรรคทายกที่สามารถอาราธนาศีล อาราธนาธรรมารอพร้อมอยู่ก่อนแล้ว ไม่ควรให้พระภิกษุรอ เมื่อท่านมาถึงสักพัก ฉันทน้ำแล้ว ก็เชิญเจ้าภาพจุดรูปเทียน ทำพิธีได้เลย

3. เมื่อพระสวดพระอภิธรรมจบแล้ว เจ้าภาพถวายเครื่องไทยธรรมจนครบทุกรูป ควรนิมนต์พระเทศน์เป็นภาษาไทย หรือภาษาท้องถิ่นให้สวดประมาณ 30 นาทีก็จะเป็นประโยชน์แก่เจ้าภาพและผู้มาร่วมงาน จากนั้น ต้องเตรียมกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย โดยเริ่มเทน้ำเมื่อพระสงฆ์เริ่มสวด ยะถา วาริวะหา...จนถึง มณิโชติโร โส ยถา ต้องเทน้ำให้หมด เมื่อพระเริ่มสวด สัพพิติโย ให้ประณมมือจนจบ เจ้าภาพอาจพูดคุยกับพระสงฆ์พอสมควร ควรเตรียมรถยนต์ หรือผู้ชายจำนวน 4 คน เพื่อถือไทยธรรมไปส่งพระที่วัด ถ้ามีพระสวด 2 ชุด ก็นิมนต์ท่านสวดต่อได้เลย

6. การเลี้ยงแขกผู้มาร่วมงาน ควรเลี้ยงเป็นอาหารที่ไม่ทำความยุ่งยากให้กับเจ้าภาพ หรือเป็นอาหารที่สะดวก เช่น ข้าวต้ม ก๋วยจั๊บ กะเพราปลา เป็นต้น หรืออาหารที่ไม่เกิน 2 ชนิด หรือถ้าไม่เลี้ยงอาหารก็อาจจะเป็นน้ำเย็น น้ำร้อน น้ำชา น้ำมะตูม น้ำกระเจี๊ยบ น้ำข้าวโพด ฯลฯ ก็จะเป็นการช่วยเหลือเจ้าภาพให้ลดค่าใช้จ่าย การใช้แรงงาน และความยุ่งยากไปได้มากที่สุด สิ่งที่ต้องระวังเป็นพิเศษคือการเลี้ยงด้วยเครื่องดื่มผสมแอลกอฮอล์ ประเภทสุรา เบียร์ ฯลฯ รวมถึงไม่ควรให้มีการพนันอย่างเด็ดขาด เพราะถือว่าเป็นการไม่ให้เกียรติกับเจ้าภาพ และผู้ตาย

7. การเคลื่อนศพไปเมรุ เมื่อสวดพระอภิธรรมครบตามจำนวนที่เจ้าภาพกำหนดแล้ว ในวันสุดท้าย ก็จะนิมนต์พระมาสวดมนต์ฉันภัตตาหารเพลที่บ้านเจ้าภาพ โดยเจ้าภาพต้องเตรียมอาหารจัดปัจจัยตามจำนวนพระภิกษุ หรือเครื่องไทยธรรมต่างๆ ให้พร้อม เมื่อฉันเพลเสร็จก็จะได้อาหารท่านได้อย่างสะดวก เมื่อได้เวลาประมาณ 13.00 น. ก็เตรียมเคลื่อนย้ายศพ โดยต้องเตรียม

1. รถยนต์กระบะที่สามารถใช้งานได้ดี พร้อมคนขับ ควรเตรียมไม้หน้า 3 หรือไม้อะไรก็ได้ใช้สำหรับรองไว้วางโลงศพบนรถยนต์ก็จะทำให้สามารถสอดมือเข้าไปยกขึ้น-ลงได้สะดวก และผู้ชายที่ร่างกายกำยำจำนวนไม่ต่ำกว่า 8 คน เพื่อช่วยยกโลงศพขึ้นรถ และประคองบนรถไปด้วย

2. สายสัญญาณสำหรับจูงศพ และเครื่องของใช้ต่างๆ ของผู้ตาย ตะเกียงสำหรับจุดนำทาง ข้าวตอกสำหรับโปรยไปตามถนน

3. ขบวนศพ ก่อนเคลื่อนศพ ควรขอความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ด้านการจราจรเพื่อดูแลตามถนนที่จะเคลื่อนศพไป และต้องประสานงานไปยังทางวัดเพื่อจัดที่วางศพให้พร้อม รวมถึงสถานที่นั่งของแขกผู้มาร่วมงานด้วย ส่วนขบวนศพหน้าสุดควรเป็นพระสงฆ์ (บางกรณีมีแถวหน้าหน้า) ถัดมาเป็นญาติผู้ใหญ่ที่ถือตะเกียง และโปรยข้าวตอก ต่อมาก็เป็นบุตรหลาน ถือรูปผู้ตาย จากนั้น จึงเป็นรถศพ แขกผู้มาร่วมก็จะเดินตามหลังศพที่เคลื่อนช้าๆ ไปตามถนนจนถึงเมรุ แล้ววนรอบซ้าย 3 รอบ จากนั้น จึงวางศพไว้หน้าเมรุ โดยประดับดอกไม้พวงมาลัย เตรียมที่สำหรับทอดผ้าบังสุกุล

8. เผาศพ เจ้าภาพต้องประสานงานกับเจ้าอาวาสเพื่อแจ้งล่วงหน้าว่าจะทำการเผาศพในเวลาเท่าไร รวมถึงจำนวนแขกผู้มาร่วมงานจะมีจำนวนมากน้อยเท่าไร ทางวัดจะได้ช่วยเตรียมสถานที่ และจัดหาเครื่องใช้ต่างๆ ช่วยเหลือได้อย่างเพียงพอ แต่เจ้าภาพต้องเตรียม ดังนี้

1. ประสานงานกับสัปเหร่อในเรื่องถ่านเผาศพ น้ำมัน รวมถึงเครื่องใช้อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสัปเหร่อจะเป็นผู้เตรียม โดยเจ้าภาพต้องประสานงานเรื่องค่าใช้จ่ายให้พร้อม

2. น้ำดื่มสำหรับบริการผู้มาร่วมงาน และเก้าอี้ที่นั่งสำหรับแขกที่มาร่วมงาน รวมถึงของที่ระลึก ซึ่งควรเลือกเอาของที่ราคาพอประมาณ เช่น ยาหม่อง ยาคม ฯลฯ ควรงดเว้นเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ประเภทเหล้า เบียร์โดยสิ้นเชิง ถ้าเจ้าภาพมีศรัทธามากขึ้น ก็ควรพิมพ์หนังสือที่เป็นธรรมะ ข้อคิด หรือคติแจกให้ผู้มาร่วมงานก็จะเป็นการให้ที่ประเสริฐ

3. นิมนต์พระภิกษุที่อยู่ในวัดที่จะเผาศพ โดยเฉพาะเจ้าอาวาส และพระภิกษุในวัดที่อยู่ใกล้เคียงล่วงหน้าอย่างน้อย 3 วัน เพราะบางที่ท่านอาจจะมีกิจนิมนต์ที่อื่นจะได้ไม่ลำบากในการหา นิมนต์พระภิกษุให้ครบตามจำนวน 20 รูป หรือมากกว่า เพราะต่างจังหวัดมีพระภิกษุจำพรรษาน้อย บางที่นิมนต์เพียง 20 รูป อาจจะต้องไปถึง 20 วัดเลยทีเดียว เพราะฉะนั้น จะต้องนิมนต์ท่านไว้ล่วงหน้าไว้ก่อน รวมถึงแจ้งให้พระภิกษุที่จะเทศน์อานิสงส์ทราบด้วย ท่านจะได้เตรียมการเทศน์ไว้ล่วงหน้า

4. เตรียมที่นั่งสำหรับพระสงฆ์ โดยปกติจะนิมนต์พระสงฆ์จำนวน 20 รูปขึ้นไป รวมถึงสามเณรที่บวชหน้าศพด้วย โดยอาจปูเสื่อแล้วปูทับด้วยอาสนะสำหรับพระผู้ใหญ่ เตรียมธรรมาสน์ ตาลบัตร เครื่องจตุปัจจัย ไทยธรรมให้ครบตามจำนวนพระภิกษุ และสามเณรที่บวชหน้าศพด้วย

5. เตรียมพลู ตะไล และผู้จุดที่มีความชำนาญ และหาสถานที่จุดที่ห่างออกไปพอควร ไม่เกิดอันตราย และเป็นທີ່ดกใจแก่แขก หรือบ้านเรือนใกล้เคียง ไม่จำเป็นต้องจุดมาก แต่จุดพอเป็นพิธี ซึ่งจะไม่ทำให้แขกตกใจกลัว

6. โฆษก ควรเป็นผู้ที่รู้ขั้นตอน และพิธีกรรมอย่างดี คอยเป็นผู้คอยบอก และจัดลำดับการทำพิธีกรรมตั้งแต่การสวด เทศน์ ถวายจตุปัจจัย รับพร ทอดผ้าบังสุกุล วางดอกไม้จันทน์ เป็นต้น รวมถึงผู้ที่อ่านประกาศประวัติ และสวดคิผู้ตายด้วย (ถ้ามี)

9. เก็บอัฐิ เจ้าภาพควรนัดหมายกับเจ้าอาวาส หรือนิมนต์พระสงฆ์ไว้ล่วงหน้า ปัจจุบัน บ้านท่าขอนยาง นิยมเก็บอัฐิในวันรุ่งขึ้นเลย กล่าวคือ เมื่อเผาศพในวันนี้ พรุ่งนี้ตอนเช้าก็จะทำพิธีเก็บอัฐิได้เลย แต่ก่อนที่จะเก็บอัฐิจำเป็นที่เจ้าภาพต้องเตรียม ดังนี้

1. นิมนต์พระภิกษุไว้ล่วงหน้าตั้งแต่วันที่เผาศพเป็นอย่างช้า
2. ผ้าขาวสี่เหลี่ยมยาวพอที่จะปู และคลุมอัฐิ หรือยาวประมาณ 1 เมตร จำนวน 2 ผืน
3. ผ้าบังสุกุล สำหรับถวายพระภิกษุ ตามจำนวนที่นิมนต์ไว้
4. ภาชนะสำหรับใส่อัฐิ หรือโกศ
5. ชันน้ำ พร้อมน้ำอบไทยเพื่อพรมและล้างอัฐิ
6. ภาชนะสำหรับใส่สิ่งที่เป็นอังคาร (ถ่าน) ที่เหลือจากเก็บแล้ว เพื่อนำไปลอยน้ำ หรือฝังที่โคนไม้

## 7. ดอกไม้ รูปเทียนอย่าง 1 ชุด สำหรับสักการะอัฐิผู้ตาย

10. บรรจ้อัฐิ เข้าภาพมักนิมพระสงฆ์ 4 รูป มาทำพิธีบรรจ้อัฐิ โดยบอกกล่าวผู้ตายให้รับรู้ ทำนองการสร้างที่อยู่ให้ใหม่ แล้วให้มาอาศัยอยู่ตามสถานที่ที่บรรจ้อัฐิ จากนั้น พระสงฆ์ก็สวดบังสุกุล เป็นเสร็จ เข้าภาพก็นำกระดูกที่ใส่ไว้ในโกศบรรจุเข้าไปในช่องสำหรับบรรจ้อัฐิ แล้วนำปูนที่เตรียมไว้ มาฉาบปิด เข้าภาพบางคนก็เตรียมทำแผ่นหินอ่อนสลักชื่อ-สกุลผู้ตาย ระบุวัน เดือน ปีเกิด และวัน เดือน ปีที่ตาย แต่บางกรณีก็ใช้พู่กันเขียนเอาก็มี เพื่อเป็นการประหยัด

### ข. สาระสำคัญของพิธีศพ

การจัดงานศพในปัจจุบันถือเป็นประเพณีที่มีแบบแผนบางอย่างสืบเนื่องมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล แต่ก็ต้องกล่าวไว้ว่า ในสมัยโบราณ การจัดงานศพเป็นไปแบบง่าย ๆ มิได้มีพิธีกรรมใดๆ มากนัก แต่ปัจจุบัน กล่าวคือตั้งแต่สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 มา ประเพณีการจัดงานศพของพุทธศาสนิกชน เปลี่ยนไปจากสมัยโบราณมาก คุณลักษณะซับซ้อนยิ่งและมีพิธีการมาก แต่ละพิธีก็แฝงไว้ด้วยปรัชญา (ปริศนา)ธรรมที่ยากจะเข้าใจได้หากมิได้ศึกษาให้รู้อย่างถ่องแท้ ทั้งในแต่ละท้องถิ่น ก็จัดงานศพแตกต่างกันไปตามความนิยมและฐานะของเจ้าภาพ โดยพิธีศพในปัจจุบันอาจแบ่งเป็น 2 ประเภทพิธี คือ พิธีศพสำหรับผู้ตายตามปกติ และพิธีศพสำหรับผู้ตายโหง (คือตายไม่ปกติ) ดังมีรายละเอียดพอจะสำรวจและประมวลมากล่าวไว้ ดังนี้

### พิธีศพสำหรับผู้ตายตามปกติ

การตายตามปกติ คือการเจ็บป่วยไข้หรือแก่ชราภาพตายไปตามอายุขัย ไม่ว่าผู้ตายจะอยู่ในอายุหรือวัยใดของชีวิตก็ตาม จากการสำรวจเอกสารหนังสือที่เขียนเกี่ยวกับความตายและพิธีศพ (เสฐียร โกเศศ. 2531 : 39-173; จ.เปรียญ. มปป. : 323-361; สุเมธ เมธาวิทยกุล. 2532 : 137-163) พบว่า พิธีที่ทำความเกี่ยวกับความตายตามปกติจะมีอยู่ 2 ขั้นตอน คือ พิธีที่ทำตอนบุคคลใกล้จะตาย และ พิธีที่ทำหลังจากบุคคลตายแล้ว ซึ่งแต่ละขั้นตอนของพิธีที่ทำใน 2 ขั้นตอนนั้นจะแฝงไว้ด้วยปริศนาธรรมหรือปรัชญาธรรม ที่แสดงออกในรูปบุคลาธิษฐาน ดังจะเห็นได้ ดังนี้

#### 1) พิธีที่ทำตอนบุคคลใกล้จะตาย

พิธีในขั้นตอนนี้ จะเริ่มตั้งแต่เมื่อสังเกตเห็นว่า ผู้เจ็บป่วยมีไข้หนัก เห็นจะมีทางรอดได้น้อย ญาติๆ ก็จะทำพิธีต่ออายุให้ผู้ป่วย โดยการนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ให้มาสวดโพชฌังคสูตรให้ผู้ป่วยฟัง ตามแบบอย่างที่ว่าพระพุทธรูปเจ้าและพระสาวกได้เคยทำมาในสมัยพุทธกาล จบแล้วชักบังสุกุลเป็น ซึ่งทำโดยวิธีการเอาผ้าขาวคลุมผู้ป่วยทั้งตัว แล้วพระภิกษุสงฆ์ก็จับชายผ้า กล่าวพิจารณาบังสุกุลด้วยคาถาว่า “อจิริ วคยฺ กาโย ปฐวี อธิเสสฺสุติ มฺหุโห อเปตฺวิณฺญาโณ นิรตุถิว กฺลิ่งฺคร” การทำพิธีต่ออายุให้

ผู้ป่วยหนักโดยการสวดโพชฌังคสูตรให้ฟังและชักบังสุกุลเป็นให้ผู้ป่วยพิจารณาอย่างนี้ นับว่าเพื่อผลทางจิตวิทยา ดังที่เสฐียร โกเศศ กล่าวไว้ว่า “ถ้าผู้ป่วยหนักมีจิตใจเลื่อมใส อาจทำให้ใจสงบขยับขึ้น นับเป็นยากำลังทางใจ ช่วยให้โรคภัยกลางอย่างอาจหายได้ ทั้งส่วนคนเป็นก็พลอยมีหวังไปด้วย ถึงแม้เมื่อสวดแล้ว โรคจะไม่กระเดื่อง ซึ่งโดยมากก็มักเป็นเช่นนั้น เพราะถ้ายังไม่เจ็บหนักจริงๆ ก็มักยังไม่ทำกัน แต่ว่าการทำนั้นนับว่าดี ด้วยคนป่วยหนักมีโอกาสทำบุญสุนทานตามลัทธิ เตรียมตัวเป็นครั้งสุดท้ายในเมื่อยังมีชีวิตอยู่ หรืออย่างน้อยก็ทำให้สบายใจ บรรเทาทุกข์เวทนาได้” (2531 : 40) ในประเพณีของชาวอีสาน ถ้ามีคนป่วยหนัก จะทำพิธีสวดเรียกขวัญให้ ทำพิธีค้ำตันโพธิ์ และพิธีตวงข้าวสาร เป็นการทำให้ต่ออายุให้คนป่วย

ถ้าสังเกตเห็นว่า ผู้ป่วยหนักนอนใกล้จะตายเต็มที่ คือ ไม่มีทางรอด นอนจนจะหมดลมหายใจอยู่แล้ว ซึ่ง จ.เปรี๊ญ เรียกว่า “เข้ามรณญาณแล้ว” (มปพ.: 323) ในช่วงเวลานี้ โสตประสาทและจักขุประสาทของผู้ป่วยยังไม่ดับ ญาติมิตรหรือผู้ที่ทำหน้าที่พยาบาลผู้ป่วยจะคอยทำ “พิธีบอกทางให้” คือ คอยเตือนให้ผู้ป่วยใกล้จะตายระลึกถึงพระพุทธคุณว่า “สมมา อรหิ” หรือ “อรหิ อรหิ” หรือว่า “พุทฺโธ พุทฺโธ” เป็นการบอกทางให้ระลึกถึงคุณพระ ละความห่วงใยในบุตรภรรยาหรือสามีและทรัพย์สมบัติ ใจจะได้หวังคุณพระเป็นอารมณ์ ตายลงจะเข้าไปสู่ที่ดี (สุคติ) หรือบางคนก็นิยมจัดดอกไม้รูปเทียนบรรจุลงในกรวยใบตอง แล้วให้ผู้ป่วยใกล้จะตายประนมมือถือกรวยดอกไม้รูปเทียนนี้ไว้ เพื่อนำไปนมัสการบูชาพระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยนัยทางโลก และเพื่อให้ไหว้พระรักษาศีล ภาวนา รวมถึงระลึกคุณพระรัตนตรัยโดยนัยทางธรรม (เสฐียร โกเศศ. 2531 : 42-43; จ.เปรี๊ญ. มปพ.: 324; สุพัตรา สุภาพ. 2520 : 168-169) บางทีก็อัญเชิญพระพุทธรูปมาวางตั้งไว้ข้างขวามือผู้ป่วยใกล้จะตายหรือนิมนต์พระภิกษุมานั่งเป็นประธานใกล้คนป่วย เพื่อจะได้สั่งสอนบอกเตือนสติให้ระลึกถึงแต่ความดี เพื่อหวังให้ผู้ป่วยใกล้จะตายระลึกถึงพระรัตนตรัย ระลึกถึงความดี หรือเกิดความเลื่อมใสขึ้นในดวงจิต เพราะเชื่อกันว่า แม้ผู้ป่วยใกล้ตายหูจะไม่ได้ยิน แต่ตาก็เห็น และการได้เห็นพระพุทธรูปหรือพระภิกษุ จิตใจจะได้ผ่อนคลายไม่กระวนกระวาย และได้สัจใจต่อหน้าพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ จิตใจจะได้นึกถึงแต่สิ่งที่ดี ตายลงจะได้ไปสู่อสุคติ (สุพัตรา สุภาพ. 2520 : 169) แต่กระนั้นบางคนก็พยายามให้ผู้ป่วยใกล้จะตายอยู่ในอาการสงบ ไม่ให้มีเสียงรบกวนจิตใจขณะจะตาย โดยเฉพาะสามีหรือภรรยาและลูกหลาน จะถูกแนะนำมิให้ร้องไห้หรือแสดงอาการเศร้าให้ผู้ป่วยใกล้จะตายได้เห็น เพราะจะทำให้ผู้ป่วยมีความกังวลและตายอย่างมีความห่วงหาอาลัย

ครั้งผู้ป่วยสิ้นใจอย่างสงบแล้ว ญาติๆ ก็จะจุดเทียนขี้ผึ้งหนัก 1 บาท มีไส้ 7 เส้น ไว้ข้างศพ เรียกว่า “เทียนกัลเม็ด” (เสฐียร โกเศศ. 2531 : 43) เพื่อเป็นนัยบอกว่า ถ้าเทียนที่จุดนี้ไหม้หมดเมื่อใด ผู้ตายขงนอนแน่นิ่งอยู่ ก็ให้แน่ใจได้ว่า ผู้ที่ตายนั้นตายแล้วจริงๆ มีคติความเชื่อเรื่อง “ของถูกผีทับ” อยู่ด้วยหลังจากผู้ที่ป่วยตาย ตามนัยที่เสฐียร โกเศศ (2531 : 44) และ จ.เปรี๊ญ (มปพ. : 325-326) กล่าวไว้ว่า ตามชนบทมีคติความเชื่ออันหนึ่งที่ถือว่า พอผู้ป่วยตายลงให้เทยารักษาโรคต่างๆ ทั้งให้

หมด เพราะถือว่าถูกตีทับแล้วใช้ไม่ได้ หรือมิเช่นนั้น ก็ให้นำเอาไปไว้นอกชายคาเรือนก่อนที่ผู้ป่วยจะตาย ส่วนเสื้อผ้า ที่นอน หมอน มุ้ง ของใช้ต่างๆ ของผู้ตาย ก็เช่นกัน ถือกันว่าถูกตีทับแล้วใช้ไม่ได้ ดังนั้น ในวันที่จะนำศพออกไปป่าช้า กำลังตั้งศพอยู่บนศาลาและบังสุกุลอยู่นั้น ญาติๆ จะถูกแนะนำให้นำของเหล่านี้ไปไว้ใกล้ๆ โลงศพ เมื่อเสร็จพิธีบังสุกุล หรือหลังโยนข้าม โลงศพของผู้ตายบนเชิงตะกอนหรือบนเมรุขณะใกล้จะเผาแล้ว ก็ให้มอบสิ่งเหล่านี้เป็นทานแก่ผู้ยากจนหรือแก่ผู้รักษาศีลไป

## 2) พิธีที่ทำหลังบุคคลตายแล้ว

หลังจากที่ผู้เจ็บป่วยตายลงและแน่ใจว่าตายจริงๆ แล้ว ก็จะเข้าสู่พิธีจัดงานศพจริงๆ ซึ่งขั้นตอนนี้พบว่ามีการเรียบพิธีปฏิบัติ ดังนี้

ก. **ขั้นพิธีเตรียมการศพ** ในขั้นตอนนี้ เป็นการเตรียมการศพและพิธีให้พร้อมก่อนจะเริ่มพิธีบำเพ็ญกุศลหน้าศพ โดยอาจเริ่มตั้งแต่

1. การเผ่าผีหรือเผ่าศพ เมื่อมีการตายเกิดขึ้นอย่างกะทันหัน ทำพิธีนำศพเข้าโลงไม่ทัน เพราะเป็นเวลาค่ำมืดหรือเหตุใดๆ ก็ตาม ญาติๆ ก็ถูกแนะนำให้ (1) เอาผ้าคลุมศพไว้ (2) อยู่ยามและจุดไฟไว้ข้างศพ และ (3) ระวังแมวมิให้กระโดดข้ามศพ (เสฐียร โกเศศ. 2531 : 44; จ.เปรียญ. มปพ.: 326) ด้วยมิตติถือว่า ถ้าแมวกะโดดข้ามศพ จะทำให้ศพลุกขึ้นได้เป็นที่ตื่นตกใจ หรือปีศาจคะนองน่ากลัว จึงต้องปิดประตูหน้าต่างบ้านให้มิดชิด ระวังมิให้แมวลัดเข้ามาป่วนเปื้อนใกล้ๆ ศพ ถ้าศพอยู่ในบ้านเรือนไม่มีฝาบ้านเรือนมิดชิด ก็ถูกแนะนำให้กางมุ้งครอบศพไว้ หรือถ้าไม่มีกางมุ้งครอบ ก็ต้องจัดให้มีคนเผ่า เรียกว่า “เผ่าผี” (เสฐียร โกเศศ. 2531 : 44; จ.เปรียญ. มปพ.: 326) ในบางท้องถิ่นของภาคเหนือ จะให้ศพนอนตรงรอดตรงชื่อบ้าน หันศีรษะศพไปทางทิศตะวันตก กางมุ้งเพียง 2 หูครอบศพไว้ เพื่อให้ตรงข้ามกับที่กางให้คนเป็น ขณะที่ในภาคอีสาน ถ้าศพยังมีได้ใส่ในโลง จะนำศพมานอนขวางเรือน เรียกว่า “คอยผีหรือขวางผี” คือให้ศพนอนตามยาวของเรือน หันศีรษะไปทางฝาที่กั้นห้องกลาง เอาเท้าไปทางด้านสกัด แล้วเอาผ้าคลุมศพ เสื้อหรือที่นอนที่ใช้ปูรองศพ ก็ให้กลับเอาด้านข้างล่างขึ้นข้างบน นัยว่าเพื่อให้กลับให้ผิดกับของคนเป็น เช่นเดียวกับการนุ่งผ้ากลับ สวมเสื้อกลับ และหวีผมกลับให้แก่ศพ ซึ่งจะกล่าวต่อไป (เสฐียร โกเศศ. 2531 : 45, 48)

2. การแจ้งข่าวตาย ทำไปพร้อมกับการเตรียมเครื่องใช้ในงานศพ สุเมธ เมธาวิทย์กุล (2532 : 137-138) กล่าวไว้ว่า หลังการตาย เป็นหน้าที่ของหัวหน้าครอบครัว ผู้พบศพ หรือผู้ที่ได้รับมอบหมาย ต้องแจ้งการตายภายใน 24 ชั่วโมง ต่อนายทะเบียนท้องที่ เพื่อขอรับใบมรณบัตร ตามพระราชบัญญัติทะเบียนราษฎร พ.ศ. 2499 มาตรา 14 ถ้าผู้ตายเป็นสามัญชน ญาติๆ ก็จะแจ้งข่าวตายให้ญาติมิตรและพวกพ้องของผู้ตายทราบ โดยวิธีการสื่อสารที่จะสามารถทำได้ แต่ถ้าผู้ตายเป็นพระสงฆ์ ทรงสมณศักดิ์ สัญญาบัตร พัดยศ ข้าราชการสัญญาบัตรหรือเทียบเท่า ผู้ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ก็ต้องมีหนังสือกราบบังคมทูลไปยังสำนักพระราชวังเพื่อทรงทราบ พร้อมกับหนังสือลาตาย และใบ

มรณบัตร ถ้าศพของผู้ตายอยู่ในท้องถิ่นห่างไกลกรุงเทพฯ อาจจะขอพระราชทานนำหลวงอาบศพและเครื่องประกอบเกียรติยศแก่ศพไปพร้อมกันก็ได้

จากนั้น ญาติฯ และพวกพ้องของผู้ตาย ก็จะช่วยกันจัดสถานที่ (ติดต่อสถานที่ เช่น วัด หรือสมาคม ในกรณีมิได้ตั้งศพไว้ที่บ้านของผู้ตาย) เพื่อจัดงานศพ เตรียมพิธีอาบน้ำศพ และจัดหาโรงบรรจุศพ รวมไปถึงจัดหาอุปกรณ์เครื่องครัวและอาหารเลี้ยงแขกที่มาในงานศพด้วย

### 3. การอาบน้ำศพและการแต่งศพก่อนนำเข้าโลง

3.1 พิธีอาบน้ำศพ พิธีที่ญาติฯ และพวกพ้องของผู้ตายจะต้องทำในเบื้องต้นให้แก่ผู้ตาย ก็คือ การอาบน้ำศพ เป็นการชำระศพให้สะอาด ซึ่งในสมัยก่อนนั้น การอาบน้ำศพจะอาบกันจริงๆ อาบทั้งตัวด้วยความเคารพรักในผู้ตาย และจะทำให้แก่ผู้ตายตามปกติเท่านั้น วิธีทำก็คือ ต้มน้ำด้วยหม้อดิน เก็บเอาใบไม้สดใบอะไรก็ได้ใส่ลงไปในหม้อ หาก่อนเส้า 3 ก้อนมาเตรียมไว้ก่อน ครั้นน้ำที่ต้มเดือดแล้ว ก็ยกหม้อน้ำเดือดนั้นมาวางบนก้อนเส้าข้างศพ ตักน้ำร้อนอาบที่ศพก่อน แล้วอาบด้วยน้ำเย็น ใช้ผิวมะกรูด ขมิ้นสด เป็นต้น ตำปนกันแล้วคั้นเอาแต่น้ำ นำมาขัดถูศพให้ทั่วตามร่างกายตลอดจนถึงฝ่าเท้า บางท้องถิ่นใช้ใบส้มป่อยหรือใบมะขามผสมน้ำเย็นตำขัดถูศพ ปัจจุบันใช้น้ำอบน้ำหอมลูทาศพ ถ้าเป็นศพผู้ใหญ่ที่ลูกหลาน ศิษย์ เคารพนับถือมาก ก็จะใช้ผ้าขาวสีเหลี่ยมขนาดเท่าผ้าเช็ดหน้ามาซับรอยฝ่ามือ ฝ่าเท้า ใบหน้าของศพ ถอดถอนเอารอยไว้สำหรับแจกให้ลูก หลาน หรือลูกศิษย์ เพื่อเก็บไว้เป็นที่ระลึก บูชา กราบไหว้ หรือใช้เป็นผ้าประเจียด (จ.เปรียญ. มปพ.: 328-329; อุคม เขยทิววงศ์. 2545 : 324; สุเมธ เมธาวิทยกุล. 2532 : 138) ประเพณีปฏิบัติเรื่องการอาบน้ำศพนี้ สืบมาจากคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ที่ว่า พราหมณ์ถือว่าการอาบน้ำคำหัวในแม่น้ำคงคาเพื่อชำระล้างบาป หรือถือว่าการจะเข้าสู่พิธีที่สำคัญจะต้องชำระร่างกายให้สะอาดเสียก่อน จึงสมควรจะเข้าสู่พิธี สำหรับคนตายก็เช่นกัน คนไทยเชื่อว่า ผู้ตายจะต้องไปสู่โลกอื่น ไปกราบบูชาพระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ ก็สมควรอาบน้ำชำระร่างกายให้สะอาดปราศจากมลทินด้วย ผู้ตายทำมิได้ ก็เป็นหน้าที่ของญาติฯ และเพื่อนพ้องที่ยังอยู่ (เสฐียร โกเศศ. 2531 : 54) มักมิได้เชิญใครต่อใครมาร่วมในพิธีนี้

ต่อมาในปัจจุบันนี้ พิธีการอาบน้ำศพได้เปลี่ยนแปลงไป คือ พิธีถูกย่อให้สั้นลง เหลือเพียงรดน้ำที่มือของศพพอเป็นพิธีเท่านั้น คือ หลังจากญาติฯ ชำระร่างกายผู้ตายให้สะอาด แล้วแต่งกายด้วยเสื้อผ้าเรียบร้อยแล้ว จึงให้ศพนอน ณ สถานที่ที่จะทำการรดน้ำศพ โดยวิธีปฏิบัติตามที่สุเมธ เมธาวิทยกุล (2532 : 138-139) กล่าวไว้ คือ วางศพไว้บนเตียงที่มีขนาดเหมาะสม พื้นเตียงปูด้วยผ้าขาว หนุนศีรษะศพที่หันไปทางทิศตะวันตกด้วยหมอนขาว แล้วใช้ผ้าคลุมศพไว้ด้วย ที่มุมเตียงด้านขวาตั้งโต๊ะหมู่บูชาชุดเล็ก ตั้งพระพุทธรูปพร้อมเครื่องบูชาครบ โดยให้บุตรผู้ตายเป็นผู้จุดเมื่อวางศพ ข้างขวาของเตียงวางภาชนะบนโต๊ะเตี้ย ณ จุดใต้มือขวาของศพที่จัดให้เบี่ยงออกมา เพื่อรองรับน้ำอาบศพของแขกที่มาร่วมพิธี ถ้าผู้ตายเป็นผู้ได้รับพระราชทานนำหลวงอาบศพ ญาติฯ ก็ต้องจัดเตรียมการรองรับ

คณะเจ้าหน้าที่จากสำนักพระราชวังด้วย เช่น หวี กล้วยดอกไม้ รูปเทียนอย่างละ 1 โตะเดี่ยว วางไว้ข้างๆ ศพ สำหรับวางหม้อพาน โถน้ำอบน้ำหอม ขมิ้นสด ที่พระราชทานมา นอกจากนี้ต้องเตรียมน้ำอบไทย ใส่ขันใบใหญ่พร้อมขันใบเล็กไว้สำหรับแขก และวัสดุต่างๆ สำหรับทำสุก้า คือมัดตราสัง เมื่อถึงเวลา อาบน้ำศพ แขกทุกคนอยู่ในอาการสงบ ประธานเริ่มเข้าไปอาบน้ำศพ โดยเทน้ำอบน้ำหอมลงที่ฝ่ามือของศพ พร้อมอธิษฐานขอขมาศพในใจว่า “ถ้าเคยล่วงเกินผู้ตายด้วยกาย วาจา ใจ ขอได้โปรดอโหสิกรรมให้ด้วย” เรื่อยไปจนถึงแขกคนสุดท้าย

3.2 พิธีหิวผมให้ศพ เมื่ออาบน้ำศพเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ต้องปฏิบัติต่อศพอย่างกะคนเป็นทั่วไปปฏิบัติเมื่ออาบน้ำเสร็จ นั่นก็คือ ต้องหิวผม และการหิวผมให้ศพนี้จะแตกต่างจากหิวให้คนเป็น คือ ต้องหิวเพียง 3 หนเท่านั้น แสดงเป็นปริศนาธรรมถึง “การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป” และต้องแบ่งครึ่งผมบนศีรษะ หวีกลับไปข้างหน้าครึ่งหนึ่ง หวีไปข้างหลังครึ่งหนึ่ง นับว่าเพื่อเป็นเครื่องหมายแสดงว่า เป็นการหิวสำหรับ “คนตาย” ครั้งหนึ่ง และ “คนเกิด” ครั้งหนึ่ง เป็นการแสดงความเชื่อเรื่องตายแล้วเกิด และหิวที่ใช้หิวให้ศพแล้วนี้ ครั้นหิวเสร็จแล้ว ต้องหักออกเป็น 2 ท่อน แล้วทิ้งไป หรือหย่อนโยนลงไปในโลงศพ โดยถือคติความเชื่อว่า หวีคนตายมีมลทิน จะใช้สำหรับคนเป็นมิได้ ถ้าไม่ทิ้งไปหรือใส่ไปในโลงศพ คนที่มีชีวิตอยู่อาจจะหลงหยิบเอาไปใช้ร่วมกับคนตายได้ แต่บางรายก็นิยมหักออกเป็น 3 ท่อน พร้อมกับกล่าวว่า “อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา” เป็นที่แสดงปริศนาธรรมว่า หวีดีๆ หักออกเป็น 3 ท่อนได้ ฉันทิใด ชีวิตมนุษย์ก็ต้อง “เกิดขึ้น” และ “ตั้งอยู่” แล้วก็ “แตกดับไป” ฉะนั้น ในภาคอีสาน นิยมหิวผมให้ศพ หวีลงอย่างเดียว ไม่หิวขึ้น ครั้นหิวผมเสร็จแล้ว ก็หักหิวเป็น 2 ท่อน แล้วทิ้งเสีย (เสฐียร โกเศศ. 2531 : 55; จ.เปรียญ. มปป.: 330-331) แต่ก็มีคตินิยมที่แตกต่างออกไป โดยเฉพาะในเขตกรุงเทพฯ ที่หิวผมให้ศพอย่างธรรมดาเหมือนกับคนเป็นทั่วไป (สุพัตรา สุภาพ. 2520 : 171)

3.3 พิธีนุ่งและสวมใส่เสื้อผ้าให้ศพ ครั้นหิวผมให้ศพแล้ว ก็เข้าสู่พิธีนุ่งและสวมใส่เสื้อผ้าให้ศพ โดยใช้ผ้าขาวนุ่งและสวมใส่ให้ศพนั้น 2 ชั้น คือ ชั้นแรก ใช้ผ้าขาวนุ่ง เอาชายพกไว้ข้างหลัง แล้วสวมใส่เสื้อขาวให้ทางที่มีลูกคุมไว้ข้างหลังเช่นเดียวกัน แล้วเย็บเนาเป็นตะเข็บตั้งแต่แขนลงมาหาเอวทั้ง 2 ข้าง ครั้นแล้ว ก็นุ่งผ้าขาวและสวมใส่เสื้อขาวอีกชุดหนึ่งเหมือนอย่างคนธรรมดาที่ยังมีชีวิตอยู่นุ่งสวมใส่กันทั่วไป คือเอาชายพกของผ้าขาวนุ่งไว้ข้างหน้า เอาทางที่มีลูกคุมของเสื้อไว้ข้างหน้า แล้วใช้ผ้าขาวห่มเฉียงบ่าจากขวาไปซ้ายอย่างที่อุบาสกอุบาสิกาทั่วไปนิยมทำ การให้ศพนุ่งและสวมใส่ผ้าขาวอย่างนี้ เป็นที่แสดงปริศนาธรรมว่า การนุ่งสวมผ้ากลับเอาชายพกและด้านที่มีลูกคุมไว้ข้างหลัง หมายถึงการตาย และการนุ่งสวมผ้าสวมทับแบบธรรมดาทั่วไป หมายถึงการเกิด ซึ่งเป็นที่แสดงว่า คนเราเกิดมาแล้วก็ต้องตาย ครั้นตายแล้วก็ต้องเกิดอีก ทนทุกข์เวทนาเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในสังสารวัฏอย่างไม่รู้จบสิ้น การนุ่งผ้าขาวจะแสดงว่า ควรเป็นผู้บริสุทธิ์ ประพฤติตนเยี่ยงอุบาสกอุบาสิกา และเป็นการเตือนให้รู้ว่า คนเราที่เกิดมาย่อมเกิดด้วยทิฏฐิ ตายด้วยทิฏฐิ อวิชชาปิดหน้าปิด

หลัง มีัดมหาเกี่ยวพันไว้ดังเรียวกวี่ไผ่ ควรไปให้พ้นเสีย และผู้บริสุทธ์สะอาดด้วยปฏิบัติในศีล สมาธิ และปัญญาเท่านั้น จึงจะพ้นจากการเกิดและการตายนี้ได้ (เสฐียรโกเศศ. 2531 : 56-57; จ.เปรียญ. มปพ.: 331-332) แต่สุพัตรา สุภาพ (2520 : 171) กล่าวว่า ในกรุงเทพฯ มีความนิยมที่แตกต่างออกไป คือ นุ่งและสวมใส่ผ้าให้ศพตามปกติธรรมดาเหมือนคนทั่วไปสวมใส่

3.4 พิธีรดน้ำศพ ตามประเพณีในปัจจุบัน พิธีรดน้ำศพอย่างที่นิยมทำกันทั่วไป จะยกศพขึ้นนอนบนเตียง เอาแขนของศพยื่นออกไปนอกเตียง มีหมอนใบเล็กๆ รองศีรษะศพ โดยจะหันศีรษะไปทางทิศตะวันตก แต่บ้านท่าขอนยาง หันหัวศพไปทางทิศตะวันออก คลุมศพด้วยผ้า และจัดภาชนะเป็นขันใบใหญ่รองไว้ใต้ฝ่ามือของศพสำหรับรองรับน้ำที่แหกเทรด การรดน้ำศพนี้ ญาติๆ ของผู้ตายที่เป็นเจ้าภาพจะใช้ขันใบเล็กตักน้ำจากขันใบใหญ่ที่ผสมน้ำอบน้ำหอมย่นให้แขกที่มาร่วมงาน เพื่อเป็นเกียรติ เทหยอดคลงที่ฝ่ามือของศพ พร้อมกล่าวคำขอโหสิกรรมศพว่า “อิหฺม มตฺสริริ อุกํ วยิ อโหสิกรรมํ” การรดน้ำศพนี้ นอกจากเพื่อจุดหมายของการขมาศพขอให้อโหสิกรรมให้แล้ว ยังสื่อแสดงปริศนาธรรมว่า คนที่ตายแล้วนี้ แม้จะมีคนอื่น ๆ เอน้ำอบน้ำหอมมารดมาสรองอย่างไร ก็หมดโอกาสจะฟื้นคืนชีพกลับมาเจริญมีชีวิตขึ้นได้ ควรถือเป็นเหตุให้สังเวชสลดใจ แล้วตั้งอยู่ในความไม่ประมาทในชีวิต ในวัย เป็นต้น (เสฐียรโกเศศ. 2531 : 59; จ.เปรียญ. มปพ.: 332)

3.5 พิธีดำหมากและนำเงินใส่ปากศพ ในกรณีเป็นศพของผู้ตายที่ชอบกินหมาก ก็ให้จับหมากพลูใส่ในปากศพ คือ ถ้าเป็นศพที่ยังมีฟันจะเคี้ยวอะไรก็ได้ ก็ให้หักหมากจับพลูกำหนึ่งใส่ปากศพ แต่ถ้าผู้ตายไม่มีฟันบริบูรณ์ เพราะเป็นคนแก่ ก็ให้ดำหมากพลู แล้วยัดใส่ปากศพ การใส่หมากพลูในปากศพนี้เป็นที่แสดงให้ผู้ตายกินหมาก กลัวจะหิวหมาก และเป็นปริศนาธรรมว่า เมื่อตายไปแล้ว แม้แต่หมากพลูที่กินอยู่ในขณะมีชีวิตและชอบเคี้ยวหนักหนา ถ้าไม่ได้กินไม่ได้เคี้ยว ก็จะเกิดเปรี้ยวปาก และหาเวรอนั้น ขณะนี้เขาป้อนใส่ปากหรือด่าละเอียดป้อนใส่ปากให้แล้ว ก็ยังอ้าปากอยู่เฉย ไม่รู้จักเคี้ยว กาย กลืน เวลาเป็นก็อยากเคี้ยว เวลาตายก็ต้องทิ้งหมด กินและเอาอะไรไปไม่ได้เลย (จ.เปรียญ. มปพ. : 332-333; สุพัตรา สุภาพ. 2520 : 171) พิธีนี้มีได้ทำให้แก่ศพทั่วไป แต่จะทำก็แต่เฉพาะศพที่ชอบกินหมากเท่านั้น ซึ่งจะตรงกันข้ามกับพิธีนำเงินใส่ปากศพที่นิยมทำกันทั่วไป

3.6 พิธีนำเงินใส่ปากศพ คือการนำเอาของมีค่า เช่น เงินทศดั่ง หรือเงินเหรียญ 1 บาท หรือว่าเงินเหรียญสลึงสองสลึง ถ้าเป็นคนมีเงินอาจจะใช้ของมีค่า เช่น ทองคำ หรือแหวนก็ได้ ซึ่งบางแห่งเรียกว่า “เงินปากผี” โดยห่อผ้าขาวผูกเชือกให้มีหาง จับปากศพอ้า แล้วหย่อนใส่ลงไปปากศพ ให้ปลายเชือกยาวพันออกมาจากปากศพ หรือถ้าไม่มีเชือกผูก จะทำห่อผ้าให้โตพอไม่ให้ไหลลึกลงไปในลำคอศพก็ได้ ด้วยเวลาจะเผาศพ จะได้ดึงหรือจับเอาออกมาได้ เป็นที่แสดงว่า คนตายแล้วเอาอะไรไปไม่ได้ การเอาเงินใส่ปากศพนี้มีเหตุผลให้ไว้หลายประการ คือ 1) เพื่อเป็นค่าจ้างแก่สัปเหร่อผู้นำศพไปเผาหรือผู้เผาศพ เป็นการสะดวกแก่การค้นหาและหยิบจับเอาไป หรือ 2) เพื่อเป็นเสบียงอาหาร ค่ารถ ค่าเรือ หรือเงินสำหรับใช้สอยในปรโลก ที่ญาติๆ ให้แก่ผู้ตายที่กำลังจะเดินทางไป

สวรรค์ ด้วยมีคติความเชื่ออันหนึ่งว่า คนตายต้องเดินทางข้ามน้ำข้ามทะเลจึงจะไปสู่เมืองผีหรือเมืองสวรรค์ได้ และการจะข้ามไปได้ต้องอาศัยเรือ ซึ่งการจะใช้เรือต้องมีเงินติดตัวไปเป็นค่าจ้าง หรือว่า 3) เพื่อเป็นปริศนาธรรมว่า บรรดาสมบัติ ทรัพย์สิน เงินทอง ที่พยายามสะสมไว้มีมากสักเท่าใด ตายแล้วก็เอาไปด้วยไม่ได้ จำต้องทิ้งไว้บนโลก แม้แต่เงินที่ญาติฯ เอาใส่ในปากแท้ว ก็ยังเอาไปด้วยไม่ได้ สัปเหร่อก็ยังดึงหรือหีบจับเอาออกไปเสีย สิ่งที่จะติดตัวไปภายหน้าด้วยได้ก็มีแต่บุญบาปเท่านั้น จึงไม่ควรลุ่มหลงในทรัพย์สมบัติภายนอก ทะเยอทะยานหาในทางทุจริต แต่ควรแสวงหาทรัพย์ภายในที่เรียกว่าอริยทรัพย์ อันเป็นสิ่งที่ติดตามตัวไปในปรโลกด้วยได้ (เสฐียร โภคศ. 2531 : 60-61; จ.เปรียญ. มปพ. : 333-337; สุพัตรา สุภาพ. 2520 : 171)

3.7 พิธีปิดหน้าและช่องทวารศพ (คือตา ปาก จมูก หู) พิธีนี้ทำโดยการเอาขี้ผึ้งหนาประมาณนิ้วครึ่ง กว้างยาวขนาดหน้าของศพ แผลออกปิดหน้าศพเป็นดังปิดด้วยหน้ากาก บางท้องถิ่นจะปิดเฉพาะตาและปาก ผู้มีทรัพย์บางคน จะใช้ทองคำแผ่นแผ่นเป็นหน้ากากปิดหน้าศพหรือใช้ทองคำเปลวปิดบนขี้ผึ้งอีกที จุดประสงค์หลักในการทำดังนี้ ก็เพื่อป้องกันความน่าเกลียดดูจากนัยน์ตายด้วยศพบางศพเมื่อขึ้นอืดจะแลบสลับปลิ้นตาและลูกตาหลุด จึงเอาขี้ผึ้งปิดเสีย ส่วนช่องจมูกและหูของศพ จะใช้สำลีขี้ด แล้วปิดอุดซ้ำด้วยขี้ผึ้ง เพื่อป้องกันความอูจาดนัยน์ตา ด้วยศพจะมีน้ำเหลืองไหล เป็นที่น่ารังเกียจ การปิดหน้าและช่องทวารศพนี้ อีกนัยหนึ่ง เป็นการทำให้เป็นปริศนาธรรมว่า ช่องทวารคือ ช่องตา ช่องปาก ช่องจมูก และช่องหู เป็นทางเกิดอกุศล โดยเฉพาะก็คือตาและปาก เพราะตามองเห็นรูปแล้ว ทำให้เกิดความกำหนัดยินดีในร้าย หลงรัก หลงชัง คือเป็นเหตุให้เกิด โลก โกรธ หลง เป็นอกุศล ปากก็พูดเท็จ ล่อลวง พูดส่อเสียด ยุยงปุกป้อน พูดหยาบคายด่าแข่ง และพูดบ่นเพ้อจู้จุกจิก เป็นอกุศล ดังนั้น จึงปิดช่องทวารเหล่านี้เสีย อย่าให้เป็นช่องเกิดอกุศลกรรมได้อีก ควรพิจารณาสารวมระวัง และใช้ช่องทวารเหล่านี้ไปในทางให้เกิดประโยชน์เป็นกุศล (เสฐียร โภคศ. 2531 : 66; จ.เปรียญ. มปพ. : 337-338)

3.8 พิธีให้ศพพนมมือถือดอกไม้รูปเทียน พิธีจัดดอกไม้ดอกหนึ่ง รูปดอกหนึ่ง เทียนเล่มหนึ่ง ใส่ในกรวยใบตอง ผูกด้วยด้ายดิบ บางแห่งก็จะจัดหมากพลูหรือเมี่ยงใส่เข้าไปด้วย แล้วใส่มือศพให้ศพพนมมือถือไว้ นัยว่า เพื่อให้ผู้ตายนำไปไหว้พระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พร้อมกับไหว้พระศรีอารีย์เทวโศธิตต์ด้วย กรวยดอกไม้รูปเทียนนี้ ถ้าญาติฯ ได้จัดทำและใส่มือให้แก่ผู้ใกล้จะตายไว้ ก็จะเป็นอันเดียวกันนั้น มิได้จัดทำใหม่ เพียงแต่ทำให้ดีขึ้นเท่านั้น

3.9 พิธีมัดตราสังศพ พิธีมัดตราสังศพ หรือการตราสังศพ คือการเอาด้ายมัดศพเป็นเปลาะๆ 3 เปลาะ ที่คอ ที่มือ และที่เท้า เรียกตามภาษาราชการว่า “ทำสุก้า” โดยใช้ด้ายดิบเช่นเดียวกับด้ายสายสิญจน์มาจับขมวดกันเป็นเส้นขนาด 3 หุน (โตขนาดราวเท่านิ้วก้อย) ให้เหนียวดั่งรังไหมขาดยาวประมาณ 3-4 เซ็ด ทำเป็นห่วงๆ คล้องที่คอของศพก่อน โดยขณะที่คล้องมัดคอ จะกล่าวคาถารัดประคตอกว่า “ปุตโต คิว (คิว)” แปลว่า “ห่วงผูกผูกรัดคอ” เพื่อสื่อบอกว่า ลูกๆ เป็นห่วงผูกคอ รัดรั้ง

ตรึงหัวใจผู้เป็นพ่อเป็นแม่อยู่เสมอ จึงรัดคอเป็นห่วงที่หนึ่ง ครั้นแล้ว ก็โยงเชือกมากลางลำตัวศพ ทำเป็นห่วงตะกรุดเบ็ดผูกนิ้วหัวแม่มือ แล้วรวบรัดมัดมือทั้ง 2 ที่ประนมมืออยู่แทบอกนั้นเข้าด้วยกัน พร้อมกล่าวคาถารัดประคตเอาไว้ว่า “ธนิ หุตถ” แปลว่า “ห่วงทรัพย์ผูกมัดมือ” เพื่อสื่อบอกว่าทรัพย์กุศลและกุศลเป็นเงาตามตัวเราไป อย่าได้หวงหวงทรัพย์ภายนอก ให้ใส่ใจพิจารณาเสมอๆ นี่เป็นห่วงที่ 2 จากนั้น ก็โยงเชือกมาที่เท้า ทำเป็นห่วงผูกนิ้วหัวแม่มือเท้าทั้ง 2 แล้วรวบรัดมัดข้อเท้าทั้ง 2 ให้ติดกัน พร้อมกับกล่าวคาถารัดประคตเท้าว่า “ภริชา ปาเท” แปลว่า “ห่วงภรรยาผูกมัดเท้า” เป็นห่วงที่ 3

ครั้นผูกมัดศพครบ 3 เปลาะแล้ว ก็ใช้ผ้าขาวผืนใหญ่ ยาว 2 ทบ ห่อศพให้มิดตัว ให้ชายผ้าทั้ง 2 อยู่ทางศีรษะ แล้วขมวดเป็นก้นหอยมัดด้วยด้ายดิบขนาดเท่านิ้วมือ นอกจากนี้ ก็ให้เอาด้ายขนาดเดียวกันนั้นมัดให้แน่นข้างนอกผ้าอีกเป็นเปลาะๆ จำนวน 5 เปลาะ ตั้งแต่ปลายเท้าขึ้นไป เพื่อให้มันคงเวลาศพขึ้นอืด การมัดตราสังศพ เป็นห่วงๆ 3 เปลาะที่คอ มือ และเท้า นั้น ผูกมัดเพื่อเป็นปริศนาธรรมว่า ห่วงทั้ง 3 คือ บุตร ทรัพย์ และภรรยา เป็นห่วงที่รัดสัตว์โลกไว้ให้จมอยู่ในห้วงทุกข์ของสงสารวัฏ ไม่ให้หลุดพ้นไปได้ ต่อเมื่อบุคคลได้ตัดห่วงเหล่านี้ขาด จึงจะพ้นทุกข์ไปได้ ดังมีโคลงโลกนิติ ที่ท่านประพันธ์ไว้ว่า

มีบุตรห่วงหนึ่งเกี่ยว	พันคอ
ทรัพย์ผูกบาทาตลอด	ห่วงงไว้
ภรรยาเยี่ยงบ่วงป้อ	ริงรัด มือนา
สามบ่วงใครพันได้	จึงพ้นสงสาร

นอกจากนี้ การที่มัดศพด้วยผ้า 2 ทบแล้วผูกมัดด้วยด้าย 5 เปลาะ ก็เป็นปริศนาธรรมเตือนสติให้รู้ว่า เครื่องกางกั้นสัตว์โลกให้วนเวียนว่ายอยู่ในห้วงทุกข์ ก็คือนิเวศน์ 5 ที่กางกั้นจิตของสัตว์โลกมิให้บรรลุถึงความดี (เสฐียรโกเศศ. 2531 : 68-70; จ.เปริยญ. มปป. : 339-341; สุขเมธ เมธาวิทยกุล. 2532 : 139) แต่บางท่านว่า เป็นปริศนาธรรมเพื่อเตือนให้ระลึกถึงขั้น 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณว่า ทั้ง 5 นี้เป็นของไม่เที่ยง มีเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีผันแปรไปไม่เที่ยง และมีแตกสลายไปในที่สุด ทุกสิ่งในร่างกายย่อมเปลี่ยนแปลงไปหมด ไม่มีสิ่งใดที่เป็นตัวตนแท้จริงเลย (อุคม เขยทิวังศ์. 2545 : 326)

3.10 พิธีเบิกโลง เมื่อทำพิธีมัดตราสังศพเสร็จแล้ว ก็ถึงพิธีนำศพบรรจุใส่โลงที่เตรียมไว้ ซึ่งโลงสำหรับใส่ศพนี้ ก่อนจะยกศพลงบรรจุต้องผ่านการทำพิธีเบิกโลงเสียก่อน เป็นหน้าที่ของสัปเหร่อ จ.เปริยญ (มปป. : 341) และ สุขเมธ เมธาวิทยกุล (2532 : 139) กล่าวไว้ว่า เมื่อทำโลงเองหรือจัดหาโลงตามท้องตลาดมาแล้ว สัปเหร่อก็จะทำบันไดไม้ไผ่ขนาดกว้างยาวเท่าโลงมี 4 ชั้น สำหรับวางบนปากโลงหรือหลังโลง ซึ่งบางถิ่นเรียกว่า “บันไดผี” แล้วเอาฝือกไม้ไผ่ 7 ซีกผืนหนึ่งขนาดยาวเกือบเท่าโลง วางไว้ที่ก้นโลง เอาทางผิวไม้ขึ้น ทำไม้ปากกาจับปากโลง 8 อัน เป็นคู่ๆ สำหรับคีบด้ายสายสิญจน์ซึ่งปลายไม้ทุกอันผ่าเป็นปากคีบเอาไว้ วงด้วยด้ายสายสิญจน์รอบปากโลงไปทางขวาก่อน

ระหว่างช่องไม้ปากกาทั้ง 8 ช่องนั้น ติดเทียบเป็นคู่ๆ วางกระทรงเครื่องสังเวทเวทดาทั้ง 8 ทิศไว้ ส่วนฝาโลงวางพิงไว้ข้างโลง แล้วเตรียมขันครุ (ขันตั้ง) เทียนทำน้ำมัน และเงินค่ากำนัล 1 สลึง

ครั้นทำดังนี้แล้ว สัปเหร่อผู้ทำพิธีเบิกโลง ก็เริ่ม 1) จุดเทียนคู่ที่อยู่ปลายเท้าขึ้นไปเป็นคู่ๆ แล้ว 2) ทำน้ำมันตรีสาร 3) เอามือแต่น้ำมันตมาเสยผม 3 หน แล้วพรมน้ำมันตทั่วโลง 3 ครั้ง 4) หยิบเทียบที่ปากโลง จุดธูปสายสิญจน์ให้ตัดขาดเป็นคู่ๆ เริ่มแต่ปลายเท้าขึ้นไป ยกเว้นที่หัวโลงให้เหลือเอาไว้ 5) ใช้มีดหมอกด้ายสายสิญจน์ที่หัวโลง เสกคาถาว่า “พุทฺธ ปจฺจุภฺขามิ ธมฺมํ ปจฺจุภฺขามิ สงฺฆํ ปจฺจุภฺขามิ” ดังนี้ 3 ครั้ง แล้วถามว่า “โลงใคร” ผู้ทำพิธีอาจจะตอบเองหรือให้ผู้อื่นตอบว่า “โลงของ...(ชื่อผู้ตาย)” ก็ได้ 6) ผู้ทำพิธีใช้มีดหมอสับที่ปากโลง 3 ครั้ง โดยครั้งแรกสับที่ตรงกลางโลง ครั้งที่ 2 สับที่ด้านซ้ายโลง และครั้งที่ 3 สับที่ด้านขวาโลง แล้วผลักเครื่องประกอบพิธีทุกอย่างลงไปโลง 7) เอาใบตองกล้วยตานี เลือกใบที่ไม่แตก ยอดไม้ค้วน มา 3 ใบ ปูตามยาวทับเครื่องพิธีที่ผลักลงไปก้นโลงนั้น เป็นอันเสร็จพิธีเบิกโลง แล้วยกโลงไปวางใกล้ศพที่ตราสังแล้วในบ้านหรือที่ศาลาวัด ใช้พลาสติกแผ่นใหญ่รองโลงก่อนแล้ว ก็ช่วยกันยกศพใส่โลง ในปัจจุบัน ก่อนที่จะยกศพใส่โลง นิยมใช้วัสดุคูกลิ้นชับน้ำเหลืองใส่ลงไปโลงด้วย เช่น ใบชา ปูนขาว กระจาดฟาง ใบฝรั่ง เป็นต้น บางศพก็จะฉีดยาป้องกันกาการเปลี่ยนแปลงสภาพศพด้วย หรือถ้าไม่ฉีด ก็จะเตรียมน้ำแข็ง อ่างน้ำแข็งไว้เพื่อให้ศพอยู่ในสภาวะอุณหภูมิต่ำอยู่เสมอตลอดเวลาที่ตั้งศพบำเพ็ญกุศล (จ.เปรียญ. มปป.: 342-343; สุขเมธ เมธาวิทยกุล. 2532 : 140) ในปัจจุบันเป็นที่สะดวกยิ่งขึ้น เมื่อมีโลงเย็นบริการในวัด สัปเหร่อหรือญาติๆ ก็จะนำโลงเย็นมา ใส่โลงศพที่บรรจุศพเข้าไปในโลงเย็น เสียบปลั๊ก ทำงานคล้ายตู้เย็น สามารถรักษาศพได้ดี ทำให้ไม่มีกลิ่นและความอูจาดนัยน์ตา

พิธีเบิกโลงที่กล่าวมานั้น แฝงไว้ด้วยปริศนาธรรม คือ ใบตองและเปลือกไม้ไผ่ที่ปูให้ศพนอน ใช้เป็นที่สอนใจคนให้เกิดธรรมสังเวชแก่ผู้ยังมีชีวิตอยู่ว่า ร่างกายนี้อันธาตุต่างๆ ประกอบรวมกันเข้าเป็นกายและจิต ปรากฏเป็นชีวิตผู้นั้นผู้นี้ เมื่อยังมีชีวิตอยู่เลือกที่จะนอนบนที่นอนอันวิจิตร แต่เมื่อตาย เพราะธาตุต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบแตกสลายจากกัน วิญญาณก็ทิ้งร่างไป ต้องนอนบนเปลือกและบนใบตอง การใช้ใบตอง 3 ใบ สื่อความหมายทางธรรมหมายถึงภพ 3 คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ ที่สัตว์ทั้งหลายยอมไม่อาจหลีกเลี่ยงหนีพ้นไปจากภพทั้ง 3 นี้ได้ ในเมื่อตนยังมีกิเลสอยู่ในขันธสันดาน ส่วนการทำบันได 4 ขั้น ที่เอาวางไว้บนหลังโลง เป็นปริศนาธรรมสื่อถึงโลกกุตระธรรม โดยอธิบายว่า สัตว์ผู้ต้องวนเวียนอยู่ในภพทั้ง 3 นั้น เมื่อปฏิบัติธรรมได้เต็มที่ ย่อมพ้นจากภพ 3 บรรลุถึงโลกกุตระธรรม แต่บางท่านอธิบายว่า สื่อหมายถึงอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค อันเป็นแนวทางแก้ทุกข์หรือปัญหา เพื่อการหลุดพ้นทุกข์หรือปัญหา มีผลเป็นสุขสงบ (จ.เปรียญ. มปป.: 343-345)

สำหรับผู้ที่ไปแสดงความเสียใจกับเจ้าภาพ หรือไปแสดงความเคารพและขอขมาศพผู้ตาย นิยมแต่งตัวชุดดำ หรือชุดขาว เมื่อไปถึงบ้านเจ้าภาพแล้ว ก็ต้องไปจุดธูปเพื่อขอขมาศพ อาจกล่าวเป็น

ภาษาไทยสั้นๆ ว่า “สิ่งใดที่ได้ล่วงเกินผู้ตายด้วยกาย วาจา ใจ ขอให้ผู้ตายจงอโหสิกรรมด้วยเถิด” โดย จุฑารูปเพียง 1 ดอก แล้วไหว้กราบลงเพียงครั้งเดียวโดยไม่ต้องแบมือให้ราบกับพื้น เพื่อให้ต่างจากการ กราบพระสงฆ์ การใช้รูปเพียง 1 ดอก เป็นปริศนาธรรมว่า เราเกิดมาในโลกนี้ มาเพียงคนเดียว ไม่มีอะไรติดตัวมา เวลาไปก็ไปเพียงคนเดียวเท่านั้น แม้จะมีบุตร ภรรยา ญาติสนิทมิตรสหายที่รักใคร่ชอบพอกผูกพันกันเพียงใดก็ตาม แต่เมื่อถึงเวลาตายก็ละไปเพียงคนเดียวเท่านั้น ไม่มีใครจะติดตามไปด้วย ยกเว้นบุญและบาปที่ตัวเองได้สร้างไว้เท่านั้น ตามประเพณีคนจีนถือกันมากต้องจุฑารูปไม่ได้ดับ เชื่อกันว่า วิญญาณจะได้ไปสู่สุคติ ถ้ารูปดับอาจทำให้ดวงวิญญาณไปไม่ถึงที่หมาย การจุฑารูปนับว่าเป็น การส่งวิญญาณผู้ตายให้ไปสู่จุดหมายปลายทางคือ สุคติโลกสวรรค์

#### 4. ขั้นตอนพิธีบำเพ็ญกุศลหน้าศพ

ครั้งนี้ทำพิธีตั้งแต่อาบน้ำศพ แต่งตัวศพ มัดตราสังศพ มาจนถึงทำพิธีเบิกโลงศพและนำศพใส่โลงแล้ว ก็จะเข้าสู่ขั้นตอนของพิธีบำเพ็ญกุศลหน้าศพ โดยเริ่มตั้งแต่

4.1 พิธีตั้งศพ เมื่อยกศพใส่โลงและปิดฝาโลงเป็นที่เรียบร้อยแล้ว สัปเหร่อและญาติๆ ก็จะยกโลงศพขึ้นตั้งไว้บนชั้นสำหรับตั้งโลงหรือหีบศพ ณ มุมหนึ่ง และ ณ สถานที่ที่กำหนดเตรียมไว้ ซึ่งอาจจะเป็นที่บ้านผู้ตายหรือที่วัด โดยทั่วไปนิยมหันหัวโลงไปทางทิศตะวันตก ด้วยถือว่า ทิศตะวันตกเป็นทิศตาย เป็นการตกหรือการดับ ยกเว้นกรณีบ้านท่าขนอยางที่หันหัวศพไปทางทิศ ตะวันออก ซึ่งในขั้นตอนของการตั้งศพเพื่อบำเพ็ญกุศลนี้ จะมีการจัดเตรียมการสิ่งเหล่านี้ไปพร้อมด้วย คือ

1. ชั้นสำหรับตั้งโลงหรือหีบศพ พร้อมทั้งรองตั้งเครื่องประดับหน้าโลงศพ
2. ดอกไม้ประดับหน้าโลงศพตามชั้น
3. เครื่องบูชาศพ เช่น กระจ่างรูป รูปเทียน ไม้ขีดไฟหรือไฟแช็ค
4. เครื่องที่จะให้ศพบูชาพระ เช่น เครื่องชุดทองน้อย มีพุ่ม 3 เทียน 1 รูป 1
5. รูปถ่ายของผู้ตายสำหรับตั้งไว้ข้างโลงศพ
6. เครื่องแบบเต็มยศ หรือเครื่องราชอิสยาภรณ์ของผู้ตาย (ถ้ามี)
7. ชุดกรวดน้ำ สำหรับเจ้าภาพ และแขกที่มาร่วมงาน
8. ชุดโต๊ะหมู่บูชาพระรัตนตรัย พร้อมเครื่องบูชาครบตามชั้น
9. โต๊ะพร้อมตู้พระอภิธรรมตั้งไว้หน้าพระสวด พร้อมเครื่องสักการะในการสวด

พระอภิธรรม

10. อาสนสงฆ์ พร้อมดาบัตร์ “ไปไม่กลับ กลับไม่คืน พื้นไม่มี หนีไม่พ้น” หรือ “เกิด แก่ เจ็บ ตาย” 4 ค้ำ
11. เครื่องดื่มและของรับรองสำหรับพระและแขกที่มาร่วมงาน
11. อาหารคาวหวานสำหรับเลี้ยงในงานตลอดเวลาที่ตั้งศพบำเพ็ญกุศล

13. เครื่องไทยธรรม ผ้าบังสุกุล อาหารคาวหวานสำหรับเซ่นศพ วันละ 2 เวลา

14. นิมนต์พระสวดพระอภิธรรมหน้าศพ ครั้งละ 4 รูป ซึ่งการจะให้พระสวดก็ครั้งและที่ซุก ขึ้นอยู่กับความพอใจของเจ้าภาพ

15. เชิญแขก ญาติมิตรและเพื่อนพ้องมาร่วมพิธี โดยการบอกด้วยปาก ทำเป็นการ์ดบอก หรือบอกผ่านสื่ออื่นๆ เช่น หอกระจายข่าว หนังสือพิมพ์ เป็นต้น

4.2 พิธีตามไฟหน้าศพ ครั้นยกศพขึ้นตั้งวางไว้บนชั้นวางหรือ ณ สถานที่เหมาะสมแล้ว ญาติฯ ก็จะจุดไฟไว้หน้าศพ ตั้งไว้ที่ปลายเท้าศพ ภาคเหนือเรียกว่า “ไฟยาม” ในสมัยก่อนใช้กะลามะพร้าวที่มีเนื้อซีกหนึ่ง ใส่น้ำมันมะพร้าว มีไส้เป็นด้ายดิบ ใส่เกลือด้วย พร้อมกันนั้นก็มีการชนะใส่ข้าวเปลือกวางไว้ บางท้องถิ่นมีหม้อใส่น้ำ 3 ใบและไม้ฟาก 3 อันตั้งวางไว้ด้วย ในปัจจุบันใช้ตะเกียงน้ำมันจุดไว้ตลอด พร้อมทั้งจุดเทียนและรูปใหญ่ไว้ตลอดเวลาด้วย เมื่อนำศพไปเผาหรือไปสุสาน ก็ให้คนถือไฟนี้ไปด้วย การจุดตามไฟไว้หน้าศพนี้ มีนัยแห่งปริศนาธรรม ตามที่เสถียรโกเศศกล่าวไว้ (2531 : 84-85; จ.เปรียญ. มพพ.: 346-348) คือ มนุษย์ในโลกของเรามีอยู่ 4 จำพวก คือ

1. พวกที่มาสว่าง ไปสว่าง (โชติ โชติปรายโน) คือผู้ที่เกิดมาที่สมบูรณ์ทรัพย์ ทั้งได้พบศาสนาและเลื่อมใสศรัทธาปฏิบัติตามธรรมเป็นอย่างดี

2. พวกที่มาสว่าง มีคไป (โชติ ตมปรายโน) คือผู้ที่เกิดมาพบศาสนา แต่ไม่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรม

3. พวกที่มีมืด ไปสว่าง (ตโม โชติปรายโน) คือผู้ที่เกิดมาไม่นับถือศาสนา แต่ต่อมาได้มานับถือศาสนา รักษาศีล บำเพ็ญธรรมภาวนา

4. พวกที่มีมืดมา มีคไป (ตโม ตมปรายโน) คือผู้ที่เกิดมาจนตายไม่นับศาสนา ไม่เคยรักษาศีล บำเพ็ญธรรมภาวนาเลย

การตามไฟไว้หน้าศพ ก็เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติผู้คนที่ยังมีชีวิตอยู่ ให้พยายามขวนขวายบากบั่นไปสู่ที่สว่าง คือ การนับถือศาสนา รักษาศีล บำเพ็ญธรรมภาวนาอย่างจริงจัง เพื่อไปสู่ภพภูมิที่ดีหลังตาย ส่วนข้าวเปลือกที่ใส่ภาชนะไว้หน้าศพ ก็เป็นปริศนาธรรมว่า ธรรมดาคาวเปลือก เมื่อหว่านลงในนาแล้ว ย่อมงอกออกเป็นต้นข้าว ไม่แปรเป็นอย่างอื่นได้ เปรียบเหมือนบุญกุศลที่ทำไว้ ก็ย่อมจะยังผลดีให้แก่ผู้กระทำ ไม่กลับกลายเป็นบาปอกุศลไปได้ ฉะนั้น

การที่จุดไฟตามไฟไว้ที่ปลายเท้าศพ เป็นปริศนาธรรมสอนเตือนสติคนเป็นว่า ให้หาทางไปแต่ทางสว่าง คือประกอบแต่กุศลบำเพ็ญทานรักษาศีล หรือเป็นปริศนาธรรมสอนว่า มนุษย์เราเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ชาติทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ประชุมกันเข้า ยังมีอยู่พร้อม ครั้งตายลง ชาติทั้ง 4 นี้ก็สลายไป จึงตามไฟไว้ให้เห็นเป็นพยาน บางท่านอธิบายปริศนาธรรมว่า เป็นการจุดไฟไว้แทนไฟธาตุของผู้ตาย บางคนก็กล่าวอธิบายว่า เป็นการจุดไฟไว้เพื่อให้วิญญาณของผู้ตายไปสู่ที่สว่าง ถ้าไม่ตามไฟไว้ วิญญาณก็จะไปสู่ที่มืด คือไปในคติที่ไม่ดี แต่บางคนก็อธิบายว่า เป็นจุดตามไฟไว้เพื่อจุดรูปเทียนบูชา

ไหว้พระก็มี ส่วนน้ำมันที่ทำจากมะพร้าว สื่อแสดงว่าเป็นของบริสุทธิ์คือน้ำมันที่บุคคลก่อสร้างไว้ ส่วนเกลือที่ใส่เข้าด้วยในน้ำมันมะพร้าวเปรียบด้วยบาปอกุศล เป็นคนละอย่างกัน จะปะปนกันเกล้านั้นมิได้

4.3 พิธีสวดอภิธรรม บังสุกุล และกรวดน้ำอุทิศศพ ระหว่างตั้งศพบำเพ็ญกุศล ไม่ว่าจะ 3 วัน 5 วัน หรือ 7 วัน ขึ้นอยู่กับความพอใจของเจ้าภาพ ญาติฯ นิยมนิมนต์พระสงฆ์ 4 รูปมาสวดพระอภิธรรม เรียกว่า “สวดมาติกา” ในตอนค่ำคืน ราว 18-20.30 น. ไปทุกคืน ถ้าผู้ตายเป็นพระราชวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป การสวดพระอภิธรรม จะเรียกว่า “สวดปปรกรรม” มีการบังสุกุลปากหีบหรือปากโกศ ถวายจตุปัจจัยแก่พระสงฆ์ผู้มาสวดพระอภิธรรม แล้วกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญกุศลให้ผู้ตาย ในเวลาตอนเช้าวันใหม่ อาจมีการเลี้ยงพระเพื่ออุทิศส่วนบุญกุศลก็ได้

ในการสวดอภิธรรมหน้าศพในทุกคำคืน พิธีอาจเริ่มต้นด้วยมัคนายกเชิญเจ้าภาพงานศพ หรือแขกผู้มีเกียรติที่มีความประสงค์ขอเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรมในคำคืนนั้น จุดเทียนรูปบูชาพระรัตนตรัยหน้าพระพุทธรูปและที่หน้าเครื่องทองน้อยหน้าศพ แล้วจุดเทียนรูปที่หน้าตู้พระอภิธรรมหน้าพระสงฆ์ผู้นิมนต์มาสวดพระอภิธรรม แล้วเจ้าภาพงานศพเกาะโลงบอกให้ศพรับศีล เช่นพูดว่า “พ่อๆ รับศีล” มัคนายกอาราธนาศีล ผู้เป็นหัวหน้าสงฆ์ให้ศีล จบแล้วมัคนายกอาราธนาธรรมพระภิกษุสงฆ์ 4 รูปที่นิมนต์มาตั้งพักรูปละคำม 4 คำ หน้าพัคแต่ละคำ แสดงวลีเรียงกันไปว่า “ไปไม่กลับ กลับไม่คืน ฟันไม่มี หนีไม่พ้น” เป็นปริศนาธรรมว่า คนที่ตายแล้ว และความตายเป็นภาวะ “ไปไม่กลับ กลับไม่คืน ฟันไม่มี หนีไม่พ้น” และเป็นปริศนาสอนผู้มาฟังพระอภิธรรมที่มองเห็นว่า “กาลเวลา” เป็นสิ่ง “ไปไม่กลับ” ผ่านไปแล้วผ่านไปเลย ไม่สามารถหวนกลับคืนมาได้ จึงไม่ควรประมาทในกาลเวลา และในชีวิตในวัยของตน “ความคิดเห็นผิด” (มิจฉาทิฎฐิ) ถ้าปล่อยให้เป็นไปแบบดั่งแล้ว ผู้มีความเห็นผิดแบบนี้จะ “กลับไม่คืน” ไม่ยอมทำความดี จึงควรตั้งตัวตั้งจิตไว้ในสัมมาทิฎฐิ “คนที่ตายจริงๆ” ทำอย่างไรก็ “ฟันไม่มี” คือมีอาจฟื้นคืนชีพมาทำความดีได้ จึงไม่ควรรอให้ใกล้ตายหรือตายแล้ว จึงค่อยหวังจะทำความดี และ “โลกธรรม” เป็นธรรมที่ทุกคน “หนีไม่พ้น” จึงให้ใส่ใจพิจารณาไว้เสมอๆ มิให้ทุกข์ เสียใจหรือสุข ติใจ จนเกินไปเมื่อโลกธรรมมาถึงตน

ครั้นพระภิกษุสงฆ์ 4 รูปยกพัค 4 คำขึ้นแล้ว ก็จะเริ่มสวดพระอภิธรรม 7 บทว่า “กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยาคตา ธมฺมา...” เป็นต้น ซึ่งปกตินิยมสวด 4 จบ กระนั้น ก็แล้วแต่เวลาและความต้องการของเจ้าภาพเป็นสำคัญ ซึ่งในระหว่างสวดจบแต่ละหลบ พระผู้สวดจะหยุดพักเล็กน้อย ครั้นสวดจบที่ 3 จบแล้ว ระหว่างนี้ เจ้าภาพงานศพนิยมนำเครื่องคัมภีร์มาถวายพระภิกษุสงฆ์ผู้สวดและเลี้ยงแขก บ้านท่าขนอนข้างสวดเพียงจบเดียวเท่านั้น ในเมือง เจ้าภาพนิยมนำอาหารว่างมาเลี้ยงแขกที่มาร่วมงานในช่วงนี้ แต่ในแถบชนบท จะเลี้ยงอาหารแขก ก็ต่อเมื่อพระสวดอภิธรรมเสร็จเรียบร้อยแล้วเท่านั้น เมื่อพระภิกษุสงฆ์สวดพระอภิธรรมจบหลบสุดท้ายลงแล้ว พิธีกรหรือมัคนายกจะลาดผ้าโยงสายแถบหรือด้ายโยง ซึ่งถือว่า ห้ามข้าม เพราะ โยงมาจากกระหม่อมศพมาที่หน้าพระผู้

สวด เพื่อให้เจ้าภาพทอดผ้าบังสุกุล (กับใบปวารณา ถ้าเป็นพระธรรมยุต) ต่อจากนั้น พระภิกษุสงฆ์พิจารณาบังสุกุลศพ เจ้าภาพถวายเครื่องไทยธรรมและจตุปัจจัย แล้วพระภิกษุสงฆ์สวดอนุโมทนาเจ้าภาพและแขกผู้มาร่วมงานกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่ผู้ตายร่วมกัน เป็นอันเสร็จพิธีสวดพระอภิธรรมประจำวัน

การสวดพระอภิธรรม ในความคิดของเสฐียรโกเศศ (2531 : 89) และอุดม เขยทีวงศ์ (2545 : 327) มีจุดมุ่งหมายเพื่อสอนคนเป็นให้ได้คิดพิจารณาในมรณานุสติกับมัจจุฐาน คือให้มีสติระลึกถึงความตาย เพราะบทสวดจะพูดถึงความไม่เที่ยงของสังขาร แต่ความประสงค์ที่ดีนี้เพี้ยนไปกลายมาเป็นเพียงพิธีเท่านั้น เพราะในการสวดคนส่วนใหญ่ฟังไม่เข้าใจและแปลไม่ได้ บางคนเข้าใจไปว่าเป็นการสวดให้ผู้ตายฟัง แม้จะดูไม่ผิดก็ตาม เหตุถ้าไม่มีคนตาย ก็ไม่มีสวดพระอภิธรรม บางคนให้เหตุผลว่า ที่มีพระมาสวดก็เพื่อต้องการไม่ให้บรรยากาศเย็บเหงา เป็นการเผื่อศพไปกลายๆ

4.4 พิธีเลี้ยงแขกผู้ร่วมงานศพสวดอภิธรรมและอยู่เป็นเพื่อนศพ ในแถบชนบทต่างจังหวัด ในกรณีที่ตั้งศพไว้ที่บ้านเจ้าภาพ หลังจากที่พระสวดพระอภิธรรมกลับไปแล้ว เจ้าภาพก็จะจัดอาหารมาเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน อาจเป็นญาติพี่น้อง เพื่อนพ้อง และชาวบ้านใกล้เคียง ที่มาประชุม ณ “เฮือนดี” เพื่อช่วยเหลือ ร่วมฟัง เพื่อไม่ให้บ้านที่ตั้งไว้ศพเย็บเหงา จนอึดหนักแล้ว บางคนก็จะทยอยกลับ แต่บางคนก็จะมีการเล่นบางอย่างอยู่เป็นเพื่อนศพ เช่น เล่นเสื่อกินหมู เล่นเกี้ยวพาราสีกัน สำหรับคนหนุ่มสาว ส่วนคนที่มีอายุก็จะอ่านหนังสือภาพยกลอนจากเรื่องสังข์ศิลป์ชัย การกดและแต่งอ่อน เป็นต้นให้กันฟัง หลังจากพระสวดออกมุกหรือพระอภิธรรมจบเป็นระยะไปตลอดคืน นี้เป็นการเล่นอยู่เป็นเพื่อนศพในสมัยโบราณตามที่เสฐียรโกเศศ (2531 : 47-48) กล่าวไว้ในหนังสือเกี่ยวกับประเพณีเกี่ยวกับชีวิตการตาย แต่ในปัจจุบันเท่าที่เห็น การอยู่เป็นเพื่อนศพ นอกจากพวกญาติๆ ที่คอยจุดไฟและจุดธูปเทียนหน้าศพให้ติดลุกอยู่ตลอดแล้ว คนอื่นๆ ก็มักเป็นพวกขี้เหล้าที่ตั้งวงดื่มกัน และพวกนักเล่นการพนันที่อาศัยงานศพเป็นเลศอ้างเล่นการพนันกันจนได้เสียกันเป็นเป็นพันเป็นหมื่นตลอดคืนยังรุ่งในแต่ละคืน กล่าวกันว่า บางแห่งนักพนันถึงขนาดว่าจ้างเจ้าภาพให้ตั้งศพไว้นานๆ จะได้มีเวลาเล่นพนันกันหลายวันก็มีให้เห็นในบางท้องถิ่น

5. **ชั้นพิธีเผาศพ** หลังพิธีตั้งศพสวดพระอภิธรรม บังสุกุล และอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายตามเวลาที่กำหนดไว้ คือ 2 วัน หรือว่า 6 วัน พอในวันที่ 3 หรือวันที่ 5 หรือว่าวันที่ 7 สูดท้ายนับแต่วันตาย ก่อนที่จะนำศพไปเผาปนกิจ ญาติๆ ที่เป็นเจ้าภาพสพนิยมบำเพ็ญกุศลใหญ่หน้าศพ คือมีการเลี้ยงเพลพระหลังสวดธรรมนิยาม มีเทศน์อานิสงส์ สวดมาติกา หรือมีเทศน์แจง สวดแจง แล้วถวายจตุปัจจัยไทยธรรมเป็นพิเศษ ถ้าศพมิได้ตั้งอยู่ที่วัด ก็มักนิยมยกเคลื่อนศพไปตั้งบำเพ็ญกุศลใหญ่ที่ศาลาวัดที่ใกล้และสะดวกที่จะยกศพนำขึ้นสู่เมรุ ฤกษ์วันเผาศพนิยมว่า “ข้างขึ้นเผาวันคี่ ข้างแรมเผาวันคู่” โดยจะถือคติให้เผาในวันเลขจำนวนเดียวกันเสมอ คือวันตายกับวันเผา อธิบายเป็นปริศนาธรรมว่า “ความตายเป็นปัญหาเฉพาะตน ใครๆ จะตายแทนกันไม่ได้” (จ.เปริยธู. มปป. : 356) และยกเว้นห้าม

มิให้เผาในวันพระ วันพฤหัสบดี และวันศุกร์ ด้วยถือว่า วันพระเป็นวันรักษาศีล พังกรรม ถ้าเผาในวันนี้ สัตว์ที่อยู่ในศพ จะถูกเผาตายไปด้วย เป็นการไม่ดี ควรรักษาศีลให้เคร่งครัดเป็นพิเศษในวันพระ วันพฤหัสบดีถือเป็นวันครุ จึงไม่ควรเผาศพ ส่วนวันศุกร์ที่ไม่นิยมเผา ก็เพราะพวกสัปเหร่อมักนิยมหยุดงานกันในวันนี้ในสมัยก่อนๆ (เพ็ญอ้าง, หน้า 356-357) ในภาคอีสาน ห้ามเผาศพในวันอังคาร เพราะถือว่าเป็นวันแข็ง ส่วนวันอื่นๆ เผาได้หมด ศพบางศพอาจจะยังไม่เผา เพราะยังไม่พร้อม แต่จะเก็บไว้ 100 วัน โดยฝากศพไว้ ณ สถานที่เก็บศพ ที่เรียกว่า “โกดังเก็บศพ” ที่วัดก่อน

สุเมธ เมธาวิทย์กุล (2532 : 155) กล่าวถึงการเทศน์หน้าศพไว้ว่า การเทศน์อานิสงส์ในการจัดงานศพ นิยมเทศน์ 1 กัณฑ์ เพื่อพรรณนาคุณงามความดีของผู้ตาย และความดีของการจัดงานศพ ให้ผู้ตาย ตลอดถึงพูดให้สติเตือนใจญาติๆ ของศพ ให้ระลึกถึงมรณานุสสติ ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาของชีวิตมนุษย์ จบลงแล้ว พระภิกษุสงฆ์ที่เข้าภาพนิมนต์มามิได้จำกัดจำนวน ก็จะสวด “มาติกา” แปลว่า “แม่บท” หรือ “บทตั้ง” ซึ่งเป็นคำเริ่มต้นของคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกของพุทธศาสนา อันเป็นจุดสุดยอดของพุทธปรัชญา ว่าด้วยแก่นแท้ของธรรมชาติและชีวิต นิยมนำมาใช้สวดหน้าศพตอนค่ำคืนก่อนบั้งสุกุล เวลาก่อนจะยกศพขึ้นเชิงตะกอนหรือเมรุ และสวดหน้าไฟขณะจุดไฟทำการฌาปนกิจศพ ส่วนการเทศน์แจง และสวดแจงมาคู่กัน เป็นงานใหญ่ เข้าภาพมีฐานะดีและมีเกียรติจึงจะทำได้ โดยจะนิมนต์พระมาเทศน์หนึ่งธรรมาสน์ หรือ 2 ธรรมาสน์ หรือว่า 3 ธรรมาสน์ เนื้อเรื่องเกี่ยวกับสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรก ที่ถ้าสัตบรรณคฤหา ช้างภูเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ หลังพุทธเจ้าปรินิพพานได้ 3 เดือน โดยมีพระมหากัสสปะเป็นผู้ถาม พระอุบาลีพูดตอบเรื่องพระวินัย และพระอานนท์พูดตอบเรื่องพระธรรม พระผู้มาเทศน์ก็จะสมมติตนเป็นพระมหากัสสปะ พระอุบาลี และพระอานนท์พูดถามตอบปัญหากัน จบแล้วมีพระสวดแจงรับเทศน์ 4 รูป ซึ่งนิยมเรียกว่า “พระมหานาค” และพระอื่นๆ อีกที่นิมนต์มาร่วม พิธีนี้ถือกันว่าได้อานิสงส์มาก เพราะเป็นวิธีการทำบุญบำรุงเผยแผ่พุทธศาสนาโดยแท้จริง ถือเป็นการตอบแทนคุณบุญพาวีที่ถึงแก่กรรมอย่างสูง

ก่อนการเคลื่อนศพไปวัดและขึ้นสู่เมรุ ญาติๆ มักนิยมหาคคนที่เป็นลูกหลานมาบวชหน้าไฟ เพื่อจงศพ ถือว่าผู้บวชได้บุญ เป็นการแสดงออกซึ่งความรักและความกตัญญูกตเวทีต่อผู้ตาย เป็นการนำวิญญาณของผู้ตายไปสู่สวรรค์ การบวชหน้าไฟนี้นิยมบวชกันในวันที่จะเคลื่อนศพไปวัด หรือไปป่าช้า นำขึ้นสู่เชิงตะกอนหรือเมรุ เด็กอายุ 7-8 ขวบก็เห็นมีบวชกัน ส่วนมากไม่มีกฎเกณฑ์ที่ตายตัวในเรื่องอายุ แม้อายุมากแล้วก็บวชได้ แต่บวชเป็นเพียงสามเณรเท่านั้น

ในแถบชนบทบางท้องถิ่นในสมัยก่อน จะมีธรรมเนียมนิยมปฏิบัติเกี่ยวกับการเคลื่อนศพไปฌาปนกิจ คือ ไม่ห้ามศพลอดซื่อ ทำประคูดิเอาไม้ขีดทาง ห้ามขบวนข้ามนาข้ามสวน โปรงข้าวสารไล่ผี โปรงข้าวตอก ชักฟาก 3 ชั้ ดีหม้อน้ำ 3 ใบ เมื่อศพออกจากบ้าน กลับหน้ารูปถ่ายทุกใบ สวดสังคหะล้างบ้าน สวดถอนศพ ถือธง 3 ชาย ถือหม้อ ถูห่อผ้าควน เป็นต้น

ขบวนเคลื่อนศพไปสู่ฌาปนสถานทีเรียกว่า “เมรุ” หรือ “เชิงตะกอน” บางเจ้าภาพก็มีการแห่แห่น คือมีคนตรีแถวบรรเลง แห่ขบวนศพไปจนถึงที่ หรือบางเจ้าภาพก็เดินขบวนไปตามปกติ นำหน้าขบวน โดยพระภิกษุและสามเณรขบวนศพไปค้ำสายสิญจน์ที่โยงมาจากศพที่นอนอยู่ในโลง ซึ่งวางอยู่บนรถหรือมีคนหามเดินไป ขณะเดินไปก็จะมีคนโปรยข้าวดอกหรือข้าวสาร และดอกไม้ที่เด็ดดึงเป็นชิ้นเล็กๆ นำหน้าขบวน ขบวนศพจะนำหน้าสุดโดยคนถือธงสามชาย หม้อไฟ รูปถ่ายคนตาย พวงหรีด เป็นต้น เดินเวียนไปทางซ้ายรอบฌาปนสถาน 3 รอบ แล้วช่วยกันนำศพขึ้นไปวางบนเมรุหรือเชิงตะกอน บางแห่งจะมีการทิ้งเบี้ยลงพื้นดิน 33 อัน เพื่อซื้อที่ดินให้ผู้ตายจากตาคาสี ยายกาลา

เมื่อศพถึงฌาปนสถานและยกวางบนเมรุหรือเชิงตะกอนเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ปัจจุบันเจ้าภาพนิยมทำพิธีระลึกถึงผู้ตาย โดยการอ่านประวัติคุณงามความดีของผู้ตาย จบแล้วโฆษกจะขอให้แขกที่มาร่วมพิธียื่นสงบนิ่งไว้อาลัยเป็นเวลา 1-2 นาที ต่อจากนั้นก็มีการทอดผ้าบังสุกุลและมหาบังสุกุล โดยแขกผู้มีเกียรติ ณ ที่พานหน้าศพ แล้วพระภิกษุก็จะได้รับนิมนต์ให้ขึ้นไปชักผ้าบังสุกุล และชักผ้ามหาบังสุกุล ซึ่งจะถูกวางทอดโดยประธานในพิธีฌาปนกิจศพ พร้อมไปกับการเป็นประธานประชุมเพลิงเป็นที่ ต่อจากนั้นพระภิกษุ-สามเณรและแขกที่มาร่วมพิธีฌาปนกิจก็จะขึ้นไปวางดอกไม้จันทน์เผาศพ โดยนิมนต์ให้พระภิกษุและสามเณรขึ้นวางก่อน และนิยมกล่าวภาวนาทานองว่า “อยมปิ โข เม กาโย เอวภาวี เอวรมุโม อนติโต” ซึ่งแปลว่า “แม้ร่างกายของเรานี้ ก็ต้องเป็นเช่นนี้เหมือนกัน จะต้องมีย่างนี้เป็นธรรมดา จะไม่พ้นความตายเช่นนี้ไปได้เลย” พร้อมกับการวางดอกไม้จันทน์ และไหว้ศพ 1 ครั้ง เป็นบทเดือนสติมิให้ประมาทมัวเมาในชีวิต เพราะจะต้องตายอย่างนี้แน่นอน จงรีบทำความดี ก่อนตายให้ได้ จากนั้น สัปเหร่อก็จะเปิดฝาโลง เปิดสิ่งห่อหุ้มศพออก ให้ญาติได้เห็นหน้าผู้ตายเป็นครั้งสุดท้าย แล้วตัดตราสัง ไขมีดสับเจาะฝาโลง ทูบกะลามะพร้าวเอาน้ำล้างหน้าศพ แล้วคว่ำหน้าศพเพื่อไม่ให้ศพลุกขึ้นนั่งขณะเผา นำดอกไม้จันทน์ที่แขวงไว้ในกรณีเผาที่เมรุใส่เข้าไปในโลงศพ แล้วราดน้ำมันที่พื้นหรือถ่าน จุดไฟเผาอย่างเป็นทางการ ในกรณีที่เผาแบบเชิงตะกอน ขณะที่ไฟลุกดีแล้ว ญาติๆ ผู้ตายก็จะชักฟืนออก 3 คู้ แล้วเดินทางกลับ เวลากลับจะมีให้เหลียวหลังมองอีก ครั้นถึงหมู่บ้าน ก็ให้ไปที่บ้านของผู้ตายก่อน ญาติๆ จะตั้งอ่างน้ำขมิ้นส้มป่อยไว้หน้าบ้าน ทุกคนคำหัวลูบหน้าด้วยน้ำนั้นแล้ว จึงเดินทางกลับบ้านของตนเองต่อไป แต่บางถิ่นก็ตั้งถังน้ำ หรือหม้อน้ำไว้ ณ ทางที่จะออกจากสถานที่เผาศพ เพื่อให้แขกล้างมือล้างหน้าของตน

ในขั้นตอนของพิธีเคลื่อนศพไปสู่เมรุหรือเชิงตะกอนและการเผา มีกรกระทำบางอย่างเป็นปริศนาธรรมปรากฏอยู่ (สุเมธ เมธาวิทยกุล. 2532 : 156-157) คือ

1. การโปรยข้าวดอกหรือข้าวสารและดอกไม้หน้าขบวนแห่ศพ พิธีที่ทำในขบวนแห่ศพนี้ นัยว่าทำเพื่อไล่ผีให้ไปสุดไปเกิด มิให้ย้อนกลับมารบกวนคนเป็นอีก นอกจากนี้ ยังเป็นปริศนาธรรมว่า ข้าวดอกเป็นข้าวเปลือกที่ถูกควั่นแฉกเป็นดอก หรือข้าวสาร ไม่อาจจะงอกเป็นต้นข้าวได้อีก แม้จะหว่านลงบนดินที่ดีและมีน้ำเพียงพออย่างไร ก็ไม่มีวันจะงอกขึ้นมาได้ ก็เปรียบเหมือนคนเราที่

บำเพ็ญกรรมจนหมดกิเลส โดยเด็ดขาดแล้ว ย่อมไม่เกิดในภพใหม่อีก เพราะไม่มีเชื้อคือตัณหาแล้ว ดังเช่นข้าวตอกหรือข้าวสารที่โปรยไป ไม่มีเชื้อที่จะงอกขึ้นได้ ฉะนั้น ตรงข้ามกับข้าวเปลือกที่ยังไม่คั่วเป็นข้าวตอก หรือสีเป็นข้าวสาร ก็เปรียบเหมือนคนที่ยังมีกิเลส ถ้าหว่านลงในดินดีและมีน้ำเพียงพอ ก็จะงอกเป็นต้นข้าวอย่างแน่นอน คนมีกิเลสก็เช่นกัน เมื่อตายแล้วก็ต้องเกิดใหม่อีก เพราะยังมีกิเลสเป็นเชื้ออยู่เพื่อเสวยผลกรรมที่ก่อไว้ในอดีตต่อไป

2. การเวียนสพเดินไปจากซ้ายไปขวารอบเมรุหรือเชิงตะกอน 3 รอบ ก่อนจะยกศพขึ้นไปวาง พิธีเวียนซ้ายรอบเมรุหรือเชิงตะกอนนี้ เป็นการทำให้แสดงความเคารพศพเป็นครั้งสุดท้าย พร้อมกับกล่าว หรือนึกในใจถึงถ้อยคำขอขมาผู้ตายไปด้วย ปกติการแสดงความเคารพจะใช้วิธีเวียนขวา เรียกว่า “ทักษิณาวรรต” หรือ “ทำประทักษิณ” แต่การแสดงความเคารพจะใช้วิธีเวียนซ้าย เรียกว่า “อุตราวรรต” นัยว่าเพื่อแสดงปรัชญาธรรมสอนใจคนเป็นว่า ผู้ที่จะเอาชนะกิเลสได้นั้นจะต้องดำเนินชีวิตประจำวันแบบทวนกระแสโลกิยธรรม คือดำเนินชีวิตแบบเรียบง่าย สันโดษ พอเพียง รักษา กาย วาจา ใจให้สะอาด และสงบ ไม่ปล่อยตัวเองให้ตกเป็นทาสของกามารมณ์ทุกประเภท พุงด่างๆ ก็คือจะต้องไม่ตามใจตนเอง ต้องฝึกสังขตญาณ ตั้งใจปฏิบัติธรรมจนละกิเลสได้หมดสิ้น ส่วนการเวียน 3 รอบ เป็นปริศนาธรรม สื่อถึงลักษณะ 3 ที่เรียกว่าไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยรอบที่ 1 ให้เดินภาวนาว่า อนิจจัง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ รอบที่ 2 ให้เดินภาวนาว่า ทุกขัง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ และรอบที่ 3 ให้เดินภาวนาว่า อนัตตา สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา ทั้งนี้ก็เพื่อให้คนเรารู้จักสงบจิตปลงเสียบ้าง จะได้ไม่หลงเพลินเพลินมัวเมาในชีวิตจนเกินไป และจะได้ไม่ทุกข์ใจมากนักเมื่อคนที่รักใคร่ตายจากไป

3. การล้างหน้าศพด้วยน้ำมะพร้าว พิธีทูลเอาน้ำมะพร้าวล้างหน้าศพนี้ เป็นการล้างชำระหน้าศพด้วยน้ำมะพร้าวก่อนจะเผา โดยวิธีทูลให้แตก แล้วให้น้ำมะพร้าวไหลโกรกตกลงบนใบหน้าศพ เพราะถือน้ำบริสุทธิ์ปราศจากสิ่งสกปรกใดๆ เพราะมาจากต้นไม้ที่อยู่สูง น้ำมะพร้าวเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกับแม่น้ำคงคาที่ศักดิ์สิทธิ์ชำระล้างบาปได้ ชาวฮินดู ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ก่อนจะยกศพขึ้นวางบนเชิงตะกอน จะเอาศพจุ่มแม่น้ำคงคาเสียก่อน เป็นการล้างบาป จึงเริ่มเผา คนไทยพุทธก็รับพิธีกรรมของชาวฮินดูทำนองนี้มา แต่ปรับมาใช้ น้ำมะพร้าวล้างหน้าศพแทน มิใช่ในความหมายชำระล้างบาป เพราะมิได้มีธรรมเนียมการล้างบาป แต่ใช้น้ำมะพร้าวล้างหน้าศพ เป็นที่ล้างบาปอกุศล ในจิตใจเตือนสติคนเป็นว่า ความชั่วที่คนเราทำมาในชีวิตอดีตนั้นจะล้างไม่ได้อย่างศาสนาอื่น เพราะเหตุนี้ จึงไม่ควรทำบาปเลย ควรทำแต่ความดี แล้วจะได้ไปสู่สุคติ และในกรณีใช้น้ำมะพร้าวล้างหน้าศพนี้ สัปเหร่อจะใช้วิธีเอาสันมีดหรือของแข็งทูปกะลามะพร้าวนั้นให้แตกเสียดัง “โพ๊ะ” เป็นที่สะเทือนอารมณ์ยิ่งนัก ที่ต้องทูปมะพร้าวให้แตกบนศีรษะศพ ก็เพื่อสมมติเชิงสัญลักษณ์ว่าเป็นการทูปกระหม่อมของศพ ตามประเพณีคนโบราณชาติหนึ่งซึ่งถือว่า เมื่อคนสิ้นใจตายแล้ว วิญญาณจะออก

ทางกระหม่อม จึงต้องทูลกระหม่อมคนกำลังเจ็บใกล้ตาย เพื่อให้วิญญาณออกไปทางกระหม่อมได้ แต่คนสมัยหลังเห็นว่า การทูลกระหม่อมจริงควรวาดเสี้ยวเกินไป จึงสมมุติทูลมะพร้าวแทน

4. การชักฟืนออก 3 คู่ก่อนกลับบ้าน แล้วเดินจากไปโดยไม่เหลียวหลังกลับ พิธีนี้ทำเพื่อเป็นที่แสดงปริศนาธรรมว่า ไฟฟืน 3 คู่ที่ชักออก หมายถึงไฟโลภะ ไฟโทสะ และไฟโมหะ ผู้ใดมีอยู่จะเดือดร้อน ยิ่งมีมาก ก็ยิ่งเผาผลาญผู้นั้นให้เร่าร้อนหาความสงบสุขมิได้ ฉะนั้น จึงควรต้องชักออกไปเสียจากจิตใจ จึงจะเป็นสุข ถ้าเพิกถอนเสียได้โดยสิ้นเชิง ก็จะเป็นพระนิมิตผู้ดับเย็น และการห้ามเหลียวหลังกลับ ก็เป็นปริศนาธรรมเตือนคนเป็นว่า อย่ากลับไปประพடுத்தในสิ่งที่เปื้อน “ไฟ” คือ โลภะ โทสะ และโมหะ อีก

5. การดำหัวด้วยน้ำมันส้มป่อยหลังกลับจากงานศพก่อนจะเข้าบ้าน พิธีนี้เป็นการทำเพื่อล้างเสนียดจัญไรและความเป็นมลทิน ไม่บริสุทธิ์ ออกจากตัว เพราะถือว่า ขมิ้นส้มป่อยถือเป็นวัตถุมงคลสามารถล้างสิ่งอัปมงคลได้ นอกจากนี้ การดำหัวยังอาจหมายถึงความเป็นจริงแบบเป็นการย่อส่วนลงจากการอาบน้ำสระผมให้สะอาดจริงๆ หลังจากต้องเดินไปป่าช้าอันเป็นสถานที่เผาศพ ทำให้เหงื่อไหลไคลย้อย เต็มไปด้วยฝุ่นผงและมลทินอื่นๆ อันเกิดจากศพ จึงต้องอาบน้ำชำระกายให้สะอาด เปลี่ยนเสื้อผ้าชุดใหม่ เพื่อรักษาอนามัย เป็นเทคนิควิธีที่คนโบราณสอนลูกหลานแบบเป็นปริศนาธรรม

6. **ชั้นพิธีเก็บอัฐิ – ทำเจดีย์** ชั้นตอนนี้เป็นพิธีที่ทำหลังจากเผาศพเสร็จแล้ว เป็นพิธีของการเก็บอัฐิธาตุของผู้ตายใส่ผ้าขาวและโกศน้อยที่เตรียมไป ผ่านพิธีชักบังสุกุลตายและบังสุกุลเป็น พิธีในชั้นนี้นิยมทำกันในวันที่ 3 แต่ในบางท้องถิ่น หรือส่วนใหญ่ในปัจจุบัน จะทำกันในวันรุ่งขึ้น หลังวันเผาศพ และมี 2 พิธีที่ทำกัน คือ

6.1 พิธีเดินสามหาบ เข้าตรูในวันที่จะเก็บอัฐิธาตุของผู้ตาย ญาติๆ พี่น้อง ที่เป็นเจ้าภาพจะจัดเครื่อง 3 หาบถวายพระ โดยทำเป็นสาแหรกหาบ 3 หาบ ซึ่งในแต่ละหาบจะให้ข้างหนึ่งเป็นหม้อข้าวเชิงกรานหรืออั้งโล่บรรจุข้าวสาร พริก หัวหอมกระเทียม กะปิ กุ้งแห้ง น้ำปลา เป็นต้น ส่วนอีกข้างหนึ่งจะบรรจุอาหารคาวหวาน ให้ลูกหลานหรือญาติๆ 3 คนนั่งขานเป็นคนหาบ และจัดให้มีคนๆ หนึ่งถือผ้าไตรเดินนำหน้าหาบมุ่งไปยังสถานที่เผาศพของผู้ตายแล้วนั้น ครั้นเดินทางไปถึงแล้วก็จะเดินเวียนรอบ 3 รอบ พร้อมไปกับกู่ร้องว่า “วู้ๆ ๆ ” คนละ 3 ครั้งในเวลาเดินรอบ เสร็จแล้วให้นำทั้ง 3 หาบนั้นไปถวายพระภิกษุที่นิมนต์มาบังสุกุลตายและเป็น ปัจจุบันนิยมทำกันระหว่างเวลา 07.00–12.00 น. ประเพณีการเดินสามหาบของสำนักพระราชวังยกเลิกไปแล้ว ประเพณียังมีปฏิบัติกันอยู่บ้างในชนบท

พิธีเดินสามหาบ ทำไปก็เพื่อจุดหมายจะอุทิศส่วนบุญให้วิญญาณผู้ตายก่อนจะเก็บอัฐิสุเมธ เมธาวิทย์กุล (2532 : 158) กล่าวไว้ว่า การที่คนหาบเดินรอบสถานที่เผาศพ ซึ่งอาจเรียกว่า “ฉาปนสถาน” หรือ “กองฟอน” 3 รอบ และทำเสียงกู่ร้องกันเป็นระยะนั้น ก็เพื่อเป็นการแสดงนัยแห่ง

ปริศนาธรรมว่า การเดินเวียน 3 รอบ เปรียบเสมือนชีวิตของคนเราที่ตายแล้วว่าต้องตายแล้วเกิดครั้งแล้วครั้งเล่าเวียนวนอยู่ในภพทั้ง 3 คือ กามภพ รูปภพ และอรูปภพ เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว แม้จะถูกร้องเรียกให้คืนมาโดยหมู่ญาติฯ ก็ไม่มีวันที่จะกลับฟื้นคืนมาได้อีก อีกนัยหนึ่ง การถูกร้อง “วู้ๆ” นั้น ก็เพื่อเป็นการร้องเรียกให้ดวงวิญญาณของผู้ตายให้มาสู่สถานที่เผาศพแล้วนั้นเพื่อรับอนุโมทนาส่วนบุญที่ญาติฯ จะถวายสามหาบแก่พระภิกษุสงฆ์ตามความเชื่อเรื่องวิญญาณของผู้ทำพิธี

6.2 พิธีแปรรูปเก็บอัฐิธาตุของผู้ตาย หลังทำพิธีเดินสามหาบแล้ว ก็จะถึงพิธีบังสุกุล การบังสุกุลในพิธีแปรรูปอัฐิธาตุของผู้ตายจะมี 2 พิธี คือ ครั้งแรกเป็นพิธีบังสุกุลตาย โดยการจัดรูปกระดูกของผู้ตายนั่นเป็นรูปคน นอนหันศีรษะไปทางทิศตะวันตก สมมุติกันว่า “ตาย” โดยสัปหรือหรือญาติฯ ก็ได้ เอาแก้วแหวนเงินทองและดอกไม้โปรยลงบนรูปกระดูกที่จัดนั้น พร้อมพรมน้ำหอม แล้วนิมนต์พระภิกษุบังสุกุลตายว่า “อนิจจา วต สงขารา อุปาทวยธมมิโน อุปชชิตวา นิรุชฌนฺติ เตสํ วุสโม สุโข” และครั้งที่ 2 เป็นพิธีบังสุกุลเป็น โดยจะลบรูปเดิม แล้วจัดรูปกระดูกของผู้ตายใหม่ ให้ศีรษะไปทางทิศตะวันออก สมมุติว่า “เกิด” จากนั้น พระภิกษุก็จะบังสุกุลเป็นว่า “อจิรํ วตฺยํ กาโย ปฐวี อธิเสสฺสฺสตี จุฑุโท อเปตวิญญาโณ นิรคฺถํ กลิงฺครํ” เสร็จแล้ว ญาติฯ ก็จะช่วยกันเก็บอัฐิธาตุไปรักษาไว้ถือเป็น “อัฐิเงินอัฐิทอง เป็นของคิมิสิริมงคล” (อุดม เขยทีวณฺย์. 2545 : 330) การเก็บอัฐิธาตุของผู้ตายนิยมเลือกเก็บเอาแต่กระดูกศีรษะ แขนขา และตัว อย่างละเล็กละน้อย นำใส่เข้าไปในโกศเล็กๆ เพื่อประโยชน์นำไปบำเพ็ญกุศลอุทิศส่งผลบุญไปให้ด้วยความกตัญญูกตเวที อันจะทำให้เกิดพิธีทำบุญอัฐิต่อไป ส่วนอัฐิธาตุและอังคารที่เหลือนิยมเก็บรวบรวมใส่ผ้าขาวห่อไว้ก่อน แล้วนำไปบรรจุไว้ในเจดีย์ ณ ที่ใดที่เห็นว่าสมควร จะเป็นที่วัดหรือที่บ้านก็ได้ ในวันพร้อมต่อไป

การบังสุกุลอัฐิธาตุของผู้ตายในเช้าวันเก็บอัฐิธาตุ 2 ครั้ง เป็นการบังสุกุลตายและการบังสุกุลเป็น มีความหมายทางปริศนาธรรม คือ ครั้งแรกเป็นจัดอัฐิเป็นรูปคน หันศีรษะไปทางทิศตะวันตก สมมุติว่าตาย แล้วเอาแก้วแหวนเงินทองโปรยลงบนรูปคนนั้น ก็เพื่อแสดงนัยว่า คนเรานั้นเมื่อตายแล้ว สมบัติแม้สักชิ้นเดียวก็เอาไปด้วยไม่ได้ แม้จะเอาใส่ปากใส่มือให้ ก็ไม่สามารถจะเอาไปด้วยไม่ได้เลย จึงไม่ควรโลภสะสมให้มากนัก จะทำให้จิตใจเศร้าหมอง ผูกพันอาลัยในทรัพย์สมบัติตายไปจะไม่ได้ไปผูก ไปเกิด พิธีนี้จะจบลงด้วยพระภิกษุสวดคาถาพิจารณาบังสุกุลว่า “อนิจจา วต สงขารา อุปาทวยธมมิโน อุปชชิตวา นิรุชฌนฺติ เตสํ วุสโม สุโข” แปลว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีการเกิดขึ้นและการดับสิ้นไปเป็นธรรมดา การเข้าไปสงบระงับดับสังขารเหล่านั้นมีผลเป็นสุข” ซึ่งจะหมายความว่า ธาตุแท้ของชีวิตร่างกายของคนเรานั้นเป็นสิ่งไม่คงแท้แน่นอน เปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ จนถึงที่สุดแล้ว ก็แก่ชราลง มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน มีแต่ทุกข์ทรมาน จนกระทั่งพ่ายแพ้ตายไปในที่สุด พุทธศาสนาถือว่า การเกิด การแก่ การเจ็บป่วย ไข้ ความตาย เป็นทุกข์ การพยายามปฏิบัติธรรมเพื่อไปให้พ้นจากภาวะเหล่านี้เสียได้ย่อมมีผลเป็นสุขแท้จริง

การบังสุกุลครั้งที่ 2 เป็นการบังสุกุลเป็น ด้วยการจัดรูปอัฐิเสียใหม่ ให้หันศีรษะไปทางทิศตะวันออก สมมุติว่าเกิด ก็เพื่อแสดงเป็นนัยว่า คนเราที่ตายแล้วต้องเกิดใหม่ เหตุเพราะยังเป็นปุถุชนมีกิเลสเป็นเชื้อแห่งภพชาติอยู่ เพื่อรองรับผลกรรมที่ทำได้ในอดีต ยกเว้นพระอรหันต์เท่านั้นที่ตายแล้วจะไม่เกิดอีก เหตุเพราะไม่มีเชื้อที่จะทำให้เกิดอีกต่อไปแล้ว พิธีนี้จบลงด้วยพระภิกษุสวดคาถาพิจารณาว่า “อจิริ วตย โข ปฐวี อธิเสสสติ จุฑุโฆ อเปตวิญญาโณ นิรตุถว กลิงคริ” แปลว่า “ร่างกายนี้ไม่จริงยังยืนหนอ เมื่อปราศจากวิญญาณแล้ว ก็จักถูกทิ้งนอนทับถมแผ่นดิน เปรียบเหมือนท่อนไม้(ผู้ที่เขาทิ้งไป) หาประโยชน์อะไรมิได้ ฉะนั้น” หมายความว่า ร่างกายของคนเราที่ตายแล้ว มีคุณค่าพอๆ กับท่อนไม้ที่เขาทิ้งไว้บนแผ่นดิน มีแต่จะสุทับถมแผ่นดินไป หาประโยชน์อันใดมิได้ ผู้ซากัว ซากควายมิได้ ถึงตายแล้ว แทบทุกส่วนของร่างกายมีประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งสิ้น แต่ร่างกายคนกลับมีลักษณะตรงกันข้าม ความดีหรือความชั่วที่ผู้ตายกระทำไว้เท่านั้นจะเหลือเป็นอนุสรณ์ให้คนกล่าวถึงได้

7. **ชั้นพิธีทักษิณานุประทาน** พิธีในชั้นตอนนี้ เป็นการทำพิธีอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายหลังเผาศพแล้ว เป็นงานอวมงคลชนิดหนึ่ง เรียกว่า “ทักษิณานุประทาน” เป็นการทำบุญหลังการตายครบ 7 วัน 50 วัน 100 วัน หรือวันครบรอบวันตาย หรือว่าในเทศกาลสำคัญ เช่น สงกรานต์ สารท เป็นต้น พิธีกระทำโดยการนำอัฐิของผู้ตายพร้อมรูปถ่ายมาตั้งเป็นเกียรติและเป็นที่ระลึกในงานพิธีแล้วมีการนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ 5 รูปขึ้นไป แต่ที่นิยมก็คือ 10 รูป มาสวดพระพุทธมนต์ ถวายภัตตาหารเช้าหรือเพลแก่พระสงฆ์ อาจมีการเทศน์และมาตีกาก็ได้ เสร็จแล้ว พระสงฆ์บังสุกุล เจ้าภาพถวายจตุปัจจัยไทยธรรม พระภิกษุสงฆ์อนุโมทนา “ยลา-สัพพี” พร้อมไปกับเจ้าภาพกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่ผู้ตาย เป็นอันเสร็จพิธีทำทักษิณานุประทาน

พิธีทักษิณานุประทาน เริ่มทำเป็นแบบอย่างโดยพระเจ้าพิมพิสารเป็นครั้งแรก (สุเมธเมธาวิทยกุล. 2532 : 142-143, 159-160) เป็นพิธีที่ทำเพื่อเป็นการแสดงออกของญาติๆ ของผู้ตายถึงความรักหรือความกตัญญูแก่ผู้ตายนั้น และเป็นการปรารภเหตุหรือเรื่องที่จะทำบุญให้ท่าน ทั้งนี้เพราะเจ้าภาพมีใจเป็นบุญ จึงหาเรื่องที่จะทำความดี พระพุทธเจ้าทรงรับรองการทำความดีอย่างนี้ว่าจะมีผลไปถึงญาติๆ ผู้ที่ตายไปแล้ว ที่ไปเกิดเป็นเปรตประเภทปรตคูปชีวิเปรต คือเปรตที่อาศัยผลบุญที่ญาติๆ อุทิศส่งไปให้เป็นอาหาร

### พิธีศพสำหรับผู้ตายโหง (ตายไม่ปกติ)

การตายโหง คือการตายที่มีสาเหตุนอกเหนือจากการตายตามปกติ (คือการเจ็บป่วยตาย) การตายประเภทนี้เป็นการตายที่มาจากอุบัติเหตุเป็นพื้น เช่น การตกน้ำตาย การตกต้นไม้ตาย การถูกรถ ควายหรือวัวชนตาย การผูกคอกหรือกินยาพิษตาย การถูกฆ่าตาย การคลอดลูกตาย เป็น

ต้น ล้วนถือว่าเป็นการตายโหง (ตายไม่ปกติ) ทั้งสิ้น (วิชาภรณ์ แสงมณี และประเสริฐ ลีวานนท์. 2525 : 432)

เมื่อมีบุคคลที่ตายโหง ญาติๆ ของผู้ตายจะไม่หามศพหรือนำศพเข้าบ้านเรือน แต่จะนำไปยังป่าช้าผีตายโหง ซึ่งเป็นป่าช้าที่จัดไว้เป็นพิเศษต่างหากในทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน แยกกันระหว่างป่าช้าเผาศพกับป่าช้าผีตายโหง สำหรับในชนบทที่ยังมีโคกป่ากว้างขวาง (พระอริยานุวัตร เขมจารี. 2526 : 9) เพื่อฝังเท่านั้น ไม่นิยมเผา ทั้งนี้ก็เพราะเป็นข้อห้ามสำหรับชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นๆ ด้วย ถือว่าเป็นศพตายโหง แม้แต่ผู้หญิงตายทั้งกลม (นิยมเรียกกันว่า “ตายทั้งกลม”) ก็ต้องผ่าท้องเอาศพลูกออกก่อน จะฝังทั้งที่ท้องของศพยังกลมอยู่ไม่ได้ เพราะถือว่า “เจตภูต” แรง (คือวิญญาณที่สิงอยู่ในตัวคน ออกจากร่างได้ในเวลากลางคืน)

การนำศพของผู้ตายโหงไปฝังที่ป่าช้าผีตายโหงนั้น จะไม่นิยมนิมนต์พระภิกษุไปจูงนำหน้าศพเช่นศพที่ตายปกติทั่วไป แต่จะนิมนต์ไปสวดมาติกาทำบุญให้ตอนที่ทำการฝังศพลงดินเท่านั้น และการปฏิบัติต่อศพผู้ตายโหงตามที่พระอริยานุวัตร (พระอริยานุวัตร เขมจารี. 2526 : 8) และพรทิพา คำเนิน (2536 : 23) กล่าวไว้ ก็ไม่ยุ่งยากนัก เพียงแต่ตัดไม้ไผ่มาทำเป็นเสื่อลำแพน เรียกว่า “สัปฟาก” แล้วนำร่างศพของผู้ตายนอนลงบนเสื่อลำแพนนั้น แล้วห่อรัดรีดด้วยเถาวัลย์ให้แน่น ถ้าผู้ตายเป็นชายที่บรรลุนิติภาวะแล้ว แต่ยังไม่แต่งงาน ก็ให้ทำรูปอวัยวะเพศของผู้หญิงใส่เข้าไปในเสื่อลำแพนด้วย แม้เป็นหญิงที่ยังไม่แต่งงานที่ตายลงและบรรลุนิติภาวะแล้ว ก็ให้ทำเป็นรูปสิ่งใดก็ได้ อวัยวะเพศชาย เรียกว่า “บักเบ้น” ใส่ไปด้วย ครั้นแล้วก็ใช้ไม้ไผ่ทั้งลำเป็นคานหามศพไปป่าช้าผีตายโหง เมื่อไปถึงแล้ว ก็ขุดหลุม ซึ่งอาจมีคนขุดรอไว้ก่อน หรือขุดในขณะนั้น ฝังศพให้มิดชิด เป็นอันเสร็จพิธีฝัง

ต่อแต่นั้น ตอนเย็น ก็ให้ญาติๆ นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ไปสวดพระพุทธรูปมนต์ที่บ้านของผู้ตาย นับว่าเพื่อป้องกันเจตภูตของผู้ตายมารบกวนบ้านเรือน พอรุ่งเช้าวันต่อมา ก็ให้ทำบุญเปตพลีถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ เจ้าภาพถวายจตุปัจจัยไทยธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์ ครั้นแล้วพระสงฆ์อนุโมทนา พร้อมไปกับญาติๆ อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้ผู้ตาย ประธานสงฆ์ประพรมน้ำพระพุทธรูปมนต์แก่ญาติๆ เป็นอันเสร็จพิธี

ตามที่พระอริยานุวัตร (พระอริยานุวัตร เขมจารี. 2526 : 8) และพรทิพา คำเนิน (2536 : 23) กล่าวไว้ ศพของบุคคลที่ตายโหงที่ฝังไว้ จะต้องถูกเก็บไว้ที่ป่าช้าผีตายโหง หรือในบริเวณวัดในกรณีที่มีป่าโคกสำหรับทำป่าช้าผีตายโหงไม่มีแล้วเช่นในปัจจุบันนี้ เป็นเวลาอย่างน้อย 3 ปี ญาติๆ จึงจะขุดขึ้นมาทำพิธีปลงศพโดยการเผา แล้วทำบุญอุทิศส่วนกุศลผลบุญไปให้แก่ผู้ตาย ถ้าเก็บไว้ยังไม่ทันถึง 3 ปี ขุดขึ้นมาเผาก่อน เชื่อกันว่า จะทำให้ญาติพี่น้องที่ยังมีชีวิตอยู่แพ้ ก็อาจเกิดอาการเจ็บป่วยหรือถึงกับเสียชีวิตได้

พิธีปฏิบัติเกี่ยวกับศพคนตายโหงที่กล่าวแล้ว เป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติในชนบทของภาคอีสาน แต่ความเชื่อในปัจจุบันนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปบ้าง คือ ถึงแม้จะมีคนตายโหง ญาติๆ ก็ยังนำศพมา

ตั้งศพบำเพ็ญกุศลที่บ้านของผู้ตายเอง หรือนำไปตั้งบำเพ็ญกุศลศพที่ศาลาวัด ครั้นแล้วจึงนำไปเก็บไว้ในเบ้าบรรจุศพภายในบริเวณวัดเป็นเวลา 3 ปี จึงขุดนำศพออกมาทำพิธีปลงศพและทำบุญอุทิศส่วนบุญกุศลไปให้แก่ผู้ตาย (พรทิพา ดำเนิน. 2536 : 2-20, 23) แต่กระนั้น บางศพ ญาติๆ ก็นำมาตั้งศพบำเพ็ญกุศลที่บ้านหรือที่วัด ครั้นครบกำหนดวันสวดที่กำหนดไว้แล้ว ก็ทำพิธีเผาเลย มิได้เก็บไว้ 3 ปี เช่นที่กล่าวไว้นั้น แต่ประการใด

ส่วนวันที่ห้ามเผาศพ โดยทั่วไป จะห้ามเผาในวันพระ และวันสุกัร สาเหตุที่ไม่เผาในวันพระโดยเฉพาะวัน 14 หรือ 15 ค่ำ เพราะวันนี้เป็นวันชัมมัสวานะ พระภิกษุสงฆ์ต้องทำวัตรปฏิบัติของสงฆ์ตั้งแต่เช้าจรดเย็น เช่น การทำวัตรสวดมนต์ การเทศน์ การลงอุโบสถสวดปาฏิโมกข์ เป็นต้น ทำให้ไม่สะดวกในการทำพิธีกรรม ส่วนวันสุกัรนั้น เป็นวันประสูติของพระพุทธเจ้า ดังคำบาลีที่ว่า “สุกัวาเร จ นิกุขมิ” ถ้าเผาศพในวันเกิดของพระบรมศาสดา อาจเกรงว่าจะเป็นการขาดความเคารพเทิดทูนต่อพระพุทธองค์ (พระธรรม โสภณ. 2542 : 177) แต่ปัจจุบัน ก็นิยมเอาฤกษ์สะดวกเป็นใหญ่ ในบ้านทำนองอย่าง ถ้ามีศพที่ตายพร้อมกัน หรือตายไล่เลี่ยกัน นิยมให้ศพที่ตายทีหลังเผาก่อน ถือว่าเป็นการให้เกียรติกันตามคติความเชื่อ

#### ค. การนำคู่มือไปนร่องใช้สำหรับจัดงานพิธีจัดงานศพ

ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูล และนำข้อมูลมาสังเคราะห์แล้วจัดทำเป็นคู่มือการจัดงานศพแบบเหมาะสม แล้วพยายามจะสะท้อนกลับข้อมูลไปสู่ชุมชนบ้านท่าขอนยาง เพื่อให้ชุมชนได้รับรู้ข้อมูลโดยปฏิบัติตามขั้นตอนต่อไปนี้

1. ขั้นตระหนักรู้ปัญหาาร่วมกัน และเริ่มกระบวนการจัดงานศพแบบพอเพียง แต่ก็ยังทำได้เพียงบางส่วน เริ่มจากกระบวนการสะท้อนให้เห็นปัญหาเรื่องค่าใช้จ่ายในงานศพแต่ละงานว่า มีการใช้จ่ายเงินไปกับการเลี้ยงแขกเป็นจำนวนมาก ทำให้เจ้าภาพบางคนเดือดร้อนต้องสิ้นเปลืองเงินทองเป็นจำนวนมาก เจ้าภาพบางคนถึงกับเป็นหนี้สิน ต้องหาเงินมาใช้จ่ายในภายหลัง ทำให้เกิดความเดือดร้อนเป็นอย่างมาก ขั้นนี้เรียกว่า เป็นขั้นตระหนักรู้ปัญหาาร่วมกัน จากนั้น จึงกระตุ้นผู้นำ คือ พระผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้นำหมู่บ้าน ให้เข้าใจร่วมกันว่า จะพยายามลดค่าใช้จ่ายที่สิ้นเปลืองไปกับการเลี้ยงอาหารแขก เริ่มต้นจากการงดเว้นการนำของมีนเมาประเภทเบียร์ เหล้ามาเลี้ยงในงาน จากนั้น จึงหามาตรการร่วมกันเพื่อให้เจ้าภาพได้ประหยัดโดยให้เลี้ยงอาหารที่ง่าย สะดวก เป็นอาหารที่ไม่ต้องยุ่งยากและราคาแพง แต่เลี้ยงพอตอบแทนการมีน้ำใจของแขกที่มาร่วมงาน และพยายามทำให้แขกเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของการกระทำดังกล่าว จะได้ไม่ไปนิินทาภายหลังว่า เป็นงานศพที่เจ้าภาพขี้เหนียว ไม่เลี้ยงแขกด้วยอาหารการกินอย่างอิมหันาสำราญ ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวอาจส่งผลกระทบต่อความไม่สบายใจของเจ้าภาพ นอกจากนั้น เมื่อเวลามาสวดศพที่บ้านเจ้าภาพ ก็นิมนต์พระครูสิริปริยัติโสภิต (เจ้าอาวาสวัดสว่างวาริ) เทศน์เพื่อให้เกิดความเข้าใจในวัตถุประสงค์ของการจัดงานศพแบบพอเพียง

จากการสอบถามผู้มาร่วมงาน บอกว่า ที่มาร่วมงานศพก็เพราะเป็นญาติพี่น้องและเป็นคนบ้านเดียวกัน มาแสดงความเสียใจกับเจ้าภาพ ไม่หวังจะมากินเลี้ยง แต่เมื่อเจ้าภาพนำอาหารมารับรอง ก็กินตามมารยาทเท่านั้น เพื่อไม่ให้เจ้าภาพเสียน้ำใจ ใจจริงแล้ว ไม่ต้องการให้เจ้าภาพจัดงานเลี้ยงอาหารมากมาย เพราะสงสารที่จะต้องใช้จ่ายมากๆ เมื่อเสร็จงานแล้วอาจทำให้เป็นหนี้ได้ (สมศักดิ์ คาวเศรษฐ์ : 8 พฤษภาคม 2550)

2. ขั้นปฏิบัติการ เมื่อได้ข้อมูล และถุ่มมือแล้ว ผู้วิจัยพยายามร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบล จัดทำหนังสือพิธีกรรมเป็นข้อปฏิบัติสำหรับลูกหลานที่จะต้องจัดงานศพอย่างประหยัดและถูกต้อง (ดูในภาคผนวก) รวมถึงการรณรงค์เพื่อให้ชาวบ้านได้เข้าใจวัตถุประสงค์ของการจัดงาน และประโยชน์ที่จะเกิดกับชุมชนของตนเอง จากนั้น จึงเริ่มให้ผู้ผู้นำไตรภาคี คือ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และชุมชนร่วมกันเคลื่อนกิจกรรม โดยลงมือปฏิบัติจริง ในขณะเดียวกัน องค์การบริหารส่วนตำบล จะต้องนำแผนปฏิบัติการดังกล่าวไปบรรจุไว้เป็นยุทธศาสตร์ในด้านทำนุบำรุงศาสนา ศิลปและวัฒนธรรมขององค์การบริหารส่วนตำบล และสร้างเป็นพันธกิจที่จะต้องปฏิบัติให้ได้อีกด้วย

### 3. ปัญหาที่พบในปฏิบัติการ

3.1 การเริ่มต้น ชาวบ้านบางส่วนยังไม่เข้าใจ อันเนื่องมาจากความเคยชินที่ปฏิบัติกันมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะเกี่ยวกับค่าใช้จ่าย เดิมอาจไม่มีค่าใช้จ่ายมากนัก ช่วยกันตามกำลังศรัทธา แต่ก็เปลี่ยนแปลงมาเรื่อยๆ ตามยุคสมัยจนปัจจุบัน บ้านท่าขอนยางได้เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมอย่างรวดเร็ว กลายเป็นสังคมเมืองอย่างเต็มตัว ทำให้พิธีกรรมงานศพก็เปลี่ยนแปลงไปตามด้วย จึงเห็นว่า การจัดงานศพที่ทำอยู่ก็ไม่ได้เป็นปัญหาแต่อย่างใด แต่สำหรับเจ้าภาพบางรายก็พบปัญหาค่าใช้จ่าย แต่เมื่องานศพเสร็จสิ้นแล้ว คนอื่นๆ มักไม่ค่อยได้สนใจในเรื่องค่าใช้จ่าย ทำให้ไม่เห็นความสำคัญที่จะปรับเปลี่ยน ยังคงคิดว่า สิ่งที่อยู่เป็นสิ่งที่เหมาะสมอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลง อาจเป็นเรื่องยุ่งยาก ถ้าจัดงานศพแบบประหยัดมากๆ อาจทำให้ชาวบ้านติฉินนินทาว่า ขี้เหนียวเกินไป และไม่สมฐานะของผู้ตาย เป็นต้น สุดท้ายปัญหาทั้งหมดจึงตกอยู่กับผู้ที่เป็นเจ้าภาพอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่คนอื่นมักไม่รู้ปัญหาดังกล่าว เมื่องานศพผ่านไปแล้ว ก็ไม่มีใครสนใจเท่าใดนัก มีแต่ญาติพี่น้องที่ใกล้ชิดเท่านั้น รู้และเข้าใจปัญหาดังกล่าว

3.2 บางส่วนคิดว่า การจัดงานศพเป็นการทำบุญครั้งสุดท้ายให้กับผู้ตาย ควรทำให้อย่างสุดความสามารถ แม้ว่าจะใช้จ่ายไปมาก ลูกหลานก็ต้องทำให้ได้ ถือว่าเป็นหน้าตา และเป็นการจัดให้สมเกียรติผู้ตายอีกด้วย ถ้าจัดอย่างประหยัดโดยไม่เลี้ยงข้าวปลาอาหารให้เพียงพอ รวมถึงเครื่องคัมต่างๆ ก็เกรงว่า จะได้รับการนิทาจากเพื่อนบ้าน ทำให้ไม่สบายใจในภายหลัง เพราะที่ผ่านมาก็มีคนพูดในทำนองว่า งานศพนี้ ทำไมไม่มีน้ำคัม (เบียร์/เหล้า) เย็นๆ ให้แขกไปไทยมาได้คัม แต่เท่าที่สังเกตก็จะมีเพียงคนกลุ่มน้อยเท่านั้น ที่มักหาเครื่องคัมประเภทนี้อยู่แล้ว และมีเจตนาจะมาคัมกินในงาน แต่เมื่อพูดบ่อยๆ ก็ทำให้เจ้าภาพต้องตัดความรำคาญ โดยการนำเครื่องคัมมาบริการจนมีการ

ดื่มกินกันอย่างไม่รู้จักพอ ก็มีให้เห็นอยู่เป็นประจำทุกงาน แทนที่จะมาช่วยงาน และแบ่งเบาภาระของเจ้าภาพ กลับกลายมาสร้างความลำบาก และเป็นภาระด้านการใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้นแก่เจ้าภาพ

3.3 บางส่วนคิดว่า สิ่งที่เป็นอยู่เป็นการจัดที่ดีอยู่แล้ว คนที่มีน้อยก็จัดน้อย คนที่รวยก็จัดมาก การเป็นหนี้สินเป็นเรื่องธรรมดา เพราะปกติก็เป็นหนี้สินกันอยู่แล้ว การจัดงานศพที่เป็นหนี้ก็ไม่เป็นไร เพราะทำเป็นครั้งสุดท้ายให้กับผู้ตายจึงต้องทำให้ดีที่สุด ปัจจุบัน การเป็นหนี้ของชาวบ้านถูกมองว่าเป็นเรื่องปกติ แม้แต่ในชีวิตประจำวันที่ต้องทำมาหากินเลี้ยงปากท้อง ก็มีการกู้หนี้ยืมสินเป็นปกติแทบทุกครัวเรือนอยู่แล้ว เมื่อมีญาติพี่น้อง พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย หรือผู้ที่ใกล้ชิดคนใดคนหนึ่งเสียชีวิตลง แม้จะต้องกู้หนี้ยืมสินมาจัดงานศพ ก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ควรทำ เพราะเป็นการทำบุญครั้งสุดท้ายให้กับผู้ตายอีกด้วย ดังนั้น แม้จะต้องใช้จ่ายมากก็ไม่ถือว่าเป็นปัญหาแต่อย่างใด

3.4 เวลาในการให้ข้อมูลกับชาวบ้านน้อย เพราะโครงการวิจัยถูกจำกัดด้วยงบประมาณ และระยะเวลา ถ้ามีระยะเวลา และงบประมาณมากขึ้น อาจทำกิจกรรมการเคลื่อนไหว โดยการจัดประชุม โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุ และผู้ที่อยู่ในวันแรงงานของครอบครัว ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทและรับผิดชอบต่อครอบครัว

## บทที่ 5

### สรุป อภิปรายผล และเสนอแนะ

จากการศึกษาการจัดงานศพของชาวบ้านท่าขนอยาง พบข้อมูล และข้อค้นพบที่น่าสนใจมากมาย โดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวกับค่าใช้จ่าย สาระของพิธีกรรม รวมถึงความพยายามจะนำเอาคู่มือการจัดงานศพแบบเหมาะสมไปใช้ เพื่อให้เกิดความชัดเจนในประเด็นดังกล่าว จึงจะนำเสนอตามลำดับ ต่อไปนี้

#### สรุป

##### 1. ท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อความตาย

พุทธศาสนาองความตายว่าเป็นเรื่องธรรมดาของสังขาร เมื่อมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เกณฑ์ในการตัดสินความตายมีอยู่ 3 อย่างคือ 1) สิ้นอายุ หรือชีวิตินทรีย์ 2) ไออุ่น หมายถึงธาตุไฟที่ช่วยค้ำจุนให้อายุดำรงอยู่ได้ และ 3) วิญญาณ ซึ่งหมายถึงจิต ที่ทำหน้าที่รู้สึก จำได้ ประจักษ์ และรับรู้ เมื่อองค์ประกอบทั้ง 3 อย่างละทิ้งร่างกายไป บุคคลก็ถึงแก่ความตาย

เมื่อความตายเป็นเรื่องธรรมดา พุทธศาสนาได้สอนให้มิตำที่ต่อความตายดังนี้

1. ความตายถูกมองว่าเป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา กล่าวคือ ร่างกายประกอบกันขึ้นจากส่วนประกอบที่เป็นทั้งรูปธรรม คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และนามธรรม คือจิต เมื่อรวมกันเข้าจึงเรียกว่าร่างกาย หรืออาจเรียกว่า ประกอบด้วยขันธ์ 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ จึงอาจกล่าวได้ว่า ชีวิตนี้เกิดขึ้นจากการประกอบด้วยส่วนย่อยต่างๆ ที่มาจากการรวมตัวของสิ่งอื่น เมื่อแยกออกจากกันแล้วก็หาได้มีตัวตนที่แท้จริงไม่ เมื่อไม่มีตัวตน ก็ส่งผลให้เกิดความทุกข์

2. ความตายถูกมองว่าเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้แน่นอน กล่าวคือ พุทธยอมรับว่าร่างกายประกอบด้วยขันธ์ 5 ล้วนตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และอนัตตา หาตัวตนที่เที่ยงแท้ไม่ได้ ทุกชีวิตต่างตกอยู่ในกฎแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้อย่างเท่าเทียมกันทั้งคนและสัตว์

3. ความตายถูกมองว่าเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงและหนีให้พ้นได้ พุทธมองว่า ไม่ว่าบุคคลนั้นจะอยู่ที่ไหน เป็นอะไร หรืออยู่บนเงื่อนไขอย่างไรก็ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงหนีความตายไปได้ เมื่อถึงคราวตาย แม้ว่าจะรู้ล่วงหน้าก็ไม่สามารถจะป้องกัน หรือหลบหลีกได้โดยประการทั้งปวง เมื่อเป็นเช่นนี้มนุษย์มีหน้าที่ต้องเผชิญกับความตายด้วยความไม่ประมาท มีสติ

4. ความตายถูกมองว่าเป็นเรื่องธรรมดา ดังบทพินิตคาบังสุกุลว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง มีการเกิดขึ้น และเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เมื่อความตายถูกมองว่าเป็นเรื่องธรรมดา ทุกคนจึงต้องพยายามจะเผชิญด้วยการพิจารณาบ่อยๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา เราไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ เมื่อ

พิจารณาอยู่เรื่อยๆ เช่นนี้ ด้วยสติและปัญญา จะส่งผลให้ละความยึดมั่น และหลงใหลในร่างกาย สามารถบรรเทาความทุกข์ให้เบาบางลงได้เมื่อเผชิญกับความตาย

5. ความตายถูกมองว่าไม่ใช่จุดสิ้นสุดของชีวิต พุทธมองว่า ความตายเป็นเพียงการแตกสลายของร่างกายเท่านั้น แต่จิตที่ยังเป็นปุณฺชนก็ยังมีเงื่อนไขบางอย่างที่ส่งผลให้ต้องเกิดใหม่ ครอบงำที่ชีวิตยังมีกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ และโมหะอยู่ รวมถึงตัณหาที่เป็นขางเหนียวก็ทำให้ชีวิตต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่รำไป เรียกว่า สังสารวัฏ เปรียบเหมือนพื้นที่ยังมีเชื้อไฟอยู่

ส่วนประเภทของความตายนั้น พุทธได้แบ่งออกเป็น

1. ความตายทางร่างกาย ซึ่งประกอบด้วยขั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ย่อมแตกสลายไปตามเงื่อนไขของกาลเวลา หรือเรียกว่า สิ้นอายุขัย สิ้นกรรม (กรรมในอดีต) และกรรมที่เข้าไปตัดรอน ทำให้ชีวิตสิ้นสุดลงอย่างกะทันหัน เช่น ตายด้วยอุบัติเหตุ เป็นต้น

2. ความตายทางจิตใจ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ตายก่อนตาย” หมายความว่า เราจะต้องเข้าใจและมีสติก่อนที่จะทางร่างกาย จะทำให้ไม่เกิดทุกข์เมื่อความตายทางร่างกายมาถึง นอกจากนั้น ยังหมายเอาการตายจากความดี หรือความชั่ว ได้แก่ การไม่ยึดติดในความดีหรือความชั่ว วางจากตัวตน สาเหตุและความจำเป็นของการทำพิธีศพ

1. ความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ว่าด้วยคนที่ตายแล้ว และการทำทักษิณานุประทาน พุทธเชื่อว่า เมื่อคนตายแล้ว จะเกิดทันทีไม่ว่าจะเป็นภพ ภูมิไหน ดังนั้น ผู้ที่ยังไม่ตายก็มีหน้าที่ที่จะต้องแสดงความกตัญญูต่อผู้ตายด้วยทำบุญอุทิศส่งไปให้ผู้ตาย โดยเฉพาะผู้ตายที่ไปเกิดเป็นเปรตซึ่งจะได้รับส่วนบุญที่ลูกหลาน หรือผู้ที่ทำบุญอุทิศไปให้

2. การอยู่เป็นเพื่อนศพ และแสดงออกซึ่งความกตัญญูต่อผู้ตาย เมื่อมีผู้ตาย ลูกหลาน ญาติมิตรที่คุ้นเคยกันก็แสดงความอาลัยด้วยการทำพิธีตั้งศพเอาไว้ เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาให้ครบบริบูรณ์เสียก่อน เพื่อให้ผู้ตายได้รับส่วนกุศล ในขณะที่เดียวกันเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูของลูกหลานต่อผู้ตายอีกด้วย การตั้งศพบำเพ็ญกุศลก่อนจะกำจัดเป็นประเพณีของชาวพุทธทั่วไป

3. ความรู้สึกรักผูกพันที่มีต่อผู้ตาย เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคม โดยเฉพาะสังคมไทยมักอยู่รวมกันเป็นเครือญาติ พี่งพาอาศัยกันและกัน เมื่อมีผู้ใดผู้หนึ่งจากไปอย่างไม่กลับ ก็ทำให้รู้สึกอาลัยอาวรณ์ ผู้ที่ยังอยู่ก็ต้องดำเนินการเกี่ยวศพของผู้ตาย โดยไม่ปล่อยทิ้งอย่างอนาถาให้ดูอุจาดตา จึงพากันคิดหาวิธีกำจัดศพอย่างเหมาะสม เพื่อแสดงความเคารพต่อผู้ตายด้วย

พิธีกรรมว่าด้วยความตาย และการกำจัดศพ มีมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว อาจแบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงเวลาที่ใกล้ตาย และหลังจากที่ตายแล้ว ช่วงเวลาที่ใกล้ตายนั้น บุคคลจะถูกแนะนำให้รู้จักวิธีการเผชิญความตายด้วยภาวะจิตใจที่สงบ เพราะเชื่อว่า ถ้าตายไปด้วยความสงบ ไม่หวั่นหาอาลัยอาวรณ์ หรือทรมานทรมาย ชีวิตหลังตายจะได้ไปสู่สถานที่ดี (สุคติภพ) ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของญาติพี่น้องที่ยังอยู่จะต้องปฏิบัติต่อผู้ที่ใกล้ตายอย่างถูกวิธี เช่น นิมนต์พระมาสวดให้ฟัง หรือให้กำหนดจิต

ให้เป็นสมาธิด้วยการบริกรรมว่า พุทโธ พุทโธ เป็นต้น เพื่อเป็นอุบายให้จิตใจของผู้ใกล้ตายเกิดความผ่องใส สงบ จะได้ตายไปอย่างสงบ

ส่วนพิธีกรรมหลังจากที่ตายแล้ว ในสมัยโบราณนิยมกำจัดศพอย่างรวดเร็ว เพื่อไม่ให้เกิดการเน่าเปื่อย สังกถันเหม็น ส่วนมากพบว่า เมื่อตายแล้วก็นิยมกำจัดศพด้วยการนำไปเผา ฝังในป่าช้าภายในวันนั้นเลย หรือแม้แต่การจัดงานศพของพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ตรัสบอกพระอานนทว่า ให้เอาผ้าพันศพ 500 คู่ จากนั้น จึงนำไปเผาบนเชิงตะกอน หลังจากนั้น จึงเก็บอัฐิไปบรรจุไว้ในสถูป เพื่อให้ผู้คนได้สักการะบูชา ต่อมา การจัดการกับศพ โดยเฉพาะศพของผู้ที่เป็นที่เคารพบูชาของคนทั่วก็อาศัยแนวทางการจัดพิธีศพของพระพุทธเจ้าจนกลายเป็นประเพณี

## 2. การจัดงานศพบ้านท่าขอนยาง

ชุมชนบ้านท่าขอนยาง มีลักษณะไม่แตกต่างจากชุมชนอื่นๆ ในภาคอีสานที่นับถือพุทธศาสนาแบบผสมผสานกับความเชื่อเกี่ยวกับผี เดิมบ้านท่าขอนยางเคยเป็นเมืองเก่าในสมัยรัชกาลที่ 3 เรียกว่า เมืองท่าขอนยาง ประชากรเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาอู้อ้อซึ่งอพยพมาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงในสมัยที่รัชกาลที่ 3 ได้มาปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ ในช่วง พ.ศ. 2369 จากนั้น จึงกวาดต้อนประชาชนมาจากเมืองคำเกิด คำม่วน ให้มาสมทบกันแล้วยกสถานะขึ้นเป็นเมือง แล้วโปรดเกล้าแต่งตั้งให้หัวหน้า (พระคำดวน) ขึ้นเป็นพระยาสุวรรณภักดี ทำหน้าที่ปกครองเมืองท่าขอนยาง เมื่อพระยาสุวรรณภักดีถึงแก่กรรมแล้วก็มีผู้สืบสันตติวงศ์มาเพียง 4 ชั่วอายุเท่านั้น เมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์ก็ได้ปฏิรูปหัวเมืองใหม่ แล้วจัดการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาล ส่งผลให้เมืองท่าขอนยางถูกยุบให้เป็นเพียงตำบล ปัจจุบันขึ้นอยู่กับอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

ปัจจุบัน ชุมชนบ้านท่าขอนยาง แบ่งการปกครองออกเป็น 5 หมู่ คือ หมู่ที่ 1-2-3-4-11 มีประชากรรวมทั้งสิ้น 3,202 คน (พ.ศ. 2547) เดิมมีอาชีพเกษตรกรรม ทำนาตามฤดูกาล ปัจจุบันมหาวิทยาลัยมหาสารคามได้ย้ายจากที่ตั้งเดิมคือ อำเภอเมืองมาอยู่บริเวณใกล้เคียงกับหมู่บ้านเพียง 2 กิโลเมตร ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างรวดเร็ว อันเนื่องมาจากการอพยพเข้ามาของหน่วยราชการ พร้อมด้วยคนที่เป็นเจ้าหน้าที่ นิสิต และผู้ที่เกี่ยวข้องมากกว่า 10,000 คน ที่ดินมีราคาแพงมาก ส่งผลให้เกิดธุรกิจ และการบริการตามมาอย่างมากมาย ไม่ว่าจะเป็นหอพัก ร้านอาหาร สถานบริการ ธุรกิจ ร้านค้า ฯลฯ ชาวชุมชนบางส่วนได้ขายที่ดินจนมีฐานะร่ำรวย บางกลุ่มหันมาทำธุรกิจหอพัก ร้านอาหาร กล่าวโดยเฉพาะหอพักที่เป็นที่ต้องการของผู้เข้ามาใหม่ ส่งผลให้เกิดค่านิยมแบบเมืองทั่วไป แต่เป็นการพัฒนาแบบก้าวกระโดดที่น่าจับตามองถึงปัญหาที่จะตามมาอีกมากมาย

### พิธีกรรมเกี่ยวกับงานศพ

ชาวบ้านท่าขอนยาง เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทยอู้อ้อ ที่อพยพมาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง มีวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรล้านช้าง มีความเชื่อเช่นเดียวกับชาวอีสานทั่วไป

โดยเฉพาะการจัดงานศพ แต่มีข้อแตกต่างกันเพียงในรายละเอียดของการทำบางส่วน เช่น การตั้งศพ ต้องหันศีรษะของศพไปทางทิศตะวันออก ในขณะที่คนอีสานหรือภาคอื่นๆ ของไทยนิยมหันศีรษะศพไปทางทิศตะวันตก ส่วนพิธีกรรมอื่นๆ ปัจจุบันมีลักษณะผสมผสานกับวัฒนธรรมของคนอีสานพบว่าไม่มีความแตกต่างกันมากนัก การจัดงานศพเริ่มตั้งแต่

**ขั้นเตรียมการ** เมื่อมีผู้เสียชีวิต ญาติพี่น้องจะมาประชุมกันอย่างไม่เป็นทางการ โดยแบ่งงานกันทำตั้งแต่การแจ้งข่าวการตาย การเตรียมบริเวณบ้าน ติดต่อโลงศพ ดอกไม้ประดับ กางเต็นท์ นิมนต์พระสงฆ์ แต่งตัวให้ศพ จัดอาหารและเครื่องคัม ติดต่อโรงพิมพ์เพื่อพิมพ์บัตรเชิญ

**ขั้นบำเพ็ญกุศล** หรือเรียกว่า สวดศพ นิยมตั้งศพไว้ที่บ้านของเจ้าภาพ จำนวน 3 คืน ยกเว้นบางเจ้าภาพที่มีฐานะอาจตั้งศพไว้ถึง 7 วัน แล้วนิมนต์พระมาสวดมนต์ทุกเย็นเวลาประมาณ 18.00-20.00 น. โดยมีญาติพี่น้อง และคนที่รู้จักกันมาร่วมฟังสวด จากนั้น จัดอาหารเลี้ยงแขกที่มาในงาน เมื่อครบกำหนดแล้ว ก็เคลื่อนขบวนศพไปที่ฌาปนสถานมี 2 แห่ง คือวัดสว่างวาริ กับป่าช้าเก่า (ธรรมอุทยาน) ตั้งแต่เวลา 13.00 น. เป็นต้นไป

**ขั้นตอนการเผา** เมื่อขบวนศพไปถึงฌาปนสถานแล้ว ก็ตั้งศพไว้หน้าเมรุซึ่งจัดเตรียมไว้แล้ว จากนั้น จึงมีการรับศีล ฟังเทศน์ สวดมอดกบังสุกุล มีการประกาศเกียรติคุณของผู้ตาย ทอดผ้าบังสุกุลหน้าศพ โดยแขกผู้ใหญ่ และญาติพี่น้องของผู้ตาย จากนั้น แขกผู้มาร่วมพิธีก็ขึ้นวางดอกไม้จันทน์

**ขั้นตอนเก็บอัฐิ** เดิมจะมีการเก็บอัฐิเมื่อเผาศพผ่านไปได้ 3 วัน แต่ปัจจุบัน สามารถเก็บอัฐิได้ในตอนเช้าของวันรุ่งขึ้นเลย เจ้าภาพบางคนก็นำอังคารไปลอยในแม่น้ำชี บางส่วนก็นำไปบรรจุไว้ตามกำแพง หรือสถานที่ที่เตรียมไว้ บางคนก็ฝังไว้ที่ฌาปนสถานธรรมอุทยาน (ป่าช้า)

**ขั้นตอนหลังจากเผาศพ** ก็จะมีการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์ที่บ้านในตอนเย็น เวลาประมาณ 18.00-20.00 น. เป็นเวลา 3 คืน และมีการเลี้ยงญาติอาหารญาติพี่น้องเหมือนเช่นวันที่ตั้งศพ

**ค่าใช้จ่าย** ที่เจ้าภาพใช้จ่ายประมาณในการดำเนินการจัดงานศพตั้งแต่ขั้นเตรียมการจัดหาอุปกรณ์ต่างๆ เกี่ยวกับศพ เช่น โลงศพ เต็นท์ เก้าอี้ รวมถึงอาหารและเครื่องคัม โดยเฉลี่ยแล้ว มีค่าใช้จ่ายระหว่าง 70,000-200,000 บาท ซึ่งส่วนมากถูกใช้จ่ายไปเกี่ยวกับอาหาร และเครื่องคัมในการเลี้ยงญาติพี่น้องและแขกที่มาร่วมงาน เช่น กรณีงานศพของคุณตาแทน ช่อประพันธ์ที่เป็นชาวบ้านทั่วไป มีฐานะปานกลางใช้จ่ายไปประมาณ 75,000 บาท ส่วนกรณีงานศพของอาจารย์ประทีน ช่อประพันธ์ ที่เป็นอดีตข้าราชการครู และเป็นนักการเมืองท้องถิ่น มีค่าใช้จ่าย ประมาณ 200,000 บาท โดยส่วนมากใช้จ่ายไปกับอาหารและเครื่องคัม ซึ่งรวมถึงเครื่องคัมประเภทที่มีแอลกอฮอล์ เช่น เหล้า เบียร์ และน้ำอัดลม เป็นต้น

**3. สาระของพิธีกรรม** กล่าวกันว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับงานศพตั้งแต่เริ่มแรกจนเสร็จสิ้นนั้น ล้วนแฝงไว้ด้วยปริศนาธรรม เพื่อเป็นคติเตือนใจ หรือให้สติแก่ผู้ที่เป็นเจ้าภาพ รวมถึงผู้ที่มาร่วมงานศพ โดยเริ่มตั้งแต่ตอนที่ใกล้จะตาย จะมีการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์เพื่อเป็นกำลังใจให้ผู้ป่วย

ต่อเมื่อเสียชีวิตแล้ว ก็จัดการเกี่ยวกับศพ คือ อาบน้ำ แต่งตัว หวีผม ใส่เสื้อผ้า รดน้ำ นำเงินใส่ปาก ปิดหน้า และช่องทวาร มัดตราสังให้พนมมือคอกไม้รูปเทียน เบิกโลงศพ ตั้งศพ ตามไฟหน้าศพ สวดอภิธรรม เคลื่อนศพ (โปรยข้าวตอก) เผาศพ เวียนรอบเมรุ หรือเชิงตะกอน ล้างหน้าศพด้วยน้ำมะพร้าว การซักฟืน เก็บอัฐิ (เดินสามหาบ) ขั้นตอนเหล่านี้ ได้รับการปฏิบัติสืบๆ มายาวนาน โดยคนโบราณได้อาศัยเหตุการณ์เหล่านี้ มาสร้างเป็นภูมิปัญญาเพื่อส่งสอนลูกหลานที่อยู่เบื้องหลังให้มีสติ ไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต รวมถึงบางอย่างแสดงถึงสัจธรรมของชีวิต

4. การนำคู่มือไปใช้ หลังจากที่ได้เก็บข้อมูล แล้วสังเคราะห์ข้อมูลออกมา แสดงให้เห็นถึงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับค่าใช้จ่าย และสาระของพิธีกรรมแล้ว ผู้วิจัยได้จัดทำคู่มือการจัดงานศพอย่างเหมาะสมและถูกต้อง แล้วนำเสนอแก่ผู้นำชุมชน โดยเริ่มตั้งแต่การสร้างกระบวนการตระหนักรู้ปัญหาว่า การจัดงานศพปัจจุบัน มีค่าใช้จ่ายที่สูง เมื่อเสร็จสิ้นงานศพแล้ว การใช้จ่ายตกเป็นภาระอันหนักอึ้งของเจ้าภาพที่นอกจากจะสูญเสียคนที่รัก เคารพไปแล้ว ยังต้องประสบกับปัญหาที่ตามมาในภายหลังอีก คือ ค่าใช้จ่ายที่เสียไปกับส่วนเกิน เช่น อาหารและเครื่อง (แอลกอฮอล์) เข้าทำนองว่า คนตายขายคนเป็น และขั้นตอนต่อมาคือ การปฏิบัติการ โดยเริ่มให้ข้อมูลกับกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่สนใจ และเห็นคุณค่าของการปฏิบัติตามแนวทางเช่นนี้ จากนั้น จึงพยายามให้ผู้นำเข้ามามีส่วนร่วม โดยมีพระสงฆ์เป็นแกนนำ เพราะโดยปกติ พระสงฆ์ก็จะเป็นผู้ให้คำปรึกษาอยู่แล้ว รวมถึงพยายามจะผลักดันพิธีการจัดงานศพอย่างเหมาะสมให้เข้าไปสู่แผนกลยุทธ์ในด้านการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมขององค์การบริหารส่วนตำบลท่าขอนยางอันจะนำไปสู่การปฏิบัติการอย่างเกิดประสิทธิผลแก่ชุมชนส่วนรวม

### อภิปรายผล

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในพื้นที่ คือ บ้านท่าขอนยางหมู่ที่ 1-2-3-4-11 ทำให้สามารถนำมาสู่การอภิปรายผลได้ในประเด็นดังต่อไปนี้

1. ค่าใช้จ่าย จากการเก็บข้อมูล พบว่า ค่าใช้จ่ายในงานศพแต่ละงานมีความแตกต่างกันไปแล้วแต่ฐานะของเจ้าภาพ บางงานก็ใช้จ่ายเพียง 75,000 บาท ในกรณีที่เจ้าภาพมีฐานะปานกลาง ส่วนบางงานเจ้าภาพมีฐานะ และมีชื่อเสียง คนรู้จักมาก ก็ใช้จ่ายสูงถึงจำนวน 200,000 บาทก็มี เมื่อสอบถามเจ้าภาพ ก็ได้คำตอบว่า กลัวว่าแขก หรือญาติพี่น้องจะติฉินนินทาว่าจัดงานศพไม่สมเกียรติผู้ตาย จำเป็นต้องใช้จ่ายไปกับการเตรียมงาน และอาหารสำหรับต้อนรับแขกที่มาในงานจนครบทั้ง 7 วัน อีกอย่างหนึ่ง ถือว่าการจัดงานศพเป็นการจัดงานเพื่อให้เกียรติผู้ตายเป็นครั้งสุดท้าย อย่างไรก็ตามเสียก็ต้องยอมจัดให้เต็มที่ แม้ว่าหลังจากจัดงานเสร็จแล้ว จะเป็นหนี้สินก็ตาม แต่ถ้าลงไปดูรายละเอียดของการจัดงาน จะพบว่า

ก. เตรียมงานศพ เจ้าภาพจะต้องใช้จ่ายไปกับการเตรียมอุปกรณ์จัดงาน เช่น เต็นท์ โรงศพ เครื่องเสียง ดอกไม้ รวมถึงน้ำมันรถยนต์ โดยเฉลี่ย จำนวน 7,000 บาท งานที่ใช้จ่ายน้อยกว่าจำนวนนี้ก็มี ในกรณีที่มีญาติหรือผู้ให้ความช่วยเหลือด้านเต็นท์ ส่วนค่าโลงมีหลายราคา ตั้งแต่ 1,000-3,000 บาท ไม่รวมค่าใช้จ่ายค่าเช่าโลงเย็น (ติดแอร์) นอกจากนี้เจ้าภาพจะต้องวุ่นวายกับการแจ้งข่าวการเสียชีวิตแล้ว จะต้องแบ่งงานกันทำ ส่วนมากการแบ่งงานก็เป็นไปตามแต่จะคิดได้ที่ละอย่าง เมื่อใครคิดได้อะไรแล้วก็บอกแก่คนที่เป็นหลักในบ้านเป็นต่างๆ ไป เช่น น้ำคั้นยังไม่ยี้ ยังไม่ได้นิมนต์พระ เป็นต้น ทำให้การจัดงานเป็นไปอย่างจุกจุก และมิผลต่อการใช้งบประมาณอีกด้วย อีกอย่างหนึ่งในการไปซื้ออาหารและเครื่องคัม เจ้าภาพส่วนมากไปจับจ่ายที่ตลาดเป็นจำพวกเนื้อหมู วัว และปลา ซึ่งส่วนมากจะซื้อมาเป็นจำนวนมาก เพราะไม่ทราบว่าแขกที่มาในงานจะมากน้อยเพียงไร ทำให้ต้องใช้งบประมาณไปจำนวนมาก ส่วนเครื่องคัม นอกจากมีน้ำขวด น้ำแข็งแล้ว เจ้าภาพจะต้องเตรียมเครื่องคัมประเภทเหล้า เบียร์ น้ำอัดลม ซึ่งเป็นส่วนที่ทำให้ต้องใช้งบประมาณไปจำนวนมาก เพราะเหล้าและเบียร์เป็นเครื่องคัมที่คนคัมแล้วไม่อิ่ม หรือเสร็จไปเหมือนการกินอาหารชนิดอื่น แต่คนที่คัมก็สามารถคัมได้เรื่อยๆ จนกว่าจะเลิกไป ทำให้ไม่สามารถจำกัดจำนวนของเครื่องคัมเหล่านี้ได้ จากการศึกษาในภาคสนามพบว่า มีคนจำนวนหนึ่งที่มาร่วมในงานศพด้วยจุดประสงค์เพื่อจะมานั่งกินและคัมด้วยความรู้สึกว่าเป็นการคัมกินอย่างชอบธรรม ในฐานะมาเป็นแขกร่วมงาน และเป็นเพื่อนศพ คนกลุ่มนี้จะนั่งคัมไปเรื่อยๆ บางงานจะนั่งคัมกันจนสว่างก็มี แต่เจ้าภาพบางคนก็ยังโชคคืออยู่ข้างที่มีญาติพี่น้องเป็นร้านขายอาหารและเครื่องคัม ก็จะสามารทำให้ญาตินำอาหารและเครื่องคัมมาช่วยงานในราคาต้นทุน แต่โดยเฉลี่ยค่าใช้จ่ายอยู่ระหว่าง จำนวน 20,000-50,000 บาท ก็ยังนับว่าเป็นค่าใช้จ่ายที่ยังสูงมากทีเดียว

ข. ถวายพระสงฆ์ (สวดมนต์) การสวดมนต์จะเริ่มตั้งแต่เกิดการเสียชีวิตในตอนแรกก็นิมนต์พระมาเลยจำนวน 4 รูป ถวายรูปละ 100 บาท จากนั้นก็นิมนต์มาสวดมนต์เย็นทุกวัน (มาให้บุญ) เป็นเวลา 3 วัน รวมทั้งมีการเลี้ยงเพลพระสงฆ์ 4 รูป ถวายรูปละ 100 บาท ส่วนในวันเผาศพก็นิมนต์พระ 40 รูป ถวายรูปละ 100 บาท ถวายภัตตาหารในระหว่างที่จะเผาอีก 500 บาท บางศพก็มีการถวายเงินทำบุญให้กับวัดที่ทำการเผาศพอีกด้วย อย่างในกรณีงานศพของอาจารย์ประทีน ช่อประพันธ์ ได้รวบรวมเงินบริจาคให้กับวัดจำนวน 20,000 บาท (ปราณี ช่อประพันธ์ : 7 พฤษภาคม 2550) หลังจากเผาศพแล้ว ก็นิมนต์พระมาสวดมนต์เย็นที่บ้านอีก 9 รูปเป็นเวลา 3 คืน ถวายองค์ละ 100 บาท รวมเป็นเงิน 8,800 บาท ในกรณีของญาติอาจารย์ประทีน ช่อประพันธ์ หลังจากมีการสวดมนต์หลังเผาศพ 3 วันแล้ว มีการเลี้ยงขอบคุณญาติพี่น้องที่มาช่วยงานอีก เงินที่เจ้าภาพถวายพระสงฆ์ส่วนมากจะไม่ค่อยมีปัญหามากนัก เพราะลูกของผู้ตายรับราชการกันทุกคน ส่วนหนึ่งเจ้าภาพก็จะเตรียมใส่ซองเอาไว้ตามจำนวนพระสงฆ์ที่มาสวดมาติกา และถวายเป็นภัตตาหาร แต่จะมีเจ้าภาพที่เป็นญาติพี่น้อง คนสนิท หรือผู้บังคับบัญชาของผู้ตายมาร่วมเป็นเจ้าภาพสวดในบางคืนก็ทำให้เจ้าภาพลดค่าใช้จ่ายในวันนั้นได้

นอกจากถวายเงินในเวลาสวดแล้ว เจ้าภาพส่วนมาก ก็นำเงินบางส่วนที่มีคนใส่ซองมาร่วมงาน ถวายวัดที่นำศพไปเผา นับว่าเป็นการบำรุงพระศาสนา และทำบุญให้กับผู้ตายด้วยทุกเจ้าภาพ แต่จำนวนน้อยหรือมากขึ้นอยู่กับศรัทธาและความพร้อมของเจ้าภาพ บางงานก็มีโฆษกประกาศจำนวนเงิน แต่บางเจ้าภาพก็ไม่ประสงค์จะแจ้งยอดที่ถวายวัด

ค. ค่าบำรุงเมรุ เป็นธรรมเนียมของทุกงาน เจ้าภาพจะต้องถวายทางวัดเป็นค่าบำรุงเมรุ แล้วแต่กำลังศรัทธาของเจ้าภาพ แต่ส่วนมากก็ถวายจำนวน 500 บาท ค่าถ่าน 1 กระสอบ และค่าคายเหล่าขาว 1 ชวด ให้กับสัปเหร่อ ประมาณ 1,000 บาท จำนวนเงินดังกล่าว ไม่นแน่นอน แล้วแต่งงานศพด้วย บางงานก็ให้สัปเหร่อ 2,000-3,000 บาทก็มี ในกรณีที่สัปเหร่อได้ช่วยงานตั้งแต่ช่วงเตรียมงานศพ และช่วยเหลืองานมาตลอดจนกระทั่งเผาศพเสร็จเรียบร้อย แต่ค่าใช้จ่ายเหล่านี้ ไม่เป็นที่แน่นอนตายตัว แต่เจ้าภาพก็จะทราบกันโดยทั่วไปถึงค่าใช้จ่ายดังกล่าวข้างต้น ส่วนการมอบเงินค่าตอบแทนน้ำใจให้สัปเหร่อนั้น ขึ้นอยู่กับความพอใจของเจ้าภาพ

ง. บรรจ้อัฐิ เมื่อเก็บกระดูกบางส่วนได้แล้ว เจ้าภาพก็นำไปบรรจุที่กำแพงวัด เจ้าภาพจะจ่ายค่าบรรจ้อัฐิ ประมาณ 3,000 บาท และถวายพระอิฐรูปละ 100 บาท รวมเป็น 3,500 บาท ส่วนมากจำนวนเงินก็ถูกใช้จ่ายประมาณนี้ แต่มีบางกรณีที่เจ้าภาพต้องการบรรจ้อัฐิของผู้ตายไว้ในช่องบรรจ้อัฐิที่อยู่ในสถานที่สำคัญๆ เช่น กำแพงแก้วรอบ โบสถ์ หรือสร้างเจดีย์ขึ้นมา ณ สถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งในวัด ก็จะมีค่าใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น กรณีเช่นนี้ มักเป็นงานของเจ้าภาพที่มีฐานะดี หรือผู้ตายมีความสำคัญกับชุมชนหรือวัด ญาติพี่น้องต้องการจะให้สถานที่บรรจ้อัฐิของผู้ตายเป็นที่ปรากฏแก่ลูกหลาน ในภายหลังจะได้ไปเคารพสักการะ หรือระลึกถึงคุณงามความดี นอกจาก ถวายเงินค่าช่องบรรจ้อัฐิแล้ว เจ้าภาพก็นิยมถวายปัจจัยบำรุงวัดออกตามแต่ศรัทธา นับว่าเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายนั่นเอง เช่น กรณียายผ่น ซ่อประพันธ์ได้ร่วมทำบุญสร้างเจดีย์วัดอีก 500 บาท หลังจากถวายค่าบรรจ้อัฐิแล้ว

2. สารัตถะของพิธีกรรม หรือความมุ่งหมายอย่างแท้จริงของการจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับงานศพ ซึ่งถือว่าเป็นกลอุบายของคนโบราณที่ต้องการจะให้คติธรรม หรือสั่งสอนผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ให้ดำรงตนอยู่แต่ในคุณงามความดี ไม่ประมาทในชีวิต อาจแบ่งพิธีกรรมออกเป็น 2 ขั้นตอน คือ พิธีที่ทำตอนบุคคลใกล้จะตาย และ พิธีที่ทำหลังจากบุคคลตายแล้ว โดยจะเห็นได้ ดังนี้

1) พิธีที่ทำตอนบุคคลใกล้จะตาย เมื่อผู้ป่วยมีอาการหนักมาก อยู่ในภาวะใกล้ตาย ญาติพี่น้อง ก็จะนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ให้มาสวดโพชฌงคสูตรต่ออายุ แล้วชักบังสุกุลเป็น โดยเอาผ้าขาวคลุมผู้ป่วยทั้งตัว แล้วพระภิกษุสงฆ์ก็จับชายผ้า กล่าวพิจารณาว่า “อจิริ วตฺยํ กาโย ปฐวี อธิเสสฺสติ ฉุฑฺโฑ อเปตวิญญาโณ นิรตถํว กलिํครุ” การทำพิธีเช่นนี้ นับว่าเพื่อผลทางจิตวิทยา กล่าวคือ ถ้าผู้ป่วยหนักมีจิตใจเลื่อมใส อาจทำให้ใจคอสบายขึ้น นับเป็นยากำลังใจ ช่วยเหลือโรคร้ายอย่างอาจหายได้ ทั้งส่วนคนเป็นก็พลอยมีหวังไปด้วย ถึงแม้เมื่อสวดแล้ว โรคจะไม่กระเดื่อง ซึ่งโดยมากก็มักเป็นเช่นนั้น เพราะถ้ายังไม่เจ็บหนักจริงๆ ก็มักยังไม่ทำกัน แต่ว่าการทำนั้นนับว่าดี ด้วยคนป่วยหนักมีโอกา

ทำบุญสุนทานตามลัทธิ เติรมตัวเป็นครั้งสุดท้ายในเมื่อยังมีชีวิตอยู่ หรืออย่างน้อยก็ทำให้สบายใจ บรรเทาทุกข์เวทนาได้ ในประเพณีของชาวอีสาน จะทำพิธีสวดเรียกขวัญให้ ทำพิธีคำตัน โห้ และพิธี ตวงข้าวสาร

ปัจจุบัน เราจะพบเห็นญาติพี่น้องจะบอกผู้ป่วยให้มีสติท่องว่า “สมมา อรห” หรือ “อรห อรห” หรือว่า “พุทฺโธ พุทฺโธ” เป็นการบอกให้ระลึกถึงคุณพระคุณเจ้า หมดความห่วงหาอาลัยในบุตร ภรรยาหรือสามี รวมถึงทรัพย์สมบัติ ดาบลงจะนำไปสู่ที่ดี (สุคติ) หรือบางคนก็นิยมจัดดอกไม้รูปเทียน บรรจุดงในกรวยใบตอง แล้วให้ผู้ป่วยใกล้จะตายประนมมือถือกรวยดอกไม้รูปเทียนนี้ไว้ เพื่อนำไป นมัสการบูชาพระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ บางทีก็อัญเชิญพระพุทธรูปมาวางตั้งไว้ข้างขวา ผู้ป่วยใกล้จะตายหรือนิมนต์พระภิกษุมานั่งเป็นประธานสั่งสอนบอกเตือนสติให้ระลึกถึงแต่ความดี เพื่อหวังให้ผู้ป่วยใกล้จะตายระลึกถึงพระรัตนตรัย ระลึกถึงความดี หรือเกิดความเลื่อมใสขึ้นในดวงจิต ลักษณะการทำพิธีกรรมเช่นนี้ นอกจากจะเป็นความหวังครั้งสุดท้ายของญาติที่ต้องการจะให้ผู้ป่วยมี กำลังใจที่ดี ในอีกแง่หนึ่ง แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อ โดยทั่วของกลุ่มคนในอุษาคเนย์ ที่เชื่อในเรื่อง การตายแล้วเกิด หรือเชื่อเรื่องสังสารวัฏ การตายไม่ใช่จุดสิ้นสุดของชีวิตปุถุชน แต่เป็นเพียงการ เริ่มต้นใหม่ หรือการไปเกิดใหม่

2) พิธีที่ทำหลังบุคคลตายแล้ว เมื่อผู้ป่วยได้เสียชีวิตลง ญาติพี่น้องจะต้องปฏิบัติตาม ระเบียบพิธีปฏิบัติ เริ่มตั้งแต่

1. พิธีอาบน้ำศพ เป็นการชำระศพให้สะอาด ซึ่งในสมัยก่อนนั้น การอาบน้ำศพจะ อาบกันจริงๆ อาบทั้งตัว และจะทำให้แก่ผู้ตายตามปกติเท่านั้น กล่าวกันว่า ประเพณีอาบน้ำศพนี้ สืบ มาจากคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ที่ถือว่าการอาบน้ำชำระร่างกายในแม่น้ำคงคาเพื่อชำระล้างบาป หรือ การจะเข้าสู่พิธีที่สำคัญจะต้องชำระร่างกายให้สะอาดเสียก่อน คนไทยก็ถือคติเช่นกันว่า ผู้ตายจะต้อง ไปกราบบูชาพระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ ต้องอาบน้ำชำระร่างกายให้สะอาดปราศจากมลทิน

ต่อมาในปัจจุบันนี้ พิธีการอาบน้ำศพได้เปลี่ยนแปลงไป เหลือเพียงการอาบน้ำที่มือ ศพ ที่เรียกว่า รดน้ำศพเท่านั้น แต่ถ้าผู้ตายได้เสียชีวิตลงที่โรงพยาบาล เจ้าภาพก็จะให้ทางโรงพยาบาล จัดการให้ก็มี โดยเสียค่าใช้จ่าย นับว่าเป็นการสะดวกแก่เจ้าภาพ แทนที่จะต้องมาจัดการอาบน้ำศพ จะ ได้ไปจัดเตรียมงานด้านอื่นๆ

2. พิธีหิวผมให้ศพ เมื่ออาบน้ำศพเสร็จเรียบร้อยแล้ว ต้องหิวผมให้ศพ 3 หนเท่านั้น แสดงปริศนาธรรมว่า “การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป” และต้องแบ่งครึ่งผมบนศีรษะ หิวกลับไป ข้างหน้าครึ่งหนึ่ง หิวไปข้างหลังครึ่งหนึ่ง แสดงว่า เป็นการหิวสำหรับ “คนตาย” ครึ่งหนึ่ง และ “คน เกิด” ครึ่งหนึ่ง เป็นการแสดงความเชื่อเรื่องตายแล้วเกิด และหิวที่ใช่แล้วต้องหักออกเป็น 2 ท่อน แล้ว หย่อนลงไปในโลงศพ แต่บางแห่งก็นิยมหักออกเป็น 3 ท่อน พร้อมกับกล่าวว่า “อนิจจํ ทุกฺขํ อนตฺตา”

แสดงปริศนาธรรมว่า หวีตีๆ หักออกเป็น 3 ท่อนได้ ฉันทใด ชีวิตมนุษย์ก็ต้องเกิดขึ้น-ตั้งอยู่-แตกดับไป ฉันทนั้น ในภาคอีสาน นิยมหิวผมให้ศพ หวีลงอย่างเดียว ไม่หิวขึ้น ครั้นหิวผมเสร็จแล้ว ก็หักหิวเป็น 2 ท่อนแล้วทิ้งเสีย แต่ก็มีความนิยมที่แตกต่างออกไป โดยเฉพาะในเขตกรุงเทพฯ ที่หิวผมให้ศพอย่าง ธรรมดาเหมือนกับคนเป็นทั่วไป

3. พิธีนุ่งและสวมใส่เสื้อผ้าให้ศพ พิธีนุ่งและสวมใส่เสื้อผ้าให้ศพ ใช้ผ้าขาวนุ่งและสวมใส่ให้ศพนั้น 2 ชั้น คือ ชั้นแรก ใช้ผ้าขาวนุ่ง เอาชายพกไว้ข้างหลัง แล้วสวมใส่เสื้อผ้าให้ทางที่มี ลูกศมไว้ข้างหลังเช่นเดียวกัน จากนั้นก็นุ่งผ้าและสวมใส่เสื้อผ้าอีกชุดหนึ่งเหมือนอย่างคนทั่วไป คือเอาชายพกของผ้านุ่งไว้ข้างหน้า เอาทางที่มีลูกศมของเสื้อไว้ข้างหน้า แล้วใช้ผ้าขาวห่มเฉียงบ่า แสดงปริศนาธรรมว่า การนุ่งสวมผ้ากลับเอาชายพกและด้านที่มีลูกศมไว้ข้างหลัง หมายถึงการตาย และการนุ่งสวมผ้าสวมทับแบบธรรมดาทั่วไป หมายถึง การเกิด ส่วนการนุ่งผ้าขาวแสดงว่า ควรเป็นผู้ บริสุทธิ์ ในกรุงเทพฯ มีความนิยมนุ่งและสวมใส่ผ้าให้ศพตามปกติธรรมดาเหมือนคนทั่วไป

4. พิธีรดน้ำศพ พิธีรดน้ำศพโดยทั่วไป จะยกศพขึ้นนอนบนเตียง เอาแขนของศพยื่น ออกไปนอกเตียง ญาติพี่น้องของผู้ตายจะใช้ขันใบเล็กตักน้ำจากขันใบใหญ่ที่ผสมน้ำอบน้ำหอมยื่นให้ แหก เทลงที่ฝ่ามือของศพ พร้อมกล่าวคำขอโหสิกรรมศพ การรดน้ำศพนี้ นอกจากเพื่อจุดหมายของ การขมาศพขอให้โหสิกรรมแล้ว ยังแสดงปริศนาธรรมว่า คนที่ตายแล้วแม้จะมีคนอื่น เอาน้ำอบ น้ำหอมมารดให้ก็ไม่มีโอกาสจะฟื้นคืนชีพได้

5. พิธีตำหมากและนำเงินใส่ปากศพ ในกรณีเป็นศพของผู้ตายที่ชอบกินหมาก เป็น ปริศนาธรรมว่า เมื่อตายไปแล้ว แม้แต่หมากพลูที่กินอยู่ในขณะมีชีวิต เวลาตายก็ต้องทิ้งหมด กินและ เอาอะไรไปไม่ได้เลย ส่วนพิธีนำเงินใส่ปากศพ คือการนำเอาของมีค่า เรียกว่า “เงินปากผี” แสดง ปริศนาธรรมว่า คนตายแล้วเอาอะไรไปไม่ได้ สิ่งที่จะติดตัวไปภายหน้าด้วยได้ก็มีแต่บุญบาปเท่านั้น จึงไม่ควรลุ่มหลงในทรัพย์สมบัติภายนอก ควรแสวงหาทรัพย์ภายในที่เรียกว่าอริยทรัพย์ อันเป็นสิ่งที่ ติดตามตัวไปในปรโลกด้วยได้

6. พิธีปิดหน้าและช่องทวารศพ (คือตา ปาก จมูก หู) คือการเอาขี้ผึ้งหนาประมาณ นิ้วครึ่ง กว้างยาวขนาดหน้าของศพ แผล่อกปิดหน้าศพ บางท้องถิ่นจะปิดเฉพาะตาและปาก จุดประสงค์หลักในการทำก็เพื่อป้องกันความอูจาคนัยน์ตา ปัจจุบัน นิยมใช้สำลีขัดช่องจมูกและหู การ ปิดหน้าและช่องทวารศพนี้ เพื่อเป็นปริศนาธรรมว่า ช่องทวาร คือ ช่องตา ช่องปาก ช่องจมูก และช่อง หู เป็นทางเกิดอกุศล ควรสำรวจระวัง และใช้ไปในทางที่เป็นกุศล

7. พิธีให้ศพพนมมือถือดอกไม้รูปเทียน เป็นการสื่อปริศนาธรรมว่า เพื่อให้ผู้ตาย นำไปไหว้พระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พร้อมกับไหว้พระศรีอารีย์เทวโพิธสัตว์ด้วย ส่วน พิธีมัดตราสังศพ คือการเอาค้ายมัดศพเป็นเปลาะๆ 3 เปลาะ คือ คล้องที่คอ พร้อมกล่าวว่ “ปุตโต คิว

(ตีเว)” ที่มีือ กล่าวว่า “ชนฺ หตฺเถ” และที่เท้า กล่าวว่า “ภริยา ปาเท” เป็นปริศนาธรรมว่า ห่วงทั้ง 3 คือ บุตร ทรัพย์ และภรรยา เป็นห่วงที่รั้งรัศตว์โลกให้จมอยู่ในสารวัฏ

8. พิธีเบิกโลง ก่อนจะยกศพลงบรรจุสัปเหร่อต้องทำพิธีเบิกโลงเสียก่อน ใช้มีดหมอ กดด้วยสายสิญจน์ที่หัวโลง กล่าวคาถาว่า “พุทฺธํ ปจฺจกฺขามิ ธมฺมํ ปจฺจกฺขามิ สจฺจนํ ปจฺจกฺขามิ” ปัจจุบันมี โลงเย็นบริการในวัด สัปเหร่อหรือญาติๆ ก็จะนำโลงเย็นมาใส่โลงศพ ทำให้รักษาศพได้ดี ไม่มีกลิ่น พิธีเบิกโลงเป็นปริศนาธรรมว่า ใบตองและเผือกไม้ไผ่ที่ปูให้ศพ ใช้เป็นที่สอนใจคนผู้ยังมีชีวิตอยู่ว่า ร่างกายนี้อันชาติต่างๆ ประกอบรวมกันเข้าเป็นกายและจิต ปรากฏเป็นชีวิตนั้น เมื่อมีชีวิตอยู่เลือกนอน บนที่นอนอันวิจิตร แต่เมื่อตาย ต้องนอนบนเผือกและบนใบตอง การใช้ใบตอง 3 ใบ สื่อความหมาย ทางธรรมหมายถึงภพ 3 คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ ส่วนการทำบันได 4 ขั้น เป็นปริศนาธรรมว่า สัตว์ผู้ต้องวนเวียนอยู่ในภพทั้ง 3 นั้น เมื่อปฏิบัติธรรมได้เต็มที่ ย่อมพ้นจากภพ 3 บรรลุถึงโลกุตระธรรม แต่บางท่านอธิบายว่า สื่อหมายถึงอริยสัง 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค

ผู้ที่ไปแสดงความเสียใจกับเจ้าภาพ นิยมแต่งตัวชุดดำ หรือชุดขาว ไปจุดธูปเพื่อขอ ขมาศพ อาจกล่าวว่า “สิ่งใดที่ได้ล่วงเกินผู้ตายด้วยกาย วาจา ใจ ขอให้ผู้ตายจงอโหสิกรรมด้วยเถิด” โดยจุดธูปเพียง 1 ดอก แล้วไหว้กราบลงเพียงครั้งเดียวโดยไม่ต้องแบมือให้ราบกับพื้น การใช้ธูปเพียง 1 ดอก เป็นปริศนาธรรมว่า เราเกิดมาในโลกนี้ มาเพียงคนเดียว ไม่มีอะไรติดตัวมา เวลาไปก็ไปเพียง คนเดียวเท่านั้น

9. พิธีตามไฟหน้าศพ มีนัยแห่งปริศนาธรรม คือมนุษย์ในโลกของเราเมื่ออยู่ 4 จำพวก ได้แก่ 1) พวกที่มาสว่าง ไปสว่าง (โชติ โชติปรายโน) 2) พวกที่มาสว่าง มีดไป (โชติ ตมปราย โน) 3) พวกที่มามืด ไปสว่าง (ตโม โชติปรายโน) 4) พวกที่มามืดมา มีดไป (ตโม ตมปรายโน การตาม ไฟไว้หน้าศพ ก็เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติผู้คนที่ยังมีชีวิตอยู่ ให้พยายามขวนขวายบากบั่นไปสู่ที่สว่าง คือประกอบแต่กุศลบำเพ็ญทานรักษาศีล หรือเป็นปริศนาธรรมสอนว่า มนุษย์เราเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ชาติ ทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ประหลุมกันเข้า ยังมีอยู่พร้อม ครั้งตายลง ชาติทั้ง 4 นี้ก็สลายไป จึงตามไฟไว้ ให้เห็นเป็นพยาน บางท่านอธิบายปริศนาธรรมนี้ว่า เป็นการจุดไฟไว้เพื่อให้วิญญาณของผู้ตายไปสู่ที่ สว่าง ถ้าไม่ตามไฟไว้ วิญญาณก็จะไปสู่ที่มืด

10. พิธีสวดอภิธรรม บังสุกุล และกรวดน้ำอุทิศศพ พระภิกษุสงฆ์ 4 รูปที่นิมนต์มา ตั้งพักรูปละด้าม 4 ด้ามเรียงกันไปว่า “ไปไม่กลับ หลับไม่ตื่น ฟันไม่มี หนิไม่ฟัน” เป็นปริศนาธรรมว่า คนที่ตายแล้ว และความตายเป็นภาวะ “ไปไม่กลับ หลับไม่ตื่น ฟันไม่มี หนิไม่ฟัน” และเป็นปริศนา สอนผู้มาฟังพระอภิธรรมที่มองเห็นว่า “กาลเวลา” เป็นสิ่ง “ไปไม่กลับ” ผ่านไปแล้วผ่านไปเลย ส่วน การสวดอภิธรรมมีจุดมุ่งหมายเพื่อสอนคนเป็นให้ได้คิดพิจารณาในมรณานุสสติกัมมัญฐาน คือให้มี สติระลึกถึงความตาย

11. การโปรยข้าวตอกหรือข้าวสารและดอกไม้หน้าขบวนแห่ศพ พิธีที่ทำนำขบวนแห่ศพนี้ นับว่าทำเพื่อไล่ผีให้ไปผุดไปเกิด มิให้ย้อนกลับมารบกวนคนเป็นอีก นอกจากนี้ ยังเป็นปริศนาธรรมว่า ข้าวตอกเป็นข้าวเปลือกที่ถูกคั่วจนแตกเป็นดอก หรือข้าวสาร ไม่อาจจะงอกเป็นต้นข้าวได้อีก แม้จะหว่านลงบนดินที่ดีและมีน้ำเพียงพออย่างไร ก็ไม่มีวันจะงอกขึ้นมาได้ ก็เปรียบเหมือนคนเราที่บำเพ็ญกรรมจนหมดกิเลสโดยเด็ดขาดแล้ว ย่อมไม่เกิดในภพใหม่อีก

12. การเวียนศพรอบเมรุหรือเชิงตะกอน 3 รอบ เป็นการแสดงความเคารพศพเป็นครั้งสุดท้าย แสดงปริศนาธรรมว่า ผู้ที่จะเอาชนะกิเลสได้จะต้องดำเนินชีวิตแบบทวนกระแสโลกียธรรม คือดำเนินชีวิตแบบเรียบง่าย สันโดษ พอเพียง รักษากาย วาจา ใจให้สะอาด และสงบ ไม่ปล่อยตัวเองให้ตกเป็นทาสของกามารมณ์ทุกประเภท ส่วนการเวียน 3 รอบ เป็นปริศนาธรรมถึงลักษณะ 3 ที่เรียกว่าไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

13. การล้างหน้าศพด้วยน้ำมะพร้าว เป็นการล้างชำระหน้าศพด้วยน้ำมะพร้าวก่อนจะเผา เพราะถือว่าเป็นน้ำบริสุทธิ์ สักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกับแม่น้ำคงคาที่ชำระล้างบาปได้ หรือเป็นสัญลักษณ์แทนการล้างบาปอกุศลในจิตใจ รวมเตือนสติว่า ความชั่วที่คนเราทำมาในชีวิตอดีตนั้นจะล้างไม่ได้

14. พิธีเก็บอัฐิ – ทำเจดีย์ เป็นพิธีของการเก็บอัฐิธาตุของผู้ตายใส่ผ้าขาวและโกศผ่านพิธีชักบังสุกุลตายและบังสุกุลเป็น และมี 2 พิธีที่ทำกัน คือ 1) พิธีเดินสามหาบ ทำเพื่อจุดหมายจะอุทิศส่วนบุญให้วิญญาณผู้ตายก่อนจะเก็บอัฐิ การทำเสียดูกร้องกันเป็นระยะนั้น ก็เพื่อเป็นการแสดงปริศนาธรรมว่า การเดินเวียน 3 รอบ เปรียบเสมือนชีวิตของคนเราที่ตาย-เกิดครั้งแล้วครั้งเล่าอยู่ในภพทั้ง 3 คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว แม้จะถูกร้องเรียกให้คืนมาโดยหมู่ญาติๆ ก็ไม่มีวันที่จะกลับฟื้นคืนมาหรือการถูกร้อง “วู้ๆ” นั้น ก็เพื่อเป็นการเรียกดวงวิญญาณของผู้ตายให้มาสู่สถานที่เผาศพเพื่อรับอนุโมทนาส่วนบุญ และ 2) พิธีแปรรูปเก็บอัฐิธาตุของผู้ตาย จะมี 2 พิธี คือ ครั้งแรกเป็นพิธีบังสุกุลตาย นิมนต์พระภิกษุบังสุกุลตาย และครั้งที่ 2 เป็นพิธีบังสุกุลเป็น พระภิกษุก็จะบังสุกุลเป็นว่า “อจิร วตย์ กาโย ปฐวี อธิเสตฺสติ อุกฺโข โอปตฺตวิญญาโณ นิรตฺถํ คลิงฺคร” การบังสุกุลอัฐิธาตุของผู้ตาย 2 ครั้ง มีความหมายทางปริศนาธรรม คือ ครั้งแรกเพื่อแสดงนัยว่า คนเรานั้นเมื่อตายแล้ว สมบัติแม้สักชิ้นเดียวก็เอาไปด้วยไม่ได้ แม้จะเอาใส่ปากใส่มือให้ ก็ไม่สามารถจะเอาไปด้วยไม่ได้เลย จึงไม่ควรโลภสะสมให้มากนัก ครั้งที่ 2 ก็เพื่อแสดงเป็นนัยว่า คนเราที่ตายแล้วต้องเกิดใหม่ เหตุเพราะยังเป็นปุถุชนมีกิเลสเป็นเชื้อแห่งภพชาติอยู่ เพื่อรองรับผลกรรมที่ทำไว้ในอดีต ยกเว้นพระอรหันต์เท่านั้นที่ตายแล้วจะไม่เกิดอีก

**สาระของพิธีกรรมต่างๆ ที่กล่าวมา สามารถอภิปรายผลได้ ดังนี้**

เนื้อหาสาระของพิธีกรรมงานศพของชาวบ้านท่าขอนยาง ที่นับถือพุทธศาสนา ผสมกับความเชื่อเกี่ยวกับผี และพราหมณ์ ล้วนสะท้อนคติเตือนใจ หลักธรรม และความเชื่อว่า โลกหน้ามีอยู่ การ

ตอบแทนของผลกรรมมีอยู่ ความคิดเป็นสิ่งที่ต้องริบทำ ความชั่วเป็นสิ่งที่จะต้องงดเว้น สำหรับผู้ตาย จะต้องถูกตัดขาดจากโลกนี้ ไปใช้ชีวิตในโลกหน้า สารัตถะของพิธีกรรม จึงสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อ ในประเด็นต่อไปนี้

1. คติความเชื่อเรื่องโลกหน้า หลักคำสอนของศาสนาในตะวันออก มักสอนว่า ชีวิตของมนุษย์ในโลกปัจจุบัน เป็นผลมาจากการใช้ชีวิตในอดีต และเมื่อตายไปแล้ว จะมีชีวิตหลังความตาย ความตายของร่างกายไม่ใช่การสิ้นสุดของชีวิต ยกเว้นชีวิตที่ทำตามเงื่อนไขของทางศาสนาจนถึงความหลุดพ้นสูงสุด แต่โดยทั่วไป ชีวิตของปุถุชนเมื่อตายแล้ว ก็จะเกิดใหม่อีกร่างไป หากที่สิ้นสุดมิได้ ชีวิตที่เวียนว่ายตายเกิดนี้ เรียกว่า สังสารวัฏ

2. ความมั่นคงทางจิตใจ สารัตถะของพิธีกรรม นับว่าเพื่อเป็นคติสอนคนที่ยังมีชีวิตอยู่ ให้เกิดความมั่นคงทางจิตใจในการดำเนินชีวิต เมื่อต้องเผชิญกับความตายก็ไม่หวาดกลัว หรือตกใจกลัว ดังนั้น เพื่อให้จิตใจมีความมั่นคง สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างปกติสุข จำเป็นที่มนุษย์ต้องพยายามแสวงหาสิ่งต่างๆ มาเพื่อตอบสนองเพื่อไม่ให้ชีวิตเกิดความกลัว หรือลดความวิตกกังวล ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมได้

3. ความไม่รู้ว่ เมื่อเสียชีวิตแล้ว ชีวิตหลังความตายจะเป็นอย่างไร ตายแล้วจะไปไหน แม้วิทยาศาสตร์จะเจริญรุดหน้า สามารถนำมนุษย์ไปอยู่บนดาวอังคารได้ แต่สิ่งที่วิทยาศาสตร์ไม่สามารถให้คำตอบจนเกิดความมั่นใจได้ ก็คือ ความตาย หรือชีวิตหลังตาย เมื่อชีวิตหลังความตายเป็นสิ่งที่ค่ามีค่า จำเป็นที่ผู้ที่เป็นญาติพี่น้องจะต้องเตรียมสิ่งของต่างๆ เพื่อมอบให้ผู้ตายนำไปใช้ในปรโลก (ถ้ามี) การจัดพิธีกรรมต่างๆ ก็เป็นการเตรียมที่เรียกว่า เสนิยง ให้แก่ผู้ตาย

4. เป็นกุศโลบายสอนคนที่มีชีวิตอยู่ การจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับศพมีมาแต่สมัยโบราณ พร้อมกับการเกิดขึ้นของมนุษย์ เช่น การทำมัมมี่กษัตริย์ฟาโรห์ การขุดค้นพบซากศพ และของใช้ในแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง และที่อื่นๆ ทั่วโลก เป็นหลักฐานยืนยันอย่างชัดเจนว่า มนุษย์มีการทำพิธีกรรมเกี่ยวกับศพมาช้านาน แต่ปริศนาธรรม หรือที่เรียกว่า สารัตถะของพิธีกรรม น่าจะถูกอธิบายขึ้นในภายหลัง โดยปราชญ์ในท้องถิ่น หรือสังคมนั้นๆ เพื่อเป็นกลไกในการควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคม ให้ทุกคนไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต จึงนำเอาพิธีกรรมจัดงานศพมาอธิบายให้สอดคล้องกับหลักศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อในท้องถิ่นให้สามารถนำไปปฏิบัติได้ และเกิดประโยชน์แก่คนที่ยังมีชีวิตอยู่ หรืออาจกล่าวได้ว่า สารัตถะของพิธีกรรมเป็นสิ่งที่คิดขึ้นในภายหลัง

5. พิธีศพยังสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อว่า ความตายมิใช่เป็นเพียงจุดสิ้นสุดของชีวิต

เท่านั้น แต่ยังคงคือการเปลี่ยนแปลงสภาพจากโลกที่อาศัยอยู่ หรือจากสิ่งมีชีวิต ไปสู่อีกโลกหนึ่ง หรืออีกภาวะหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยพิธีกรรมเกี่ยวกับการแยกตัว หรือแยกคนตายออกจากคนเป็น พิธีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสภาพ และพิธีการรวมตัวของผู้ตายในโลกใหม่กับบาทบาทใหม่ที่จากไปจากโลกคนเป็น (ปราณี วงษ์เทศ. 2534 : 5-6)

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยการสัมภาษณ์ พบว่า ชาวบ้านท่าขอนยางทั้งหมดหมู่ที่ 1-2-3-4-11 ส่วนมากไม่เข้าใจสาระของพิธีกรรม ไม่เคยทราบมาก่อนว่าพิธีกรรมที่ทำจะเป็นประเพณีธรรม เข้าใจว่าเป็นการทำพิธีกรรมตามความเชื่อที่พ่อ-แม่ ปู่-ย่า ตา-ยายพาทำมาเท่านั้น เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย และอีกประการหนึ่ง ไม่มีผู้อธิบาย หรือบอกกล่าวถึงสาระของพิธีกรรม มีบางครั้งที่พระสงฆ์เทศน์ให้ฟัง แต่ก็จำไม่ได้ เพราะเป็นเรื่องที่เข้าใจยาก แต่ผู้นำและพระสงฆ์ส่วนมากก็ไม่ได้อธิบาย เพียงแต่เน้นให้ทำพิธีกรรมให้ถูกต้องตามที่เคยทำมาเท่านั้น มีเพียงบางคน เช่น พ่อใหญ่เคน หมู่ที่ 4 ซึ่งเป็นผู้รู้เกี่ยวกับงานศพ ทราบแต่เพียงว่า การทำพิธีกรรมแสดงประเพณีธรรมเกี่ยวกับความไม่เที่ยงของชีวิต ไม่ให้ประมาท บาปบุญคุณโทษ เวรกรรมมีจริง ไม่ควรทำความชั่ว แต่เมื่อสอบถามรายละเอียดของแต่ละพิธีกรรม เช่น การมัดตราสัง การเบิกโลง การสวดอภิธรรม เป็นต้น จะไม่ทราบรายละเอียดของสาระในพิธีกรรมดังกล่าว

**3. การนำคู่มือไปใช้** จากการเก็บข้อมูลในภาคสนาม นำไปสู่การจัดทำคู่มือจัดงานศพให้เกิดความเหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน แล้วนำคู่มือไปทดลองนำร่องใช้ในเบื้องต้น ยังไม่สามารถจะลงไปสู่การปฏิบัติการที่เกิดผลขึ้นอย่างชัดเจน เพราะอยู่ในช่วงเริ่มต้น กล่าวคือ

1. ชั้นตระหนักปัญหาพร้อมกัน และกระตุ้นให้คนในชุมชนเริ่มให้ความสนใจในกระบวนการจัดงานศพแบบพอเพียง โดยเริ่มได้เพียงบางส่วน เช่น พยายามกระตุ้นจากส่วนที่เป็นผู้นำทางความเชื่อคือ ได้พยายามให้ข้อมูลสะท้อนกลับแก่พระครูสิริปริยัติโสภิต ซึ่งโดยปกติท่านเป็นที่ปรึกษาแก่ชาวชุมชนในการจัดงานศพอยู่แล้ว แล้วให้ท่านเผยแพร่ข้อมูลเข้าไปสู่ชุมชนอย่างค่อยเป็นค่อยไป ตั้งแต่การเทศน์ การให้คำปรึกษาในการจัดงาน การพูดธรรมะให้เห็นโทษของอบายมุข โดยเฉพาะเหล้า เครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ ทำให้ชาวบ้านเริ่มหันมาให้ความสนใจ แต่ก็ยังอยู่ในช่วงเริ่มต้น การเลี้ยงเหล้าเบียร์ในงานศพเป็นสิ่งที่ปฏิบัติสืบต่อกันมานาน จะให้เลิกเสียทีเดียวย่อมเป็นไปได้ (พระครูสิริปริยัติโสภิต, 11 กุมภาพันธ์ 2549) อีกประการหนึ่ง ปัจจุบัน ชุมชนบ้านท่าขอนยาง เริ่มเปลี่ยนเป็นสังคมเมืองมากขึ้น อันเนื่องจากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ผู้คนในชุมชนบางส่วนเปลี่ยนแปลงค่านิยมในวิถีชีวิต มีความเป็นปัจเจกมากขึ้น จะเห็นได้จากการพบปะสังสรรค์กันทางสังคม จะเป็นไปอย่างเป็นทางการมากกว่าอดีตที่ผ่านมา ทำให้ยากต่อการรวมตัวกันเพื่อเคลื่อนไหวในการทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน

2. ชั้นปฏิบัติการ การทำงานในขั้นนี้ เป็นไปอย่างยากลำบาก กระบวนการกลุ่มเกิดขึ้นได้เพียงคนบางกลุ่มเท่านั้น ยังไม่สามารถจะเคลื่อนกิจกรรมไปสู่คนส่วนมากในชุมชนได้ แต่อาจเคลื่อนไป

ผ่านหน่วยงานของท้องถิ่นได้ คือ องค์การบริหารส่วนตำบล โดยให้องค์การบริหารส่วนตำบลหันมาให้ความสำคัญกับการจัดงานศพแบบพอเพียง แล้วบรรจุเข้าไว้ในแผนพัฒนา จากนั้น จึงร่วมกับผู้นำชุมชน (ที่ไม่เป็นทาง) และวัด ในลักษณะเป็นไตรภาคี จึงจะสามารถนำไปสู่ขั้นปฏิบัติการได้อย่างแท้จริง ซึ่งสอดคล้องกับอุปสรรคในการทำงานชุมชน

### เสนอแนะ

จากการศึกษาการจัดงานศพของชุมชนบ้านท่าขอนยาง ทำให้ค้นพบข้อที่นำมาเสนอแนะในการทำงาน ดังนี้

1. ควรมีเวลาในเก็บข้อมูลมากกว่า 1 ปี เพราะการตายเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน บางครั้งก็มีคนตายไล่เลี่ยกัน แต่บางช่วงก็ไม่มีคนตาย ทำให้ส่วนหนึ่งต้องรอนจนกว่าจะมีคนตาย จึงจะสามารถเก็บข้อมูลงานศพที่เกิดขึ้นจริง ซึ่งบางครั้งก็ไม่ตรงตามความต้องการของผู้วิจัย กล่าวคือ ผู้วิจัยต้องการเก็บข้อมูลของคนที่เสียชีวิตซึ่งมีฐานะที่ร่ำรวย ปานกลาง และยากจน เพื่อจะเปรียบเทียบให้เห็นถึงค่าใช้จ่ายที่มีความแตกต่างกัน และหาค่าเฉลี่ยตรงกลาง แต่ก็ไม่สามารถจะเก็บได้ครบในระยะเวลาที่กำหนด
2. ควรมีโครงการวิจัยต่อเนื่องเพื่อนำข้อมูลสะท้อนกลับชุมชน เพื่อนำไปสู่การประชาสัมพันธ์ หรือสะท้อนให้คนในชุมชนเห็นปัญหาร่วมกัน เพราะที่ผ่านมา ชาวบ้านบางส่วนยังมองไม่เห็นปัญหาที่ชัดเจน เพราะการจัดงานศพแต่ละครั้ง ไม่มีการเก็บข้อมูลเรื่องค่าใช้จ่ายที่ชัดเจน ชาวบ้านเองก็มักไม่มีการจดบันทึกรายรับ-รายใช้ในการจัดงาน ทำให้ไม่รู้สึกรู้ว่า ค่าใช้จ่ายมากเกินไป จนกว่าจะจัดงานศพเสร็จสิ้นแล้ว จะต้องไปจัดการ (เคลียร์) ค่าใช้จ่ายที่ติดค้างไว้ แล้วบางส่วนก็เป็นหนี้แก่เจ้าภาพ แต่ก็ไม่สามารถจะบอกกลับคนในชุมชนได้ เพียงแต่พูดกันในครอบครัว หรือญาติสนิทของเจ้าภาพเท่านั้น ทำให้ปัญหาไม่ถูกนำขึ้นมาถกเถียงและหาข้อยุติร่วมกัน รวมถึงสาระของพิธีกรรมซึ่งเป็นปริศนาธรรมที่ดี มุ่งสอนคนเป็นมากกว่าคนตาย แต่ชาวบ้านทั่วไป ยังไม่เข้าใจ เพราะขาดผู้ให้ข้อมูลที่ดี ทำให้พิธีกรรมเป็นเรื่องของความเชื่อที่เคยปฏิบัติกันสืบต่อมาจนกลายเป็นประเพณี ยังไม่สามารถนำไปใช้หรือปฏิบัติในชีวิตจริงได้
3. โครงการวิจัยครั้งนี้ เนื่องจากเป็นโครงการเชิงปฏิบัติการ จึงจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรบุคคลงบประมาณ และเวลาเป็นจำนวนมากในการเข้าไปทำงานในชุมชน บางช่วงทำให้งานเป็นไปอย่างไม่ต่อเนื่อง เพราะผู้วิจัยมีงบประมาณ และทรัพยากรในการทำงานอย่างจำกัด ไม่สามารถจัดกิจกรรมได้หลากหลาย เช่น ควรจะจัดเวทีสะท้อนกลับข้อมูลสู่ชุมชน ต้องอาศัยเวลาและงบประมาณจำนวนหนึ่งเป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยมีข้อจำกัดด้านเวลา และงบประมาณดังกล่าว ทำให้กระบวนการเคลื่อนไหวในกิจกรรมมีอุปสรรคมากขึ้น ไม่เป็นไปตามแผนการที่วางเอาไว้

4. หน่วยงานท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน รวมถึงพระสงฆ์ ควรเข้ามามีบทบาทในการเคลื่อนไหวมากกว่าที่เป็นอยู่ เพราะถ้าปล่อยไว้นานจะทำให้ปัญหามีมากขึ้นและส่งผลกระทบต่อชุมชน จากการทำงานที่ผ่านมาพบว่า องค์กร ผู้นำพระสงฆ์ มองว่า ปัญหาเกี่ยวกับการจัดงานศพเป็นปัญหาที่ไม่เร่งด่วน จึงทำให้ถูกละเลย โดยให้เหตุผลว่า ในชุมชนมีปัญหาที่เร่งด่วนกว่ามากมาย เช่น ปัญหาด้านการจราจร น้ำประปา เศรษฐกิจ เป็นต้น ทำให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องขาดการตระหนักรู้ร่วมกัน

### บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ 9, 12, 14, 15. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530.
- กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. **ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ 2**. พิมพ์ครั้งที่ 38. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537.
- จ.เปรี๊ญ. **ประเพณีพิธีมงคลของไทย**. กรุงเทพฯ : อานายสาส์น, มปป.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. **คติชาวบ้านอีสาน** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : อักษรวัฒนา, 2540.
- เดิม วิชาลัยพจนกิจ. **ประวัติศาสตร์อีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2546.
- ธนา นิลชัยโกวิท และคณะ. **ทบทวนกระบวนการทัศน์เรื่องความตายและมิติแห่งสุขภาวะ**. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.). 2546.
- ปราณี วงษ์เทศ. **พิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2534.
- ปรีชา จันทราช. **พิธีกรรมขึ้นเฮือนใหม่ของชาวบ้าน : ศึกษาเฉพาะกรณีชาวบ้านแก่ง ตำบลแก่งอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม**. วิทยานิพนธ์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 2542.
- พรทิพา คำเนิน. **พิธีปลงศพคนตายโหง**. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2536.
- พระคุษฎี เมธังกุโร. **มรณสติกถา : พุทธภาษิตเพื่อพิจารณาความตาย**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2536.
- พระคุษฎี เมธังกุโร. “ปาฐกถาเรื่องความตายในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ”, ในเครือข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธ ศาสนาและสังคมไทย (รวบรวม). **ความตายในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ**. กรุงเทพฯ : เลิศดีไทย, 2544.
- พระติปิฎกภูษยเถระ. **มลินทปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2531.
- พระเทพอุทตตจารย์. **อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ**. 2 เมษายน 2549 ณ เมรุชั่วคราววัดมหาชัย (พระอารามหลวง) ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม. 2549.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **ไตรลักษณ์ : อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2547.

- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2545.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **คู่มือชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2548.
- พระพุทธโฆษาจารย์. **ธมฺมปทภูฏุกถา (จตุตโธ ภาค)**. พิมพ์ครั้งที่ 25. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534.
- พระพุทธโฆษาจารย์. **ธมฺมปทภูฏุกถา (จตุตโธ ภาค)**. พิมพ์ครั้งที่ 27. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539.
- พระพุทธโฆษาจารย์. **ธมฺมปทภูฏุกถา (ฉฏฐโธ ภาค)**. พิมพ์ครั้งที่ 21. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.
- พระพุทธโฆษาจารย์. **ธมฺมปทภูฏุกถา (ตติโย ภาค)**. พิมพ์ครั้งที่ 28. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539.
- พระพุทธโฆษาจารย์. **ธมฺมปทภูฏุกถา (ทุติโย ภาค)**. พิมพ์ครั้งที่ 31. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.
- พระพุทธโฆษาจารย์. **ธมฺมปทภูฏุกถา (ปญจโม ภาค)**. พิมพ์ครั้งที่ 25. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548.
- พระพุทธโฆษาจารย์. **ธมฺมปทภูฏุกถา (ปฐโม ภาค)**. พิมพ์ครั้งที่ 31. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.
- พระไพศาล วิสาโล. **ชีวิตและความตายในสังคมสมัยใหม่ (พิมพ์ ครั้งที่ 2)**. กรุงเทพฯ : เครือข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมไทย. 2546.
- พระไพศาล วิสาโล. **“เตรียมตัวตายอย่างมีสติ.”** ในวันชัย ดันตวิทยาพิทักษ์ และภิญโญ ไตรสุริยธรรมา (เขียนและบรรณาธิการ). HEALTHY. กรุงเทพฯ : openbooks. 2547.
- พระราชวรมนี (ประยูร ปยุตฺโต). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2529.
- พระสิริมงคลจารย์. **มงคลดัตถิปินี (ปฐโม ภาค)**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530.
- พระอริยานุวัตร เขมวารี. **ประเพณีโบราณบางเรื่อง เล่ม 1**. มหาสารคาม : ศูนย์วัฒนธรรม วิทยาลัยครูมหาสารคาม, 2526.
- พุทธทาสภิกขุ. **สังฆารธรรม ความตายเป็นหน้าที่ของสังฆาร**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา. (มปป.)
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ : นานมีบุคส์พับลิเคชันส์, 2546.
- มูณี พันทวี. **โครงการจัดงานประเพณีวันออกพรรษา**. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2546.

- วิชาภรณ์ แสงมณี และประเสริฐ ลีวานนท์. **ประเพณีและกฎหมาย**. กรุงเทพฯ : เดือนสยาม, 2525.
- วิมล กุศรี. **วิธีการดำเนินชีวิตตามฮีตคองของชาวบ้านขว ตำบลขว อำเภอสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด**.  
วิทยานิพนธ์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 2542.
- ศักดิ์ชัย อนันต์ศรีชัย. “ความตายที่ดีในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับวัชรยาน”, ในวารสาร  
**บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**. ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 เมษายน-มิถุนายน 2549, หน้า 143-202.
- สมเด็จพระสังฆราช (ปสุตเทว). **ปฐมสมโพธิ**. ชำระโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิร-  
ญาณวโรรส. พิมพ์ครั้งที่ 23. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538.
- สมภาร พรหมทา. “ทัศนะของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการเกิดและความตาย”, ในโสรัจจ์  
หงส์ลดารมภ์ (บรรณาธิการ). **ความตายกับการตาย : มุมมองจากศาสนาและวิทยาศาสตร์**.  
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิพันคารา, 2549. หน้า 205-256.
- สวิง บุญเจิม. **ตำรามรดกอีสาน**. อุบลราชธานี : มรดกอีสาน, 2536.
- เสรี พงศ์พิศ. **การเกิดและการตาย**. ในเอกสารการสอนชุดวิชาความเชื่อและศาสนาใน  
สังคมไทย (หน่วยที่ 8-15). นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. 2532.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. **พิธีจัดงานศพแนวประหยัด**. กรุงเทพฯ : สำนักงาน  
คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2528.
- สุภางค์ จันทวานิช, สำอาง หิรัญบุรณะ และ กุลวิตรา กังคานนท์. **รายงานผลการวิจัยเรื่องการ  
เปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและ ปัญหาจริยธรรม**. กรุงเทพฯ : โครงการจัดทำแผน  
อุดมศึกษาระยะยาว ทบวงมหาวิทยาลัย, 2540.
- สุพัตรา สุภาพ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์. **สังคมและวัฒนธรรมไทย : ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี**.  
พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520.
- สุภณ สมจิตศรีปัญญา. ผู้ช่วยศาสตราจารย์. **สืบสานโบราณ**. ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 คณะมนุษยศาสตร์และ  
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 2545.
- สุเมธ คงสวัสดิ์. **ความเชื่อของชาวบ้านพลวง ตำบลแก้งแอน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์**.  
ปริญญาานิพนธ์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 2531.
- สุเมธ เมธาวิทยกุล, ผศ. **สังกัปปพิธีกรรม**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2532.
- สุรียา สมุทคุปดี และคณะ. **บุญเวสของชาวอีสาน : การวิเคราะห์และตีความหมายทางมนุษยวิทยา**.  
ขอนแก่น : ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา  
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2534.
- เสฐียร โกเศศ. **ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตการตาย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2531.
- แสง จันทรงาม. **พุทธศาสนวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2544.

โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์ (บรรณาธิการ). **ความตายกับการตาย : มุมมองจากศาสนาและวิทยาศาสตร์.**

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิพันดารา, 2549.

อภิญวัฒน์ โพธิ์सान, ดร. “มนุษย์ผู้หญิงในพุทธทัศน์”, ใน **ธรรมทรรศน์, ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 (พฤศจิกายน-กุมภาพันธ์) 2548, หน้า 19-23.**

อภิญวัฒน์ โพธิ์सान, ดร. **ชีวิตและผลงานนักปราชญ์พุทธ.** มหาสารคาม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2549.

อุดม เขยทีวงศ์. **ประเพณีพิธีกรรมท้องถิ่นไทย.** กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2545.

อมร สุวรรณนิมิต และจิรวรรณ ช่อประพันธ์. **ภูมิปัญญากับการดูแลสุขภาพ : กรณีศึกษาบ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม.** รายงานวิจัยเสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 2547.

Dadds, T.W.Rhys and Stede, Willeam. **Pali-English Dictionary.** New Delhi : Munshiram Manoharalal Publishers, 1994.

[http://law.tu.ac.th/law\\_center/law\\_dicument/book1/p13.html](http://law.tu.ac.th/law_center/law_dicument/book1/p13.html).

<http://www.geocities.com/southbeach/terrace/4587/dieing.htm?20971>.

<http://www.ipsr.mahidol.ac.th/content/hom/ConferenceII/Article/Articleo5.htm>.

Phosan, Phramaha Apinyawat. “A Comparative Study of Women’s Socio-familial Life-ways in Vedic Hinduism and Theravada Buddhism”. **Ph.D.Thesis.** Madras : Department of Philosophy, University of Madras, India, 2001.

<http://c.lasphost.com/jigko/life/dead.htm>

<http://www.banfun.com/culture/death1.html>

**ภาคผนวก**

ภาคผนวก ก

รายชื่อผู้ให้ข้อมูล

## รายชื่อผู้ให้ข้อมูล

ผู้ให้ข้อมูลภาคสนามประกอบด้วยคนที่เสียชีวิต และคนที่เป็นญาติพี่น้องเป็นจำนวนมากที่มาร่วมจัดงานศพให้เป็นงานศพที่ถูกต้องตามพิธีกรรม ดังนั้น นอกจากเจ้าภาพแล้ว ก็มีคนอื่นๆ ที่เป็นตัวละครร่วมที่ทำให้กลายเป็นงานที่สมบูรณ์ ซึ่งผู้วิจัยไม่สามารถจะระบุนามได้ทั้งหมด ได้แต่รู้สึกขอบคุณอยู่ในใจ ส่วนผู้ที่ให้ข้อมูลโดยตรงด้วยการสัมภาษณ์ ประกอบด้วย

1. พระครูศิริปริยัติโสภิต
2. พระครูอุดมวัฒนคุณ
3. พระบุญจันทร์ เหมโย
4. นางผัน ช่อประพันธ์
5. นางปราณี ช่อประพันธ์
6. นางสาวสุริยัน ช่อประพันธ์
7. นางสาวจิรพรรณ ช่อประพันธ์
8. นายสมศักดิ์ ดาวเศรษฐ์
9. ครอบครัวเนื่องวรรณะทุกคน
10. ครอบครัวสุวรรณภักดีทุกคน
11. ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1-2-3-4-11
12. องค์การบริหารส่วนตำบลท่าขอนยาง

ขอบคุณชาวบ้านท่าขอนยางทุกคนที่ไม่สามารถระบุนาม แต่ให้ความร่วมมือผู้เก็บข้อมูล และให้ความช่วยเหลือทุกอย่างซึ่งเป็นประโยชน์อย่างมากแก่การทำงานวิจัยชิ้นนี้

**ภาคผนวก ข**

**คู่มือจัดงานศพที่เหมาะสม**

**คู่มือจัดงานศพอย่างเหมาะสม :  
กรณีศึกษาบ้านท่าขออนยาง ต.ท่าขออนยาง  
อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม**

**โดย...**

**นายธีระพงษ์ มีไชยสง**

**ได้รับการสนับสนุนงบประมาณการวิจัย  
จากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ**

## บทนำ

การจัดงานศพเดิม ได้จัดกันสืบต่อๆ มาตามโบราณประเพณีที่ทำกันมา ปัจจุบัน มีการจัดงาน บางส่วนที่ทำให้เจ้าภาพต้องรับภาระหนัก โดยเฉพาะในด้านการใช้จ่าย เข้าทำนองว่า “คนตายชายคน เป็น” ถึงเวลาแล้วที่เราจะหันมาให้ความสนใจในการจัดงานศพที่ถูกต้อง เข้าใจถึงสาระของการทำ พิธีกรรมต่างๆ ที่คนโบราณได้ผูกเป็นปริศนาธรรมสอนเอาไว้ และไม่เป็นภาระหนักแก่เจ้าภาพ เพราะ นอกจากจะสูญเสียคนที่รักเคารพไปแล้ว ยังต้องมารับภาระหนักเกี่ยวกับการจัดงานศพอีก ผู้ที่มาร่วมงานศพแทนที่จะช่วยแบ่งเบาภาระของเจ้าภาพ กลับเป็นการซ้ำเติมให้เจ้าภาพได้ทำงานหนัก เพิ่มขึ้นอีก บางงาน ถึงขนาดที่เจ้าภาพต้องเดินสายไปใช้หนี้สิน โดยเฉพาะเกี่ยวกับอาหารและ เครื่องดื่มประเภทที่มีแอลกอฮอล์ ซึ่งเป็นส่วนที่สิ้นเปลืองมาก และไม่เกิดประโยชน์แก่ตนเองและ สังคม นอกจากจะไม่เป็นการให้เกิดดีแก่ผู้ตาย พระสงฆ์ และเจ้าภาพ ซ้ำบางครั้งก็นำความวุ่นวายมา ให้ผู้จัดงานอีกด้วย ถึงเวลาแล้วที่เราจะหันมาตระหนักร่วมกัน เพื่อแบ่งเบาภาระเจ้าภาพผู้จัดงานศพ และสร้างสรรค์งานศพให้เกิดสิ่งที่ดีงาม เข้าใจในเนื้อหาสาระของพิธีกรรม และนำไปปฏิบัติใช้ใน ชีวิตจริง

เพื่อการจัดงานศพได้อย่างเหมาะสม ถูกต้องและเข้าใจ ผู้วิจัยได้เสนอขั้นตอน วิธีการจัด งานศพ รวมถึงสาระของพิธีกรรมของการจัดงานศพตั้งแต่เริ่มจากมีผู้ตาย จนเสร็จสิ้นการจัดงาน

## ก. พิธีการจัดงานศพที่เหมาะสม

1. การแจ้งการตาย การแจ้งข่าวการตายให้ผู้ที่เกี่ยวข้อง หรือญาติพี่น้องให้ทราบ ปัจจุบัน มักใช้โทรศัพท์เป็นหลัก เพราะสะดวก และรวดเร็ว แต่หากต้องการใช้วิธีการอื่นที่ประหยัดและ รวดเร็ว ก็อาจให้ญาติพี่น้องบอกต่อๆ กันไป ในกรณีที่อยู่บ้านเดียวกัน หรือหมู่บ้านใกล้เคียงกัน ส่วน วิธีการแจ้งผ่านทางวิทยุ หนังสือพิมพ์ อาจเป็นการใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น ในชุมชนบ้านท่าขอนยาง บาง กรณีอาจประกาศผ่านเครื่องกระจายเสียงประจำหมู่บ้าน โดยผู้ใหญ่บ้าน หรือโฆษกเป็นผู้ประกาศแจ้ง ให้ญาติพี่น้องและชาวชุมชนได้ทราบ โดยทั่วกัน

2. การจัดเตรียมสถานที่จัดงานศพ บ้านท่าขอนยาง ก็เช่นเดียวกับชาวอีสานทั่วไปนิยมจัดที่ บ้าน การอาบน้ำแต่งตัวศพที่บ้าน หรือที่โรงพยาบาลก็ได้ แต่ปัจจุบันไม่แต่งตัวใส่เสื้อผ้ากลับข้างให้ ศพเหมือนในสมัยก่อน นิยมแต่งตามปกติเหมือนคนทั่วไป ส่วนอุปกรณ์อื่นๆ เช่น โต๊ะ เก้าอี้ เต็นท์ โขฟาสำหรับแขกผู้ใหญ่ วัสดุและองค์การบริหารส่วนตำบล ควรยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือ โดยให้ยืม หรือ ให้เช่าในราคาที่ถูก ส่วนดอกไม้ที่ประดับในงาน ก็เลือกเอาที่ราคาไม่แพงมากนัก ไม่ควรจะเกิน 1,000 บาท โดยจัดวางพองาม และไม่จำเป็นต้องมีดอกไม้วางบนหีบศพมากจนเกินไป เพียงแต่จัดวางลด ระดับลงมาให้ดูพองาม การไม่จัดตั้งดอกไม้ประดับมากมาย ส่วนหนึ่งทำให้มีสถานที่ว่างสำหรับ อำนวยความสะดวกแก่ผู้มาเคารพศพ รวมทั้งมีพื้นที่สำหรับนั่งของผู้มาร่วมฟังสวดศพ และที่ปู

อาสน์สงฆ์สำหรับพระภิกษุหนึ่งอีกด้วย ในกรณีที่มีผู้ต้องการนำพวงรีตมาเคารพศพ เจ้าภาพอาจแจ้งความประสงค์ล่วงหน้าว่า ให้เปลี่ยนเป็นอย่างอื่นที่สามารถใช้ประโยชน์ได้ เช่น พวงมาลา (รีท) ที่ทำจากผ้าเช็ดตัว หรืออุปกรณ์เครื่องใช้อื่นๆ เป็นต้น เมื่อเสร็จงานศพแล้ว สามารถนำไปใช้ประโยชน์หรือถวายวัดไว้ใช้ในงานศพต่อไปได้

ส่วนเครื่องใช้ต่างๆ ที่จะต้องเตรียม ประกอบด้วย

1. โต๊ะหมู่บูชา และพระพุทธรูปพร้อมเครื่องสักการะ
2. ตู้พระอภิธรรม และเครื่องสักการะในการสวดพระอภิธรรม
3. อาสน์สงฆ์ พร้อมตาลบัตร 4 ชุด
4. ชั้นสำหรับตั้งหีบศพ บางกรณีใช้หีบศพที่ติดตั้งเครื่องปรับอากาศ ทำให้สิ้นเปลืองมากขึ้น แต่ก็เป็นที่สะดวก เพราะทางวัดจะมีโลงเย็นไว้ให้บริการ
5. กระจ่างรูป รวมถึงเทียน รูปที่จะต้องจุดตลอดทั้งงาน และรูปสำหรับผู้มาจุดขอขมาศพ
6. สายสิญจน์ กระโถน เต้ากรวดน้ำ หรือภาชนะอื่น
7. รูปและขาตั้งรูปของผู้ตาย (ถ้ามีเครื่องราชอิสริยาภรณ์ หรือเครื่องแบบ/ยศ ก็ต้องเตรียมที่ตั้งด้วย)
8. ไฟกระพริบประดับศพ (อาจไม่มีก็ได้)
9. เต็นท์ที่กลางหน้าบ้าน หรือบริเวณบ้าน แก้วอิ๋ โขฟาสำหรับแขกผู้ใหญ่ที่มาเป็นประธาน (ควรตั้งในที่ที่ไม่สูงกว่าพระสงฆ์) โต๊ะสำหรับรับประทานอาหารสำหรับแขกที่มาพร้อม
3. อาบน้ำศพ ถ้าศพเป็นผู้ชาย ก็ให้ลูกหลาน ญาติมิตรที่เป็นผู้ชายเป็นผู้อาบน้ำให้ แต่ถ้าเป็นเพศหญิงก็ให้เพศเดียวกันเป็นผู้อาบน้ำให้ ทั้งนี้ ต้องมีผู้รู้คอยแนะนำขั้นตอน
4. มัดตราสังก่อนจะบรรจุศพ ส่วนมากจะเป็นหน้าที่ของสัปเหร่อ เจ้าภาพมีหน้าที่เตรียมอุปกรณ์ เช่น สายสิญจน์ และดอกไม้ รูปเทียน รวมถึงสิ่งของต้องใช้อื่นๆ ให้พร้อม
5. การบำเพ็ญกุศล ไม่ควรตั้งศพบำเพ็ญกุศลนานเกิน 3 วัน หรือ 7 วัน ถ้าหากมีผู้ประสงค์จะเป็นเจ้าภาพร่วมจำนวนมาก เช่น กรณีอาจารย์ประทีน ช่อประพันธ์ มีเจ้าภาพ แต่ละวัน 12-22 คณะ เจ้าภาพควรจัดให้เป็นเจ้าภาพร่วมในแต่ละวัน รวมกันเป็นชุดใหญ่พร้อมกัน เช่น วันแรก อาจมีเจ้าภาพ 15 คณะร่วมกัน โดยเจ้าของงานศพต้องแจ้งให้ผู้ที่ประสงค์จะเป็นเจ้าภาพร่วมสวดพระอภิธรรมทราบว่ามีเจ้าภาพร่วมด้วย จะทำให้สามารถรักษาศรัทธาของผู้ประสงค์เป็นเจ้าภาพได้

สิ่งที่ต้องเตรียมในการสวดพระอภิธรรม

1. นิมนต์พระภิกษุจำนวน 4 รูป สวดพระอภิธรรม จัดผ้าบังสุกุล 4 ชุดตามจำนวนพระภิกษุ อาจมีเครื่องไทยธรรมอื่นๆ ด้วย หรือในกรณีที่นิมนต์สวดจำนวน 2 ชุด ก็ให้เตรียมผ้า

บังสุกุลและเครื่องไทยธรรมเช่นเดียวกันครบตามจำนวนที่นิมนต์มา หรืออาจเตรียมไว้เกินจำนวน พระภิกษุก็เป็นการดี เพราะถ้ามีเหตุต้องใช้กะทันหันจะได้ไม่ขลุกขลัก

2. เจ้าภาพต้องเตรียมรถไปรับพระสงฆ์ในกรณีที่อยู่ห่างไกล แต่ส่วนมากก็เป็นพระสงฆ์ประจำวัดในหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ไม่ห่างไกลจากบ้านเจ้าภาพนัก ท่านก็อาจประสงค์จะเดินมา แต่เมื่อพระสงฆ์มาถึง เจ้าภาพควรลุกขึ้นประณมมือต้อนรับ รวมถึงแขกผู้ที่มาในงานด้วย เมื่อท่านมาถึงแล้ว ก็ถวายน้ำ ถ้าเป็นน้ำร้อน น้ำชา หรือน้ำเปล่าๆ ก็จะเป็นการดี ทั้งนี้ แล้วแต่ความสะดวกของเจ้าภาพ จำนวน 4 ชุด เสิญมรรคนายกที่สามารถอาราธนาศีล อาราธนาธรรมมารอพร้อมอยู่ก่อนแล้ว ไม่ควรให้พระภิกษุรอ เมื่อท่านมาถึงสักพัก ฉันทน้ำแล้ว ก็เชิญเจ้าภาพจุดธูปเทียน ทำพิธีได้เลย

3. เมื่อพระสวดพระอภิธรรมจบแล้ว เจ้าภาพถวายเครื่องไทยธรรมจนครบทุกรูป ควรนิมนต์พระเทศน์เป็นภาษาไทย หรือภาษาท้องถิ่นให้สวดประมาณ 30 นาทีก็จะเป็นประโยชน์แก่เจ้าภาพและผู้มาร่วมงาน จากนั้น ต้องเตรียมกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย โดยเริ่มเทน้ำเมื่อพระสงฆ์เริ่มสวด ยะธา วาริวะหา...จนถึง มณีโชติโร โส ธา ต้องเทน้ำให้หมด เมื่อพระเริ่มสวด สัพพัตติโย ให้ประณมมือจนจบ เจ้าภาพอาจพูดคุยกับพระสงฆ์พอสมควร ควรเตรียมรถยนต์ หรือผู้ชายจำนวน 4 คน เพื่อถือไทยธรรมไปส่งพระที่วัด ถ้ามีพระสวด 2 ชุด ก็นิมนต์ท่านสวดต่อได้เลย

6. การเลี้ยงแขกผู้มาร่วมงาน ควรเลี้ยงเป็นอาหารที่ไม่ทำความยุ่งยากให้กับเจ้าภาพ หรือเป็นอาหารที่สะดวก เช่น ข้าวต้ม ก๋วยจั๊บ กะเพราปลา เป็นต้น หรืออาหารที่ไม่เกิน 2 ชนิด หรือถ้าไม่เลี้ยงอาหารก็อาจจะเป็นน้ำเย็น น้ำร้อน น้ำชา น้ำมะตูม น้ำกระเจี๊ยบ น้ำข้าวโพด ฯลฯ ก็จะเป็นการช่วยเหลือเจ้าภาพให้ลดค่าใช้จ่าย การใช้แรงงาน และความยุ่งยากไปได้มากที่สุด สิ่งที่ควรจดเว้นเป็นอย่างยิ่งคือการเลี้ยงด้วยเครื่องดื่มผสมแอลกอฮอล์ ประเภทสุรา เบียร์ ฯลฯ รวมถึงไม่ควรให้มีการพนันอย่างเด็ดขาด เพราะถือว่าเป็นการไม่ให้เกียรติกับเจ้าภาพ และผู้ตาย

7. การเคลื่อนศพไปเมรุ เมื่อสวดพระอภิธรรมครบตามจำนวนที่เจ้าภาพกำหนดแล้ว ในวันสุดท้าย ก็จะนิมนต์พระมาสวดมนต์ฉันทอาหารเพลที่บ้านเจ้าภาพ โดยเจ้าภาพต้องเตรียมอาหารจตุปัจจัยตามจำนวนพระภิกษุ หรือเครื่องไทยธรรมต่างๆ ให้พร้อม เมื่อฉันทเพลเสร็จก็จะได้ถวายท่านได้อย่างสะดวก เมื่อได้เวลาประมาณ 13.00 น. ก็เตรียมเคลื่อนย้ายศพ โดยต้องเตรียม

1. รถยนต์กระบะที่สามารถใช้งานได้ดี พร้อมคนขับ ควรเตรียมไม้หน้า 3 หรือไม้อะไรก็ได้ใช้สำหรับรองไว้วางโลงศพบนรถยนต์ก็จะทำให้สามารถสอดมือเข้าไปยกขึ้น-ลงได้สะดวก และผู้ชายที่ร่างกายกำยำจำนวนไม่ต่ำกว่า 8 คน เพื่อช่วยยกโลงศพขึ้นรถ และประคองบนรถไปด้วย

2. สายสัญญาณสำหรับจูงศพ และเครื่องของใช้ต่างๆ ของผู้ตาย ตะเกียงสำหรับจุดนำทาง ข้าวดอกสำหรับโปรยไปตามถนน

3. ขบวนศพ ก่อนเคลื่อนศพ ควรขอความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ด้านการจราจรเพื่อดูแลตามถนนที่จะเคลื่อนศพไป และต้องประสานงานไปยังทางวัดเพื่อจัดที่วางศพให้พร้อม รวมถึงสถานที่

นั่งของแขกผู้มาร่วมงานด้วย ส่วนขบวนศพหน้าสุดควรเป็นพระสงฆ์ (บางกรณีมีแถววงนำหน้า) ถัดมาเป็นญาติผู้ใหญ่ที่ถือตะเกียง และไปรยข้าวตอก ต่อมาก็เป็นบุตรหลาน ถือรูปผู้ตาย จากนั้น จึงเป็นรดศพ แขกผู้มาร่วมก็จะเดินตามหลังศพที่เคลื่อนช้าๆ ไปตามถนนจนถึงเมรุ แล้ววนรอบซ้าย 3 รอบ จากนั้น จึงวางศพไว้หน้าเมรุ โดยประดับดอกไม้พองาม เตรียมที่สำหรับทอดผ้าบังสุกุล

8. เสาศพ เจ้าภาพต้องประสานงานกับเจ้าอาวาสเพื่อแจ้งล่วงหน้าว่าจะทำการเผาศพในวัน เวลาเท่าไร รวมถึงจำนวนแขกผู้มาร่วมงานจะมีจำนวนมากน้อยเท่าไร ทางวัดจะได้ช่วยเตรียมสถานที่ และจัดหาเครื่องใช้ต่างๆ ช่วยเหลือได้อย่างเพียงพอ แต่เจ้าภาพต้องเตรียม ดังนี้

1. ประสานงานกับสัปเหร่อในเรื่องถ่านเผาศพ น้ำมัน รวมถึงเครื่องใช้อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสัปเหร่อจะเป็นผู้เตรียม โดยเจ้าภาพต้องประสานงานเรื่องค่าใช้จ่ายให้พร้อม

2. น้ำดื่มสำหรับบริการผู้มาร่วมงาน และเก้าอี้ที่นั่งสำหรับแขกที่มาร่วมงาน รวมถึงของที่ระลึก ซึ่งควรเลือกเอาของที่ราคาพอประมาณ เช่น ยาหม่อง ยาต้ม ฯลฯ ควรควงเวียนเครื่องต้มแอลกอฮอล์ประเภทเหล้า เบียร์โดยสิ้นเชิง ถ้าเจ้าภาพมีศรัทธามากขึ้น ก็ควรพิมพ์หนังสือที่เป็นธรรมะ ข้อคิด หรือคติแจกให้ผู้มาร่วมงานก็จะเป็นการให้ที่ประเสริฐ

3. นิมนต์พระภิกษุที่อยู่ในวัดที่จะเผาศพ โดยเฉพาะเจ้าอาวาส และพระภิกษุในวัดที่อยู่ใกล้เคียงล่วงหน้าอย่างน้อย 3 วัน เพราะบางที่ท่านอาจจะมีกิจนิมนต์ที่อื่นจะได้ไม่ลำบากในการหา นิมนต์พระภิกษุให้ครบตามจำนวน 20 รูป หรือมากกว่า เพราะต่างจังหวัดมีพระภิกษุจำพรรษาน้อย บางทีนิมนต์เพียง 20 รูป อาจจะต้องไปถึง 20 วัดเลยทีเดียว เพราะฉะนั้น จะต้องนิมนต์ท่านไว้ล่วงหน้าไว้ก่อน รวมถึงแจ้งให้พระภิกษุที่จะเทศน์อันิสงส์ทราบด้วย ท่านจะได้เตรียมการเทศน์ไว้ล่วงหน้า

4. เตรียมที่นั่งสำหรับพระสงฆ์ โดยปกติจะนิมนต์พระสงฆ์จำนวน 20 รูปขึ้นไป รวมถึงสามเณรที่บวชหน้าศพด้วย โดยอาจปูเสื่อแล้วปูทับด้วยอาสนะสำหรับพระผู้ใหญ่ เตรียมธรรมาสน์ ดาลบัตร เครื่องจตุปัจจัย ไทยธรรมให้ครบตามจำนวนพระภิกษุ และสามเณรที่บวชหน้าศพด้วย

5. เตรียมพลู ตะไล และผู้จุดที่มีความชำนาญ และหาสถานที่จุดที่ห่างออกไปพอควร ไม่เกิดอันตราย และเป็นทีที่ตกใจแก่แขก หรือบ้านเรือนใกล้เคียง ไม่จำเป็นต้องจุดมาก แต่จุดพอเป็นพิธี ซึ่งจะไม่ทำให้แขกตกใจกลัว

6. โฆษก ควรเป็นผู้ที่รู้ขั้นตอน และพิธีกรรมอย่างดี คอยเป็นผู้คอยบอก และจัดลำดับการทำพิธีกรรมตั้งแต่การสวด เทศน์ ถวายจตุปัจจัย รับพร ทอดผ้าบังสุกุล วางดอกไม้จันทน์ เป็นต้น รวมถึงผู้ที่อ่านประกาศประวัติ และสวดผู้ตายด้วย (ถ้ามี)

9. เก็บอัฐิ เจ้าภาพควรนัดหมายกับเจ้าอาวาส หรือนิมนต์พระสงฆ์ไว้ล่วงหน้า ปัจจุบัน บ้านท่าขอนยาง นิยมเก็บอัฐิในวันรุ่งขึ้นเลย กล่าวคือ เมื่อเผาศพในวันนี้ พรุ่งนี้ตอนเช้าก็จะทำพิธีเก็บอัฐิได้เลย แต่ก่อนที่จะเก็บอัฐิจำเป็นที่เจ้าภาพต้องเตรียม ดังนี้

1. นิมนต์พระภิกษุไว้ล่วงหน้าตั้งแต่วันที่เผาศพเป็นอย่างช้า
2. ผ้าขาวสี่เหลี่ยมยาวพอที่จะปู และคลุมอัฐิ หรือยาวประมาณ 1 เมตร จำนวน 2 ผืน
3. ผ้าบังสุกุล สำหรับถวายพระภิกษุ ตามจำนวนที่นิมนต์ไว้
4. ภาชนะสำหรับใส่อัฐิ หรือโกศ
5. ขันน้ำ พร้อมน้ำอบไทยเพื่อพรมและล้างอัฐิ
6. ภาชนะสำหรับใส่สิ่งที่เป็นอังคาร (เถ่าถ่าน) ที่เหลือจากเก็บแล้ว เพื่อนำไปลอยน้ำ หรือฝังที่โคนไม้
7. ดอกไม้ ธูปเทียนอย่าง 1 ชุด สำหรับสักการะอัฐิผู้ตาย

10. บรรจุอัฐิ เจ้าภาพมักนิยมพระสงฆ์ 4 รูป มาทำพิธีบรรจุอัฐิ โดยบอกกล่าวผู้ตายให้รับรู้ ทำนองการสร้างที่อยู่ให้ใหม่ แล้วให้มาอาศัยอยู่ตามสถานที่ที่บรรจุอัฐิ จากนั้น พระสงฆ์ก็สวดบังสุกุล เป็นเสร็จ เจ้าภาพก็นำกระดูกที่ใส่ไว้ใน โกศบรรจุเข้าไปในช่องสำหรับบรรจุอัฐิ แล้วนำปูนที่เตรียมไว้ มาฉาบปิด เจ้าภาพบางคนก็เตรียมทำแผ่นหินอ่อนสลักชื่อ-สกุลผู้ตาย ระบุวัน เดือน ปีเกิด และวัน เดือน ปีที่ตาย แต่บางกรณีก็ใช้พู่กันเขียนเอาก็มี เพื่อเป็นการประหยัด

#### ข. สารัตถะของพิธีศพ

การจัดงานศพในปัจจุบันถือเป็นประเพณีที่มีแบบแผนบางอย่างสืบเนื่องมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล แต่ก็ต้องกล่าวไว้ว่า ในสมัยโบราณ การจัดงานศพเป็นไปแบบง่ายๆ มิได้มีพิธีกรรมใดๆ มากนัก แต่ปัจจุบัน กล่าวคือตั้งแต่สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 มา ประเพณีการจัดงานศพของพุทธศาสนิกชน เปลี่ยนไปจากสมัยโบราณมาก คุณลักษณะซับซ้อนยิ่งและมีพิธีการมาก แต่ละพิธีก็แฝงไว้ด้วยปรัชญา (ปริศนา)ธรรมที่ยากจะเข้าใจได้หากมิได้ศึกษาให้รู้อย่างถ่องแท้ ทั้งในแต่ละท้องถิ่น ก็จัดงานศพแตกต่างกันไปตามความนิยมและฐานะของเจ้าภาพ โดยพิธีศพในปัจจุบันอาจแบ่งเป็น 2 ประเภทพิธี คือ พิธีศพสำหรับผู้ตายตามปกติ และพิธีศพสำหรับผู้ตายโหง (คือตายไม่ปกติ) ดังมีรายละเอียดพอจะสำรวจและประมวลมากล่าวไว้ ดังนี้

#### พิธีศพสำหรับผู้ตายตามปกติ

การตายตามปกติ คือการเจ็บป่วยไข้หรือแก่ชราภาพตายไปตามอายุขัย ไม่ว่าผู้ที่จะอยู่ในอายุหรือวัยใดของชีวิตก็ตาม จากการสำรวจเอกสารหนังสือที่เขียนเกี่ยวกับความตายและพิธีศพ (เสฐียร โกเศศ. 2531 : 39-173; จ.เปริยญ. มปพ. : 323-361; สุเมธ เมธาวิทยกุล. 2532 : 137-163) พบว่า พิธีที่ทำเกี่ยวกับความตายตามปกติจะมีอยู่ 2 ขั้นตอน คือ พิธีที่ทำตอนบุคคลใกล้จะตาย และ พิธีที่ทำ

หลังจากบุคคลตายแล้ว ซึ่งแต่ละขั้นตอนของพิธีที่ทำใน 2 ขั้นตอนนั้นจะแฝงไว้ด้วยปริศนาธรรมหรือปรัชญาธรรม ที่แสดงออกในรูปบุคลาธิษฐาน ดังจะเห็นได้ ดังนี้

### 1) พิธีที่ทำตอนบุคคลใกล้จะตาย

พิธีในขั้นตอนนี้ จะเริ่มตั้งแต่เมื่อสังเกตเห็นว่า ผู้เจ็บป่วยมีไข้หนัก เห็นจะมีทางรอดได้น้อย ญาติๆ ก็จะทำพิธีต่ออายุให้ผู้ป่วย โดยการนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ให้มาสวดโพชฌังคสูตรให้ผู้ป่วยฟัง ตามแบบอย่างที่ว่าพระพุทธรูปเจ้าและพระสาวกได้เคยทำมาในสมัยพุทธกาล จบแล้วชักบังสุกุลเป็น ซึ่งทำโดยวิธีการเอาผ้าขาวคลุมผู้ป่วยทั้งตัว แล้วพระภิกษุสงฆ์ก็จับชายผ้า กล่าวพิจารณาบังสุกุลด้วยคาถาว่า “อจิรํ วตฺถํ กาโย ปฐวี อธิเสสฺสติ นุจฺจ โท อเปตฺวิญญาโณ นิรุตถิ ว กฺลิ่งฺคร” การทำพิธีต่ออายุให้ผู้ป่วยหนักโดยการสวดโพชฌังคสูตรให้ฟังและชักบังสุกุลเป็นให้ผู้ป่วยพิจารณาอย่างนี้ นัยว่าเพื่อผลทางจิตวิทยา ดังที่เสฐียร โกเศศ กล่าวไว้ว่า “ถ้าผู้ป่วยหนักมีจิตใจเลื่อมใส อาจทำให้ใจคอสบายขึ้น นับเป็นยาแก้กลางทางใจ ช่วยให้โรครักษาลงอย่างอาจหายได้ ทั้งส่วนคนเป็นก็พลอยมีหวังไปด้วย ถึงแม้เมื่อสวดแล้ว โรคจะไม่กระเดื่อง ซึ่งโดยมากก็มักเป็นเช่นนั้น เพราะถ้ายังไม่เจ็บหนักจริงๆ ก็มักยังไม่ทำกัน แต่ว่าการทำนั้นนับว่าดี ด้วยคนป่วยหนักก็มีโอกาสทำบุญสุนทานตามลัทธิ เตรียมตัวเป็นครั้งสุดท้ายในเมื่อยังมีชีวิตอยู่ หรืออย่างน้อยก็ทำให้สบายใจ บรรเทาทุกข์เวทนาได้” (2531 : 40) ในประเพณีของชาวอีสาน ถ้ามีคนป่วยหนัก จะทำพิธีสวดเรียกขวัญให้ ทำพิธีค้ำดันโพธิ์ และพิธีดวงข้าวสาร เป็นการทำให้ต่ออายุให้คนป่วย

ถ้าสังเกตเห็นว่า ผู้ป่วยหนักนอนใกล้จะตายเต็มที่ คือ ไม่มีทางรอด นอนจนจะหมดลมหายใจอยู่แล้ว ซึ่ง จ.เปรียญ เรียกว่า “เข้ามรณญาณแล้ว” (มปพ.: 323) ในช่วงเวลานี้ โสตประสาทและจักขุประสาทของผู้ป่วยยังไม่ดับ ญาติมิตรหรือผู้ที่ทำหน้าที่พยาบาลผู้ป่วยจะคอยทำ “พิธีบอกทางให้” คือ คอยเตือนให้ผู้ป่วยใกล้จะตายระลึกถึงพระพุทธรูปว่า “สมฺมา อรหํ” หรือ “อรหํ อรหํ” หรือว่า “พุทฺโธ พุทฺโธ” เป็นการบอกทางให้ระลึกถึงคุณพระ ละความห่วงใยในบุตรภรรยาหรือสามีและทรัพย์สมบัติ ใจจะได้หวังคุณพระเป็นอารมณ์ ตายลงจะเข้าไปสู่ที่ดี (สุคติ) หรือบางคนก็นิยมจัดดอกไม้รูปเทียนบรรจุลงในกรวยใบตอง แล้วให้ผู้ป่วยใกล้จะตายประนมมือถือกรวยดอกไม้รูปเทียนนี้ไว้ เพื่อนำไปนมัสการบูชาพระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยนัยทางโลก และเพื่อให้ไหว้พระรักษาศีล ภาวนา รวมถึงระลึกคุณพระรัตนตรัยโดยนัยทางธรรม (เสฐียร โกเศศ. 2531 : 42-43; จ.เปรียญ. มปพ.: 324; สุพัตรา สุภาพ. 2520 : 168-169) บางทีก็อัญเชิญพระพุทธรูปมาวางตั้งไว้ข้างขวาผู้ป่วยใกล้จะตายหรือนิมนต์พระภิกษุมานั่งเป็นประธานใกล้คนป่วย เพื่อจะได้สั่งสอนบอกเตือนสติให้ระลึกถึงแต่ความดี เพื่อหวังให้ผู้ป่วยใกล้จะตายระลึกถึงพระรัตนตรัย ระลึกถึงความดี หรือเกิดความเลื่อมใสขึ้นในดวงจิต เพราะเชื่อกันว่า แม้ผู้ป่วยใกล้ตายหุจะไม่ได้ยิน แต่ตาก็เห็น และการได้เห็นพระพุทธรูปหรือพระภิกษุ จิตใจจะได้ผ่อนคลายไม่กระวนกระวาย และได้สันทัดต่อหน้าพระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์ จิตใจจะได้นึกถึงแต่สิ่งที่ดี ตายลงจะเข้าไปสู่สุคติ (สุพัตรา สุภาพ. 2520 : 169) แต่กระนั้น

บางคนก็พยายามให้ผู้ป่วยใกล้จะตายอยู่ในอาการสงบ ไม่ให้มีเสียงรบกวนจิตใจขณะจะตาย โดยเฉพาะสามีหรือภรรยาและลูกหลาน จะถูกแนะนำมิให้ร้องไห้หรือแสดงอาการเศร้าให้ผู้ป่วยใกล้จะตายได้เห็น เพราะจะทำให้ผู้ป่วยมีความกังวลและตายอย่างมีความหวังหาอาลัย

ครั้งผู้ป่วยสิ้นใจอย่างสงบแล้ว ญาติๆ ก็จะจุดเทียนขี้ผึ้งหนัก 1 บาท มีไส้ 7 เส้นไว้ข้างศพ เรียกว่า “เทียนกัลเม็ด” (เสฐียรโกเศศ. 2531 : 43) เพื่อเป็นนัยบอกว่า ถ้าเทียนที่จุดนี้ไหม้หมดเมื่อใด ผู้ตายยังนอนแน่นิ่งอยู่ ก็ให้แน่ใจได้ว่า ผู้ที่ตายนั้นตายแล้วจริงๆ มีคติความเชื่อเรื่อง “ของถูกผีทับ” อยู่ด้วยหลังจากผู้ที่ป่วยตาย ตามนัยที่เสฐียรโกเศศ (2531 : 44) และ จ.เปรียญ (มปพ. : 325-326) กล่าวไว้ว่า ตามชนบทมีคติความเชื่ออันหนึ่งที่ถือว่า พอผู้ป่วยตายลงให้เฝ้ารักษาโรคต่างๆ ทั้งให้หมด เพราะถือว่าถูกผีทับแล้วใช้ไม่ได้ หรือมิเช่นนั้น ก็ให้นำเอาไปไว้นอกชายคาเรือนก่อนที่ผู้ป่วยจะตาย ส่วนเสื้อผ้า ที่นอน หมอน มุ้ง ของใช้ต่างๆ ของผู้ตาย ก็เช่นกัน ถือกันว่าถูกผีทับแล้วใช้ไม่ได้ ดังนั้น ในวันที่จะนำศพออกไปป่าช้า กำลังตั้งศพอยู่บนศาลาและบังสุกุลอยู่นั้น ญาติๆ จะถูกแนะนำให้นำของเหล่านี้ไปไว้ใกล้ๆ โลงศพ เมื่อเสร็จพิธีบังสุกุล หรือหลังโยนข้าม โลงศพของผู้ตายบนเชิงตะกอนหรือบนเมรุขณะใกล้จะเผาแล้ว ก็ให้มอบสิ่งเหล่านี้เป็นทานแก่ผู้ยากจนหรือแก่ผู้รักชาติไป

## 2) พิธีที่ทำหลังบุคคลตายแล้ว

หลังจากที่ผู้เจ็บป่วยตายลงและแน่ใจว่าตายจริงๆ แล้ว ก็จะเข้าสู่พิธีจัดงานศพจริงๆ ซึ่งขั้นตอนนี้พบว่ามีระเบียบพิธีปฏิบัติ ดังนี้

ก. **ขั้นพิธีเตรียมการศพ** ในขั้นตอนนี้ เป็นการเตรียมการศพและพิธีให้พร้อมก่อนจะเริ่มพิธีบำเพ็ญกุศลหน้าศพ โดยอาจเริ่มตั้งแต่

1. การเผ่าผีหรือเผ่าศพ เมื่อมีการตายเกิดขึ้นอย่างกะทันหัน ทำพิธีนำศพเข้าโลงไม้ทันที เพราะเป็นเวลาค่ำมืดหรือเหตุใดๆ ก็ตาม ญาติๆ ก็ถูกแนะนำให้ (1) เอาผ้าคลุมศพไว้ (2) อยู่ยามและจุดไฟไว้ข้างศพ และ (3) ระวังแมวมิให้กระโดดข้ามศพ (เสฐียรโกเศศ. 2531 : 44; จ.เปรียญ. มปพ.: 326) ด้วยมีคติถือว่า ถ้าแมวกระโดดข้ามศพ จะทำให้ศพลุกขึ้นได้เป็นที่ตื่นตกใจ หรือปีศาจคะนองนำกลัว จึงต้องปิดประตูหน้าต่างบ้านให้มิดชิด ระวังมิให้แมวลัดเข้ามาปีนเขียนใกล้ๆ ศพ ถ้าศพอยู่ในบ้านเรือนไม่มีฝาบ้านเรือนมิดชิด ก็ถูกแนะนำให้กางมุ้งครอบศพไว้ หรือถ้าไม่มีกางมุ้งครอบ ก็ต้องจัดให้มีคนเฝ้า เรียกว่า “เฝ้าผี” (เสฐียรโกเศศ. 2531 : 44; จ.เปรียญ. มปพ.: 326) ในบางท้องถิ่นของภาคเหนือ จะให้ศพนอนตรงรอดตรงชื่อบ้าน หันศีรษะศพไปทางทิศตะวันตก กางมุ้งเพียง 2 หูครอบศพไว้ เพื่อให้ตรงข้ามกับที่กางให้คนเป็น ขณะที่ในภาคอีสาน ถ้าศพยังมีได้ใส่ในโลง จะนำศพมานอนขวางเรือน เรียกว่า “คอยผีหรือขวางผี” คือให้ศพนอนตามยาวของเรือน หันศีรษะไปทางฝาที่กั้นห้องกลาง เอาเท้าไปทางด้านสกัด แล้วเอาผ้าคลุมศพ เสื้อหรือที่นอนที่ใช้ปูรองศพ ก็ให้กลับเอาด้านข้างล่างขึ้นข้างบน นัยว่าเพื่อทำให้กลับให้ผิดกับของคนเป็น เช่นเดียวกับการนุ่งผ้ากลับ สวมเสื้อกลับ และหวีผมกลับให้แก่ศพ ซึ่งจะกล่าวต่อไป (เสฐียรโกเศศ. 2531 : 45, 48)

2. การแจ้งข่าวตาย ทำไปพร้อมกับการเตรียมเครื่องใช้ในงานศพ สุเมธ เมธาวิทยกุล (2532 : 137-138) กล่าวไว้ว่า หลังการตาย เป็นหน้าที่ของหัวหน้าครอบครัว ผู้พบศพ หรือผู้ที่ได้รับมอบหมาย ต้องแจ้งการตายภายใน 24 ชั่วโมง ต่อนายทะเบียนท้องที่ เพื่อขอรับใบมรณบัตร ตามพระราชบัญญัติทะเบียนราษฎร พ.ศ. 2499 มาตรา 14 ถ้าผู้ตายเป็นสามัญชน ญาติๆ ก็จะแจ้งข่าวตายให้ญาติมิตรและพวกพ้องของผู้ตายทราบ โดยวิธีการสื่อสารที่จะสามารถทำได้ แต่ถ้าผู้ตายเป็นพระสงฆ์ ทรงสมณศักดิ์ ัตถุญญาบัตร พัดยศ ข้าราชการ ัตถุญญาบัตรหรือเทียบเท่า ผู้ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ก็ต้องมีหนังสือกราบบังคมทูลไปยังสำนักพระราชวังเพื่อทรงทราบ พร้อมกับหนังสือลาดาย และใบมรณบัตร ถ้าศพของผู้ตายอยู่ในท้องถิ่นห่างไกลกรุงเทพฯ อาจจะขอพระราชทานนำหลวงอาบศพและเครื่องประกอบเกียรติยศแก่ศพไปพร้อมกันก็ได้

จากนั้น ญาติๆ และพวกพ้องของผู้ตาย ก็จะช่วยกันจัดสถานที่ (ติดต่อกองการที่ เช่น วัด หรือสมาคม ในกรณีมิได้ตั้งศพไว้ที่บ้านของผู้ตาย) เพื่อจัดงานศพ เตรียมพิธีอาบนํ้าศพ และจัดหาโลงบรรจุศพ รวมไปถึงจัดหาอุปกรณ์เครื่องครัวและอาหารเลี้ยงแขกที่มาในงานศพด้วย

### 3. การอาบนํ้าศพและการแต่งศพก่อนนำเข้าโลง

3.1 พิธีอาบนํ้าศพ พิธีที่ญาติๆ และพวกพ้องของผู้ตายจะต้องทำในเบื้องต้นให้แก่ผู้ตาย ก็คือ การอาบนํ้าศพ เป็นการชำระศพให้สะอาด ซึ่งในสมัยก่อนนั้น การอาบนํ้าศพจะอาบกันจริงๆ อาบทั้งตัวด้วยความเคารพรักในผู้ตาย และจะทำให้แก่ผู้ตายตามปกติเท่านั้น วิธีทำก็คือ ต้มนํ้าด้วยหม้อดิน เก็บเอาใบไม้สดใบอะไรก็ได้ใส่ลงไปในหม้อ หาก่อนเส้า 3 ก้อนมาเตรียมไว้ก่อน ครั้นนํ้าที่ต้มเดือดแล้ว ก็ยกหม้อนํ้าเดือดนั้นมาวางบนก้อนเส้าข้างศพ ตักนํ้าร้อนอาบที่ศพก่อน แล้วอาบด้วยนํ้าเย็น ใช้ผิวมะกรูด ขมิ้นสด เป็นต้น ตําปนกันแล้วคั้นเอาแต่นํ้า นำมาขัดถูศพให้ทั่วตามร่างกายตลอดจนถึงฝ่าเท้า บางท้องถิ่นใช้ใบส้มป่อยหรือใบมะขามผสมนํ้าเย็นตำขัดถูศพ ปัจจุบันใช้นํ้าอบนํ้าหอมลูทาศพ ถ้าเป็นศพผู้ใหญ่ที่ลูกหลาน ศิษย์ เคารพนับถือมาก ก็จะใช้นํ้าขาวสีเหลืองขนาดเท่าฝ่าเช็ดหน้ามาชำระรอยฝ่ามือ ฝ่าเท้า ใบหน้าของศพ ถอดถอนเอารอยไว้สำหรับแจกให้ลูก หลาน หรือลูกศิษย์ เพื่อเก็บไว้เป็นที่ระลึก บูชา กราบไหว้ หรือใช้เป็นผ้าประเจียด (จ.เปริยณู. มปป. : 328-329; อุดม เขยทิวังศ์. 2545 : 324; สุเมธ เมธาวิทยกุล. 2532 : 138) ประเพณีปฏิบัติเรื่องการอาบนํ้าศพนี้ สืบมาจากคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ที่ว่า พราหมณ์ถือว่าการอาบนํ้าคําหัวในแม่นํ้าคงคาเพื่อชำระล้างบาป หรือถือว่าการจะเข้าสู่พิธีที่สำคัญจะต้องชำระร่างกายให้สะอาดเสียก่อน จึงสมควรจะเข้าสู่พิธี สำหรับคนตายก็เช่นกัน คนไทยเชื่อว่า ผู้ตายจะต้องไปสู่โลกอื่น ไปกราบบูชาพระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ ก็สมควรอาบนํ้าชำระร่างกายให้สะอาดปราศจากมลทินด้วย ผู้ตายทำมิได้ ก็เป็นหน้าที่ของญาติๆ และเพื่อนพ้องที่ยังอยู่ (เสฐียร โกเศศ. 2531 : 54) มักมิได้เชิญใครต่อใครมาร่วมในพิธีนี้

ต่อมาในปัจจุบันนี้ พิธีการอาบน้ำศพได้เปลี่ยนแปลงไป คือ พิธีถูกย่อให้สั้นลง เหลือเพียงรดน้ำที่มือของศพพอเป็นพิธีเท่านั้น คือ หลังจากญาติฯ ชำระร่างกายผู้ตายให้สะอาด แล้วแต่งกายด้วยเสื้อผ้าเรียบร้อยแล้ว จึงให้ศพนอน ณ สถานที่ที่จะทำการรดน้ำศพ โดยวิธีปฏิบัติตามที่สุเมธ เมธาวิทยกุล (2532 : 138-139) กล่าวไว้ คือ วางศพไว้บนเตียงที่มีขนาดเหมาะสม พื้นเตียงปูด้วยผ้าขาว หนุนศีรษะศพที่หันไปทางทิศตะวันตกด้วยหมอนขาว แล้วใช้ผ้าคลุมศพไว้ด้วย ที่มุมเตียงด้านขวาตั้งโต๊ะหมู่บูชาชุดเล็ก ตั้งพระพุทธรูปพร้อมเครื่องบูชาครบ โดยให้บุตรผู้ตายเป็นผู้จุดเมื่อวางศพ ข้างขวาของเตียงวางภาชนะบนโต๊ะเตี้ย ณ จุดที่มือขวาของศพที่จัดให้แบยื่นออกมา เพื่อรองรับน้ำอาบศพของแขกที่มาร่วมพิธี ถ้าผู้ตายเป็นผู้ได้รับพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ ญาติฯ ก็ต้องจัดเตรียมการรองรับคณะเจ้าหน้าที่จากสำนักพระราชวังด้วย เช่น หวี กรวยดอกไม้ รูปเทียนอย่างละ 1 โต๊ะเตี้ย วางไว้ข้างๆ ศพ สำหรับวางหม้อพาน ถังน้ำอาบน้ำหอม ขมิ้นสด ที่พระราชทานมา นอกจากนี้ต้องเตรียมน้ำอบไทยใส่ขันใบใหญ่พร้อมขันใบเล็กไว้สำหรับแขก และวัสดุต่างๆ สำหรับทำสุก้า คือมัดตราสัง เมื่อถึงเวลาอาบน้ำศพ แขกทุกคนอยู่ในอาคารสงบ ประธานเริ่มเข้าไปอาบน้ำศพ โดยเทน้ำอบน้ำหอมลงที่ฝ่ามือของศพ พร้อมอธิษฐานขอขมาศพในใจว่า “ถ้าเคยล่วงเกินผู้ตายด้วยกาย วาจา ใจ ขอได้โปรดอโหสิกรรมให้ด้วย” เรื่อยไปจนถึงแขกคนสุดท้าย

3.2 พิธีหวิผมให้ศพ เมื่ออาบน้ำศพเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ต้องปฏิบัติต่อศพอย่างกะคนเป็นทั่วไปปฏิบัติเมื่ออาบน้ำเสร็จ นั่นก็คือ ต้องหวิผม และการหวิผมให้ศพนี้จะแตกต่างจากหวิให้คนเป็น คือ ต้องหวิเพียง 3 หนเท่านั้น แสดงเป็นปริศนาธรรมถึง “การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป” และต้องแบ่งครึ่งผมบนศีรษะ หวิกกลับไปข้างหน้าครึ่งหนึ่ง หวิไปข้างหลังครึ่งหนึ่ง นัยว่าเพื่อเป็นเครื่องหมายแสดงว่า เป็นการหวิสำหรับ “คนตาย” ครึ่งหนึ่ง และ “คนเกิด” ครึ่งหนึ่ง เป็นการแสดงความเชื่อเรื่องตายแล้วเกิด และหวิที่ใช้หวิให้ศพแล้วนี้ ครั้นหวิเสร็จแล้ว ต้องหักออกเป็น 2 ท่อน แล้วทิ้งไป หรือหย่อนโยนลงไปในโลงศพ โดยถือคติความเชื่อว่า หวิกคนตายมีมลทิน จะใช้สำหรับคนเป็นมิได้ ถ้าไม่ทิ้งไปหรือใส่ไปในโลงศพ คนที่มีชีวิตอยู่อาจจะหลงหยิบเอาไปใช้ร่วมกับคนตายได้ แต่บางรายก็นิยมหักออกเป็น 3 ท่อน พร้อมกับกล่าวว่า “อนิจจัง ทุกขัง อนตตา” เป็นที่แสดงปริศนาธรรมว่า หวิดีๆ หักออกเป็น 3 ท่อนได้ ฉันทิใด ชีวิตมนุษย์ก็ต้อง “เกิดขึ้น” และ “ตั้งอยู่” แล้วก็ “แตกดับไป” ฉะนั้น ในภาคอีสาน นิยมหวิผมให้ศพ หวิลงอย่างเดียว ไม่หวิขึ้น ครั้นหวิผมเสร็จแล้ว ก็หักหวิเป็น 2 ท่อน แล้วทิ้งเสีย (เสฐียรโกเศศ. 2531 : 55; จ.เปรียญ. มปพ.: 330-331) แต่ก็มีคตินิยมที่แตกต่างออกไป โดยเฉพาะในเขตกรุงเทพฯ ที่หวิผมให้ศพอย่างธรรมดาเหมือนกับคนเป็นทั่วไป (สุพัตราสุภาพ. 2520 : 171)

3.3 พิธีนุ่งและสวมใส่เสื้อผ้าให้ศพ ครั้นหวิผมให้ศพแล้ว ก็เข้าสู่พิธีนุ่งและสวมใส่เสื้อผ้าให้ศพ โดยใช้ผ้าขาวนุ่งและสวมใส่ให้ศพนั้น 2 ชั้น คือ ชั้นแรก ใช้ผ้าขาวนุ่ง เอาชายพกไว้ข้างหลัง แล้วสวมใส่เสื้อขาวให้ทางที่มีลูกศมไว้ข้างหลังเช่นเดียวกัน แล้วเข็บเนาเป็นตะเข็บตั้งแต่แขนลง

มาหาเอวทั้ง 2 ข้าง ครั้นแล้ว ก็นุ่งผ้าและสวมใส่เสื้อขาวอีกชุดหนึ่งเหมือนอย่างคนธรรมดาที่ยังมีชีวิตอยู่นุ่งสวมใส่กันทั่วไป คือเอาชายพกของผ้าถุงไว้ข้างหน้า เอาทางที่มีลูกคุดของเสื้อไว้ข้างหน้า แล้วใช้ผ้าขาวห่มเฉียงบ่าจากขวาไปซ้ายอย่างที่อยู่บาสกอบาสิกาทั่วไปนิยมทำ การให้ศพนุ่งและสวมใส่ผ้าขาวอย่างนี้ เป็นที่แสดงปรีศนาธรรมว่า การนุ่งสวมผ้ากลับเอาชายพกและด้านที่มีลูกคุดไว้ข้างหลัง หมายถึงการตาย และการนุ่งสวมผ้าสวมทับแบบธรรมดาทั่วไป หมายถึงการเกิด ซึ่งเป็นที่แสดงว่า คนเราเกิดมาแล้วก็ต้องตาย ครั้นตายแล้วก็ต้องเกิดอีก ทนทุกข์เวทนาเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในสังสารวัฏอย่างไม่รู้จบสิ้น การนุ่งผ้าขาวจะแสดงว่า ควรเป็นผู้บริสุทธิ์ ประพฤติตนเยี่ยงอุบาสกอุบาสิกา และเป็นการเตือนให้รู้ว่า คนเราที่เกิดมาข่อมเกิดด้วยทิวฏฐิตายด้วยทิวฏฐิติวชิชาปิดหน้าปิดหลัง มีต้นเหตุเกี่ยวพันไว้ดังเรือไม้ไผ่ ควรไปให้พ้นเสีย และผู้บริสุทธิ์สะอาดด้วยปฏิบัติในศีล สมาธิ และปัญญาเท่านั้น จึงจะพ้นจากการเกิดและการตายนี้ได้ (เสฐียร โกเศศ. 2531 : 56-57; จ.เปรียญ. มปป.: 331-332) แต่สุพัตรา สุภาพ (2520 : 171) กล่าวว่า ในกรุงเทพฯ มีความนิยมที่แตกต่างออกไป คือ นุ่งและสวมใส่ผ้าให้ศพตามปกติธรรมดาเหมือนคนทั่วไปสวมใส่

3.4 พิธีรดน้ำศพ ตามประเพณีในปัจจุบัน พิธีรดน้ำศพอย่างที่นิยมทำกันทั่วไป จะยกศพขึ้นนอนบนเตียง เอาแขนของศพยื่นออกไปนอกเตียง มีหมอนใบเล็กๆ รองศีรษะศพ โดยจะหันศีรษะไปทางทิศตะวันตก แต่บ้านท่าขอนยาง หันหัวศพไปทางทิศตะวันออก กลุมศพด้วยผ้า และจัดภาชนะเป็นขันใบใหญ่รองไว้ได้ผ้ามือของศพสำหรับรองรับน้ำที่แขกเทรด การรดน้ำศพนี้ ญาติๆ ของผู้ตายที่เป็นเจ้าภาพจะใช้ขันใบเล็กตักน้ำจากขันใบใหญ่ที่ผสมน้ำอบน้ำหอมยื่นให้แขกที่มาร่วมงานเพื่อเป็นเกียรติ เทหยอดลงที่ผ้ามือของศพ พร้อมกล่าวคำขอโหสิกรรมศพว่า “อิหฺม มตสรีโร อุกฺโก วิยอโหสิกรรมมํ” การรดน้ำศพนี้ นอกจากเพื่อจุดหมายของการขมาศพขอให้อโหสิกรรมให้แล้ว ยังสื่อแสดงปรีศนาธรรมว่า คนที่ตายแล้วนี้ แม้จะมีคนอื่น ๆ เอน้ำอบน้ำหอมมารดมาสรองอย่างไร ก็หมดโอกาสจะฟื้นคืนชีพกลับมาเจริญมีชีวิตขึ้นได้ ควรถือเป็นเหตุให้สังเวชสลดใจ แล้วตั้งอยู่ในความไม่ประมาทในชีวิต ในวัย เป็นต้น (เสฐียร โกเศศ. 2531 : 59; จ.เปรียญ. มปป.: 332)

3.5 พิธีตำหมากและนำเงินใส่ปากศพ ในกรณีเป็นศพของผู้ตายที่ชอบกินหมาก ก็ให้จับหมากพลูใส่ในปากศพ คือ ถ้าเป็นศพที่ยังมีฟันจะเคี้ยวอะไรก็ได้ ก็ให้หักหมากจับพลูกำหนึ่งใส่ปากศพ แต่ถ้าผู้ตายไม่มีฟันบริบูรณ์ เพราะเป็นคนแก่ ก็ให้ตำหมากพลู แล้วยัดใส่ปากศพ การใส่หมากพลูในปากศพนี้เป็นที่แสดงให้ผู้ตายกินหมาก กลัวจะหิวหมาก และเป็นปรีศนาธรรมว่า เมื่อตายไปแล้ว แม้แต่หมากพลูที่กินอยู่ในขณะมีชีวิตและชอบเคี้ยวหนักหนา ถ้าไม่ได้กินไม่ได้เคี้ยว ก็จะเกิดเปรี้ยวปาก และหาเวรอนั้น ขณะนี้เขาป้อนใส่ปากหรือตำละเอียดป้อนใส่ปากให้แล้ว ก็ยังอ้าปากอยู่เฉย ไม่รู้จักเคี้ยว คาย กลืน เวลาเป็นก็อยากเคี้ยว เวลาตายก็ต้องทิ้งหมาก กินและเอาอะไรไปไม่ได้เลย (จ.เปรียญ. มปป. : 332-333; สุพัตรา สุภาพ. 2520 : 171) พิธีนี้มีได้ทำให้แก่ศพทั่วไป แต่จะทำก็แต่เฉพาะศพที่ชอบกินหมากเท่านั้น ซึ่งจะตรงกันข้ามกับพิธีนำเงินใส่ปากศพที่นิยมทำกันทั่วไป

3.6 พิธีนำเงินใส่ปากศพ คือการนำเอาของมีค่า เช่น เงินทองคำ หรือเงินเหรียญ 1 บาท หรือว่าเงินเหรียญสตึงสองสตึง ถ้าเป็นคนมีเงินอาจจะใช้ของมีค่า เช่น ทองคำ หรือแหวนก็ได้ ซึ่งบางแห่งเรียกว่า “เงินปากผี” โดยห่อผ้าขาวผูกเชือกให้มีหาง จับปากศพอัด แล้วหย่อนใส่ลงไปปากศพ ให้ปลายเชือกยาวพันออกมานอกปากศพ หรือถ้าไม่มีเชือกผูก จะทำห่อผ้าให้โตพอไม่ให้ไหลตกลงไปในถ้ำศพก็ได้ ด้วยเวลาจะเผาศพ จะได้ดึงหรือจับเอาออกมาได้ เป็นที่แสดงว่า คนตายแล้วเอาอะไรไปไม่ได้ การเอาเงินใส่ปากศพนี้มีเหตุผลให้ไว้หลายประการ คือ 1) เพื่อเป็นค่าจ้างแก่สัปเหร่อ ผู้นำศพไปเผาหรือผู้เผาศพ เป็นการสะดวกแก่การค้นหาและหีบจับเอาไป หรือ 2) เพื่อเป็นเสบียงอาหาร ค่ารถ ค่าเรือ หรือเงินสำหรับใช้สอยในปรโลก ที่ญาติๆ ให้แก่ผู้ตายที่กำลังจะเดินทางไปสวรรค์ ด้วยมีคติความเชื่ออันหนึ่งว่า คนตายต้องเดินทางข้ามน้ำข้ามทะเลจึงจะไปสู่เมืองผีหรือเมืองสวรรค์ได้ และการจะข้ามไปได้ต้องอาศัยเรือ ซึ่งการจะใช้เรือต้องมีเงินติดตัวไปเป็นค่าจ้าง หรือว่า 3) เพื่อเป็นปริศนาธรรมว่า บรรดาสมบัติ ทรัพย์สิน เงินทอง ที่พยายามสะสมไว้มีมากสักเท่าใด ตายแล้วก็เอาไปด้วยไม่ได้ จำต้องทิ้งไว้บนโลก แม้แต่เงินที่ญาติๆ เอาใส่ในปากแท้ๆ ก็ยังเอาไปด้วยไม่ได้ สัปเหร่อก็ยังดึงหรือหีบจับเอาออกไปเสีย สิ่งที่จะติดตัวไปภพหน้าด้วย ได้ก็มีแต่บุญบาปเท่านั้น จึงไม่ควรลุ่มหลงในทรัพย์สมบัติภายนอก ทะเยอทะยานหาในทางทุจริต แต่ควรแสวงหาทรัพย์ภายในที่เรียกว่าอริยทรัพย์ อันเป็นสิ่งที่ติดตามตัวไปในปรโลกด้วยได้ (เสฐียรโกเศศ. 2531 : 60-61; จ.เปรียญ. มปพ. : 333-337; สุพัตรา สุภาพ. 2520 : 171)

3.7 พิธีปิดหน้าและช่องทวารศพ (คือตา ปาก จมูก หู) พิธีนี้ทำโดยการเอาขี้ผึ้งหนาประมาณนิ้วครึ่ง กว้างยาวขนาดหน้าของศพ แผลออกปิดหน้าศพเป็นดังปิดด้วยหน้ากาก บางท้องถิ่นจะปิดเฉพาะตาและปาก ผู้มีทรัพย์บางคน จะใช้ทองคำแผ่นแผ่นเป็นหน้ากากปิดหน้าศพหรือใช้ทองคำเปลวปิดบนขี้ผึ้งอีกที จุดประสงค์หลักในการทำดังนี้ ก็เพื่อป้องกันความน่าเกลียดดูจากนัยน์ตายด้วยศพบางศพเมื่อขึ้นอืดจะแลบลิ้นปลิ้นตาและลูกตาหลุด จึงเอาขี้ผึ้งปิดเสีย ส่วนช่องจมูกและหูของศพ จะใช้สำลีขี้ด แล้วปิดอุดซ้ำด้วยขี้ผึ้ง เพื่อป้องกันความดูจากนัยน์ตา ด้วยศพจะมีน้ำเหลืองไหล เป็นที่น่ารังเกียจ การปิดหน้าและช่องทวารศพนี้ อีกนัยหนึ่ง เป็นการทำให้เป็นปริศนาธรรมว่า ช่องทวารคือ ช่องตา ช่องปาก ช่องจมูก และช่องหู เป็นทางเกิดอกุศล โดยเฉพาะก็คือตาและปาก เพราะตามองเห็นรูปแล้ว ทำให้เกิดความกำหนัดยินดียินร้าย หลงรัก หลงชัง คือเป็นเหตุให้เกิดโลภ โกรธ หลง เป็นอกุศล ปากก็พูดเท็จ ล่อลวง พูดส่อเสียด ยุยงปลุกปั่น พูดหยาบคายคำแข่ง และพูดบ่นเพื่อจู้จุกจิก เป็นอกุศล ดังนั้น จึงปิดช่องทวารเหล่านี้เสีย อย่าให้เป็นช่องเกิดอกุศลกรรมได้อีก ควรพิจารณาสำรวจ ระวัง และใช้ช่องทวารเหล่านี้ไปในทางให้เกิดประโยชน์เป็นกุศล (เสฐียรโกเศศ. 2531 : 66; จ.เปรียญ. มปพ. : 337-338)

3.8 พิธีให้ศพพนมมือถือดอกไม้รูปเทียน พิธีจัดดอกไม้ดอกหนึ่ง รูปดอกหนึ่ง เทียนเล่มหนึ่ง ใส่ในกรวยใบตอง ผูกด้วยด้ายดิบ บางแห่งก็จะจัดหมากพลูหรือเมี่ยงใส่เข้าไปด้วย แล้วใส่

มือศพให้ศพพนมมือถือไว้ นัยว่า เพื่อให้ผู้ตายนำไปไหว้พระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พร้อมกับไหว้พระศรีอริย์เทวโศธิสต์ด้วย กรวยดอกไม้รูปเทียนนี้ ถ้าญาติๆ ได้จัดทำและใส่มือให้แก่ผู้ใกล้จะตายไว้ ก็จะเป็นอันเดียวกันนั้น มิได้จัดทำใหม่ เพียงแต่ทำให้ดีขึ้นเท่านั้น

3.9 พิธีมัดตราสังศพ พิธีมัดตราสังศพ หรือการตราสังศพ คือการเอาด้ายมัดศพเป็นเปลาะๆ 3 เปลาะ ที่คอ ที่มือ และที่เท้า เรียกตามภาษาราชการว่า “ทำสุก้า” โดยใช้ด้ายดิบเช่นเดียวกับด้ายสายสิญจน์มาจับขมวดกันเป็นเส้นขนาด 3 หุน (โตขนาดราวเท่านิ้วก้อย) ให้เหนียวตึงรั้งไม่ขาด ยาวประมาณ 3-4 เซ็นต์ ทำเป็นห่วงๆ คล้องที่คอของศพก่อน โดยขณะที่คล้องมัดคอ จะกล่าวคาถารัดประคตอกว่า “ปุตโต ทิว (ทิว)” แปลว่า “ห่วงลูกผูกมัดคอ” เพื่อสื่อบอกว่า ลูกๆ เป็นห่วงผูกคอ รัดรั้งตรึงหัวใจผู้เป็นพ่อเป็นแม่อยู่เสมอ จึงรัดคอเป็นห่วงที่หนึ่ง ครั้นแล้ว ก็โยงเชือกกลางลำตัวศพ ทำเป็นห่วงตะกรุดเปิดผูกนิ้วหัวแม่มือ แล้วรวบรัดมัดมือทั้ง 2 ที่ประนมมืออยู่แทบอกนั้นเข้าด้วยกัน พร้อมกล่าวคาถารัดประคตเอาไว้ว่า “ชนิ หุตเถ” แปลว่า “ห่วงทรัพย์ผูกมัดมือ” เพื่อสื่อบอกว่าทรัพย์กุศลและอกุศลเป็นเงาตามตัวเราไป อย่าได้หวงหวงทรัพย์ภายนอก ให้ใส่ใจพิจารณาเสมอๆ นี่เป็นห่วงที่ 2 จากนั้น ก็โยงเชือกมาที่เท้า ทำเป็นห่วงผูกนิ้วหัวแม่เท้าทั้ง 2 แล้วรวบรัดมัดข้อเท้าทั้ง 2 ให้ติดกัน พร้อมกับกล่าวคาถารัดประคตเท้าว่า “ภริยา ปาเท” แปลว่า “ห่วงภรรยาผูกมัดเท้า” เป็นห่วงที่ 3

ครั้นผูกมัดศพครบ 3 เปลาะแล้ว ก็ใช้ผ้าขาวผืนใหญ่ ยาว 2 ทบ ห่อศพให้มิดตัว ให้ชายผ้าทั้ง 2 อยู่ทางศีรษะ แล้วขมวดเป็นกันหอยมัดด้วยด้ายดิบขนาดเท่านิ้วมือ นอกจากนี้ ก็ให้เอาด้ายขนาดเดียวกันนั้นมัดให้แน่นข้างนอกผ้าอีกเป็นเปลาะๆ จำนวน 5 เปลาะ ตั้งแต่ปลายเท้าขึ้นไป เพื่อให้มันคงเวลาศพขึ้นอืด การมัดตราสังศพ เป็นห่วงๆ 3 เปลาะที่คอ มือ และที่เท้า นั้น ผูกมัดเพื่อเป็นปริศนาธรรมว่า ห่วงทั้ง 3 คือ บุตร ทรัพย์ และภรรยา เป็นห่วงที่รัดสัตว์โลกไว้ให้จมอยู่ในห่วงทุกข์ของสังสารวัฏ ไม่ให้หลุดพ้นไปได้ ต่อเมื่อบุคคลได้ตัดห่วงเหล่านี้ขาด จึงจะพ้นทุกข์ไปได้ ดังมีโคลงโลกนิติ ที่ท่านประพันธ์ไว้ว่า

มีบุตรห่วงหนึ่งเกี่ยว	พันคอ
ทรัพย์ผูกบาทาคล	หน่วงไว้
ภรรยาเยี่ยงบ่วงปอ	ริงรัด มือนา
สามบ่วงใครพันได้	จึงพ้นสังสาร

นอกจากนี้ การที่มัดศพด้วยผ้า 2 ทบแล้วผูกมัดด้วยด้าย 5 เปลาะ ก็เป็นปริศนาธรรมเตือนสติให้รู้ว่า เครื่องงอگانันต์สัตว์โลกให้วนเวียนว่ายอยู่ในห่วงทุกข์ ก็คือนิเวศน์ 5 ที่ก้างกันจิตของสัตว์โลกมิให้บรรลุดังความดี (เสฐียรโกเศศ. 2531 : 68-70; จ.เปริยญ. มปป. : 339-341; สุเมธ เมธาวิทยกุล. 2532 : 139) แต่บางท่านว่า เป็นปริศนาธรรมเพื่อเตือนให้ระลึกถึงขั้น 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณว่า ทั้ง 5 นี้เป็นของไม่เที่ยง มีเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีผันแปรไปในท่ามกลาง

และมีแตกสลายไปในที่สุด ทุกสิ่งในร่างกายย่อมเปลี่ยนแปลงไปหมด ไม่มีสิ่งใดที่เป็นตัวตนแท้จริงเลย (อุคม เขยทิววงศ์. 2545 : 326)

3.10 พิธีเบิกโลง เมื่อทำพิธีมัดตราสังศพเสร็จแล้ว ก็ถึงพิธีนำศพบรรจุใส่โลงที่เตรียมไว้ ซึ่งโลงสำหรับใส่ศพนี้ ก่อนจะยกศพลงบรรจุต้องผ่านการทำพิธีเบิกโลงเสียก่อน เป็นหน้าที่ของสัปเหร่อ จ.เปรียญ (มปพ.: 341) และ สุขุม เมธาวิทยกุล (2532 : 139) กล่าวไว้ว่า เมื่อทำโลงเองหรือจัดหาโลงตามท้องตลาดมาแล้ว สัปเหร่อก็จะทำบันไดไม้ไผ่ขนาดกว้างยาวเท่าโลงมี 4 ชั้น สำหรับวางบนปากโลงหรือหลังโลง ซึ่งบางถิ่นเรียกว่า “บันไดผี” แล้วเอาฝือกไม้ไผ่ 7 ซีกผืนหนึ่งขนาดยาวเกือบเท่าโลง วางไว้ที่ก้นโลง เอาทางผิวไม้ขึ้น ทำไม้ปากกาจับปากโลง 8 อัน เป็นคู่ๆ สำหรับคิบบ้ายสายสิญจน์ซึ่งปลายไม้ทุกอันผ่าเป็นปากคิบบ้ายเอาไว้ วงด้วยด้ายสายสิญจน์รอบปากโลงไปทางขวาก่อน ระหว่างช่องไม้ปากกาทั้ง 8 ช่องนั้น ติดเทียบเป็นคู่ๆ วางกระทงเครื่องสังเวทเวทคาทั้ง 8 ทิศไว้ ส่วนฝาโลงวางพียงไว้ข้างโลง แล้วเตรียมขันครุ (ขันตั้ง) เทียนทำน้ำมันต์ และเงินค่ากำนัล 1 สลึง

ครั้นทำดังนี้แล้ว สัปเหร่อผู้ทำพิธีเบิกโลง ก็เริ่ม 1) จุดเทียนคู่ที่อยู่ปลายเท้าขึ้นไปเป็นคู่ๆ แล้ว 2) ทำน้ำมันต์ธรมีสาร 3) เอามือแตะน้ำมันต์มาเสยผม 3 หน แล้วพรมน้ำมันต์ทั่วโลง 3 ครั้ง 4) หยิบเทียนที่ปากโลง จุดด้วยสายสิญจน์ให้ตัดขาดเป็นคู่ๆ เริ่มแต่ปลายเท้าขึ้นไป ยกเว้นที่หัวโลงให้เหลือเอาไว้ 5) ใช้มีดหมอกดด้วยสายสิญจน์ที่หัวโลง เสกคาถาว่า “พุทฺธ ปจฺจกฺขามิ ธมฺมํ ปจฺจกฺขามิ สงฺฆํ ปจฺจกฺขามิ” ดังนี้ 3 ครั้ง แล้วถามว่า “โลงใคร” ผู้ทำพิธีอาจจะตอบเองหรือให้ผู้อื่นตอบว่า “โลงของ...(ชื่อผู้ตาย)” ก็ได้ 6) ผู้ทำพิธีใช้มีดหมอสับที่ปากโลง 3 ครั้ง โดยครั้งแรกสับที่ตรงกลางโลง ครั้งที่ 2 สับที่ด้านซ้ายโลง และครั้งที่ 3 สับที่ด้านขวาโลง แล้วผลักเครื่องประกอบพิธีทุกอย่างลงไปโลง 7) เอาใบตองกล้วยตานี เลือกใบที่ไม่แตก ยอดไม้ด้วน มา 3 ใบ ปูตามยาวทับเครื่องพิธีที่ผลักลงไปก้นโลงนั้น เป็นอันเสร็จพิธีเบิกโลง แล้วยกโลงไปวางใกล้ศพที่ตราสังแล้วในบ้านหรือที่ศาลาวัด ใช้พลาสติกแผ่นใหญ่รองโลงก่อนแล้ว ก็ช่วยกันยกศพใส่โลง ในปัจจุบัน ก่อนที่จะยกศพใส่โลง นิยมใช้วัสดุอุดก้นขันน้ำเหลืองใส่ลงในโลงด้วย เช่น ใบชา ปูนขาว กระจาดขาง ใบฝรั่ง เป็นต้น บางศพก็จะฉีดยาป้องกันกาเปลี่ยนสภาพศพด้วย หรือถ้าไม่ฉีด ก็จะเตรียมน้ำแข็ง อ่างน้ำแข็งไว้เพื่อให้ศพอยู่ในสภาวะอุณหภูมิต่ำอยู่เสมอตลอดเวลาที่ตั้งศพบำเพ็ญกุศล (จ.เปรียญ. มปพ.: 342-343; สุขุม เมธาวิทยกุล. 2532 : 140) ในปัจจุบันเป็นที่สะดวกยิ่งขึ้น เมื่อมีโลงเข็นบริการในวัด สัปเหร่อหรือญาติๆ ก็จะนำโลงเข็นมา ใส่โลงศพที่บรรจุศพเข้าไปในโลงเข็น เสียบปลั๊ก ทำงานคล้ายตู้เข็น สามารถรักษาศพได้ดี ทำให้ไม่มีกลิ่นและความอูจาดันย่นตา

พิธีเบิกโลงที่กล่าวมานั้น แฝงไว้ด้วยปริศนาธรรม คือ ใบตองและฝือกไม้ไผ่ที่ปูให้ศพนอน ใช้เป็นที่สอนใจคนให้เกิดธรรมสังเวชแก่ผู้ยังมีชีวิตอยู่ว่า ร่างกายนี้อันธาคูต่างๆ ประกอบรวมกันเข้าเป็นกายและจิต ปรากฏเป็นชีวิตผู้นั้นผู้นี้ เมื่อยังมีชีวิตอยู่เลือกที่จะนอนบนที่นอนอันวิจิตรแต่เมื่อตาย เพราะธาตุต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบแตกสลายจากกัน วิญญาณก็ทิ้งร่างไป ต้องนอนบน

เฟือกและบนใบตอง การใช้ใบตอง 3 ใบ สื่อความหมายทางธรรมหมายถึงภพ 3 คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ ที่สัตว์ทั้งหลายย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงหนีพ้นไปจากภพทั้ง 3 นี้ได้ ในเมื่อตนยังมีกิเลสอยู่ในขันธสันดาน ส่วนการทำบันได 4 ขั้น ที่เอาวางไว้บนหลังโลง เป็นปริศนาธรรมสื่อถึงโลกกุตระธรรม โดยอธิบายว่า สัตว์ผู้ต้องวนเวียนอยู่ในภพทั้ง 3 นั้น เมื่อปฏิบัติธรรมได้เต็มที่ ย่อมพ้นจากภพ 3 บรรลุถึงโลกุตระธรรม แต่บางท่านอธิบายว่า สื่อหมายถึงอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค อันเป็นแนวทางแก้ทุกข์หรือปัญหา เพื่อการหลุดพ้นทุกข์หรือปัญหา มีผลเป็นสุขสงบ (จ.เปรียญ. มปพ.: 343-345)

สำหรับผู้ที่ไปแสดงความเสียใจกับเจ้าภาพ หรือไปแสดงความเคารพและขอขมาศพผู้ตาย นิยมแต่งตัวชุดดำ หรือชุดขาว เมื่อไปถึงบ้านเจ้าภาพแล้ว ก็ต้องไปจุดธูปเพื่อขอขมาศพ อาจกล่าวเป็นภาษาไทยสั้นๆ ว่า “สิ่งใดที่ได้ล่วงเกินผู้ตายด้วยกาย วาจา ใจ ขอให้ผู้ตายจงอโหสิกรรมด้วยเถิด” โดยจุดธูปเพียง 1 ดอก แล้วไหว้กราบลงเพียงครั้งเดียวโดยไม่ต้องแบมือให้ราบกับพื้น เพื่อให้ต่างจากการกราบพระสงฆ์ การใช้ธูปเพียง 1 ดอก เป็นปริศนาธรรมว่า เราเกิดมาในโลกนี้ มาเพียงคนเดียว ไม่มีอะไรติดตัวมา เวลาไปก็ไปเพียงคนเดียวเท่านั้น แม้จะมีบุตร ภรรยา ญาติสนิทมิตรสหายที่รักใคร่ชอบพอสูกพันกันเพียงใดก็ตาม แต่เมื่อถึงเวลาตายก็ละไปเพียงคนเดียวเท่านั้น ไม่มีใครจะติดตามไปด้วย ยกเว้นบุญและบาปที่ตัวเองได้สร้างไว้เท่านั้น ตามประเพณีคนจีนถือกันมากต้องจุดธูปไม่ได้ดับ เชื่อกันว่า วิญญาณจะได้ไปสู่สุคติ ถ้าธูปดับอาจทำให้ดวงวิญญาณไปไม่ถึงที่หมาย การจุดธูปนับว่าเป็นการส่งวิญญาณผู้ตายให้ไปสู่จุดหมายปลายทางคือ สุคติโลกสวรรค์

#### 4. ขั้นตอนบำเพ็ญกุศลหน้าศพ

ครั้นทำพิธีตั้งแต่อน้ำศพ แต่งตัวศพ มัดตราสังศพ มาจนถึงทำพิธีเบิกโลงศพและนำศพใส่โลงแล้ว ก็จะเข้าสู่ขั้นตอนของพิธีบำเพ็ญกุศลหน้าศพ โดยเริ่มตั้งแต่

4.1 พิธีตั้งศพ เมื่อยกศพใส่โลงและปิดฝาโลงเป็นที่เรียบร้อยแล้ว สัปเหร่อและญาติๆ ก็จะยกโลงศพขึ้นตั้งไว้บนชั้นสำหรับตั้งโลงหรือหีบศพ ณ มุมหนึ่ง และ ณ สถานที่ที่กำหนดเตรียมไว้ ซึ่งอาจจะเป็นที่บ้านผู้ตายหรือที่วัด โดยทั่วไปนิยมหันหัวโลงไปทางทิศตะวันตก ด้วยถือว่าทิศตะวันตกเป็นทิศตาย เป็นการตบหรือการดับ ยกเว้นกรณีบ้านท่าขนอยที่หันหัวศพไปทางทิศตะวันออก ซึ่งในขั้นตอนของการตั้งศพเพื่อบำเพ็ญกุศลนี้ จะมีการจัดเตรียมการสิ่งเหล่านี้ไปพร้อมด้วย คือ

1. ชั้นสำหรับตั้งโลงหรือหีบศพ พร้อมทั้งรองตั้งเครื่องประดับหน้าโลงศพ
2. ดอกไม้ประดับหน้าโลงศพตามชั้น
3. เครื่องบูชาศพ เช่น กระจ่างรูป รูปเทียน ไม้ขีดไฟหรือไฟแช็ค
4. เครื่องที่จะให้ศพบูชาพระ เช่น เครื่องชุดทองน้อย มีพุ่ม 3 เทียน 1 รูป 1
5. รูปถ่ายของผู้ตายสำหรับตั้งไว้ข้างโลงศพ

6. เครื่องแบบเต็มยศ หรือเครื่องราชอิสยาภรณ์ของผู้ตาย (ถ้ามี)
7. ชุดกรวดน้ำ สำหรับเจ้าภาพ และแขกที่มาร่วมงาน
8. ชุดโต๊ะหมู่บูชาพระรัตนตรัย พร้อมเครื่องบูชาครบตามชั้น
9. โต๊ะพร้อมตู้พระอภิธรรมตั้งไว้หน้าพระสวด พร้อมเครื่องสักการะในการสวด

พระอภิธรรม

10. อาสนสงฆ์ พร้อมตาลบัตร์ “ไปไม่กลับ กลับไม่ตื่น ฟัน ไม่มี หนีไม่พ้น” หรือ “เกิด แก่ เจ็บ ตาย” 4 ค้ำ

11. เครื่องค้ำและของรับรองสำหรับพระและแขกที่มาร่วมงาน

11. อาหารคาวหวานสำหรับเลี้ยงในงานตลอดเวลาที่ตั้งศพบำเพ็ญกุศล

13. เครื่องไทยธรรม ผ้าบังสุกุล อาหารคาวหวานสำหรับเช่นศพ วันละ 2 เวลา

14. นิมนต์พระสวดพระอภิธรรมหน้าศพ ครั้งละ 4 รูป ซึ่งการจะให้พระสวดกี่ครั้งและกี่ชุด ขึ้นอยู่กับความพอใจของเจ้าภาพ

15. เชิญแขก ญาติมิตรและเพื่อนพ้องมาร่วมพิธี โดยการบอกด้วยปาก ทำเป็นการ์บอก หรือบอกผ่านสื่ออื่นๆ เช่น หอกระจายข่าว หนังสือพิมพ์ เป็นต้น

4.2 พิธีตามไฟหน้าศพ ครั้นยกศพขึ้นตั้งวางไว้บนชั้นวางหรือ ณ สถานที่เหมาะสมแล้ว ญาติๆ ก็จะจุดไฟไว้หน้าศพ ตั้งไว้ที่ปลายเท้าศพ ภาคเหนือเรียกว่า “ไฟยาม” ในสมัยก่อนใช้กะลามะพร้าวที่มีเนื้อซีกหนึ่ง ใส่น้ำมันมะพร้าว มีไส้เป็นด้ายดิบ ใสเกล็ดด้วย พร้อมกันนั้นก็มีการชะ ใส้ข้าวเปลือกวางไว้ บางท้องถิ่นมีหม้อใส่น้ำ 3 ใบและไม้ฟาก 3 อันตั้งวางไว้ด้วย ในปัจจุบัน ใช้ตะเกียงน้ำมันจุดไว้ตลอด พร้อมทั้งจุดเทียนและรูปใหญ่ไว้ตลอดเวลาด้วย เมื่อนำศพไปเผาหรือไปสุสาน ก็ให้คนถือไฟนี้ไปด้วย การจุดตามไฟไว้หน้าศพนี้ มีนัยแห่งปริศนาธรรม ตามที่เสถียรโกเศศ กล่าวไว้ (2531 : 84-85; จ.เปรียญ. มปป.: 346-348) คือ มนุษย์ในโลกของเรามีอยู่ 4 จำพวก คือ

1. พวกที่มาสว่าง ไปสว่าง (โชติ โชติปรายโน) คือผู้ที่เกิดมาที่สมบูรณ์ทรัพย์ ทั้งได้พบศาสนาและเลื่อมใสศรัทธาปฏิบัติตามธรรมเป็นอย่างดี

2. พวกที่มาสว่าง มีดไป (โชติ ตมปรายโน) คือผู้ที่เกิดมาพบศาสนา แต่ไม่ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรม

3. พวกที่มามืด ไปสว่าง (ตโม โชติปรายโน) คือผู้ที่เกิดมาไม่นับถือศาสนา แต่ต่อมาได้มานับถือศาสนา รักษาศีล บำเพ็ญธรรมภาวนา

4. พวกที่มามืด มีดไป (ตโม ตมปรายโน) คือผู้ที่เกิดมาจนตายไม่นับศาสนา ไม่เคยรักษาศีล บำเพ็ญธรรมภาวนาเลย

การตามไฟไว้หน้าศพ ก็เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติผู้คนที่ยังมีชีวิตอยู่ ให้พยายามขวนขวายบากบั่นไปสู่ที่สว่าง คือ การนับถือศาสนา รักษาศีล บำเพ็ญธรรมภาวนาอย่างจริงจัง เพื่อ

ไปสู่ภพภูมิที่ดีหลังตาย ส่วนข้าวเปลือกที่ใส่ภาชนะไว้หน้าศพ ก็เป็นปริศนาธรรมว่า ธรรมดา ข้าวเปลือก เมื่อหว่านลงในนาแล้ว ย่อมงอกออกเป็นต้นข้าว ไม่แปรเป็นอย่างอื่นได้ เปรียบเหมือนบุญกุศลที่ทำไว้ ก็ย่อมจะยังผลดีให้แก่ผู้กระทำ ไม่กลับกลายเป็นบาปอกุศลไปได้ ฉะนั้น

การที่จุดไฟตามไฟไว้ที่ปลายเท้าศพ เป็นปริศนาธรรมสอนเตือนสติคนเห็นว่า ให้หาทางไปแต่ทางสว่าง คือประกอบแต่กุศลบำเพ็ญทานรักษาศีล หรือเป็นปริศนาธรรมสอนว่า มนุษย์เราเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ชาติทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ประชุมกันเข้า ยังมีอยู่พร้อม ครั้นตายลง ชาติทั้ง 4 นี้ก็สลายไป จึงตามไฟไว้ให้เห็นเป็นพยาน บางท่านอธิบายปริศนาธรรมว่า เป็นการจุดไฟไว้แทนไฟธาตุของผู้ตาย บางคนก็กล่าวอธิบายว่า เป็นการจุดไฟไว้เพื่อให้วิญญาณของผู้ตายไปสู่ที่สว่าง ถ้าไม่ตามไฟไว้ วิญญาณก็จะไปสู่ที่มืด คือไปในคติที่ไม่ดี แต่บางคนก็อธิบายว่า เป็นจุดตามไฟไว้เพื่อจุดรูปเทียนบูชาไฟไว้พระก็มี ส่วนน้ำมันที่ทำจากมะพร้าว สื่อแสดงว่าเป็นของบริสุทธิ์จุดบุญกุศลที่บุคคลก่อสร้างไว้ ส่วนเกลือที่ใส่เข้าด้วยในน้ำมันมะพร้าวเปรียบด้วยบาปอกุศล เป็นคนละอย่างกัน จะปะปนกันเคล้ากันมิได้

4.3 พิธีสวดอภิธรรม บังสุกุล และกรวดน้ำอุทิศศพ ระหว่างตั้งศพบำเพ็ญกุศล ไม่ว่าจะ 3 วัน 5 วัน หรือ 7 วัน ขึ้นอยู่กับความพอใจของเจ้าภาพ ญาติๆ นิยมนิมนต์พระสงฆ์ 4 รูปมาสวดพระอภิธรรม เรียกว่า “สวดมาติกา” ในตอนค่ำคืน ราว 18-20.30 น. ไปทุกคืน ถ้าผู้ตายเป็นพระราชวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป การสวดพระอภิธรรม จะเรียกว่า “สดับปกรณ์” มีการบังสุกุลปากหีบหรือปากโกศ ถวายจุดปัจจัยแก่พระสงฆ์ผู้มาสวดพระอภิธรรม แล้วกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญกุศลให้ผู้ตาย ในเวลาตอนเช้าวันใหม่ อาจมีการเลี้ยงพระเพื่ออุทิศส่วนบุญกุศลก็ได้

ในการสวดอภิธรรมหน้าศพในทุกค่ำคืน พิธีอาจเริ่มต้นด้วยมัคคนายกเชิญเจ้าภาพงานศพ หรือแขกผู้มีเกียรติที่มีความประสงค์ขอเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรมในค่ำคืนนั้น จุดเทียนบูชาพระรัตนตรัยหน้าพระพุทธรูปและที่หน้าเครื่องทองน้อยหน้าศพ แล้วจุดเทียนรูปที่หน้าผู้พระอภิธรรมหน้าพระสงฆ์ผู้นิมนต์มาสวดพระอภิธรรม แล้วเจ้าภาพงานศพเคาะโถงบอกให้ศพรับศีล เช่นพูดว่า “พ่อๆ รับศีล” มัคคนายกอาราธนาศีล ผู้เป็นหัวหน้าสงฆ์ให้ศีล จบแล้วมัคคนายกอาราธนาธรรมพระภิกษุสงฆ์ 4 รูปที่นิมนต์มาตั้งพักรูปละด้าม 4 ด้าม หน้าพัดแต่ละด้าม แสดงวลีเรียงกันไปว่า “ไปไม่กลับ หลับไม่ตื่น ฟันไม่มี หนีไม่พ้น” เป็นปริศนาธรรมว่า คนที่ตายแล้ว และความตายเป็นภาวะ “ไปไม่กลับ หลับไม่ตื่น ฟันไม่มี หนีไม่พ้น” และเป็นปริศนาสอนผู้มาฟังพระอภิธรรมที่มองเห็นว่า “กาลเวลา” เป็นสิ่ง “ไปไม่กลับ” ผ่านไปแล้วผ่านไปเลย ไม่สามารถหวนกลับคืนมาได้ จึงไม่ควรประมาทในกาลเวลา และในชีวิตในวัยของตน “ความคิดเห็นผิด” (มิจฉาทิฎฐิ) ถ้าปล่อยให้เป็นไปแบบดั่งแล้ว ผู้มีความเห็นผิดแบบนี้จะ “หลับไม่ตื่น” ไม่ยอมทำความดี จึงควรตั้งตัวตั้งจิตไว้ในสัมมาทิฎฐิ “คนที่ตายจริงๆ” ทำอย่างไรก็ “ฟันไม่มี” คือมีอาจฟันสิ้นชีพมาทำความดีได้ จึงไม่ควรรอ

ให้ใกล้ตายหรือตายแล้ว จึงค่อยหวังจะทำความดี และ “โลกธรรม” เป็นธรรมที่ทุกคน “หนีไม่พ้น” จึงให้ใส่ใจพิจารณาไว้เสมอๆ มิให้ทุกข์ เสียใจหรือสุข ตีใจ จนเกินไปเมื่อโลกธรรมมาถึงตน

ครั้นพระภิกษุสงฆ์ 4 รูปยกพัด 4 ค้ำขึ้นแล้ว ก็จะเริ่มสวดพระอภิธรรม 7 บทว่า “กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา...” เป็นต้น ซึ่งปกตินิยมสวด 4 จบ กระนั้น ก็แล้วแต่เวลาและความต้องการของเจ้าภาพเป็นสำคัญ ซึ่งในระหว่างสวดจบแต่ละหลบ พระผู้สวดจะหยุดพักเล็กน้อย ครั้นสวดจบที่ 3 จบแล้ว ระหว่างนี้ เจ้าภาพงานศพนิยมนำเครื่องค้ำมาถวายพระภิกษุสงฆ์ผู้สวดและเลี้ยงแขก บ้านท่าขอนยางสวดเพียงจบเดียวเท่านั้น ในเมือง เจ้าภาพนิยมนำอาหารว่างมาเลี้ยงแขกที่มาร่วมงานในช่วงนี้ แต่ในแถบชนบท จะเลี้ยงอาหารแขก ก็ต่อเมื่อพระสวดอภิธรรมเสร็จเรียบร้อยแล้วเท่านั้น เมื่อพระภิกษุสงฆ์สวดพระอภิธรรมจบหลบสุดท้ายลงแล้ว พิธีกรหรือมัคคนายก จะลาดผ้าโยงสายแถบหรือค้ายโยง ซึ่งถือว่า ห้ามข้าม เพราะโยงมาจากกระหม่อมศพมาที่หน้าพระผู้สวด เพื่อให้เจ้าภาพทอดผ้าบังสุกุล (กับใบปวราณา ถ้าเป็นพระธรรมยุต) ต่อจากนั้น พระภิกษุสงฆ์พิจารณาบังสุกุลศพ เจ้าภาพถวายเครื่องไทยธรรมและจตุปัจจัย แล้วพระภิกษุสงฆ์สวดอนุโมทนา เจ้าภาพและแขกผู้มาร่วมงานกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่ผู้ตายร่วมกัน เป็นอันเสร็จพิธีสวดพระอภิธรรมประจำวัน

การสวดพระอภิธรรม ในความคิดของเสฐียร โกเศศ (2531 : 89) และอุดม เขยทิวังศ์ (2545 : 327) มีจุดมุ่งหมายเพื่อสอนคนเป็นให้ได้คิดพิจารณาในมรณานุสสติกัมมัฏฐาน คือให้มีสติระลึกถึงความตาย เพราะบทสวดจะพูดถึงความไม่เที่ยงของสังขาร แต่ความประสงค์ที่ดีนี้เพี้ยนไป กลายมาเป็นเพียงพิธีเท่านั้น เพราะในการสวดคนส่วนใหญ่ฟังไม่เข้าใจและแปลไม่ได้ บางคนเข้าใจไปว่าเป็นการสวดให้ผู้ตายฟัง แม้จะดูไม่ผิดก็ตาม เหตุถ้าไม่มีคนตาย ก็ไม่มีสวดพระอภิธรรม บางคนให้เหตุผลว่า ที่มีพระมาสวดก็เพื่อต้องการไม่ให้บรรยากาศเจิบเหงา เป็นการเผ่าศพไปกลายๆ

4.4 พิธีเลี้ยงแขกผู้ร่วมงานศพสวดอภิธรรมและอยู่เป็นเพื่อนศพ ในแถบชนบทต่างจังหวัด ในกรณีที่ตั้งศพไว้ที่บ้านเจ้าภาพ หลังจากที่พระสวดพระอภิธรรมกลับไปแล้ว เจ้าภาพก็จะจัดอาหารมาเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน อาจเป็นญาติพี่น้อง เพื่อนพ้อง และชาวบ้าน ใกล้เรือนเคียง ที่มาประชุม ณ “เฮือนดี” เพื่อช่วยเหลือ ร่วมฟัง เพื่อไม่ให้บ้านที่ตั้งไว้ศพเจิบเหงา จนอึดหนักแล้ว บางคนก็จะทยอยกลับ แต่บางคนก็จะมีการเล่นบางอย่างอยู่เป็นเพื่อนศพ เช่น เล่นเสือกินหมู เล่นเกี้ยวพาราสีกัน สำหรับคนหนุ่มสาว ส่วนคนที่มีอายุก็จะอ่านหนังสือภาพยกลอนจากเรื่องสังข์ศิลป์ชัย การเกดและแต่งอ่อน เป็นต้น ให้กันฟัง หลังจากพระสวดออกมุกหรือพระอภิธรรมจบเป็นระยะไปตลอดคืน นี้เป็นการเล่นอยู่เป็นเพื่อนศพในสมัยโบราณตามที่เสฐียร โกเศศ (2531 : 47-48) กล่าวไว้ในหนังสือเกี่ยวกับประเพณีเกี่ยวกับชีวิตการตาย แต่ในปัจจุบันเท่าที่เห็น การอยู่เป็นเพื่อนศพ นอกจากพวกญาติๆ ที่คอยจุดไฟและจุดธูปเทียนหน้าศพให้ติดลุกอยู่ตลอดแล้ว คนอื่นๆ ก็มักเป็นพวกขี้เหล้าที่ตั้งวงดื่มกัน และพวกนักเล่นการพนันที่อาศัยงานศพเป็นเลศอ้างเล่นการพนันกันจนได้เสียกันเป็นเป็นพันเป็นหมื่น

ตลอดคืนยังรุ่งในแต่ละคืน กล่าวกันว่า บางแห่งนักพนันถึงขนาดว่าจ้างเจ้าภาพให้ตั้งศพไว้นานๆ จะได้มีเวลาเล่นพนันกันหลายวันก็มีให้เห็นในบางท้องถิ่น

5. **ขันพิธีเผาศพ** หลังพิธีตั้งศพสวดพระอภิธรรม บังสุกุล และอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย ตามเวลาที่กำหนดไว้ คือ 2 วัน หรือว่า 6 วัน พอในวันที่ 3 หรือวันที่ 5 หรือว่าวันที่ 7 สุดท้ายนับแต่วันตาย ก่อนที่จะนำศพไปเผาปนกิจ ญาติๆ ที่เป็นเจ้าภาพศพนิยมบำเพ็ญกุศลใหญ่หน้าศพ คือมีการเลี้ยงเพลพระหลังสวดธรรมนิยาม มีเทศน์อานิสงส์ สวดมาติกา หรือมีเทศน์แจง สวดแจง แล้วถวายจตุปัจจัยไทยธรรมเป็นพิเศษ ถ้าศพมิได้ตั้งอยู่ที่วัด ก็มักนิยมยกเคลื่อนศพไปตั้งบำเพ็ญกุศลใหญ่ที่ศาลาวัดที่ใกล้และสะดวกที่จะยกศพนำขึ้นสู่เมรุ ฤกษ์วันเผาศพนิยมว่า “ข้างขึ้นเผาวันคี่ ข้างแรมเผาวันคู่” โดยจะถือคติให้เผาในวันเลขจำนวนเดียวกันเสมอ คือวันตายกับวันเผา อธิบายเป็นปริศนาธรรมว่า “ความตายเป็นปัญหาเฉพาะตน ใครๆ จะตายแทนกันไม่ได้” (จ.เปรียญ. มปพ. : 356) และยกเว้นห้ามมิให้เผาในวันพระ วันพฤหัสบดี และวันศุกร์ ด้วยถือว่า วันพระเป็นวันรักษาศีล พังกรรม ถ้าเผาในวันนี้ สัตว์ที่อยู่ในศพ จะถูกเผาตายไปด้วย เป็นการไม่ดี ควรรักษาศีลให้เคร่งครัดเป็นพิเศษในวันพระ วันพฤหัสบดีถือเป็นวันครู จึงไม่ควรเผาศพ ส่วนวันศุกร์ที่ไม่นิยมเผา ก็เพราะพวกสัปเหร่อมักนิยมหยุดงานกันในวันนี้ในสมัยก่อนๆ (เพ็งอ้าง, หน้า 356-357) ในภาคอีสาน ห้ามเผาศพในวันอังคาร เพราะถือว่าเป็นวันแจ่ง ส่วนวันอื่นๆ เผาได้หมด ศพบางศพอาจจะยังไม่เผา เพราะยังไม่พร้อม แต่จะเก็บไว้ 100 วัน โดยฝากศพไว้ ณ สถานที่เก็บศพ ที่เรียกว่า “โกดังเก็บศพ” ที่วัดก่อน

สุเมธ เมธาวิทยกุล (2532 : 155) กล่าวถึงการเทศน์หน้าศพไว้ว่า การเทศน์อานิสงส์ในการจัดงานศพ นิยมเทศน์ 1 กัณฑ์ เพื่อพรรณาคุณงามความดีของผู้ตาย และความดีของการจัดงานศพ ให้ผู้ตาย ตลอดถึงพุดให้สติเตือนใจญาติๆ ของศพให้ระลึกถึงมรณานุสสติ ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาของชีวิตมนุษย์ จบลงแล้ว พระภิกษุสงฆ์ที่เจ้าภาพนิมนต์มามิได้จำกัดจำนวน ก็จะสวด “มาติกา” แปลว่า “แม่บท” หรือ “บทตั้ง” ซึ่งเป็นคำเริ่มต้นของคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกของพุทธศาสนา อันเป็นจุดสุดยอดของพุทธปรัชญา ว่าด้วยแก่นแท้ของธรรมชาติและชีวิต นิยมนำมาใช้สวดหน้าศพตอนค่ำคืนก่อนบังสุกุล เวลาก่อนจะยกศพขึ้นเชิงตะกอนหรือเมรุ และสวดหน้าไฟขณะจุดไฟทำการเผาปนกิจศพ ส่วนการเทศน์แจง และสวดแจงมาคู่กัน เป็นงานใหญ่ เจ้าภาพมีฐานะดีและมีเกียรติจึงจะทำได้ โดยจะนิมนต์พระมาเทศน์หนึ่งธรรมาสน์ หรือ 2 ธรรมาสน์ หรือว่า 3 ธรรมาสน์ เนื้อเรื่องเกี่ยวกับสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรก ที่ถ้าสัตบรรณคฤหา ข้างภูเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ หลังพุทธเจ้าปรินิพพาน ได้ 3 เดือน โดยมีพระมหากัสสปะเป็นผู้ถาม พระอุบาลีพุดตอบเรื่องพระวินัย และพระอานนท์พุดตอบเรื่องพระธรรม พระผู้มาเทศน์ก็จะสมมติตนเป็นพระมหากัสสปะ พระอุบาลี และพระอานนท์พุดถามตอบปัญหากัน จบแล้วมีพระสวดแจงรับเทศน์ 4 รูป ซึ่งนิยมเรียกว่า “พระมหานาค” และพระอื่นๆ อีกที่นิมนต์มาร่วม พิธีนี้ถือกันว่าได้อานิสงส์มาก เพราะเป็นวิธีการทำบุญบำรุงเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยแท้จริง ถือเป็นการตอบแทนคุณบุญการที่ถึงแก่กรรมอย่างสูง

ก่อนการเคลื่อนศพไปวัดและขึ้นสู่เมรุ ญาติฯ มักนิยมหาคนที่เป็นลูกหลานมาบวชหน้าไฟ เพื่อจูงศพ ถือว่าผู้บวชได้บุญ เป็นการแสดงออกซึ่งความรักและความกตัญญูตว่ผู้ตาย เป็นการนำวิญญาณของผู้ตายไปสู่สวรรค์ การบวชหน้าไฟนี้นิยมบวชกันในวันที่จะเคลื่อนศพไปวัด หรือไปป่าช้า นำขึ้นสู่เชิงตะกอนหรือเมรุ เด็กอายุ 7-8 ขวบก็เห็นมีบวชกัน ส่วนมากไม่มีภักุณเฑาะท์ที่ตายตัวในเรื่องอายุ แม้อายุมากแล้วก็บวชได้ แต่บวชเป็นเพียงสามเณรเท่านั้น

ในแถบชนบทบางท้องถิ่นในสมัยก่อน จะมีธรรมเนียมนิยมปฏิบัติเกี่ยวกับการเคลื่อนศพไปฌาปนกิจ คือ ห้ามศพลอดช่อ ทำประตู่ผี เอาไม้ขีดทาง ห้ามขบวนข้ามนาข้ามสวน โปรงข้าวสารไล่ผี โปรงข้าวตอก ชักฟาก 3 ช่อ ตีหม้อน้ำ 3 ใบ เมื่อศพออกจากบ้าน กลับหน้ารูปถ่ายทุกใบ สวดสังคหะล้างบ้าน สวดถอนศพ ถือธง 3 ซาย ถือหม้อ ถูห่อผ้าควน เป็นต้น

ขบวนเคลื่อนศพไปสู่ฌาปนสถานทีเรียกว่า “เมรุ” หรือ “เชิงตะกอน” บางเจ้าภาพก็มีการแห่แห่น คือมีดนตรีแตรวงบรรเลง แห่จูงศพไปจนถึงที่ หรือบางเจ้าภาพก็เดินขบวนไปตามปกติ นำหน้าขบวนโดยพระภิกษุและสามเณรจูงศพไปด้ายสายสิญจน์ที่โยงมาจากศพที่นอนอยู่ในโลง ซึ่งวางอยู่บนรถหรือมีคนหามเดินไป ขณะเดินไปก็จะมีคนโปรงข้าวตอกหรือข้าวสาร และดอกไม้ทีเด็ดดิงเป็นชิ้นเล็กๆ นำหน้าขบวน ขบวนศพจะนำหน้าสุดโดยคนถือธงสามชาย หม้อไฟ รูปถ่ายคนตาย พวงหรีด เป็นต้น เดินเวียนไปทางซ้ายรอบฌาปนสถาน 3 รอบ แล้วช่วยกันนำศพขึ้นไปวางบนเมรุหรือเชิงตะกอน บางแห่งจะมีการทิ้งเบี้ยลงพื้นดิน 33 อัน เพื่อซื้อที่ดินให้ผู้ตายจากตาคาสี ายกาลา

เมื่อศพถึงฌาปนสถานและยกวางบนเมรุหรือเชิงตะกอนเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ปัจจุบันเจ้าภาพนิยมทำพิธีระลึกถึงผู้ตาย โดยการอ่านประวัติคุณงามความดีของผู้ตาย จบแล้วโฆษกจะขอให้แขกทีมาร่วมพิธียื่นสงบนึ่งไว้อาลัยเป็นเวลา 1-2 นาที ต่อจากนั้นก็มีการทอดผ้าบังสุกุลและมหาบังสุกุลโดยแขกผู้มีเกียรติ ณ ที่พานหน้าศพ แล้วพระภิกษุก็จะได้รับนิมนต์ให้ขึ้นไปชักผ้าบังสุกุลและชักผ้ามหาบังสุกุล ซึ่งจะถูกวางทอดโดยประธานในพิธีฌาปนกิจศพ พร้อมไปกับการเป็นประธานประชุมเพลิงเป็นที่ ต่อจากนั้นพระภิกษุ-สามเณรและแขกทีมาร่วมพิธีฌาปนกิจก็จะขึ้นไปวางดอกไม้จันทน์เผาศพ โดยนิมนต์ให้พระภิกษุและสามเณรขึ้นวางก่อน และนิยมกล่าวภาวนาทำนองว่า “อวมปิ โข เม กาโย เอวภาวิ เอวรมุโม อนติโต” ซึ่งแปลว่า “แม้ร่างกายของเราี้ก็ต้องเป็นเช่นนี้เหมือนกัน จะต้องมื่ออย่างนี้เป็นธรรมดา จะไม่พ้นความตายเช่นนี้ไปได้เลย” พร้อมกับการวางดอกไม้จันทน์ และไหว้ศพ 1 ครั้ง เป็นบทเดือนสติมิให้ประมาทมัวเมาในชีวิต เพราะจะต้องตายอย่างนี้แน่นอน จงรีบทำความดี ก่อนตายให้ได้ จากนั้น สัปเหร่อก็จะเปิดฝาโลง เปิดสิ่งห่อหุ้มศพออก ให้ญาติได้เห็นหน้าผู้ตายเป็นครั้งสุดท้าย แล้วตัดตราสัง ใช้มีดสับเจาะฝาโลง ทูบกะลามะพร้าวเอาน้ำล้างหน้าศพ แล้วคว่ำหน้าศพเพื่อไม่ให้ศพลุกขึ้นนั่งขณะเผา นำดอกไม้จันทน์ทีแขกวางไว้ในกรณีเผาที่เมรุใส่เข้าไปในโลงศพ แล้วรดน้ำมันทีพื้นหรือถ่าน จุดไฟเผาอย่างเป็นทางการ ในกรณีทีเผาแบบเชิงตะกอน ขณะที่ไฟลุกดีแล้ว ญาติฯ ผู้ตายก็จะชักพื้นออก 3 ดุ้น แล้วเดินทางกลับ เวลากลับจะมีให้

เหลียวหลังมองอีก ครั้นถึงหมู่บ้าน ก็ให้ไปที่บ้านของผู้ตายก่อน ญาติๆ จะตั้งอ่างน้ำขมิ้นสัมป่อยไว้หน้าบ้าน ทุกคนคำหัวลูบหน้าด้วยน้ำนั้นแล้ว จึงเดินทางกลับบ้านของตนเองต่อไป แต่บางถิ่นก็ตั้งถังน้ำ หรือหม้อน้ำไว้ ณ ทางที่จะออกจากสถานที่เผาศพ เพื่อให้แขกล้างมือล้างหน้าของตน

ในขั้นตอนของพิธีเคลื่อนศพไปสู่เมรุหรือเชิงตะกอนและการเผาศพ มีการกระทำบางอย่างเป็นประเพณีปรากฏอยู่ (สุเมธ เมธาวิทยกุล. 2532 : 156-157) คือ

1. การโปรยข้าวตอกหรือข้าวสารและดอกไม้หน้าขบวนแห่ศพ พิธีที่ทำในขบวนแห่ศพนี้ นับว่าทำเพื่อไล่ผีให้ไปสูดไปเกิด มิให้ย้อนกลับมาบวบคนเป็นอีก นอกจากนี้ ยังเป็นประเพณีธรรมว่า ข้าวตอกเป็นข้าวเปลือกที่ถูกควั่นแตกเป็นดอก หรือข้าวสาร ไม่อาจจะงอกเป็นต้นข้าวได้อีก แม้จะหว่านลงบนดินที่ดีและมีน้ำเพียงพออย่างไร ก็ไม่มีวันจะงอกขึ้นมาได้ ก็เปรียบเหมือนคนเราที่บำเพ็ญกรรมจนหมดกิเลส โดยเด็ดขาดแล้ว ย่อมไม่เกิดในภพใหม่อีก เพราะไม่มีเชื้อคือตัณหาแล้ว ดังเช่นข้าวตอกหรือข้าวสารที่โปรยไป ไม่มีเชื้อที่จะงอกขึ้นได้ ฉะนั้น ตรงข้ามกับข้าวเปลือกที่ยังไม่ควั่นเป็นข้าวตอก หรือสีเป็นข้าวสาร ก็เปรียบเหมือนคนที่ยังมีกิเลส ถ้าหว่านลงในดินดีและมีน้ำเพียงพอ ก็จะงอกเป็นต้นข้าวอย่างแน่นอน คนมีกิเลสก็เช่นกัน เมื่อตายแล้วก็ต้องเกิดใหม่อีก เพราะยังมีกิเลสเป็นเชื้ออยู่เพื่อเสวยผลกรรมที่ก่อไว้ในอดีตต่อไป

2. การเวียนศพเดินไปจากซ้ายไปขวารอบเมรุหรือเชิงตะกอน 3 รอบ ก่อนจะยกศพขึ้นไปวาง พิธีเวียนซ้ายรอบเมรุหรือเชิงตะกอนนี้ เป็นการกระทำเพื่อแสดงความเคารพศพเป็นครั้งสุดท้าย พร้อมกับกล่าว หรือนึกในใจถึงถ้อยคำขอมาผู้ตายไปด้วย ปกติการแสดงความเคารพจะใช้วิธีเวียนขวา เรียกว่า “ทักษิณาวรรต” หรือ “ทำประทักษิณ” แต่การแสดงความเคารพศพจะใช้วิธีเวียนซ้าย เรียกว่า “อุตราวรรต” นับว่าเพื่อแสดงปรัชญาธรรมสอนใจคนเป็นว่า ผู้ที่จะเอาชนะกิเลสได้นั้นจะต้องดำเนินชีวิตประจำวันแบบทวนกระแสโลกิยธรรม คือดำเนินชีวิตแบบเรียบง่าย สันโดษ พอเพียง รักษากาย วาจา ใจให้สะอาด และสงบ ไม่ปล่อยตัวเองให้ตกเป็นทาสของกามารมณ์ทุกประเภท พุดต่างๆ ก็คือจะต้องไม่ตามใจตนเอง ต้องฝืนสัญชาตญาณ ตั้งใจปฏิบัติธรรมจนละกิเลสได้หมดสิ้น ส่วนการเวียน 3 รอบ เป็นประเพณีธรรม สื่อถึงลักษณะ 3 ที่เรียกว่าไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยรอบที่ 1 ให้เดินภาวนาว่า อนิจจัง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ รอบที่ 2 ให้เดินภาวนาว่า ทุกขัง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ และรอบที่ 3 ให้เดินภาวนาว่า อนัตตา สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา ทั้งนี้ก็เพื่อให้คนเรารู้จักสงบจิตปลงเสียบ้าง จะได้ไม่หลงเพลินเพลินมัวเมาในชีวิตจนเกินไป และจะได้ไม่ทุกข์ใจมากนักเมื่อคนที่รักใคร่ตายจากไป

3. การล้างหน้าศพด้วยน้ำมะพร้าว พิธีทูลเอาน้ำมะพร้าวล้างหน้าศพนี้ เป็นการล้างชำระหน้าศพด้วยน้ำมะพร้าวก่อนจะเผา โดยวิธีทูลให้แตก แล้วให้น้ำมะพร้าวไหล ไกรตกกลงบนใบหน้าศพ เพราะถือว่าน้ำบริสุทธิ์ปราศจากสิ่งสกปรกใดๆ เพราะมาจากต้นไม้ที่อยู่สูง น้ำมะพร้าวเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกับแม่น้ำคงคาที่ศักดิ์สิทธิ์ชำระล้างบาปได้ ชาวฮินดู ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ก่อนจะ

ยกศพขึ้นวางบนเชิงตะกอน จะเอาศพจุ่มแม่น้ำคงคาเสียก่อน เป็นการล้างบาป จึงเริ่มเผา คนไทยพุทธก็รับพิธีกรรมของชาวฮินดูทำนองนี้มา แต่ปรับมาใช้น้ำมะพร้าวล้างหน้าศพแทน มิใช่ในความหมายชำระล้างบาป เพราะมิได้มีธรรมเนียมการล้างบาป แต่ใช้น้ำมะพร้าวล้างหน้าศพ เป็นที่ล้างบาปอกุศล ในจิตใจเดือนสตศิกคนเป็นว่า ความชั่วที่คนเราทำมาในชีวิตอดีตนั้นจะล้างไม่ได้อย่างศาสนาอื่น เพราะเหตุนั้น จึงไม่ควรทำบาปเลย ควรทำแต่ความดี แล้วจะได้ไปสู่สุคติ และในกรณีใช้น้ำมะพร้าวล้างหน้าศพนี้ สัปเหร่อจะใช้วิธีเอาสันมีดหรือของแข็งทุบกะลามะพร้าวนั้นให้แตกเสียงดัง “โพทะ” เป็นที่สะท้อนอารมณ์ยิ่งนัก ที่ต้องทุบมะพร้าวให้แตกบนศีรษะศพ ก็เพื่อสมมติเชิงสัญลักษณ์ว่าเป็นการทุบกระหม่อมของศพ ตามประเพณีคนโบราณชาติหนึ่งซึ่งถือว่า เมื่อคนสิ้นใจตายแล้ว วิญญาณจะออกทางกระหม่อม จึงต้องทุบกระหม่อมคนกำลังเจ็บใกล้ตาย เพื่อให้วิญญาณออกไปทางกระหม่อมได้ แต่คนสมัยหลังเห็นว่า การทุบกระหม่อมจริงดูหวาดเสียวเกินไป จึงสมมุติทุบมะพร้าวแทน

4. การชักฟืนออก 3 คู่ก่อนกลับบ้าน แล้วเดินจากไปโดยไม่เหลียวหลังกลับ พิธีนี้ทำเพื่อเป็นที่แสดงปริศนาธรรมว่า ไฟฟืน 3 คู่ที่ชักออก หมายถึงไฟโลภะ ไฟโทสะ และไฟโมหะ ผู้ใดมีอยู่จะเดือดร้อน ยิ่งมีมาก ก็ยิ่งเผาผลาญผู้นั้นให้เร่าร้อนหาความสงบสุขมิได้ ฉะนั้น จึงควรต้องชักออกไปเสียจากจิตใจ จึงจะเป็นสุข ถ้าเพิกถอนเสียได้โดยสิ้นเชิง ก็จะเป็นพระชินาสพผู้ดับเย็น และการห้ามเหลียวหลังกลับ ก็เป็นปริศนาธรรมเตือนคนเป็นว่า อย่ากลับไปประพฤตินในสิ่งที่ เป็น “ไฟ” คือ โลภะ โทสะ และโมหะ อีก

5. การดำหัวด้วยน้ำมันสัปปายะหลังกลับจากงานศพก่อนจะเข้าบ้าน พิธีนี้เป็นการทำเพื่อล้างเสนียดจัญไรและความเป็นมลทิน ไม่บริสุทธิ์ ออกไปจากตัว เพราะถือว่า ขมิ้นสัปปายะถือเป็นวัตถุมงคลสามารถล้างสิ่งอัปมงคลได้ นอกจากนี้ การดำหัวยังอาจหมายถึงความเป็นจริงแบบเป็นการย่อส่วนลงจากการอาบน้ำสระผมให้สะอาดจริงๆ หลังจากต้องเดินไปป่าช้าอันเป็นสถานที่เผาศพ ทำให้เหงื่อไหลไคลย้อย เต็มไปด้วยฝุ่นผงและมลทินอื่นๆ อันเกิดจากศพ จึงต้องอาบน้ำชำระกายให้สะอาด เปลี่ยนเสื้อผ้าชุดใหม่ เพื่อรักษาอนามัย เป็นเทคนิควิธีที่คนโบราณสอนลูกหลานแบบเป็นปริศนาธรรม

6. **ชั้นพิธีเก็บอัฐิ – ทำเจดีย์** ชั้นตอนนี้เป็นพิธีที่ทำหลังจากเผาศพเสร็จแล้ว เป็นพิธีของการเก็บอัฐิธาตุของผู้ตายใส่ผ้าขาวและโกศน้อยที่เตรียมไป ผ่านพิธีชักบังสุกุลตายและบังสุกุลเป็น พิธีในชั้นนี้นิยมทำกันในวันที่ 3 แต่ในบางท้องถิ่น หรือส่วนใหญ่ในปัจจุบัน จะทำกันในวันรุ่งขึ้น หลังวันเผาศพ และมี 2 พิธีที่ทำกัน คือ

6.1 พิธีเดินสามหาบ เช้าตรู่ในวันที่จะเก็บอัฐิธาตุของผู้ตาย ญาติๆ พี่น้อง ที่เป็นเจ้าภาพจะจัดเครื่อง 3 หาบถวายพระ โดยทำเป็นสามหาบ 3 หาบ ซึ่งในแต่ละหาบจะให้ข้างหนึ่งเป็นหม้อข้าวเชิงกรานหรืออั้งโล่บรรจุข้าวสาร พริก หัวหอมกระเทียม กะปิ กุ้งแห้ง น้ำปลา เป็นต้น ส่วนอีกข้างหนึ่งจะบรรจุอาหารคาวหวาน ให้ลูกหลานหรือญาติๆ 3 คนนั่งขาเป็นคนหาบ และจัดให้

มีคนๆ หนึ่งถือผ้าไตรเดินนำหน้าหามุ่งไปยังสถานที่เผาศพของผู้ตายแล้วนั้น ครั้นเดินทางไปถึงแล้ว ก็เดินเวียนรอบ 3 รอบ พร้อมไปกับกู่ร้องว่า “วู้ๆ ๆ” คนละ 3 ครั้งในเวลาเดินรอบ เสร็จแล้วให้นำ ทั้ง 3 หาบนั้นไปถวายพระภิกษุที่นิมนต์มาบังสุกุลตายและเป็น ปัจจุบันนิยมทำกันระหว่างเวลา 07.00–12.00 น. ประเพณีการเดินสามหาบของสำนักพระราชวังยกเลิกไปแล้ว ประเพณียังมีปฏิบัติกัน อยู่บ้างในชนบท

พิธีเดินสามหาบ ทำไปก็เพื่อจุดหมายจะอุทิศส่วนบุญให้วิญญาณผู้ตายก่อนจะเก็บอัฐิ สุเมธ เมธาวิทยกุล (2532 : 158) กล่าวไว้ว่า การที่คนหาบเดินรอบสถานที่เผาศพ ซึ่งอาจเรียกว่า “ฉาปนสถาน” หรือ “กองฟอน” 3 รอบ และทำเสียงกู่ร้องกันเป็นระยะนั้น ก็เพื่อเป็นการแสดงนัยแห่ง ปริศนาธรรมว่า การเดินเวียน 3 รอบ เปรียบเสมือนชีวิตของคนเราที่ตายแล้วว่าต้องตายแล้วเกิดครั้ง แล้วครั้งเล่าเวียนวนอยู่ในภพทั้ง 3 คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว แม้จะกู่ร้อง เรียกให้คืนมาโดยหมู่ญาติๆ ก็ไม่มีวันที่จะกลับฟื้นคืนมาได้สัก อีกนัยหนึ่ง การกู่ร้อง “วู้ๆๆ” นั้น ก็เพื่อ เป็นการร้องเรียกให้ดวงวิญญาณของผู้ตายให้มาสู่สถานที่เผาศพแล้วนั้นเพื่อรับอนุโมทนาส่วนบุญที่ ญาติๆ จะถวายสามหาบแต่พระภิกษุสงฆ์ตามความเชื่อเรื่องวิญญาณของผู้ทำพิธี

6.2 พิธีแปรรูปเก็บอัฐิธาตุของผู้ตาย หลังทำพิธีเดินสามหาบแล้ว ก็จะถึงพิธีบังสุกุล การบังสุกุลในพิธีแปรรูปอัฐิธาตุของผู้ตายจะมี 2 พิธี คือ ครั้งแรกเป็นพิธีบังสุกุลตาย โดยการจัดรูป กระดูกของผู้ตายนั้นเป็นรูปคน นอนหันศีรษะไปทางทิศตะวันตก สมมุติกันว่า “ตาย” โดยสัปเหร่อ หรือญาติๆ ก็ได้ เอาแก้วแหวนเงินทองและดอกไม้โปรยลงบนรูปกระดูกที่จัดนั้น พร้อมพรมน้ำหอม แล้วนิมนต์พระภิกษุบังสุกุลตายว่า “อนิจจา วต สงขารรา อุปาทวยขมฺมิโน อุปชฺชิตฺวา นิรุชฌนฺติ เตสํ วุปฺสโม สุโข” และครั้งที่ 2 เป็นพิธีบังสุกุลเป็น โดยจะลบรูปเดิม แล้วจัดรูปกระดูกของผู้ตายใหม่ ให้ ศีรษะไปทางทิศตะวันออก สมมุติว่า “เกิด” จากนั้น พระภิกษุก็จะบังสุกุลเป็นว่า “อจิรํ วตฺยํ กาโย ปฐฺวี อธิเสสฺสฺสฺติ ฉฺชฺชฺโฑ อเปตฺวิญญา โณ นีรุตถํ กฺลิงฺครํ” เสร็จแล้ว ญาติๆ ก็จะช่วยกันเก็บอัฐิธาตุไปรักษา ไว้ถือเป็น “อัฐิเงินอัฐิทอง เป็นของดีมีสิริมงคล” (อุคฺม เชนทิวงษ์. 2545 : 330) การเก็บอัฐิธาตุของ ผู้ตายนิยมเลือกเก็บเอาแต่กระดูกศีรษะ แขนขา และตัว อย่างละเล็กละน้อย นำใส่เข้าไปในโกศเล็กๆ เพื่อประ โยชน้นำไปบำเพ็ญกุศลอุทิศส่งผลบุญไปให้ด้วยความกตัญญูตเวที อันจะทำให้เกิดพิธีทำบุญ อัฐิต่อไป ส่วนอัฐิธาตุและอังคารที่เหลือนิยมเก็บรวบรวมใส่ผ้าขาวห่อไว้ก่อน แล้วนำไปบรรจุไว้ใน เจดีย์ ฌ ที่ใดที่เห็นว่าสมควร จะเป็นที่วัดหรือที่บ้านก็ได้ ในวันพร้อมต่อไป

การบังสุกุลอัฐิธาตุของผู้ตายในเช้าวันเก็บอัฐิธาตุ 2 ครั้ง เป็นการบังสุกุลตายและการ บังสุกุลเป็น มีความหมายทางปริศนาธรรม คือ ครั้งแรกเป็นจัดอัฐิเป็นรูปคน หันศีรษะไปทางทิศ ตะวันตก สมมุติว่าตาย แล้วเอาแก้วแหวนเงินทองโปรยลงบนรูปคนนั้น ก็เพื่อแสดงนัยว่า คนเรานั้น เมื่อตายแล้ว สมบัติแม้สักชิ้นเดียวก็เอาไปด้วยไม่ได้ แม้จะเอาใส่ปากใส่มือให้ ก็ไม่สามารถจะเอาไป ด้วยไม่ได้เลย จึงไม่ควร โลกสะสมให้มากนัก จะทำให้จิตใจเศร้าหมอง ผูกพันอาลัยในทรัพย์สมบัติ

ตายไปจะไม่ได้ไปผูกไปเกิด พิธีนี้จะจบลงด้วยพระภิกษุสวดคาถาพิจารณาบังสุกุลว่า “อนิจจา วต สงขารา อุปาทวยธมมิโน อุปปชชิตฺวา นิรุชฌนติ เตสํ วุปสโม สุโข” แปลว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีการเกิดขึ้นและการดับสิ้น ไปเป็นธรรมดา การเข้าไปสงบระงับดับสังขารเหล่านั้นมีผลเป็นสุข” ซึ่งจะหมายความว่า ธาตุแห่งชีวิตร่างกายของคนเรานั้นเป็นสิ่งไม่คงแท้แน่นอน เปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ จนถึงที่สุดแล้ว ก็แก่ชราลง มีโรครภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน มีแต่ทุกข์ทรมาน จนกระทั่งพ่ายแพ้ตายไปในที่สุด พุทธศาสนาถือว่า การเกิด การแก่ การเจ็บป่วยไข้ ความตาย เป็นทุกข์ การพยายามปฏิบัติธรรมเพื่อ ไปให้พ้นจากภาวะเหล่านี้เสียได้ย่อมมีผลเป็นสุขแท้จริง

การบังสุกุลครั้งที่ 2 เป็นการบังสุกุลเป็น ด้วยการจัดรูปอัฐิเสียใหม่ ให้หันศีรษะไปทางทิศตะวันออก สมมุติว่าเกิด ก็เพื่อแสดงเป็นนัยว่า คนเราที่ตายแล้วต้องเกิดใหม่ เหตุเพราะยังเป็นปุถุชนมีกิเลสเป็นเชื้อแห่งภพชาติอยู่ เพื่อรองรับผลกรรมที่ทำไว้ในอดีต ยกเว้นพระอรหันต์เท่านั้นที่ตายแล้วจะไม่เกิดอีก เหตุเพราะไม่มีเชื้อที่จะทำให้เกิดอีกต่อไปแล้ว พิธีนี้จบลงด้วยพระภิกษุสวดคาถาพิจารณาว่า “อจิรํ วตฺยํ กาโย ปฐวี อธิเสสฺสฺสติ ฉฺชฺชฺโช อเปตวิญญาโณ นีรุตฺตํ กลิงฺครํ” แปลว่า “ร่างกายนี้ไม่จีรังยั่งยืนหนอ เมื่อปราศจากวิญญาณแล้ว ก็จักถูกทิ้งนอนทับถมแผ่นดิน เปรียบเหมือนท่อนไม้(ผู้ที่เขาทิ้งไป) หาประโยชน์อะไรมิได้ ฉะนั้น” หมายความว่า ร่างกายของคนเราที่ตายแล้ว มีคุณค่าพอๆ กับท่อนไม้ที่เขาทิ้งไว้บนแผ่นดิน มีแต่จะสุทับถมแผ่นดินไป หาประโยชน์อันใดมิได้ ผู้ชากว้าว ชากควายมิได้ ถึงตายแล้ว แทบทุกส่วนของร่างกายมีประโยชน์แก่นมนุษย์ทั้งสิ้น แต่ร่างกายคนกลับมีลักษณะตรงกันข้าม ความดีหรือความชั่วที่ผู้ตายกระทำไว้เท่านั้นจะเหลือเป็นอนุสรณ์ให้คนกล่าวถึงได้

7. **ขันพิธีทักษิณานุประทาน** พิธีในขั้นตอนนี้ เป็นการทำให้พิธีอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายหลังเผาศพแล้ว เป็นงานอวมงคลชนิดหนึ่ง เรียกว่า “ทักษิณานุประทาน” เป็นการทำบุญหลังการตายครบ 7 วัน 50 วัน 100 วัน หรือวันครบรอบวันตาย หรือว่าในเทศกาลสำคัญ เช่น สงกรานต์ สารท เป็นต้น พิธีกระทำโดยการนำอัฐิของผู้ตายพร้อมรูปถ่ายมาตั้งเป็นเกียรติและเป็นที่ระลึกในงานพิธีแล้วมีการนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ 5 รูปขึ้นไป แต่ที่นิยมก็คือ 10 รูป มาสวดพระพุทธรูป ถวายภัตตาหารเช้าหรือเพลแก่พระสงฆ์ อาจมีการเทศน์และมาตีกาก็ได้ เสร็จแล้ว พระสงฆ์บังสุกุล เจ้าภาพถวายจตุปัจจัยไทยธรรม พระภิกษุสงฆ์อนุโมทนา “ยถา-สัพพี” พร้อมไปกับเจ้าภาพกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่ผู้ตาย เป็นอันเสร็จพิธีทำทักษิณานุประทาน

พิธีทักษิณานุประทาน เริ่มทำเป็นแบบอย่างโดยพระเจ้าพิมพิสารเป็นครั้งแรก (สุเมธเมธาวิทยกุล. 2532 : 142-143, 159-160) เป็นพิธีที่ทำเพื่อเป็นการแสดงออกของญาติๆ ของผู้ตายถึงความรักหรือความกตัญญูกตเวทีต่อผู้ตายนั้น และเป็นการปรารภเหตุหรือเรื่องที่จะทำบุญให้ทาน ทั้งนี้เพราะเจ้าภาพมีใจเป็นบุญ จึงหาเรื่องที่จะทำความดี พระพุทธเจ้าทรงรับรองการทำความดีอย่างนี้ว่าจะ

มีผลไปถึงญาติฯ ผู้ที่ตายไปแล้ว ที่ไปเกิดเป็นเปรตประเภทปรตตูปชีวิเปรต คือเปรตที่อาศัยผลบุญที่ญาติฯ อุทิศส่งไปให้เป็นอาหาร

### พิธีศพสำหรับผู้ตายโหง (ตายไม่ปกติ)

การตายโหง คือการตายที่มีสาเหตุนอกเหนือจากการตายตามปกติ (คือการเจ็บป่วยตาย) การตายประเภทนี้เป็นกรตายที่มาจากการประสบอุบัติเหตุเป็นพื้น เช่น การตกน้ำตาย การตกต้นไม้ตาย การถูกรถ ควายหรือวัวชนตาย การผูกคอตหรือกินยาพิษตาย การถูกฆ่าตาย การกลอดลูกตาย เป็นต้น ล้วนถือว่าเป็นการตายโหง (ตายไม่ปกติ) ทั้งสิ้น (วิชากรรม สังฆมณี และประเสริฐ ลีวานนท์. 2525 : 432)

เมื่อมีบุคคลที่ตายโหง ญาติฯ ของผู้ตายจะไม่ห้ามศพหรือนำศพเข้าบ้านเรือน แต่จะนำไปยังป่าช้าผีตายโหง ซึ่งเป็นป่าช้าที่จัดไว้เป็นพิเศษต่างหากในทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน แยกกันระหว่างป่าช้าเผาศพกับป่าช้าผีตายโหง สำหรับในชนบทที่ยังมีโคกป่ากว้างขวาง (พระอริยานุวัตร เขมจารี. 2526 : 9) เพื่อฝังเท่านั้น ไม่นิยมเผา ทั้งนี้ก็เพราะเป็นข้อห้ามสำหรับชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นๆ ด้วย ถือว่าเป็นศพตายโหง แม้แต่ผู้หญิงตายทั้งกลม (นิยมเรียกกันว่า “ตายทั้งกลม”) ก็ต้องผ่าท้องเอาศพลูกออกก่อน จะฝังทั้งที่ท้องของศพยังกลมอยู่ไม่ได้ เพราะถือว่า “เจตภูต” แรง (คือวิญญาณที่สิงอยู่ในตัวคน ออกจากร่างได้ในเวลากลางคืน)

การนำศพของผู้ตายโหงไปฝังที่ป่าช้าผีตายโหง นั้น จะไม่นิยมนิมนต์พระภิกษุไปจูงนำหน้าศพเช่นศพที่ตายปกติทั่วไป แต่จะนิมนต์ไปสวดมาติกาทำบุญให้ตอนที่ทำการฝังศพลงดินเท่านั้น และการปฏิบัติต่อศพผู้ตายโหงตามที่พระอริยานุวัตร (พระอริยานุวัตร เขมจารี. 2526 : 8) และพรทิตา คำเนิน (2536 : 23) กล่าวไว้ ก็ไม่ยุ่งยากนัก เพียงแต่ตัดไม้ไผ่มาทำเป็นเสื่อลำแพน เรียกว่า “สัปปาก” แล้วนำร่างศพของผู้ตายนอนลงบนเสื่อลำแพนนั้น แล้วห่อรัดรีดด้วยเถาวัลย์ให้แน่น ถ้าผู้ตายเป็นชายที่บรรลุนิติภาวะแล้ว แต่ยังไม่แต่งงาน ก็ให้ทำรูปอวัยวะเพศของผู้หญิงใส่เข้าไปในเสื่อลำแพนด้วย แม้เป็นหญิงที่ยังไม่แต่งงานที่ตายลงและบรรลุนิติภาวะแล้ว ก็ให้ทำเป็นรูปสิ่งค์ คืออวัยวะเพศชาย เรียกว่า “บักแบ้น” ใส่ไปด้วย ครั้นแล้วก็ใช้ไม้ไผ่ทั้งลำเป็นคานหามศพไปป่าช้าผีตายโหง เมื่อไปถึงแล้ว ก็ขุดหลุม ซึ่งอาจมีคนขุดรอไว้ก่อน หรือขุดในขณะนั้น ฝังศพให้มีมิดชิด เป็นอันเสร็จพิธีฝัง

ต่อแต่นั้น ตอนเย็น ก็ให้ญาติฯ นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ไปสวดพระพุทธมนต์ที่บ้านของผู้ตาย นับว่าเพื่อป้องกันเจตภูตของผู้ตายมารบกวนบ้านเรือน พอรุ่งเช้าวันต่อมา ก็ให้ทำบุญเปิดพลีถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ เจ้าภาพถวายจตุปัจจัยไทยธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์ ครั้นแล้วพระสงฆ์อนุโมทนา พร้อมไปกับญาติฯ อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้ผู้ตาย ประธานสงฆ์ประพรมน้ำพระพุทธมนต์แก่ญาติฯ เป็นอันเสร็จพิธี

ตามที่พระอริยานุวัตร (พระอริยานุวัตร เขมจารี. 2526 : 8) และพรทิวา คำเนิน (2536 : 23) กล่าวไว้ ศพของบุคคลที่ตายโหงที่ฝังไว้ จะต้องถูกเก็บไว้ที่ป่าช้าฝังศพ โหง หรือในบริเวณวัดในกรณีที่ป่าโคกสำหรับทำเป็นป่าช้าฝังศพ โหง ไม่มีแล้วเช่นในปัจจุบันนี้ เป็นเวลาอย่างน้อย 3 ปี ญาติฯ จึงจะขุดขึ้นมาทำพิธีปลงศพโดยการเผา แล้วทำบุญอุทิศส่วนกุศลผลบุญไปให้แก่ผู้ตาย ถ้าเก็บไว้ยังไม่ทันถึง 3 ปี ขุดขึ้นนำมาเผาก่อน เชื่อกันว่า จะทำให้ญาติพี่น้องที่ยังมีชีวิตอยู่แพ้ คืออาจเกิดอาการเจ็บป่วยหรือถึงกับเสียชีวิตได้

พิธีปฏิบัติเกี่ยวกับศพคนตายโหงที่กล่าวแล้ว เป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติในชนบทของภาคอีสาน แต่ความเชื่อในปัจจุบันนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปบ้าง คือ ถึงแม้จะมีคนตายโหง ญาติฯ ก็ยังนำศพมาตั้งศพบำเพ็ญกุศลที่บ้านของผู้ตายเอง หรือนำไปตั้งบำเพ็ญกุศลศพที่ศาลาวัด ครั้นแล้วจึงนำไปเก็บไว้ในเข้าบรรจุศพภายในบริเวณวัดเป็นเวลา 3 ปี จึงขุดนำศพออกมาทำพิธีปลงศพและทำบุญอุทิศส่วนบุญกุศลไปให้แก่ผู้ตาย (พรทิวา คำเนิน. 2536 : 2-20, 23) แต่กระนั้น บางศพ ญาติฯ ก็นำมาตั้งศพบำเพ็ญกุศลที่บ้านหรือที่วัด ครั้นครบกำหนดวันสวดที่กำหนดไว้แล้ว ก็ทำพิธีเผาเลย มิได้เก็บไว้ 3 ปี เช่นที่กล่าวไว้วันนั้น แต่ประการใด

ส่วนวันที่ห้ามเผาศพโดยทั่วไป จะห้ามเผาในวันพระ และวันสุกัร สาเหตุที่ไม่เผาในวันพระ โดยเฉพาะวัน 14 หรือ 15 คำ เพราะวันนี้เป็นวันธัมมัสวันนะ พระภิกษุสงฆ์ต้องทำวัตรปฏิบัติของสงฆ์ตั้งแต่เช้าจรดเย็น เช่น การทำวัตรสวดมนต์ การเทศน์ การลงอุโบสถสวดปาฏิโมกข์ เป็นต้น ทำให้ไม่สะดวกในการทำพิธีกรรม ส่วนวันสุกัรนั้น เป็นวันประสูติของพระพุทธเจ้า ดังคำบาลีที่ว่า “สุกัควาเร จ นิกุขมิ” ถ้าเผาศพในวันเกิดของพระบรมศาสดา อาจเกรงว่าจะเป็นการขาดความเคารพเทิดทูนต่อพระพุทธองค์ (พระธรรม โสภณ. 2542 : 177) แต่ปัจจุบัน ก็นิยมเอาฤกษ์สะดวกเป็นใหญ่ ในบ้านทำขอนยาง ถ้ามีศพที่ตายพร้อมกัน หรือตายไล่เลี่ยกัน นิยมให้ศพที่ตายทีหลังเผาก่อน ถือว่าเป็นการให้เกียรติกันตามคติความเชื่อ

**ภาคผนวก ค**

**พินัยกรรม**

## พินัยกรรม

ข้าพเจ้า (นาย, นาง, นางสาว).....นามสกุล.....  
อยู่บ้านเลขที่.....บ้าน.....ตำบล.....  
อำเภอ.....จังหวัด.....

ขอตั้งสัจจาวาว่า เมื่อข้าพเจ้าได้ล่วงลับไปแล้วด้วยเหตุอันใดก็ตาม เพื่อไม่ได้เป็นภาระแก่  
ญาติพี่น้อง หรือผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยเหตุไม่จำเป็น ดังนั้น ข้าพเจ้า จึงขอให้ญาติพี่น้องหรือผู้ที่เกี่ยวข้อง  
กับข้าพเจ้า.....ได้ดำเนินการเกี่ยวกับการจัดงานศพของข้าพเจ้า ดังต่อไปนี้

1. ให้ดำเนินการเกี่ยวกับจัดแต่งศพตามประเพณีอันดีงาม
2. ให้ตั้งศพสวดที่บ้าน/ที่วัด ได้ไม่เกิน 3 คืน
3. ให้มีการเทศน์ก่อนหรือหลังสวดศพทุกคืน
4. ห้ามมิให้มีการจัดเลี้ยงเอิกเกริก ซึ่งมีเครื่องคัมผสมแอลกอฮอล์ทุกชนิดทั้งก่อนงาน  
ขณะที่จัดงานและหลังจัดงานอย่างเด็ดขาด
5. ห้ามมิให้มีพวงหรีด ถ้าบุคคลใดต้องการจะแสดงความเสียใจให้ทำ โดยประการอื่นที่  
เป็นประ โยชน์แก่ญาติพี่น้องหรือสาธารณประโยชน์อื่นๆ เช่น การบริจาคปัจจัย  
ไทยทาน ตั้งกองทุน เป็นต้น
6. ห้ามมิให้จัดมหรสพ สิ่งบันเทิงใดๆ ทั้งสิ้น ในขณะที่จัดงานศพ
7. ห้ามมิให้มีการเล่นการพนันทุกชนิด
8. ห้ามมิให้มีการประดับตกแต่งเกี่ยวกับการตั้งศพ เมรุ หรือสถานที่เผาศพเกินความจำเป็น
9. การบำเพ็ญกุศล 7 วัน 50 วัน 100 วัน ก็ให้เป็นไปตามพินัยกรรมนี้อย่างเคร่งครัด
10. หากมีข้อสงสัยอันใดในการจัดงานศพ ให้ปรึกษาเจ้าอาวาสวัดสว่างวาริ และการให้  
คำปรึกษาของเจ้าอาวาส ถือว่าเป็นข้อยุติ และต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด

ข้าพเจ้ามีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ ขณะที่ทำพินัยกรรมนี้ และได้อ่านข้อความทั้งหมดใน  
พินัยกรรมนี้แล้วอย่างละเอียดรอบคอบ จึงลงลายมือไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้ดำเนิน  
ตามพินัยกรรมนี้อย่างเคร่งครัด หากฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามพินัยกรรมดังกล่าว แสดงว่า ไม่ให้เกียรติและ  
แสดงความกตัญญูต่อผู้วายชนม์เป็นอย่างยิ่ง

.....  
( )

เจ้าของพินัยกรรม

.....  
( )

พยานคนที่ 1

.....  
( )

พยานคนที่ 2